

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA PARASAL BİRLİK MÜMKÜN MÜ?
D-8 ÜLKELERİNİN OPTİMUM PARA SAHASI ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

Mervan SELÇUK

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı

Tez Danışmanı: Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ

HAZİRAN – 2021

**T.C.
SAKARYA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ**

**İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA PARASAL BİRLİK MÜMKÜN MÜ?
D-8 ÜLKELERİNİN OPTİMUM PARA SAHASI ÇERÇEVESİNDE
İNCELENMESİ**

DOKTORA TEZİ

Mervan SELÇUK

Enstitü Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı

**“Bu tez sınavı 10/06/2021 tarihinde online olarak yapılmış olup aşağıda isimleri bulunan
jüri üyeleri tarafından oybirliği ile kabul edilmiştir.”**

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ
Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ	BAŞARILI
Prof. Dr. Ali KABASAKAL	BAŞARILI
Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY	BAŞARILI
Prof. Dr. Seyit KÖSE	BAŞARILI
Prof. Dr. Cüneyt KOYUNCU	BAŞARILI

 SAKARYA ÜNİVERSİTESİ	T.C. SAKARYA ÜNİVERSİTESİ SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ TEZ SAVUNULABİLİRLİK VE ORJİNALLİK BEYAN FORMU	Sayfa : 1/1
Öğrencinin		
Adı Soyadı	:	Mervan Selçuk
Öğrenci Numarası	:	D166060003
Enstitü Anabilim Dalı	:	İslam Ekonomisi ve Finansı
Enstitü Bilim Dalı	:	
Programı	:	☐ YÜKSEK LİSANS ☒ DOKTORA
Tezin Başlığı	:	İslam Ülkeleri Arasında Parasal Birlik Mümkün Mü? D-8 Ülkelerinin Optimum Para Sahası Çerçevesinde İncelenmesi
Benzerlik Oranı	:	%12
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜNE,		
☒ Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen tez çalışmasının benzerlik oranının herhangi bir intihal içermediğini; aksinin tespit edileceği muhtemel durumda doğabilecek her türlü hukuki sorumluluğu kabul ettiğimi beyan ederim.		
20/05/2021 Mervan Selçuk		
☐ Sakarya Üniversitesi Enstitüsü Lisansüstü Tez Çalışması Benzerlik Raporu Uygulama Esaslarını inceledim. Enstitünüz tarafından Uygulama Esasları çerçevesinde alınan Benzerlik Raporuna göre yukarıda bilgileri verilen öğrenciye ait tez çalışması ile ilgili gerekli düzenleme tarafımda yapılmış olup, yeniden değerlendirilmek üzere@sakarya.edu.tr adresine yüklenmiştir.		
Bilgilerinize arz ederim.		
...../...../20..... İmza		
Uygundur		
Danışman Unvanı / Adı-Soyadı: Prof.Dr. Şakir Görmüş Tarih: 20/05/2021 İmza:		
☐ KABUL EDİLMİŞTİR ☐ REDDEDİLMİŞTİR EYK Tarih ve No:	Enstitü Birim Sorumlusu Onayı	

ÖNSÖZ

Bismillâhirrahmânirrahîm,

Alemlerin Rabbi Allah Teala'ya hamd; en son peygamber ve tüm peygamberlerin önderi efendimiz Hz. Muhammed (S.A.V.)'e, ailesine, ashabına salât ve selâm olsun!

Yüksek lisans eğitimimde olduğu gibi doktora sürecimde de beni destekleyen, bu tezin nihai hale gelmesindeki yardımlarından ve göstermiş olduğu anlayıştan dolayı danışman hocam Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ'e şükranlarımı sunarım. Tez izleme komitemde yer alan Prof. Dr. Ali KABASAKAL ile Prof. Dr. Hacı Mehmet GÜNAY hocalarıma yaptıkları katkılardan dolayı teşekkür ederim.

Doktora eğitimim boyunca hiçbir zaman yardımlarını esirgemeyen, bildiklerini benimle paylaşan, rahat bir çalışma ortamı sunan kıymetli hocalarım Prof. Dr. Fatih SAVAŞAN, Prof. Dr. Mustafa ÇALIŞIR ve Prof. Dr. Fatih YARDIMCIOĞLU'na teşekkür eder, saygılar sunarım. Ayrıca motivasyon konusunda hep yanımda hissettiğim İSEFAM'daki çalışma arkadaşlarım ile tezimdeki ekonometrik analizlerde desteklerini esirgemeyen Dr. Öğr. Üyesi Murat GÜVEN'e teşekkür ederim.

İhtiyacım olduğunda her zaman yanımda olan ve beni en iyi şekilde yetiştirmek için bütün imkanları seferber eden anneme ve babama, desteklerini esirgemeyen kardeşlerime ne kadar teşekkür etsem az kalır. Hayatımın her alanında olduğu gibi, tez sürecinde de maddi manevi desteği ile yanımda olan kıymetli eşime ve moral kaynağı olan oğluma da sonsuz teşekkür ederim.

Mervan SELÇUK

25.05.2021

İÇİNDEKİLER

KISALTMALAR	v
TABLO LİSTESİ.....	vii
ŞEKİL LİSTESİ.....	x
GRAFİK LİSTESİ.....	xi
ÖZET.....	xii
ABSTRACT	xiii
GİRİŞ	1
BÖLÜM 1: PARANIN TANIMI, GELİŞİMİ VE İSLAMİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ.....	7
1.1.Paranın Tanımı.....	7
1.2.Paranın Özellikleri	7
1.3.Paranın Fonksiyonları	8
1.4.Paranın Gelişim Süreci.....	8
1.4.1.Para Öncesi Trampa Dönemi.....	10
1.4.2.Mal Para.....	11
1.4.3.Madeni Para	11
1.4.4.Kâğıt Para	12
1.4.5.Kaydi Para	13
1.4.6.Elektronik ve Kripto Para	14
1.5.Paranın İslami Açidan Keyfiyeti ile İlgili Tartışmalar	16
BÖLÜM 2: EKONOMİK ENTEGRASYON VE AVRUPA PARA BİRLİĞİ	22
2.1.Parasal Birlik Kavramı	22
2.2.Parasal Birliğe Giden Yol.....	23
2.2.1.Döviz Kuru Birliği	24
2.2.2.Tam Konvertibilite	24
2.2.3.Ekonomi Politikalarının Yakınsaması.....	25
2.3.Para Birliği Teorisi ve Optimum Para Sahası Teorisi (OPS)	25
2.4.Para Birliği ile İlgili Teoriler	27
2.4.1.Faktör Hareketliliği	28
2.4.2.Ekonominin Dışa Açıklığı	29
2.4.3.Ürün Çeşitliliği.....	30
2.4.4.Finansal Entegrasyon	31

2.4.5.Enflasyon Oranlarının Benzerliği	32
2.4.6.Mali Transfer	33
2.4.7.Politik Entegrasyon	33
2.4.8.Üye Ülkelerin Ekonomik Altyapılarının Benzeşmesi ve Şokların Simetrik Olması	34
2.5.Dünyadaki Parasal Birlik Tecrübeleri	34
2.5.1.Ulusal Para Birlikleri.....	35
2.5.2.Uluslararası Para Birlikler	36
2.4.8.1.Latin Para Birliği (LPB)	39
2.4.8.2.İskandinav Para Birliği (İPB)	39
2.4.8.3.Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği (BLEB).....	40
2.4.8.4.Fransız Afrika Sömürgeleri Frank Birliği (CFA Frangı)	40
2.4.8.5.Doğu Karayip Para Birliği (DKPB)	41
2.4.8.6.Ortak Para Alanı (OPA)	41
2.6.Para Birliklerinin Ortaya Çıkışının ve Dağılmasının Nedenleri.....	42
2.7.Para Birliğinin Sağladığı Fayda ve Maliyetler	42
2.8.Para Birliğine Katılmanın Sağladığı Faydalar	43
2.8.1.İşlemlerin Oluşturduğu Maliyetlerin Kalkması	44
2.8.2.Döviz Kuru Riskinin Bertaraf Edilmesi	44
2.8.3.Döviz Rezervlerinde Sağlanan Tasarruflar.....	45
2.8.4.Fiyat İstikrarının Sağlanması	46
2.8.5.Uluslararası Ticarete Etkisi.....	47
2.9.Para Birliğine Katılmanın Oluşturduğu Maliyetler.....	50
2.9.1.Ulusal Para Politikası Bağımsızlığından Feragat.....	53
2.9.2.Üye Ülkeler Arasındaki Dengesizlikler	53
2.9.3.Talep Değişmelerine Bağlı Ortaya Çıkan Problemler.....	54
2.9.4.İşsizlik-Enflasyon Hedeflerinin Farklılaşması.....	54
2.10.Bretton Woods'dan Avrupa Birliği'ne Geçiş	55
2.11.Avrupa Para Birliği (APB)'nin Kuruluş Süreci	56
2.11.1.Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu	57
2.11.2.Avrupa Ekonomik Topluluğu	57
2.11.3.Parasal Entegrasyona Geçiş Süreci	57
2.12.Avrupa Para Sistemi (APS)	58
2.13.Avrupa Parasal Birliğine Geçiş ve Yakınsama Süreci	62

2.14.Avrupa Merkez Bankası (AMB).....	64
2.15.Euro	65
2.16.Avrupa Parasal Birliği Üye Ülkelere Fayda Sağladı Mı?	66
2.17.Her Parasal Birlik Refah Getirir Mi?	81
BÖLÜM 3: İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA PARA BİRLİĞİ.....	87
3.1.İslam Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Birliği.....	89
3.2.İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)	90
3.3.Arap Devletleri Ligi (AL)	94
3.4.Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)	94
3.5.Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)	94
3.6.Körfez İşbirliği Konseyi (KİK).....	95
3.7.D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (D-8).....	95
3.8.İslam Dinarı Teorisi ve İlgili Literatür	98
3.9.Müslüman Ülkelerin Para Birliği Oluşturma Projesi: Körfez İşbirliği Teşkilatı Örneği	105
3.10.İslam Ülkelerinin Ekonomik Görünümü	109
3.10.1.D-8 Ülkelerinin Ekonomik Görünümü.....	110
3.10.1.1.Türkiye.....	110
3.10.1.2.İran.....	112
3.10.1.3.Pakistan.....	113
3.10.1.4.Endonezya.....	114
3.10.1.5.Malezya	116
3.10.1.6.Bangladeş.....	117
3.10.1.7.Nijerya	118
3.10.1.8.Mısır	119
3.10.2.Körfez İşbirliği Konseyi Ülkelerinin Ekonomik Görünümü	120
3.10.2.1.Bahreyn.....	120
3.10.2.2.Kuveyt	122
3.10.2.3.Katar	123
3.10.2.4.Birleşik Arap Emirlikleri (BAE).....	125
3.10.2.5.Umman	127
3.10.2.6.Suudi Arabistan.....	129
3.10.3.Diğer İslam Ülkelerinin Ekonomik Görünümü	130
3.10.3.1.Cezayir.....	130

3.10.3.2.Fas	132
3.10.3.3.Tunus	134
3.10.3.4.Azerbaycan	135
3.10.3.5.Ürdün.....	136
3.11.İslam Ülkelerinin Avrupa Parasal Birliği Kriterlerine Uyumunun Değerlendirilmesi	138
3.12.İslam Ülkeleri Arasında Dış Ticaretin Yönü	147
BÖLÜM 4: D-8 ÜLKELERİ İÇİN OPTİMUM PARA SAHASININ TEST EDİLMESİ	156
4.1.Veriler.....	156
4.2.Yöntem	157
4.2.1.Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testi	158
4.2.2.Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	165
4.2.3.Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)	174
4.2.4.Granger Nedensellik Testi	178
4.2.5.Etki-Tepki Fonksiyonu (ETF) Analizi	180
4.2.6.Varyans Ayrıştırması.....	185
4.3.D-8 Ülkeleri Optimum Para Sahası Olabilir Mi?	189
SONUÇ.....	194
KAYNAKÇA.....	200
ÖZGEÇMİŞ	211

KISALTMALAR

AB	:	Avrupa Birliği
AAOIFI	:	İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Kuruluğu
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ADF	:	Genişletilmiş Dickey Fuller
ADKM	:	Avrupa Döviz Kuru Mekanizması
AET	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu
AK	:	Avrupa Komisyonu
AL	:	Arap Devletleri Ligi
AMB	:	Avrupa Merkez Bankası
APB	:	Avrupa Para Birliği
APBİ	:	Avrupa Para Birimi
APE	:	Avrupa Para Enstitüsünün
ASEAN	:	Güneydoğu Asya Uluslar Birliği
BAE	:	Birleşik Arap Emirlikleri
BEF	:	Belçika Frangı
BLEB	:	Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği
CIBAFI	:	İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Konseyi
D-8	:	Gelişen Sekiz Ülke
DEM	:	Alman Markı
DKK	:	Danimarka Kronu
DKPB	:	Doğu Karayip Para Birliği
DOLS	:	En Küçük Kareler Yöntemi
DYY	:	Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımı
ECOWAS	:	Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu
ECT	:	Hata Düzeltme Terimi
EİT	:	Ekonomik İşbirliği Teşkilatı
ESP	:	İspanyol Pesetası
ETF	:	Etki-Tepki Fonksiyonu
FRF	:	Fransız Frangı

GBP	:	İngiliz Sterlini
GPPP	:	Genelleştirilmiş Satın Alma Gücü Paritesi
GRD	:	Yunan Drahmisi
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
IEP	:	İrlanda Poundu
IIFM	:	Uluslararası İslami Finans Piyasası
IIRA	:	Uluslararası İslami Derecelendirme Kurumu
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
ITL	:	İtalyan Lirası
İİT	:	İslam İşbirliği Teşkilatı
İKB	:	İslam Kalkınma Bankası
İPB	:	İskandinav Para Birliği
İSEDAK	:	İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi
KİK	:	Körfez İşbirliği Konseyi
LPB	:	Latin Para Birliği
LUF	:	Lüksemburg Frangı
MERCOSUR	:	Güney Amerika Ortak Pazarı
NLG	:	Hollanda Guldeni
OPA	:	Ortak Para Alanı
OPS	:	Optimum Para Sahası
PP	:	Phillips-Perron
PPP	:	Satın Alma Gücü Paritesi
PTE	:	Portekiz Esküdosu
SESRIC	:	İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
VAR	:	Vektör Otoregresyon Analizi
VECM	:	Vektör Hata Düzeltme Modeli

TABLO LİSTESİ

Tablo 1 : Uluslararası Parasal Birlikler.....	37
Tablo 2 : Topluluğa Üye Ülkelerin APB Sepetindeki Paralarının Yüzdelik Ağırlığı ve Yıllara Göre Gelişimi.....	61
Tablo 3 : APB ve EURO'ya Geçişte Atılacak Adımlar.....	63
Tablo 4 : Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Kişi Başına Düşen GSYİH Standart Sapması.....	68
Tablo 5 : Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra İşsizlik Oranının Standart Sapması.....	70
Tablo 6 : Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranının Standart Sapması	72
Tablo 7 : Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra DYY'ın GSYİH'ya Oranının Standart Sapması.....	73
Tablo 8 : Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Enflasyon Oranının Standart Sapması	75
Tablo 9 : Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranının Standart Sapması	77
Tablo 10: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Cari Dengesinin GSYİH'ya Oranının Standart Sapması.....	79
Tablo 11: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Uzun Dönem Faiz Oranının Standart Sapması.....	80
Tablo 12: Türkiye'nin Ekonomik Görünümü.....	111
Tablo 13: İran'ın Ekonomik Görünümü.....	112
Tablo 14: Pakistan'ın Ekonomik Görünümü.....	114
Tablo 15: Endonezya'nın Ekonomik Görünümü.....	115
Tablo 16: Malezya'nın Ekonomik Görünümü.....	116
Tablo 17: Bangladeş'in Ekonomik Görünümü.....	117
Tablo 18: Nijerya'nın Ekonomik Görünümü	119
Tablo 19: Mısır'ın Ekonomik Görünümü	120
Tablo 20: Bahreyn'in Ekonomik Görünümü.....	121
Tablo 21: Kuveyt'in Ekonomik Görünümü	123
Tablo 22: Katar'ın Ekonomik Görünümü	125

Tablo 23: BAE'nin Ekonomik Görünümü	126
Tablo 24: Umman'ın Ekonomik Görünümü	128
Tablo 25: Suudi Arabistan'ın Ekonomik Görünümü.....	130
Tablo 26: Cezayir'in Ekonomik Görünümü.....	131
Tablo 27: Fas'ın Ekonomik Görünümü	133
Tablo 28: Tunus'un Ekonomik Görünümü	134
Tablo 29: Azerbaycan'ın Ekonomik Görünümü	135
Tablo 30: Ürdün'ün Ekonomik Görünümü	137
Tablo 31: Kullanılan Değişkenler Hakkında Bilgiler	157
Tablo 32: Bangladeş'e Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	160
Tablo 33: Endonezya'ya Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları	160
Tablo 34: İran'a Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	161
Tablo 35: Malezya'ya Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	162
Tablo 36: Mısır'a Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	162
Tablo 37: Nijerya'ya Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	163
Tablo 38: Pakistan'a Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	163
Tablo 39: Türkiye'ye Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları.....	164
Tablo 40: D-8 Ülkeleri İçin Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri.....	165
Tablo 41: Bangladeş İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	168
Tablo 42: Endonezya İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	168
Tablo 43: İran İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	169
Tablo 44: Malezya İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	170
Tablo 45: Mısır İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi	170
Tablo 46: Nijerya İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi	171
Tablo 47: Pakistan İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	172
Tablo 48: Türkiye İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi.....	173
Tablo 49: Bangladeş'in Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları.....	174
Tablo 50: Endonezya'nın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları.....	175
Tablo 51: İran'ın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları...	175

Tablo 52: Malezya'nın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları	176
Tablo 53: Mısır'ın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları	176
Tablo 54: Nijerya'nın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları	177
Tablo 55: Pakistan'ın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları	177
Tablo 56: Türkiye'nin Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları	178
Tablo 57: Kısa ve Uzun Dönem Nedensellik Sonuçları	179
Tablo 58: Dolar'ın Faiz'e Tepkisi.....	180
Tablo 59: Faiz'in Dolar'a Tepkisi.....	181
Tablo 60: Faiz'in Enflasyon'a Tepkisi.....	182
Tablo 61: Dolar'ın Enflasyon'a Tepkisi.....	183
Tablo 62: Enflasyon'un Dolar'a Tepkisi.....	183
Tablo 63: Enflasyon'un Faiz'e Tepkisi.....	184
Tablo 64: Ticaret'in Dolar'a Tepkisi	185
Tablo 65: D-8 Ülkelerinin Dolar Varyans Ayrıştırması.....	186
Tablo 66: D-8 Ülkelerinin Enflasyon Varyans Ayrıştırması.....	186
Tablo 67: D-8 Ülkelerinin Faiz Varyans Ayrıştırması.....	187
Tablo 68: D-8 Ülkelerinin Ticaret Varyans Ayrıştırması	188
Tablo 69: Optimum Para Sahası ile İlgili Bazı Çalışmalar	189

ŞEKİL LİSTESİ

Şekil 1 : Paranın Tarihsel Gelişimi.....	10
Şekil 2 : Parasal Birliğe Geçiş Süreci	24
Şekil 3 : Parasal Birliği Etkileyen Faktörler.....	27
Şekil 4 : D-8 Ülkelerinin Sektörel Uzmanlığı	97
Şekil 5 : 2019 Yılı Türkiye'de Dış Ticaretin Yönü.....	149
Şekil 6 : 2019 Yılı Mısır'da Dış Ticaretin Yönü.....	150
Şekil 7 : 2019 Yılı Malezya'da Dış Ticaretin Yönü.....	151
Şekil 8 : 2019 Yılı Endonezya'da Dış Ticaretin Yönü.....	152
Şekil 9 : 2019 Yılı Nijerya'da Dış Ticaretin Yönü	153
Şekil 10 : 2019 Yılı Suudi Arabistan'da Dış Ticaretin Yönü.....	154
Şekil 11 : 2019 Yılı Katar'da Dış Ticaretin Yönü	155
Şekil 12 : Yöntem Seçiminde İzlenecek Yol	158

GRAFİK LİSTESİ

Grafik 1	: Euro Bölgesi Kişi Başına Düşen GSYİH	68
Grafik 2	: Euro Bölgesi İşsizlik Oranları.....	70
Grafik 3	: Euro Bölgesi Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı	71
Grafik 4	: Euro Bölgesi DYY'ın GSYİH'ya Oranı.....	73
Grafik 5	: Euro Bölgesi Enflasyon Oranı	75
Grafik 6	: Euro Bölgesi'ndeki Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı	77
Grafik 7	: Euro Bölgesi Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı	78
Grafik 8	: Euro Bölgesi 10 Yıllık Tahvil Faizinin Yıllık Ortalama Getirisi.....	80
Grafik 9	: Kişi Başına Düşen GSYİH.....	139
Grafik 10	: Enflasyon Oranları.....	140
Grafik 11	: Politika Faizi Oranları.....	141
Grafik 12	: Kamu Borcu Oranı	142
Grafik 13	: Cari Denge Oranı.....	143
Grafik 14	: Bütçe Dengesi Oranı.....	144
Grafik 15	: İşsizlik Oranı	145
Grafik 16	: Ticari Açıklık Oranı.....	146
Grafik 17	: Doğrudan Yabancı Yatırımların Oranı	147

Sakarya Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Tez Özeti

Yüksek Lisans ☐	Doktora ☒
Tezin Başlığı: İslam Ülkeleri Arasında Parasal Birlik Mümkün Mü? D-8 Ülkelerinin Optimum Para Sahası Çerçevesinde İncelenmesi	
Tezin Yazarı: Mervan Selçuk	Danışman: Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ
Kabul Tarihi: 10.06.2021	Sayfa Sayısı: xiii (ön kısım) + (tez) 211
Anabilim Dalı: İslam Ekonomisi ve Finansı	
Parasal birlik, döviz kurlarında birliğin sağlanmasını, sermaye hareketlerinde tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini ifade etmektedir. Konvertibilitenin korunacağı konusunda tam bir güvencenin sağlanmasıyla ve parasal birliğe üye ülkelerin milli paralarını birbirine çevrilmesinde her türlü banka giderlerinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleştirilir. Parasal birlik kavramı uzun zamandan beri tartışılrsa da Avrupa Para Birliği'nin kurulması bu kavrama olan ilginin artmasına neden olmuştur. Avrupa ülkelerinin yaşadığı tecrübe ve üye ülkelerin bu konudaki bilgi birikiminin İslam ülkelerine aktarılması çalışmamızın ana konusunu oluşturmaktadır. Çalışmamızda D-8 ülkelerinin optimum para sahası olup olmadığını yani bir parasal birlik potansiyeli taşıyıp taşımadığını test etmek adına döviz kuru, enflasyon, faiz ve dış ticaret değişkenlerinin 2000 ile 2020 yılları arasındaki çeyreklik verileri kullanılarak analiz edilmiştir. D-8 ülkelerinin yaşadığı şokların birbirine benzeyip benzemediği Vektör hata düzeltme modeli (VECM), etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma analizi vasıtasıyla incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre Malezya ve Nijerya'da Enflasyon, Faiz ve Ticaret'in Dolar'ın Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de Dolar ve Faiz'den Enflasyon'a doğru bir uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma sonuçlarını beraber incelediğimizde; D-8 ülkelerinin tamamı optimum para sahası açısından uygun olmadığı fakat D-8 içerisinde bir alt grup olarak düşünülebilecek Türkiye, Nijerya, Mısır ve Malezya'nın diğer D-8 ülkelerine oranla, ilgili değişkenlerinde meydana gelen şokların benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkeler her ne kadar coğrafi olarak birbirine yakın olmasa da tesis edilecek parasal birlikte şokların simetrik olma kriteri açısından optimum para sahasının gerekliliklerini yerine getirebilecektir.	
Anahtar Kelimeler: İslam Ülkeleri, Para Birliği, D-8, Avrupa Para Birliği, Optimum Para Sahası	

Sakarya University
Institute of Social Sciences Abstract of Thesis

Master Degree	☐	Ph.D.	☒	
Title of Thesis: Is a monetary union feasible for Islamic Countries? Examination of D-8 Countries in the Framework of the Optimum Currency Area				
Author of Thesis: Mervan Selçuk Supervisor: Prof. Dr. Şakir GÖRMÜŞ				
Accepted Date: 10.06.2021 Number of Pages: xiii (pretex)+(main body) 211				
Department: Islamic Economics and Finance				
A monetary union is an agreement between two or more states to create a single monetary area. Although the concept of monetary union has been discussed for a long time, the establishment of the European Monetary Union has increased the interest in the monetary union. In our study, it is tested whether D-8 countries are the optimum currency area. For this, the exchange rate, inflation, interest, and foreign trade variables were analyzed using quarterly data between 2000 and 2020. Whether the economic shocks are similar to each other or not has been examined through the Vector error correction model (VECM), impulse-response function and variance decomposition analysis. It has been determined that Inflation, Interest and Trade in Malaysia and Nigeria are the Granger cause of the Dollar. It has been observed that there is a long-term causality relationship from Dollar and Interest to Inflation in Turkey. When we examine the impulse-response function and the results of variance decomposition together; It has been determined that all D-8 countries are not suitable in terms of the optimum currency area, but Turkey, Nigeria, Egypt and Malaysia, which can be considered as a sub-group in D-8, are similar to the shocks occurring in their related variables compared to other D-8 countries. Although these countries are not geographically close to each other, the monetary union will be able to fulfill the requirements of the optimum money field in terms of the symmetry of shocks.				
Keywords: Islamic Countries, Common Currency, D-8, The European Monetary Union, Optimum Currency Area				

GİRİŞ

Araştırmanın Konusu

II. Dünya Savaşı'ndan sonraki süreçte pek çok alanda köklü değişiklikler meydana gelmiştir. Bu değişimlerin sahne olduğu alanlardan biri de ekonomidir. Dünyadaki bu büyük ekonomik gelişmeler belli başlıklar altında sınıflandırılabilir. Bunlardan ilki, küreselleşme hareketleri, ikincisi ise bir grup ülkenin kendi aralarında oluşturdukları ekonomik entegrasyonlar ve bölgesel para birlikleridir.

Gün geçtikçe büyüyen finansal piyasalarda, uluslararası yatırım ve ticarete görülen küreselleşmenin etkileriyle birlikte döviz kurlarındaki değişimler oldukça önem kazanmıştır. Ortaya çıkan bu değişimler sadece finans sektöründe faaliyet gösteren aktörleri etkilememiş hem reel sektör firmalarının hem de bireylerin ekonomik açıdan etkilendiği görülmüştür. Özellikle, son yıllarda döviz kurlarında görülen aşırı ve ani değişimlerin, emtia fiyatları üzerinden küresel ölçekteki tüm sektörleri etkilediği gözlemlenmektedir. Döviz kuru riski, sektörel ölçekte etkili olduğu durumda tüm sektörü etkileyebileceği gibi, ülke ekonomisi açısından o sektörün rekabet avantajının azalmasına hatta rekabet edemeyerek faaliyetlerini durdurmasına da neden olabilmektedir. Bundan dolayı ülkelerin uluslararası ticarete rekabet gücünü elinde tutması açısından maruz kalınan döviz kuru riskinin iyi yönetilmesi gerekmektedir.

İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT) üyesi 57 ülkeyi incelediğimizde döviz kuru riski doğrudan uluslararası ticareti, enflasyonu ve faiz oranlarını etkilemektedir. Esnek kur rejiminin uygulandığı ve döviz kuru riskinden korunma enstrüman ve bilgisinin eksik olduğu ülkelerde üretici ve tüketicilerin bu riske maruz kalacağı aşikardır. Örneğin, Türkiye'nin petrol ve doğalgaz konusunda dışa bağımlı olması ve bu ürünlerin ticareti dolar ile gerçekleştirilmesi neticesinde döviz kurundaki artış, ülke ekonomisine çok büyük zararlar vermekte ve enflasyon hedeflerinin tutturulamamasına sebep olmaktadır. Bu durum diğer İİT üye ülkeleri için de geçerlidir. İİT üyeleri arasında ticaret hacminin arttırılması ve döviz kuru riskinin oluşturduğu olumsuzlukların bertaraf edilmesi açısından parasal birlik alternatif bir çözüm sunabilir. Türkiye'nin ham petrol ve doğalgaz ithalatı yaptığı İİT üyesi ülkelerin hedeflenen para birliğine geçişi düşünüldüğünde bu durum belirsizlikleri azaltacak ve tarafların ekonomilerine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Çalışmamızda paranın tarihsel süreci ele alındıktan sonra dünyadaki ekonomik

entegrasyon ve para birlikleri örneklerine değinilecektir. Ayrıca Avrupa Birliğı (AB) ve bu birliğin ortaya koyduğı parasal birliğe geçiş süreci tarihsel bir perspektifte ele alınacaktır. Parasal birliğe geçiş süreci uzun bir dönemi kapsadığından bu ülkelerin ortak paraya geçişini sağlamak için yerine getirdiğı yakınsama kriterleri değerlendirildikten sonra bu aşamalar İslam ülkeleri açısından tecrübe edilecek para birliğinde ne gibi faydalar sağlayacağına değinilecektir. Araştırmamız İİT'ye üye Gelişen Sekiz Ülke (D-8) teşkilatının başta döviz kuru olmak üzere, faiz, enflasyon ve dış ticaret göstergelerinin birbirini nasıl etkilediğı, bu etkilerin yani yaşadıkları şokların benzer olup olmadığı tespit edilmeye çalışılacaktır.

Araştırmanın Amacı

Ekonomik yapıları yeterince güçlü olmayan az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler döviz kuru riskine maruz kalmaktalar ve bu risk kırılğan ekonomilerin neredeyse bütün makro ekonomik değişkenlerini olumsuz yönde etkilemektedir. Ham petrol ürünleri ve bundan dolayı iç piyasa fiyatlaması enflasyonist risk oluşturduğu literatürdeki çok sayıda çalışma tarafından ortaya konmuştur. Araştırmalar Türkiye'deki üreticilerin riskten çekinen bir yapıya sahip olmasından dolayı reel döviz kuru oynaklığının hem kısa hem de uzun dönemde ihracat üzerinde negatif bir etkiye neden olduğunu ortaya koymuştur. Türkiye'de sabit bir kur rejimi olmadığından dolayı üretici ve tüketicilerin bu riske maruz kalacağı aşıkardır. Körfez İşbirliği Konseyi (KİK) ülkelerinde petrol fiyatındaki dalgalanmalar öncelikli olarak dış ticareti etkilemekte ve makro ekonomik göstergelerde bozulmalara sebep olmaktadır. Bu durum çoğunluk İİT üye ülkeleri için de geçerlidir. Türkiye'nin ham petrol ve doğalgaz ithalatı yaptığı İİT üyesi ülkelerin hedeflenen para birliğine geçişi düşünüldüğünde para birliği belirsizlikleri azaltacak ve tarafların ekonomilerine büyük katkı sağlayacağı düşünülmektedir.

Bu araştırmayla; Avrupa Para Birliğı (APB)'nin sahip olduğu bilgi birikimini İslam ülkelerinin kendi aralarında oluşturacağı para birliğine aktarılması ve İslam ülkeleri arasındaki ekonomik iş birliğinin arttırılarak ekonomik istikrar açısından para birliğinin ne derece önemli olduğunun ortaya koyulması amaçlanmıştır. Türkiye'nin öncü olacağı ve örneklem ülkelerinin İİT'ye üye D-8 ülkelerinden seçileceğı bir para birliğinin fizibilitesi, bu ülkelerin yaşadıkları şokların simetrik olup olmaması göz önüne alınarak incelenecektir. Bu para birliği başta döviz kuru, enflasyon, faiz oranı ve dış ticaret gibi

makro ekonomik faktörler üzerinde nasıl bir etkiye sahip olabileceği ve incelenen ülkelerin Optimum Para Sahası (OPS) oluşturup oluşturmayacağını ekonometrik yöntemlerle tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Araştırmanın Kapsamı

Bölgesel veya bütüncül ekonomik entegrasyonların başarılı ve amacına uygun bir şekilde varlığını sürdürebilmesi, bunun yanında bu entegrasyonların parasal birliği sağlayabilmesi için birliğe dahil edilecek ülkelerin belirli şartları sağlaması gerekmektedir. İİT'ye üye olan İslam ülkelerinin ekonomik yapılarına baktığımızda, üye tüm ülkelerin ekonomik göstergelerinin birbirine benzemesi veya finansal açıdan yakınsaması mümkün değildir. Çünkü kimi ülkeler yeraltı kaynaklarından yoksun ve çok fakirken kimileri petrol ve türevlerinin getirmiş olduğu yüksek refah düzeyine sahiptirler. Bu açıdan parasal birliğin doğrudan İİT'ye üye bütün ülkeleri kapsayacak şekilde tasarlanması modelin anlamlı bir sonuca ulaşmasına engel olacaktır. Bundan dolayı parasal birliğe dahil edilecek ülkelerin mali ve finansal yapıları, makro ekonomik göstergeleri ve piyasa düzeni birbirine benzemesi gerekmektedir. Ayrıca bu ülkelerin her birinin birbirleriyle ticari ilişkileri aynı düzeyde olmadığından ve coğrafi açıdan uzak ülkelerin ekonomik entegrasyonları da başarılı olamayacağından dolayı modele dahil edilecek ülkeler bu kısıtlar göz önüne alınarak 19 ülke özelinde incelenmiştir. Bu ülkeler arasında D-8'i oluşturan Bangladeş, Mısır, Endonezya, Malezya İran, Nijerya, Pakistan ve Türkiye'nin ortaya koyduğu ortak pazar ve parasal birlik misyonu, çalışmamızda örneklem olarak D-8 ülkelerinin seçilmesini sağlamıştır.

Araştırmanın Önemi

İslam ülkelerinin ekonomik ve siyasi alanda daha güçlü olması için parasal birlik, APB tecrübesi de göz önüne alındığında önemli bir araç olarak görülmektedir. Bu bağlamda, “para birliği” ve “İslam ülkeleri” anahtar kelimelerinin yer aldığı akademik çalışmalara baktığımız zaman; bu çalışmaların az sayıda ve yüzeysel olduğu görmekteyiz. Yükseköğretim Kurulu Tez Arşivi sisteminden “parasal birlik” anahtar kelimesi ile arama yaptığımız zaman bu konudaki tezlerin neredeyse tamamı APB ve Euro ile ilgili yazılmıştır. Doğrudan parasal birliğin İslam ülkeleri özelinde incelendiği bir çalışmaya rastlanılamamıştır.

İslam dinarı, İslam ülkelerinin kendi arasında belirlediği şartlara göre altına dayalı para sistemine geçmesi ve Müslümanların ortak para kullanması olarak ifade edilebilir. İslam Dinarı bir projenin teorik çerçevesinin sadece ideolojik bir zemine oturtulması, hangi şartlar altında nasıl uygulanması gerektiği konusunda büyük soru işaretleri barındırmaktadır. İslam Dinarı ve diğer parasal birlik projelerinin ekonometrik tekniklerle incelenmesine ihtiyaç duyulmakta ve bu konuyu ele alan yeterince çalışma olmadığı literatür taraması aracılığıyla tespit edilmiştir.

İlgili literatür incelendiğinde; parasal birlik ile ilgili yapılan çalışmaların büyük bir bölümü başta APB ve Doğu Asya ülkeleri olmak üzere potansiyel ve mevcut parasal birliklerin etkinliğini ve sürdürülebilirliğini konu edinmektedir. İslam ülkeleri gibi farklı ülke gruplarının parasal birlik çerçevesinde inceleyen çalışmaların kısıtlılığı bu çalışmayı özgün ve önemli kılmaktadır. Çalışmamızın önemi ve özgünlüğü; İslam ülkelerinin sahip oldukları ekonomik yapıların karşılaştırmalı olarak incelenmesi, parasal birliğin tesis edilmesi konusunda adımlar atan D-8 ülkeleri örneklem olarak seçilmesine katkı sağlamaktadır.

Araştırma Sorusu

İslam ülkeleri için uygulanabilir bir para birliğini modellemek başta döviz kuru olmak üzere, enflasyon, faiz gibi pek çok ekonomik değişkenin neden olduğu olumsuzlarla mücadelede bu ekonomilere büyük fayda sağlayacaktır. Bu araştırmanın temel sorusu; İslam ülkelerinin yaşadıkları şokların benzerliği dikkate alınarak İslam ülkelerinin OPS teorisine uygun olup olmadığıdır. Araştırmamızda cevabını aradığımız sorular şu şekilde sıralanabilir:

- Paranın tarihsel gelişimi nasıl gerçekleşmiştir?
- Ekonomik entegrasyon olmadan para birliği mümkün mü?
- OPS ile ilgili teoriler nelerdir?
- Dünyadaki ulusal veya uluslararası parasal birlik örnekleri nelerdir?
- Avrupa Birliği ekonomik entegrasyonunu nasıl gerçekleştirmiştir?
- Avrupa Para Birliği hangi süreçlerden sonra faaliyetine başlamıştır?

- Avrupa Para Birliğinin üye devletlere sağladığı ekonomik avantajları göz önüne alarak; İslam ülkeleri para birliği konusunda daha önce çalışmalarda bulunmuş mu?
- İslam ülkeleri arasında parasal bir birlik olmaması nedeniyle karşılaştıkları ekonomik zorluklar nelerdir?
- Hangi İslam ülkeleri arasında para birliği oluşturulabilir?
- Dolar kuru, enflasyon, faiz ve dış ticaret değişkenleri etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması tekniğiyle incelendiğinde D-8 ülkelerinden elde edilen sonuçlar nelerdir?
- D-8 ülkelerinin yaşadıkları şoklar simetrik midir?

Araştırma Metodu

Ülkelerin parasal birliğine uygun olup olmadığını analiz etmek için literatürde farklı teknikler ve değişkenler kullanılmıştır. OPS teorisinde yer alan ‘şokların benzerliği’ kriterinin test edildiği çalışmalarda ülkelerin yaşadıkları şokların simetrik mi asimetrik mi olup olmadığı araştırılmıştır. Eğer bu ülkeler simetrik şok yaşıyorlarsa parasal birlik oluşturmada elverişli olduğu, fakat yaşadıkları şoklar asimetrik ise bu ülkelerin parasal birlik oluşturmaya elde edilecek faydadan çok daha fazla maliyet oluşturacağı anlamına geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Çalışmamızda D-8 ülkelerinin OPS olup olmadığını yani bir parasal birlik potansiyeli taşıyıp taşımadığını test etmek adına döviz kuru, enflasyon ve faiz değişkenleri birlikte analiz edilmiştir. Ayrıca bu değişkenlere ek olarak dış ticaret değişkeni de eklenmiştir. Çalışmamız 2000 yılı ile 2020 yıllarını kapsayan çeyreklik veriler kullanılmıştır. Dolar kuru, yerel para biriminin dolar karşısındaki değerini, Faiz değişkeni mevduatın faiz oranı ortalamasını, Enflasyon değişkeni 2010 yılı baz alınan tüketici fiyat endeksini, Ticaret değişkeni ise incelenen ülkenin diğer D-8 ülkeleriyle gerçekleştirdiği ihracat ve ithalat miktarının toplamından oluşmaktadır.

Araştırmamızda öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Daha sonra değişkenlerin durağan olup olmaması ve Johansen eşbütünleşmenin varlığına göre Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) analizinden

yararlanılmıştır. Ayrıca D-8 ülkelerinin yaşadıkları şokların benzer olup olmadığı etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması kullanılarak belirlenmiştir. Daha sonra elde edilen sonuçlar OPS çerçevesinde değerlendirilerek İslam ülkeleri arasında tesis edilecek bir parasal birliğin fizibilitesi tartışılmıştır.

BÖLÜM 1: PARANIN TANIMI, GELİŞİMİ VE İSLAMİ AÇIDAN DEĞERLENDİRİLMESİ

1.1. Paranın Tanımı

Paranın birçok tanımı bulunmakla beraber tarihi süreç içerisindeki değişimleri üzerinden tanımlamak paranın gelişimini anlama açısından daha kapsayıcı olacaktır. Bu açıdan para; geleneksel ve modern anlamda tanımlanabilir. Geleneksel anlamda para insanlar tarafından ortak değer ölçüsü olarak kabul edilen ve mallar arasındaki mübadele işlemini yerine getiren bir araçtır. Modern anlamda ise bu tanım biraz değişikliğe uğrayarak şu hali almıştır: Devletçe ihraç edilen ve ülke içinde ödeme aracı olarak kullanılan, değeri üzerinde yazılı, kâğıt nesne olarak ifade edilebilir. Her ne kadar bu tanımlar günümüzde para kavramını açıklayabilse de yakın tarihte ortaya çıkan ve herhangi bir merkezi otoriteden bağımsız olarak varlığını sürdüren kripto paralarla beraber yakın gelecekte bu tanımlamanın da değişime uğrayacağı aşıkardır.

Paranın bir toplum tarafından genel kabul görüyor olması, para olarak kullanılacak aracın bizzatı değere sahip olmasıyla olabilir. Fakat herhangi bir değere sahip olmamasına rağmen devlet tarafından para olarak ihraç edilen araçlar da toplumlar tarafından kullanılabilir. Günümüzdeki kâğıt paraları buna örnek olarak verebiliriz (Orman, 1992).

1.2. Paranın Özellikleri

Para olarak kullanılacak eşyanın birtakım özelliklere sahip olması gerekmektedir. Bu özellikler şu şekilde sıralanabilir:

- İnsanlar tarafından genel kabul görmelidir.
- Paranın fiziksel olarak dayanıklı olması gerekmektedir. Çürüyen, formunu kaybeden ve paslanan maddelerden olmamalıdır.
- Taşınabilecek formda ve ağırlıkta olmalıdır.
- Bölünebilir ve parçaları türdeş olmalıdır.
- Nadir olmalı ve taklit edilebilmesi zor olmalıdır (Orman, 1992, s. 9).

Bu özelliklerin çoğu madeni paraları ilgilendirmektedir. Bununla beraber günümüzde geçer akçe olarak kullanılan kâğıt paralar da bu özelliklere farklı açılardan sahip olduğu söylenebilir.

1.3. Paranın Fonksiyonları

Para olarak kabul edilen eşyaların bazı fonksiyonları bulunmaktadır. Bunlar; değer tespiti sağlaması, mübadele aracı olması, tasarruf aracı olması ve borç ödeme işlevleridir. Paranın ortaya çıkması, trampa ekonomisinin beraberinde getirdiği değer tespit sorununa çözüm olmuştur. Paranın en önemli fonksiyonu bu açıdan değer ölçüsü olmasıdır. Metalar arasındaki değer ilişkisini birbirleri üzerinden değil de bağımsız bir değer üzerinden sabitlemek mübadele işlemlerine büyük kolaylıklar getirmiştir.

Takas ekonomisinde tasarruf etmek büyük bir külfet oluşturmaktadır. Çünkü bunun için mal biriktirmek gerekmektedir. Fakat parasal ekonomilerde alım gücünün saklanması yani servet birikimi, takas ekonomilerine göre likidite açısından daha avantajlı olmaktadır (El-Hasenî, 1996, s. 27). Enflasyon gibi olumsuz etkilerle değerinin değişime uğramaması parayı güçlü kılar. Likidite yeteneği sayesinde, paranın tasarruf aracı olarak kullanılması bu olumsuz etkilerden uzak olmasıyla, vadeli işlemlerde borç ödeme aracı olarak kullanılması da satın alma gücünü koruyabilmesindendir.

İktisatçıların ifade ettiğine göre para vasfını tam olarak sağlayan metanın, bahsedilen fonksiyonların hepsini yerine getirmesi gerekmektedir. Fakat paranın tarihsel gelişimine baktığımız zaman ödeme aracı işlevinin mübadele aracı işlevinden daha eski olduğu görülmektedir. Paranın eşyalar arasında mübadele aracı olmasından önce ödeme aracı vasfına sahip olduğu, devletlerin değerleri madenlerle haraç ve vergi topladığı kaynaklarda geçmektedir. Pers İmparatorluğu'nda ve Kartaca'da sikkelerin metaların mübadelelerinde değil de askeri amaçlı ödemelerde kullanılması bunu doğrular ve bu durumun paranın mübadele vasfını sağlaması için toplumlar tarafından genel kabul görmesini kolaylaştırdığı söylenebilir (Pamuk, 2018).

1.4. Paranın Gelişim Süreci

Para; fizik, matematik, müzik veya mücevherden daha fazla icat edilmiş değildir. Mübadele fonksiyonunu özelinde düşündüğümüzde; para dediğimiz şey aslında zihnimizde somut bir hal alsa da nesnelerin matematiksel olarak kıyaslama yönteminden başka bir şey değildir ki dolayısıyla insanlığın varlığıyla beraber ortaya çıktığı söylenebilir (Graeber, 2015, s. 58).

Merkezi otoriteyi sağlayan kurumların yani devletlerin günümüz anlamında para ihraç etme tekelini ve gücünü oluşturmalarının tarihi M.Ö. 7. yüzyıla kadar uzanmaktadır. Sikke şeklindeki paralar ilk defa bu tarihte Batı Anadolu’da yer alan ve antikçağ ticaret yolları üzerinde bulunan Lidya’da piyasaya sürülmüştür. Devletin bu paraları ihraç etmesinin en önemli gerekçesi vergi ödemelerinde kullanılacak standart bir metanın belirlenmesi ve bütçeye ek gelir temin etmektir. Antik Yunan kent devletlerinin sikkeleri ilk zamanlarda yakın coğrafyalarda, Ege ve Akdeniz’de tedavül ederken, Büyük İskender’in fetihleri neticesinde bu sikkeler M.Ö. 4. yüzyılda Mısır ve Pers İmparatorluğuna geçmiştir. Buradan da Kuzey Hindistan’a kadar ulaşmıştır. Fakat Akdeniz coğrafyasında paranın iktisadi hayatla bütünleşmesi Roma İmparatorluğu döneminde gerçekleşmiştir. Altın sikkeler büyük işlemlerde ve servet saklama aracı olarak kullanılırken, bakır ve gümüş sikkeler günlük, küçük işlemlerde kullanılmaktaydılar. Romalıların sikkeler ihraç etmesindeki amaç egemenliğin simgelenmesi, vergi toplamak ve askeri ödemeleri yapabilmektir. Romalılar, paraların bollaşması ve has hale gelmesiyle ekonominin iyi gitmesi arasında bir korelasyonun olduğunun farkındaydılar. Sikkeleri piyasaya ihraç ederek ve haslığını koruyarak kalıcı bir para düzeni oluşturulması ticaret ve ekonominin desteklenmesini sağlıyordu (Pamuk, 2018).

Ortadoğu ve Avrupa’nın paralarıyla ilgili kavramların çoğunun kökenleri Roma dönemine dayanmaktadır. Günümüzdeki parasal kavramlara bile etkisi olan o dönemin para serüveni açısından ne derece önemli olduğu buradan da anlaşılmaktadır (Pamuk, 2018).

Değerli madenlerin para olarak kullanılmaya başlamasıyla alışverişlerdeki işlem maliyetleri azalmış ve ticaret gelişmiştir. Bu süreçte paranın gelişimi ile ekonomik hayatın ve ticaretin gelişimi paralel bir şekilde hareket etmiştir ki günümüzde de bu durum geçerlidir (Pamuk, 2018).

Paranın gelişim serüvenine en önemli katkı devletler tarafından verilse de bireylerin ve diğer toplumsal kesimlerin bu sürece çok önemli katkıları olmuştur. 16. yüzyılda Avrupa’daki bankacılar ve sarraflar tarafından oluşturulan poliçeler kullanılarak öncelikli olarak yerel kapsamlı olmak üzere güvene dayalı ödeme ağı geliştirmişlerdir. Bu poliçeler

ulusal ve uluslararası kağıt para kullanımının yaygınlaşmasına zemin hazırlamıştır (Pamuk, 2018).

Ekonomik koşullar ile para arasında karşılıklı bir ilişki vardır. Bu ilişkinin bir tarafında, parasal istikrarın, ticaretin ve üretimin gelişmesine zemin hazırladığı diğer yünden ise parasal istikrarsızlıkların, piyasadaki para miktarının ve hızının düşmesi neticesinde kredi, üretim ve ticaretin olumsuz etkilendiği bilinmektedir (Pamuk, 2018).

Şekil 1: Paranın Tarihsel Gelişimi

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Paranın gelişim süreci altı farklı bölümde ele alınarak incelenecektir. Bunlar; trampa, mal para, madeni para, kâğıt para, kaydi para, elektronik para ve kripto para dönemleridir.

1.4.1. Para Öncesi Trampa Dönemi

İnsanların ihtiyaçlarından fazla malı üretmesiyle beraber bir diğer ihtiyacını elde etmek için ürettiğini takas etmesi gerekmektedir. Bundan dolayı metaların mübadelesinde para kullanılmadan önce eşyalar doğrudan kendi aralarında mübadele edilmekteydiler. Aynı iktisat olarak da ifade edilen bu durum ticaret hacminin son derece kısıtlı olmasına neden olmaktaydı (Orman, 1992, s. 4).

İş bölümünün artması insanların mübadele ihtiyacının artırmış ve trampa ekonomisi bu konuda yetersiz kalmıştır. Ayrıca trampa ekonomisinin bazı zorlukları da vardı.

- Malların taşınmasındaki problemler
- Malların değer tespitindeki zorluklar
- Vadeli işlemleri kısıtlaması ve vadeli ödemelerde problemlerin ortaya çıkması

- Tarafların elde edeceği faydaların dengesiz olması ve bunun mübadele isteğini baltalaması
- Bazı malların stoklanamaması neticesinde üreticinin uzun dönemde değeri muhafaza edememesi

Değerin neye göre tespit edileceği belirsizdi. Fiyatın oluşabilmesi için yani mübadele edilecek malların kendi aralarında anlaşılan tarafların bulunması gerekmektedir. Ancak bu durumda mübadele gerçekleşmekte ve nisbî değer belirlenebilmekteydi. Fakat çoğu zaman bu değeri belirleyecek iki tarafın bulunması yani iki üreticinin birbirlerindeki metayı talep etmesi mümkün olmamaktaydı. Bundan dolayı ortak değer belirlenmesini kolaylaştıracak paranın ortaya çıkışı bir devrim olarak nitelendirilebilir (Orman, 1992, s. 5).

1.4.2. Mal Para

Paranın olmadığı trampa ekonomisinin aslında bir fantezi olduğu, trampanın ekonomide var olan hiçbir mekanın keşfedilmedi konusunda iddialar bulunsada paranın günümüzdeki nihai formunu alması tedrici bir şekilde gerçekleşmiştir (Graeber, 2015). Trampa ekonomisinin zorluğu insanları mübadele işlemlerinin daha kolay bir şekilde gerçekleşmesini sağlamak için yeni yollar bulmasına neden olmuştur. Bu sürecin ilk aşaması, hesap parası olarak da bilinen, genel kabul görmüş bir metanın mübadele aracı olarak kullanılmasıdır. Örneğin fildişinin mal para olarak kabul gördüğü bu aşamada, insanlar mübadele etmek istedikleri ürünleri fildişi üzerinden fiyatlayarak işlem yapabilmekteydi. Bir şeye eşit olan iki şeyin birbirine eşit olması ilkesince mübadele, mal paranın fildişi olması üzerinden gerçekleştirilmekteydi (Orman, 1992, s. 7). Trampa ekonomisinin getirdiği zorluklarının hepsine çözüm olmasada birçok noktada zorluklar bu şekilde aşılmıştır.

1.4.3. Madeni Para

Madeni paralar ilk defa Lidya'da ortaya çıkmıştır. Bu paraların M.Ö. 7. yüzyılda ilk defa ortaya çıkması ile ilgili teorilerden biri askerlere yapılan ödemeler için kullanıldığıyla ilgilidir. Helen Dünyası'na madeni paranın çok hızla yayılması ve Yunanlıların madeni para kullanmaya bu kadar kolay alışması bu teoriyi doğrular niteliktedir (Graeber, 2015, s. 239).

İhraç eden devlete ait olduğunu gösteren şekil ve ibarelere sahip olarak işlenen madenler sahip oldukları özelliklere göre para olarak rağbet görmüşlerdir. Parlak olmaları, paslanmamaları ve kolay işlenebilir olmaları sebebiyle ziynet eşyası olarak tercih edilen altın ve gümüş sahip oldukları bizatihi değer nedeniyle para olarak yüzyıllardır mübadele işlemlerine aracılık etmektedir. Tartılarak değer ölçüsü olarak kullanılan bu paralar, tek metal yani altın veya gümüş, çift metal yani altın ve gümüş olarak piyasada tedavül edilmekteydi.

Altın ve gümüşün para olarak kullanımı 19. yüzyıl sonuna kadar sürmüştür. Altın para sisteminin kullanımı 1914 yılında sona ermiştir. Gümüş, altınla beraber yardımcı para olarak günlük alışverişte kullanılmasına karşın, üretim miktarının altından çok daha fazla olması neticesinde değeri düşmüş ve para olarak tercih edilmemeye başlanmıştır (El-Hasenî, 1996, s. 46).

1.4.4. Kâğıt Para

Paranın form değişim süreçleri sanıldığı kadar hızlı olmamaktadır. Özellikle bizatihi değeri olan madenlerden itibari değere sahip olan paralara geçiş devletlerin sağladığı güvenceyle uluslararası ticaretin gelişmesiyle beraber gerçekleşmiştir.

Çin'in bazı para formlarına diğer medeniyetlerden önce geçtiği bilinmektedir. Kâğıt para ilk defa Çin'de kullanılmaya başlanmıştır. Daha sonra 13. yüzyılda Moğollar aracılığıyla İran'a ulaşmıştır. Marco Polo, Moğollar'ın kâğıt para kullanmasından bahsetmektedir (Pamuk, 2018). Kâğıt paraların yaygınlaşması, altın ve gümüşün para vasfını yitirmesiyle beraber olsa da kâğıt paraların günümüz formunda ilk defa 17. Yüzyılda İsveç'te ortaya çıkmıştır (Shaban, 2019, s. 12).

Altın ve gümüşe dönüştürülebilen temsili paraların aksine günümüz kâğıt paraları altın ve gümüşe çevrilemezler. Kâğıt paraların sahip olduğu alım gücü, devletin itibari değerini garanti etmesi sayesinde gerçekleşmektedir. Bundan dolayı devlet garantisi haricinde herhangi bir fiziksel değeri olmayan ödeme araçlarına “itibari para” denilmektedir ve kâğıt paralar da değeri itibari olarak temsil ettiği için bu para türüne girmektedir.

Kâğıt para diğer para türlerinin aksine kolayca ihraç edilmesi ve bir değerden bağımsız olarak piyasaya sürülmesi nedeniyle enflasyon riskiyle karşı karşıyadır. Fakat askeri, siyasi ve ekonomik anlamda güçlü ulusların paraları rezerv para olarak veya tüm dünyada

kabul edilmesinden dolayı talep edilmesi sebebiyle enflasyon riskinin bu paralarda daha az olduğu söylenebilir. Örneğin günümüzde tüm dünya tarafından kabul edilen en önemli itibari paranın Amerikan doları olduğu söylenebilir. Özellikle Bretton Woods sürecinden sonra altın ile irtibatı kopan Dolar'ın günümüzde uluslararası ticaretin en önemli aracı haline geldiği görülmektedir.

1.4.5. Kaydi Para

Kısmi rezerv sisteminin bir sonucu olarak bankalar müşterilerinden elde ettiği mevduatın zorunlu karşılığını ayırır ve geri kalan kısmını piyasa sürerek kredi kullanır. Böylece piyasaya kaydi olarak para ihraç etmiş olmaktadır.

İtibari para sisteminin sağladığı senyoraj etkisini ele alarak aslında Makasid-ı Şeri'aya en uyumlu para sisteminin gerçek bir değere yani altına dayalı bir para sisteminin olması gerekliliğini tartışılmıştır (Mydin Meera ve Larbani, 2013a). Çünkü itibari para sistemi bizatihi değersiz olana değer biçen ve varlıkların kontrolünün sürekli zengin veya güç sahibinin elinde tuttuğu bir para sistemi olarak kullanılmaktadır. Bu çalışmada para olarak kullanılacak eşyanın temel özellikleri şu şekilde belirtilmiştir:

- Bizatihi değerinin sabite yakın olup dalgalanma göstermemek.
- Geniş kitlelerle her yerde kabul edilebilir olmak. Bunun için ya altın ve gümüş gibi bizatihi değere sahip olmalı ya da itibari paralar gibi rezerv kabul edilebilecek cinsten olmak.
- Bölünebilir olmak, küçük ticari işlemlerde de kullanılabilir olmak.
- Kolayca taşınabilecek bir hacme ve ağırlığa sahip olmak.
- Bulunduğu ortamdan etkilenecek bozulmamalı, kimyasını ve fiziksel yapısını zamana ve diğer bozucu etkenlere karşı koruyabilmek.

İtibari para sisteminin özellikleri ve ortaya çıkardığı problemler ise şu şekilde sıralanabilir:

- İtibari para sınırsızca, havadan basılmak.
- Enflasyona ve varlık fiyatlarında balonlaşmaya sebep olmak.

- Borçlanmanın balonlaşmasına sebebiyet verdiğiinden firmaların ve devletlerin finansal açıdan çöküşüne neden olmak.
- Konjonktürel dalgalanmaları arttırmak.
- Enflasyon ile işsizlik arasında bir kısır döngü oluşturmak.
- Fiyat kontrolleri, başta tarım sektörü olmak üzere çok sayıda sektörü olumsuz yönde etkilemek.
- Rekabet çok artar, faiz ödemelerinden dolayı varlıklar zenginlerde toplanır. Vergi adaletsizlikleriyle beraber bu durum daha da şiddetlenir.
- Gelir dağılımındaki adaletsizlikler artar. Pek çok sosyal problem ortaya çıkar: Çalışma saatlerinin artması, ek işler, çocuk işçiliği, yolsuzluk vs.

1.4.6. Elektronik ve Kripto Para

Modern dünyada, teknolojinin hayatımızla bütünleşmesiyle beraber elektronik ve kripto para türleri ortaya çıkmıştır. Bu paraların ulusal ve uluslararası ödeme aracı olarak kullanılması bunun en çarpıcı örneğidir. Dünyada herhangi bir yere nakdi para göndermeden, elektronik ortamda yaptığımız alışverişler elektronik ödeme sistemleri sayesinde hesabımızdaki elektronik paranın transfer olması ile kolayca gerçekleşmektedir (Selçuk, 2019).

Teknolojinin sağladığı bir yenilik olan elektronik paralar; ödeme noktaları ve taraflar arasında doğrudan veya internet aracılığıyla ağlar üzerinden kullanılan yeni para formunu ifade etmektedir (Yüksel, 2015, s. 184).

Tüm dünyada olduğu gibi Türkiye’de de elektronik para kuruluşları yasal düzenlemeye tabi olarak, belirli şartları sağlamaları halinde elektronik para ihraç edebilir. Örneğin Türkiye’de Bankacılık Denetleme ve Düzenleme Kurumu’nun sağladığı faaliyet izni doğrultusunda elektronik paralarla işlem yapılabilir. Bu açıdan yasal düzenlemeye tabi elektronik paralar ile herhangi bir düzenlemeye tabi olmaksızın ortaya çıkan kripto paralar birbiriyle karıştırılmamalıdır. Kripto paralar, elektronik paraların aksine herhangi bir merkezi otoritenin denetimine ihtiyaç duyulmaksızın ihraç edilebilirler (Selçuk, 2019).

Elektronik paralar, nakdi değere karşılık olarak bu paranın veri olarak tutulmasını ifade ederken; kripto paralar herhangi bir reel değere bağlı olarak üretilmez. Ön ödemeli olarak kullanılan akbil sistemleri ve online ödeme sistemlerinin kullandığı paralar elektronik paralara örnek olarak verilebilir. Fakat kripto paralar bu durumdan farklı olarak madencilik faaliyeti olarak adlandırılan işlemler sonucunda, mevcut para birimlerinden bağımsız olarak algoritmaların çözülmesi ile üretilirler (Ateş, 2016, s. 13). Bitcoin ve türevlerinden farklı olarak madencilik sürecine dahil olmadan doğrudan ihraç edilen kripto paralar da bulunmaktadır (Selçuk, 2019).

Kripto para birimleri ilk olarak Bitcoin'in 2009 yılında piyasa sürülmesi ile bir ödeme aracı olarak kullanılmaya başlanmıştır. Bitcoin (kısaltması BTC veya XBT) daha önce teorisi oluşturulmasına karşın ilk defa uygulanan kripto para birimidir. Bitcoin'in çalışma prensibi kriptografi yani şifreleme yöntemlerine dayanır. Taraflar/eşitler arası (peer to peer) elektronik para transferini sağlaması amacıyla 2009 yılında Satoshi Nakamoto isimli kişi veya bir grup tarafından icat edilmiştir. Bu para birimi devlet otoritesi veya herhangi bir özel teşebbüsün aksine merkezi olmayan bir yapıda, otoritelerin denetim sağlayamayacağı şekilde dizayn edilmiştir (Selçuk, 2019).

Bitcoin'in tanınırlığı günden güne artarak günümüzde birçok ülkede ve yüzbinlerce kişi tarafından kullanılmaya başlanmıştır. İlk olarak sanal ve spekülatif işlemler için kullanılsa da tarafların kabul etmesi halinde bir ödeme aracı olarak kullanılabilecek altyapıya sahiptir.

Bitcoin herhangi bir otoriteye tarafından organize edilmediğinden dolayı arzı bir otorite tarafından kontrol edilemez (Yüksel, 2015). 2140 yılına kadar 21 milyon adet üretilecek şekilde kodlanmıştır (Nakamoto, 2009). Bitcoin ilk çıkan ve en meşhur kripto para birimi olmasının yanında piyasada yaklaşık 7000 kripto para birimi bulunmaktadır. Bu paraların birçoğu özgün ve farklı özelliklere sahiptir.

Bitcoin, arz-talep dengesi sağlanması halinde borsalar üzerinden veya alternatif yollarla Türk lirası, Amerikan Dolar'ı, Euro veya başka paralarla takas edilebilir. Bitcoin kullanıcıları, ürün ve hizmet almak için Bitcoin ağını kullanarak birbirlerine BTC gönderebilirler. Bitcoin satın alabilir ve takas yapabilirler. Bitcoin sisteminde hesap işletim ücreti, EFT, Havale ve SWIFT gibi kullanımlardan ortaya çıkan masraflar olmasa da komisyonlar aracılığıyla işlemler gerçekleştirilmektedir. Herhangi biri, gün veya saat

kısıttı olmaksızın madencilere verilen çok düşük komisyonlarla Bitcoin gönderebilir (Çarkacıoğlu, 2016, s. 12).

1.5. Paranın İslami Açıdan Keyfiyeti ile İlgili Tartışmalar

Cahiliye diye de ifade edilen İslam öncesi Arap toplumunun kendine ait bir para birimi bulunmuyordu. Fakat işlerinin neredeyse tamamı ticarete bağlı olan Mekke'deki bu çöl toplumu, kışın Yemen'e yazın da Şam'a ticaret kervanları göndererek gelir elde ederlerdi. Kervanların yapmış oldukları alışveriş neticesinde Şam'dan Rum altını, Yemen'den Himyer dirhemi, Doğu bölgelerden de Fars gümüşü bu bölgeye geliyordu. Müstakil paraları bulunmayan Mekke toplumu çevreden getirdikleri bu paraları kendi pazarlarında kullanmaktaydılar (El-Belâzurî, 2013, s. 532).

Araplar İslâmiyet'ten önce Bizans dinarını bilmekte ve alışverişlerinde kullanmaktaydılar (Sahillioğlu, 1994). Kureyş toplumu para olarak kullanılan altını dinar veya miskal, yine para olarak kullanılan gümüşü dirhem denen ölçü birimiyle değerlendirmekteydi. Ticaret bu ölçülere göre gerçekleştirilmekteydi (El-Kermilî, 1939). Acemlerin darp edildikleri dirhemlerde ölçü farklılıkları bulunmaktaydı. On birim dirhem; beş, yedi ve on miskale denk gelecek şekilde üç farklı ölçüde darp edilmiştir. Fakat genel olarak kullanılan ölçü on birim dirheme karşılık yedi dinardır (El-Belâzurî, 2013). Adını darp eden bir Yahudi olan Bağl'dan alan büyük dirhemlere bağliye veya sud'il-vafiye olarak isimlendirilmiştir. Orta büyüklükteki dirhemlere cüragiyye, küçük dirhemlere ise taberiyye denilmiştir (El-Hasenî, 1996).

İslamiyetin gelmesiyle beraber Rum (Bizans) dinarı ve Fars (Sasani) dirhemi Müslümanlar arasında para olarak kullanılmaya devam etmiştir. Fakat Hz. Peygamber (S.A.V.) ölçü ve tartı birliği konusunda ihtilaflara yol açmamak için tartılarda Mekke tartısını, ölçülerde ise Medine ölçüsünü kabul etmiş ve bu şekilde uygulamıştır (El-Hasenî, 1996, s. 60). Hz. Ömer'in hilâfeti döneminde tedavülde bulunan farklı cins ve ağırlıktaki dirhemler, en çok kullanılan Bağlî ve Taberî dirhemlerin ortalaması alınarak 4,25 gramlık bir birimi İslâm dinarı olarak kabul edilmiştir. Ölçü birliğinin sağlanması başta mali ibadetler ve vergilerin hangi paralar üzerinden ödenmesi gerektiği konusunda fikir ayrılıklarını önlemek için alınmış bir önlemdir (Kallek, 1993).

İlk olarak İslam parasını hangi dönemde basıldığı konusunda farklı rivayetler bulunsa da en güçlü görüş Abdülmelik b. Mervan'ın ilk defa Müslümanlara ait müstakil parayı bastığına dairdir (El-Hasenî, 1996, s. 63). İslam Devleti bu dönemde de gelişmeyi sürdürmüştür. Böylesine bir devletin başkalarının mahdut paralarını kullanması sürdürülebilir ekonomi açısından mümkün değildir. Ayrıca Fars dirhemlerinin mağşuş olası da buna gerekçedir. İslam döneminde, Abdülmelik b. Mervan'ın ıslahından sonra şer'i dinarın ağırlığı 4.25 gram iken, dirhem 2.97 gram olarak darp edilmiştir (Sahillioğlu, 1994).

İlk İslam dinarı basılmasına rağmen Bizans dinarının kullanımına devam edilmiştir. Yeni para sistemine tedrici olarak geçmek için İslâm darphaneleri bu süre zarfında yine Bizans dinarı darp etmiştir. Bizans dinarı üzerindeki Hristiyanlık işareti olan haçlar, darp edilmesi sırasında kaldırılmıştır. Devam eden süreçte dinarların üzerine İslâm inancını belirten yazılar kazınarak resimsiz İslâmî dinarlar darbedilmiştir. Üzerindeki işlemler nakış görünümünde olduğundan müstakil İslâm dinarı menkuş adıyla da anılmıştır (Sahillioğlu, 1994).

Altın, gümüş ve diğer değerli madenlerin, dünyadaki herkes tarafından bilinen bir değeri vardır. Devletlerin yaptığı sadece paranın ağırlığını ve saflığını garanti altına almak için mühürlemektedir. Devletlerin paranın haslığını bozarak düşük değerden para ihraç etmesine mağşuş para ihracı denir ve bu durum para kırpanların oluşturduğu gibi olumsuz sonuçlara neden olduğu tarih boyunca görülmüştür (Graeber, 2015, s. 355).

İlk defa ihraç edilen paraların basılı değeriyle maden değeri eşit olsa da ülkelerin yaşadığı ekonomik problemler para ayarlarının bozulmasına ve mağşuş paraların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Devletler bu şekilde para ihraç ederek mevcut ekonomik sıkıntıdan kurtulmak için senyoraj geliri elde etmektedirler. Mağşuş ve has altın ve gümüş paraların dışında otorite tarafından ihraç edilen ve kullanılması emredilen paralar fels, çoğulu fülüs olarak isimlendirilmektedir. Fülüsün çoğaldığı dönemlerde piyasadaki dinar ve dirhem çekilmiştir. *Gresham Kanunu* olarak da bilinen bu durum, piyasadaki değersiz paranın değerli parayı ortadan kaldırması olarak ifade edilebilir (El-Hasenî, 1996, s. 70).

İslam Devletlerinde sikke basmak yani para ihraç etmek ve hutbe okutmak (sahib-i sikke ve hutbe) egemenliğin en önemli şiarları olarak kabul edilmektedir. Altın ve gümüşten

basılan paralar piyasalarda elden ele tedavül ettikçe, bölgeler arası taşındıkça hükümdarın ve devletin gücünü paranın bulunduğu bölgeye taşımaktaydı (Pamuk, 2018).

İslam'ın ortaya çıktığı dönemde para olarak bizatihi değere sahip altın ve gümüşün kullanılması siyasi egemenliğin temsilinde daha az kabiliyete, günümüzdeki itibari paraların siyasi fonksiyonunun daha güçlü olduğu düşünülebilir. Çünkü paraların hepsi altın ve gümüşten darp edilmekteydi. Fakat o dönemde Bizans'ın dinarının bir yüzü hükümdarı temsil eden işlemlere sahiptir. İlk İslam parasının bu işlemlere sahip olmaması ve düşman devletin kendi piyasasında böyle bir paranın tedavül etme ihtimali dönemin Bizans İmparatorluğu tarafından hiç hoş karşılanmamıştır. Abdülmelik'in halife olduğu yıllarda iç karışıklar nedeniyle Bizans akınlarına karşı koymakta zorlanılmış ve Bizans akınları ancak her yıl yüklü miktarda ödenecek vergilerle durdurulabilmiştir (Yıldız, 1988). Halife Abdülmelik devam eden yıllarda ilk parayı basmasıyla beraber vergileri yeni altın dinarlarla ödemek istemesi üzerine Bizans İmparatorluğu bunu kabul etmemiş ve bu durum yeni bir anlaşmazlığa sebebiyet vermiştir (El-Bervârî, 2019, s. 339). Buradan anlaşılmaktadır ki, İslam dinarı da altından darp edilse bile karşı tarafın vergi ödemelerinde bunu kabul etmemesi siyasi egemenliğine bir tehdit olarak görmesinden kaynaklanmasındandır.

Yaşanan bazı gelişmeler müstakil ilk İslam dinarının darp edilmesine neden olmuştur. Bu nedenler şu şekilde özetlenebilir:

- Ticaret yollarının kavşağında kalan Hicaz ve Şam bölgesi, tüccarların vasıtasıyla bu bölgelere gelen dinar ve dirhemler vasıtasıyla zenginleşiyor, piyasanın işleyişi garanti altına alınıyordu. Fakat Bizans ile savaşların olması bu bölgedeki ticarete darbe vurmuş ve paralar piyasadan çekilmiştir. İslam Devletinin ekonomik özgürlüğüne darbe vuran parasal bağımlılık, yeni para darp edilmesinin ilk nedeni olarak görülebilir.
- Bizans dinarının ve Fars dirheminin çeşitli nedenlerle haslığını kaybetmesi ve Müslümanların bu paralarla muamele etmesi onların zararına neden olmaktaydı. Dış kaynaklı kullanılan paraların ayarının istenilen haslıkta olmasını sağlayamamalarından kendi para politikalarını uygulayabilecekleri müstakil paralara ihtiyaçları olmuştur.

- Müslümanlar tarafından kullanılan paraların belli bir standardı olmaması başta zekât olmak üzere mali ibadetlerin yerine getirilmesin güçlükler sebebiyet vermekteydi. Hz. Ömer tarafından belirlenen şer'i para ölçülerinin müstakil olarak darp edilmesi ihtiyacı hasıl oldu.
- Mevcut paraların üzerindeki nakışların İslami açıdan problemler doğurması veya diğer devletlerin bunu bir tahfif ve aşağılama aracı olarak kullanması.
- İslam Devletinin tam olarak kurumsallaşması ve siyasi egemenliğinin bir şiarı olarak bu dinarların bu nedenle kullanılması.
- Parasal istiklalin, başka devletlerin parasının kullanılarak sağlanamayacağının anlaşılması. Bu durum Bizans'a olan vergi ödemelerinde ihtilafın ortaya çıkmasıyla ne derece önemli bir gerekçe olduğunu göstermiştir.

Günümüzde giderek yaygınlaşan kripto paraları da bu bağlamda düşündüğümüzde; devletlerin bu paraları egemenliklerine bir başkaldırı olarak mı algılanacağı ilerleyen tarihlerde anlaşılacaktır. Devletler tarafından bu paraların ihraç edilmesine karşı alınacak önlemler bunun en önemli göstergesi olacaktır.

Para olarak kullanılacak maddelerin bizatihi değere sahip olup olmayacağı konusunda ittifak bulunmamaktadır. Altın ve gümüş fukaha tarafından para olarak kabul edilirken, başta kağıt para olmak üzere diğer araçların para olup olmadığı konusunda ihtilaf bulunmaktadır. Paranın sadece altın ve gümüşe hasredildiğini savunanlar Tevbe Suresinin 34. Ayetindeki “...*Altın gümüş biriktirip Allah yolunda harcamayanları elem veren bir azapla müjdele!*” ifadesindeki altın ve gümüş kavramlarının müstakil olarak zikredilmesi nedeniyle sadece bu iki maddeye para vasfı verildiğine işaret ettiğini savunmuşlardır. Makrizi'nin “İğâsetü'l-ümme bi-keşfi'l-ğumme” adlı eserinden aktardığına göre de toplumlar sadece altın ve gümüşe sahip olduğu özelliklerden dolayı para olarak kabul ettiğini, eski zamanlardan bu paraların haricinde para olarak başka varlıkların kabul edilmediğini bildirmiştir (El-Bervârî, 2019, s. 123).

Bunun aksine paranın sadece altın ve gümüşe hasredilmediği, para vasfı taşıyan ve genel kabul görmüş her türlü aracın para olarak kullanılabileceği konusunda fukaha görüş bildirmiştir. Bu konuda ilk rivayet Hz. Ömer'in, piyasadaki para tedavülünün yavaşlaması nedeniyle deve derisinden para ihraç etmeyi istişare etmesidir. Fakat bu

fikirden, develerin derisi yüzünden nesli tükenir endişesi ile vazgeçilmiştir (El-Belâzurî, 2013).

İmam Malik bu konuda insanların genel kabul ettiği herhangi bir aracın altın ve gümüş gibi para vasfında olacağı ve faize konu olacağını bildirmiştir. İbn Hazm ise paraların altın ve gümüşe hasredilemeyeceğini, paraların sadece altın gümüş olması gerektiği hakkında bir nassın varid olmadığı belirtmiştir. Cessas, insanların altın ve gümüşü örfü olarak kullandığına dikkat çekerek bu paraların alışverişte satım bedeli olduğunu, cari kullanımdan dolayı para kabul edildiğini belirtmiştir. Kasani ise sarf akdinde her ne kadar altın ve gümüş ön plana çıksa da bu bedellerin sadece bu iki paraya hasredilemeyeceğini belirtmiştir. Herhangi bir zamanda para vasıflarını yerine getiren her türlü bedel sarf akdinin konusu olabilir ve bu para olarak kabul edilebileceğini söylemiştir. Serashi ise bu madenlerden maksadın iktisadi faaliyete aracılık etmesi olduğunu başka madenlerin de bu şartı sağlayabileceğini söylemiştir. İmam Gazali ise altın ve gümüşten maksadın bizatihi varlığının olmadığını, altın ve gümüşün kullanım amacının para vasfına sahip olmasından dolayı olduğunu belirtmiştir. Mustafa Zerka altın ve gümüşün sahip oldukları özelliklerden dolayı yaradılış maksadının para olduğunu fakat bu durumun diğer eşyaların para olarak kullanılmasına engel olmayacağını belirtmiştir. Ayrıca kağıt paraların altın ve gümüş gibi “para” olarak kabul edilmeyeceği ve bundan dolayı da ribaya sebebiyet vermeyeceği görüşü eleştirilmiş. Bu kağıt paraların da diğer paralar gibi kabul edilmesi gerekliliği vurgulanmıştır (El-Hasenî, 1996, s. 128).

Para keyfiyeti ile fukahânın görüşlerinin genel olarak ikiye ayrıldığını görmekteyiz. Fakat paranın gelişimi ve mezkur delilleri düşündüğümüzde para olarak kabul edilecek metaların sadece altın ve gümüşü hasredilemeyeceğini söyleyebilir. Altın, gümüş, kağıt hatta ve hatta fiziksel olmayan dijital varlıklar da gerekli şartları sağlaması halinde para olarak kullanılabilirler. İslam bu açıdan para olacak metanın fiziksel özelliklerine değil de başta genel kabul görmesi, değer tespitini sağlaması ve mübadelede kullanılması gibi vasıfları sağlamasına önem vermektedir. Ayrıca zekât verilecek mallar yani paralar için altın ve gümüşün zikredilmesi bu konu için önemlidir. Çünkü o dönemde gümüş piyasada geçer bir para iken günümüzde bu vasfını ve değerini kaybetmiş, zekat nisabı altın üzerinden hesaplanmaya başlanmıştır. Bu açıdan para vasfını yitiren metalar olabileceği gibi ilerleyen dönemde para vasfı kazanan metalar olabilecektir.

İslam hukuku kapsamında para birçok çalışmada farklı noktalarıyla incelenmiştir. Enflasyonu ve kapsamını açıklayan ve bunu İslam hukuku perspektifinde inceleyen Döndüren (1986); paranın tarihi sürecini ve çeşitlerini ele almaktadır. Çalışma, aynı zamanda kağıt paranın doğuşunu ve gelişmesini içermektedir. Çalışma, büyük kredilerin kar ortaklığıyla sağlanmasının mümkün olduğunu belirterek bu ortaklık türlerinden olan inan ve mudarebe şirketlerini ele almıştır.

Kredi ve faiz meselelerini de kapsamlı bir şekilde ele alan Orman (1992), parayı iktisat literatüründe ele alması bakımından diğer çalışmalardan farklılık arz etmektedir. “Madeni Para, Banknot ve Kağıt Para Mübadelesinde Faiz” adlı bir çalışması bulunan Erkal (1992) çalışmasında farklı para türlerinde faizin ne şekilde ortaya çıktığını incelemiştir. Durmuş (2009) hazırlamış olduğu çalışmada; spot döviz satım işlemleri, döviz forward, döviz future ve döviz swap işlemleri ele alınarak fikhî açıdan değerlendirmesi yapılmıştır. Ayrıca döviz opsiyon işlemi ile vadeli döviz işlemleri için önerilen alternatif yöntemler ve bu yöntemlerin İslam Hukuku açısından değerlendirilmiştir.

Pamuk (2012)’un “Osmanlı İmparatorluğu’nda Paranın Tarihi” adlı çalışmasında Osmanlı Devleti’ndeki para politikalarını, para düzenini ve parasal meseleleri ele almaktadır. Mali istikrar, mali sorunlar ve devletin finansmanı konusundaki tarihsel olaylara da çalışmada yer verilmiştir. E. Şimşek (2010) çalışmasında paranın mübadele aracı olarak Abbasiler dönemindeki oluşumu, yapısı, işleyiş şekli ve kullanım alanlarını incelemiştir. Abbasiler, paranın bir yerden başka bir yere taşınmasındaki riskleri azaltmak ve kolaylık sağlamak için sakk, süftece adı verilen bono ve çek benzeri kıymetli evrak uygulamalarını kullanmışlardır. Abbasiler, Ortaçağ’ın bir mensubu olarak, devrin iki önemli gücü olan Sâsânî ve Bizans’ın kullandığı Dirhem ve Dinar’ı İslami yapıya uygun şekilde yeniden basarak kullanmışlardır.

Çalışmasında genel denge kavramını İslami politik ekonomi bağlamında paranın da dahil edildiği bir modelle ortaya koyan ve matematiksel modellemelere sık sık yer veren Choudhury (1997), paranın konvansiyonel ekonomide ve İslam geleneğinde nasıl tanımlandığını karşılaştırmalı olarak ele almıştır. Paranın tarihsel seyri, mezhepler açısından para ile ilgili hukuki meseleler ve enflasyon kavramını inceleyen Siegfried (2001), kağıt paranın meşru olmasının sebeplerini açıklarken tarihi gelişmeleri ve pratikteki uygulamaları dikkate alınmıştır.

BÖLÜM 2: EKONOMİK ENTEGRASYON VE AVRUPA PARA BİRLİĞİ

2.1. Parasal Birlik Kavramı

Parasal birlik, döviz kurlarında birliğin sağlanmasını, sermaye hareketlerinde tüm kısıtlamaların kaldırılmasını, üye ülkeler arasında konvertibilitenin gerçekleştirilmesini, konvertibilitenin korunacağı konusunda tam bir güvencenin sağlanmasını ve milli paralarını birbirine çevrilmesinde her türlü banka giderlerinin ortadan kaldırılmasıyla gerçekleştirilir (Özpençe, 2008). Diğer bir ifade ile hükümetler parasal konulardaki politika bağımsızlıklarından feragat ederek bu konulardaki yetkilerini, birliğin devletler üstü bir kurumuna devrederler. Bu kurum, parasal birliğin toplam faydasını arttırmak için genel amaçlar belirleyerek, bu amaçlara ulaşmada kullanılacak parasal enstrümanları seçer. Parasal entegrasyonda paritelerin değiştirilemeyecek şekilde kalıcı bir sabitliği olabileceği gibi, ortak bir para birimi kullanılması da söz konusu olabilir (Evlimoğlu, 2005).

İktisadi ilişkilerin çok yoğun olduğu ülkelerin paralarını sabit kurlarla birbirlerine endeksleyerek ulusal paralarını terk etmesi sonucunda ortak bir para ve yine bu ülkelerin ortak para politikasını düzenleyecek bir ortak merkez bankasına geçmeleri parasal birlik olarak tanımlanmaktadır. Bu tanımlamaya baktığımızda; iktisadi ilişkileri güçlü olan bir grup ülkenin paralarını sabit kurlarla birbirlerine bağlaması da para sahası olarak adlandırılmaktadır. Para sahası ve ortak para birliği arasındaki temel fark ise; para sahasında paralar kendi fonksiyonlarını korurken, para birliğinde bu fonksiyonlar terk edilerek bu yetkiler ortak bir paraya devredilir. Kısaca, para birliği sağlandığında, para ihraç etme yetkisi ulusal değil, uluslararası bir otoriteye tarafından kontrol edilir.

Parasal birliğin sağlıklı bir şekilde gelişmesi için, üye ülkelerin bağımsız ve ulusal politikalarından sıyrılmaları ve parasal birlik tarafından belirlenen ortak ekonomi politikalarını benimsemeleri önemlidir. Bu politikaların başında döviz kuru istikrarı ilk akla gelendir. Üye ülkelerin ulusal paralarının sabit bir kurla birbirine bağlanması ve birlik dışı ülkelere karşı serbest dalgalanmalara bırakılması parasal birliğin esası olarak ifade edilmiştir. İkinci adım ise tam konvertibilitenin sağlanması olarak tanımlanmıştır. Ulusal paraların birbirine dönüştürülmesinde hiçbir sınırlandırma olmaması önemlidir.

Aynı zamanda tek para biriminin kullanılmasını ve tek para politikasını kapsamalı parasal birliğin diğer önemli noktaları olarak ifade edilmiştir. Dolayısıyla üye ülkeler para politikalarını tek bir merkez bankasına devredeceklerdir. Merkez bankası üye ülkelerin döviz rezervlerini ortak bir rezerv fonunda bir araya getirir. Bu fon birlikteki ülkelerin karşılaşılabilecekleri geçici nitelikteki ödemeler bilançosu açıklarını kapatma amacıyla kullanılabilir (Varan, 2010). Ekonomik entegrasyonun ilk aşamalarından itibaren, hem entegrasyondan beklenen faydanın artırılması amacıyla, hem de ortaya çıkabilecek çeşitli problemlerin giderilerek ekonomi politikalarının uyumlaştırılması ve bazı ortak politikaların izlenmesi gerekmektedir. Bu açıdan parasal birlik, tam anlamıyla ekonomik entegrasyondan bahsedebilmemiz için nihai aşamayı oluşturmaktadır (Tezuçan, 2006).

Ülkelerin kendi aralarında başarılı ve sürdürülebilir bir parasal birlik kurmaları için bazı ekonomik göstergelerinin birbirleriyle yaklaşması ve benzerlik göstermesi gerekmektedir. Parasal birliğin başarılı olabilmesi için öncelikli olarak enflasyon oranlarının, bütçe açığı oranlarının, kamu borçları, faiz oranlarının birbirine yakınsaması ve bunlara ek olarak faktör hareketlerinin serbest olması gerekmektedir.

2.2. Parasal Birliğe Giden Yol

Para birliği oluşturma hedefinde olan bir grup ülkenin ortak bir para ile refahı paylaşması için ne gerektiğine dair geniş bir iktisat literatürü bulunmaktadır. İktisatçılar arasında ortak para biriminin işlemesi için ülkeler arasında yeterli ekonomik benzerlik bulunmasına dair fikir birliği bulunmaktadır (Stiglitz, 2018).

Parasal birlik fikri siyasi, mali, kurumsal ve diğer ekonomik entegrasyon biçimleri göz ardı edilerek oluşturulamaz (Arif ve Shabbir, 2019). Ülkeler, uygun bir para birliği oluşturmak için sosyo-ekonomik ve politik yapılarını çeşitlendirmek zorundadır. Bu birliği tesis edebilmek için bazı kriterlerin yerine getirilmesi gerekmektedir.

Şekil 2: Parasal Birliğe Geçiş Süreci

2.2.1. D v z Kuru Birliği

Parasal birliğe geçiş sürecindeki ilk adım d v z kurlarının birbirleri karşısında sabitlenmesidir. Parasal birlik içindeki ulusal paralar tedrici bir şekilde sabit bir pariteyle birbirlerine bağlanırlar. Bu birliğe  ye ülkeler kendi ulusal paraları arasında sabit kur politikası uygularken, birlik dışı ülkelerin paralarına karşı serbest kur politikası uygulayabilecekleri gibi, ortak da hareket edebilirler. Parasal birlikte sabit parite belirlenirken ya Avrupa Para Birliği (APB)  lkelerinde olduğu gibi ülke paralarından oluşan bir sepet ya da tek bir ülke parası esas alınır. Tamamlanmış parasal birliklerde para politikaları tek bir merkezden yönetebilmek için ortak merkez bankası ve ortak rezerv bulunurken, bu aşamaya gelemeyen fakat ulusal paralarını daralan ve daha sonra ortadan kalkan bir bant içerisinde sabit bir pariteye göre birbirine bağlayan parasal birliklere “sözde d v z kuru birliği” de denilmektedir (Y cememi , 2005).

2.2.2. Tam Konvertibilite

Parasal birliğin ikinci aşaması konvertibilitenin sağlanmasıdır. Konvertibilite kelimesi Latince kökenli olup değiştirme ve dönüştürme anlamına gelmektedir. Bir  lke ulusal parasının, d v z piyasasında serbestçe öteki ülke paralarına d n  t r lebilme özelliğine sahip olmasını ifade eder. Daha detaylı olarak ifade etmek gerekirse, dileyen herkesin serbestçe d v z işlemi yapabilme hakkının bulunması ve d v z fonlarının ihraç ve ithalinin serbest olmasıdır. Konvertibilitenin tersi ise kambiyo denetimidir. Her türlü d v z alım ve satımının devletin tekelinde toplandığı bir uygulamadır.

Parasal birliğin başarılı olabilmesi için üye ülkelerin döviz rezervlerini belirlenen şartlar altında birleştirmeleri suretiyle ortak bir rezerv fonu oluşturulur. Tam konvertibilite olmadan birlik içinde ortak döviz rezervleri fonu ve borç tasfiye sisteminin işlemesi mümkün değildir. Üye ülkeler, ödemeler dengesinde sorun yaşayan birliğe üye diğer ülkelere borç tasfiye sistemi ve kredi mekanizması ile yardımcı olurlar. Bir iç veya dış dengesizlik durumu söz konusu olduğunda kredi mekanizması aracılığı ile bir açık durumu meydana geldiğinde ise ortak rezerv fonlarının kullanılması yolu ile açığın kapatılması ve ülkelerin belirlenen bant içerisinde kalmaları sağlanır (Ertürk, 2010, s. 207).

2.2.3. Ekonomi Politikalarının Yakınsaması

Üye ülkelerin ödemeler dengesinde sorun yaşayan ülkelere yardımda bulunmasının uzun vadeli bir çözüm olamayacağından yaşanacak döviz kuru istikrarsızlıklarının önlenmesi amacıyla para ve maliye politikalarının eşgüdümü parasal birliğin başarı ilkelerinden biri olarak ifade edilebilir. Özellikle de bilançoları dengesiz olan üyelerin bu dengesizlikleri giderebilmeleri için ekonomi politikalarının uyumlu olmasının gerekliliği belirtilmiştir (Varan, 2010, s. 16).

2.3. Para Birliği Teorisi ve Optimum Para Sahası Teorisi (OPS)

Parasal birliğin teorik altyapısını Optimum Para Sahası (OPS) terimi açıklamaktadır. 1999 yılında Nobel Ekonomi Ödülü'nü kazanan Robert Mundell'in 1961 yılında yayımladığı "Optimum Kur Alanları Teorisi" adlı çalışmasıyla gündeme getirmiştir (Mundell, 1961). OPS teorisi, APB uygulamasıyla yeni ve önemli bir konuma ulaşmıştır (H. Şimşek, 2005). OPS teorisi, belirli bir grup ülkenin ulusal paralarını birbirlerine karşı sabitlerken, bu grup dışı ülkelere karşı dalgalı bir kur rejimi belirlenmesi olarak ifade edilebilir (Varan, 2010, s. 6).

OPS, parasal birliğin faydalarının, maliyetlerine karşı avantajlı olduğu durumlarda ülke gruplarının rekabet avantajı elde etmek ve ekonomik açıdan ülkeler arası entegrasyonu sağlamak amacıyla tercih edilen bir araçtır. OPS'nin tesis edilebilmesi için ortak para kullanacak ülkelerin belirli özelliklere sahip olmaları gerekmektedir. Optimum bir para sahasının tesis edilmesinde pek çok faktörün aynı anda gerçekleştirilmesi gerektiği

açıktır. Fakat erken dönem çalışmalarda bu faktörler birbirlerinden bağımsız olarak, diğer faktörlerin değişim göstermediği senaryolar üzerinden incelendiği görülmektedir.

Bu özellikler şunlardır:

- Parasal birliğe üye olacak ülkelerin ekonomik yapılarının benzeşmesi
- Benzer ekonomik şoklara maruz kalmaları
- Makro ekonomik göstergelerin birliğin oluşum sürecinde veya sonradan birliğe dahil olacak ülkeler için yakınsaması
- Ürün çeşitliliğine sahip olmaları
- Dışa açıklık, mekansal yakınlık ve üye ülkelerin birbirleriyle ticareti

Parasal birlik, ekonomik entegrasyon sürecinin gerçekleştirilmesi sonucunda ülkelerin kendi ulusal paralarından feragat ederek paralarını tek para birimi olacak şekilde birleştirmesini ifade etmektedir. Ayrıca bu durum ortak merkez bankasına geçilerek tamamlanır (H. Şimşek, 2005). Tecrübe edilen uygulamaların altyapısı Mundell (1961)'in oluşturduğu optimum para sahası teorisine dayanmaktadır. Mundell yapmış olduğu çalışmada dalgalı kurlardan alternatif olabilecek para birliğinin şartlarını aramakta ve bu durumun ortaya çıkardığı fayda ve maliyetleri ele almaktadır.

OPS teorisi; ulusal paraların belli bir paraya sabitlendiği optimal bir coğrafi alanı belirlemektedir. Para birliği teorisi ise buradan noktadan hareketle daha ileri bir aşamayı ifade ederek, ortak para anlaşmasına katılan ülkelerin ortak para ve tek merkez bankasına geçmeleri süreciyle ilgilenir. Mundell (1961), McKinnon (1963) ve Kenen (1969) gibi iktisatçılar teoriyi incelerken, ulusal paralar arasındaki bağlantının sabit olarak bir endekse mi bağlı olacağını yoksa ulusal paraların terk edilerek ihraç edilecek yeni bir ortak paranın kullanılacağı konusunda yeterince açıklayıcı bir model ortaya koyamamışlardır. Teorinin ilk ortaya çıktığı aşamada bu ayrım çok önemli olmasa da ilerleyen süreçte bize bu iki seçenek arasında önemli farklılıklar olduğunu göstermiştir.

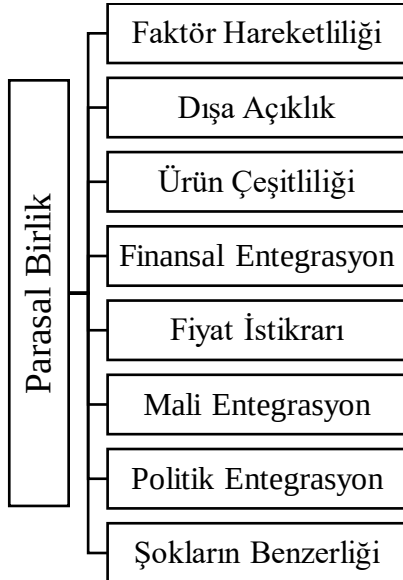
Geleneksel OPS teorisi Mundell (1961)'in yapmış olduğu optimum kur alanları teorisiyle ortaya çıkmıştır. Bu çalışmada devletlerin sahip olduğu sınırların, bir kur alanı oluşturmak için optimal olmadığı konusu ele alınarak, sabit ya da dalgalı kurların ekonomiler üzerindeki etkisi araştırılmıştır. Mundell'e göre OPS'nin oluşturulabilmesi için ülke ekonomilerinin büyüklüğü, ürün çeşitliliği, enflasyon oranlarının yakınlığı ve ekonomik entegrasyon kabiliyeti ön plana çıkmaktadır. Robert Mundell'in OPS teorisine

yaptığı katkı 1999 yılında Nobel Ödülü'nü almasında önemli yeri vardır. Bundan dolayı APB'nin fikir babalarından biri olarak kabul edilmektedir (De Grauwe, 2017).

Örnek (2007)'in çalışmasında OPS teorisinin fayda ve maliyetleri ele alınarak, APB'ni OPS çerçevesinde incelenmiştir. Konu değerlendirilirken, APB'nin başarısına yönelik analizler yapılmıştır. OPS, herhangi bir bölgede oluşturulan parasal bir birliğin fayda ve maliyetlerini analiz eden bir yaklaşımdır. OPS, coğrafi anlamda bir bölge anlamında değil, aynı zamanda homojen ürünlerin üretildiği, teknoloji ve bilginin aynı düzeyde olduğu bir birlikteliği ifade etmektedir. Temelde OPS teorisi, bir grup ülkenin ulusal para birimlerinin değerini belirlenen kurlar üzerinden birbirlerine sabitlemesi ve üye ülkelerin para birimlerinin ise birlik dışı ülkelerin para birimleri karşısında serbest dalgalanmaya bırakmasıdır.

2.4. Para Birliği ile İlgili Teoriler

Para Birliği teorisinin temellerinin atıldığı dönemde bu konuda çalışma yapan araştırmacılar iki önemli kabulden hareket etmişler ve bu teoriyi oluşturmuşlardır. Bu varsayımlardan ilki Phillips eğrisinin tutarlı olduğudur. Bu varsayım sonucunda enflasyon ve işsizlik arasında değiş-tokuş vardır. İkinci varsayım ise ücret ve fiyat katılığı varsayımdır (Tavlas, 2009).

Şekil 3: Parasal Birliği Etkileyen Faktörler

2.4.1. Faktör Hareketliliği

Mundell (1961) ortak bir parayla düşük enflasyon ve işsizlik, bununla beraber sürdürülebilir ödemeler bilançosunun birlikte sağlanabileceği optimum alanı tespit etmeye çalışmıştır. Bu coğrafi optimum kur alanının belirlenmesindeki kriter ise faktör hareketliliğidir. Özellikle işgücü mobilitesi, ülkelerin dış şoklarla karşılaşması halinde başvurulacak nominal döviz kuru müdahaleleriyle aynı etkiyi oluşturmaktadır (Yücememiş, 2005).

OPS’de üretim faktörlerinin serbest bir şekilde hareket etmesi gerekmektedir. Bir para sahasının optimal olması bu serbestliğin sağlanmasıyla doğrudan ilişkilidir. Ülkeler arasındaki iş gücü hareketleri, fiyat ve ücretlerin esnek olması bu serbestliği sağlamaktadır.

Mundell (1961) çalışmasında; üretim fonksiyonlarının homojen olduğu, çalışmaya konu olan bölgelerde işgücü ve sermaye kullanımlarının benzer olduğunu, emeğin sektörler arasında geçişken olduğu varsaymıştır. Emek mobilitesi, asimetrik şoklarla karşılaşan ülkelerdeki işgünün başka bir ülkede iş bulma serbestisine sahip olabilmelidir. İşgücü faktör hareketlerinin yüksek ve esnek olması, karşılaşılan kriz durumlarında döviz kurundaki ayarlamalara ihtiyaç olmaksızın atlatılabilmesine olanak sağlayacaktır. Corden (1972), parasal birliği sürdürülebilir kılmanın en önemli kriteri ücret ve fiyat esnekliği olduğunu varsayar. Ücret ve fiyat esnekliği, serbest sermaye akışının yanı sıra esnek döviz kuru ihtiyacını azaltan önemli bir bileşendir.

Faktör hareketliliği, dış dengesizlikler oluşması halinde döviz kurunun görevini üstlenerek gerekli müdahale görevini üstlenecektir (Tavlas, 1994, s. 212). A ve B gibi iki ülke olduğunu ve bu iki ülkenin de tam istihdam ve dış dengede olduğunu kabul edelim. Tüketici taleplerinde ortaya çıkan bir değişme sonucunda talebin B ülkesinin mallarından A ülkesinin mallarına kayması neticesinde B ülkesinde negatif, A ülkesinde ise pozitif bir talep şoku ile oluşacaktır. Bunun sonucunda B ekonomisi ticaret açığı verirken aynı zamanda A ülkesinde ticaret fazlası oluşması beklenmektedir. Reel ücretlerin bu durumda esnek olması halinde döviz kurunun değişmesine ihtiyaç kalmayacaktır. Reel ücretlerin katı olduğu durumda esnek kur sistemini savunanlar, bu şoku ortadan kaldırmak için döviz kurlarının rahatlıkla kullanabileceğini söylerler. B’nin parası A’nın parasına göre değer kaybederken ve B’nin malları uluslararası pazarlarda ucuzlayarak tercih edilecektir.

Aksi durum da A ülkesi için geçerli olacaktır. B ülkesinin mallarında talep artışı görülecek, A ülkesinin mallarına talep azalacaktır. Böylece düzeltme kendiliğinden sağlanacaktır (Yılmaz, 2014, s. 30).

Parasal birliğe geçmiş üye ülkeler de faktör hareketleri serbestliğiyle beraber kaybettikleri kur esnekliğinin faydasını faktör hareketleri ile kazanabilirler. A ülkesi ve B ülkesini bir para birliğinin üyeleri olarak düşünelim. Birliğin karar alıcıları A için bir politika uygulasa B ülkesinde işsizlik sorunu büyüyecek, aksi durumda A ülkesinde enflasyon sorunu büyüyecektir. Bu durumda faktör hareketliliği bir çözüm olarak sunulmaktadır. B ülkesindeki işsizler ve sermaye A ülkesine kayarak istihdam edilecek ve kullanılacaktır. Böylece ayarlama da faktör hareketliliği ile sağlanmış olur. Mundell (1961)'in çalışmasında bahsettiği gibi eğer faktör hareketliliği varsa para birliğine girmek ülkelerin yararınadır (Yılmaz, 2014, s. 11).

Mundell'in yapmış olduğu çalışmada belirtilen faktör hareketliliğinin de emek hareketliliği ön planda tutulmuş ve bu çalışmada sermaye hareketliliğine yer vermemiştir. Optimum bir parasal birliğin başarıya ulaşması tek başına emek hareketliliği ile sağlanamayacağı, parasal birliğe üye ülkelerin ortak politika geliştirme yeteneği, reel ücretlerin ve fiyat esnekliğinin benzer olması gibi diğer faktörlerle de yakından ilişkili olacağı belirtilmektedir (Varan, 2010, s. 11).

2.4.2. Ekonominin Dışa Açıklığı

McKinnon (1963) yapmış olduğu çalışmasında Mundell (1961)'in OPS teorisini faktör hareketleri bağlamında açıkladığı çalışmadan ilham alarak bu konuda dışa açıklık faktörünü ön plana almıştır. Bu çalışmaya göre dışa açık ekonomilerin birlikte ticaret yaptıkları ülkelerin para birliği oluşturarak toplam faydayı arttırabileceklerini savunmuştur.

Dışa açık ekonomilerin para birliği oluşturma iştiağı farklı sebeplere dayanmaktadır. Ödemeler bilançosundaki açıkların döviz kurunu ayarlayarak giderilmesi kapalı bir ekonomiye nazaran açık ekonomilerde problemlere neden olur. Örneğin ödemeler bilançosunda açık çıkması halinde bu ülkenin, en fazla ticari ilişkileri bulunan ülke parasının değerlendirilmesi beklenir. Döviz kurundaki artışlar, açık ekonomilerde fazlaca bulunan ithal mal fiyatlarını doğrudan etkileyecek ve fiyatları yükseltecek, bu durumda

fiyat istikrarı bozulacaktır. Bu durumun yol açtığı olumsuzları gidermek için bu ülke grubu bir para birliği oluşturabilir ve istikrara katkı sağlayabilirler. Döviz kurundaki artışlar fiyatlar genel seviyesini yükselteceğinden iş gücü piyasasında ücret artış taleplerine neden olacaktır. Bu durumda döviz kurunun yüksek olması ihracat için avantaj sağlasa da ücretlerin arttırılması bu rekabet avantajını zayıflatacaktır.

Dışa açık küçük bir ekonominin uyguladığı dalgalı kur sistemi, istikrarsızlık olması halinde sermayenin daha istikrarlı büyük ekonomilere kaymasına sebebiyet verebilir. Bu durum ekonomilerin ihtiyacı olan sermayeye ulaşamamasına sebebiyet verebilir. Sonuç olarak dışa açık ekonomilerin para birliği oluşturması bu ülkeler için daha fazla fayda sağlayacaktır (Yılmaz, 2014, s. 12). Ticaret engellerinin kaldırılarak ortak pazarın oluşturulması talep şoklarının benzer etkilere sahip olmasını sağlayacaktır. Böylece bu şokların giderek simetrik hale gelmesi sağlanacaktır (De Grauwe, 2017).

Mundell, faktör hareketliliği ve ödemeler bilançosu dengesi üzerine yoğunlaşırken, McKinnon optimum bir para sahasının ürün çeşitliliği ve fiyat istikrarının gerçekleştirilmesine dikkat çekmektedir. McKinnon'un da belirttiği gibi, açık ekonomilerde üretilen mallar dış piyasadaki ikamelerinin arz ve talebine duyarlı olacağından dolayı bu ekonomilerin sabit kur rejimini benimsemesi bir avantaj olarak görülmektedir (Varan, 2010, s. 13).

2.4.3. Ürün Çeşitliliği

Üretim çeşitliliğini sağlamış ve bu çeşitlendirilmiş ürünlerini ihraç eden ülkeler para birliği oluşturmada birbirine karşı daha fazla uyum sağlarlar. Kenen (1969)'ın yapmış olduğu çalışmada üretimde ürün çeşitliliğini sağlayan ülkeler daha az döviz kuru müdahalelerine ihtiyaç duymaktadırlar. İhraç ettikleri mallardan herhangi birine olan talep düşüklüğü ve işsizlik oranındaki artış diğer daha az ürün çeşitliliğine sahip olan ülkeye göre daha sınırlı kalacaktır. Burada ortaya çıkan arz ve talep şoklarının oluşturduğu sonuçlar mikro iktisadi sebeplerin neden olduğu vurgulanmıştır. Bu açıdan para birliği oluşturma niyetinde olan ülke grubunun üretim benzerliği karşılaştıkları şokları da benzer kılarak krizlere karşı bu ülkeleri daha güçlü kılacaktır. Fakat McKinnon (1963)'un çalışmasında belirttiği ve üretim yapısı dar olan ülkeler hakkındaki teorisiyle uyuşmamaktadır. Çünkü Kenen (1969)'a göre küçük ekonomiler dar üretim yapısıyla dalgalı kur sistemi uygulayarak dış şoklardan korunma sağlayabilirken, McKinnon

(1963)'a göre küçük ve dışa açık ekonomiler para birliğine oluşturup sabit kur rejimi ile bu krizlere karşı koymaya çalışmalıdırlar. Bu iki teoremin çelişmesi McKinnon'un iç şokları dikkate almasından, Kenen'in ise dış şokları ön planda tutmasından kaynaklanmaktadır (Yılmaz, 2014, s. 14).

Ülkelerin sahip olduğu üretim yapısı ve ürün gamı çeşitliliği parasal birliğin sürdürülebilir bir şekilde oluşturulmasında önemlidir. Kenen (1969), yapmış olduğu çalışmada ürün çeşitliliğinin parasal birlik oluşturulmasında önemli bir faktör olduğuna dikkat çekmiştir. Bu çalışmaya göre üretim yapısının tek tipleşmesi ve ürünler üzerindeki aşırı ihtisaslaşma yaşanan dışsal şokların ülkelerin ekonomilerinden asimetrik bir etkiye neden olacağı belirtilmiştir (Varan, 2010, s. 12).

Örneğin, sadece petrol ve türevleri ihraç eden bir ülke ile çok farklı türde mal üreten ülkelerin bir parasal birlik oluşturduğunu düşünelim. Petrol fiyatında oluşan ani dalgalanmalar, petrol üzerine uzmanlaşmış ülkeyi doğrudan etkileyerek parasal birliği önemli ölçüde sarsacaktır. Fakat bu ülkenin petrol ve türevleri yanında üretim yapısını ve ürün gamını çeşitlendirmesi, diğer ülkelerin aynı krizde yaşayacağı dolaylı sonuçlara katlanmasına ve dışsal şoklardan daha az etkilenmesine neden olacaktır. Ürün gamı fazla olan ülkeler talep değişikliklerine daha kolay uyum sağlayabilirlerken, kısıtlı miktarda ürün çeşidine sahip olan ülkeler bu durumdan daha fazla olumsuz etkilenirler. Karşılaşılan dışsal şoklar, diğer alternatif ürünlerle belirli ölçüde ikame edilebilir ve döviz kuru ayarlamalarına daha az ihtiyaç olur.

Ürün çeşitliliğinin bir diğer faydası para birliğine dahil olan ülkelerin iç ticaret hacmini katkı sağlaması ve bütüncül faydayı arttırıcı bir etki göstermesidir. Bununla beraber ürün çeşitliliği ile ekonominin büyüklüğü arasında ters yönlü bir ilişki vardır. Yani bir ülkede ürün çeşitliliği fazlaysa o ülke o kadar büyük ve sabit kuru tercih etmesi ifade edilmiştir. Sonuç olarak dışsal şokların asimetrik şoklara dönüşmesi ürün çeşitliliğine sahip olan ülkelerde daha az görülmekte ve olumsuz sonuçları azaltmaktadır (Varan, 2010, s. 12).

2.4.4. Finansal Entegrasyon

Ingram (1962) yapmış olduğu çalışmasında ülkelerin sahip olduğu finansal araç ve yapıların benzerliğini parasal birliğin tesis edilmesinde önemli olduğuna dikkat çekmiştir. Finans piyasalarının bütünleşmesi üye ülkelerin ekonomik dengeyi sürdürmesinde

önemli bir koşuldur. Finansal bütünleşme neticesinde, para birliğine üye olan ülkelerin faiz oranlarındaki değişme sermaye hareketlerine sebep olacak ve böylece döviz kuru ayarlamalarına ihtiyaç olmaksızın dış şokların oluşturduğu dengesizlikler giderilebilecektir.

Parasal birliğin sağlanmasındaki bir diğer faktöre finansal entegrasyonun tesis edilmesidir. Birliğe üye olacak ülkelerin mali ve finansal durumları entegrasyonu sağlamak için uygun olması gerekmektedir (Ingram, 1962). Birlik içerisinde vergi oranları, gümrük ve sermaye akışı gibi birçok faktör birliğin sürdürülebilir olması için ülkelerin genel çıkarlarının korunması için belirleneceğinden yaşanacak şokların da üye ülkeler tarafından paylaşılacağı açıktır. Birliğe üye olacak ülkelerin bu belirlenen mali ve finansal rasyoları sağlaması gerekmektedir (De Grauwe, 2007).

2.4.5. Enflasyon Oranlarının Benzerliği

Fleming (1971)'in yapmış olduğu çalışmada enflasyon oranları ile ticaret hadleri arasındaki ilişki olduğu, para birliğine üye olacak ülkelerin enflasyon oranlarının benzer olması bu ülkelerin birbirleri ile olan ticaretlerine olumlu etki edeceğini belirtmiştir. Günümüzde de varlığı devam eden parasal birliklerde gördüğümüz gibi parasal birliğin tesisinde enflasyon oranları büyük öneme sahiptir. Bu oranların farklılaşması birlik adına uygulanacak olarak para politikalarının amacına ulaşmasında büyük engel teşkil edecektir. Birlik otoritesi para politikası belirlerken eğer enflasyon oranlarında farklılaşan ülkeler bulunuyorsa bu durumda alınacaklar kararlar toplam faydayı sağlamadan uzak olacaktır.

Enflasyon oranı yüksek olan ülkenin problemine göre sıkı para politikası geliştirilmesi halinde işsizlik artacak ve diğer üye ülkelerden, enflasyon oranı düşük ülkelerin bu durumda zarar görmesine neden olacaktır. Tersisi durumda ise enflasyon oranı düşük ülke dikkate alındığında parasal genişleme politikası ücretlerin artmasına neden olarak enflasyon oranı yüksek olan ülke için problemlere neden olacaktır. Bu nedenlerden dolayı toplam faydayı arttıracak para politikasını seçmek mümkün olmayacaktır. APB'nin temelleri olan Maastricht Antlaşması'nın yakınsama en önemli kriterlerinden birinin enflasyonla ilgili olması bu nedenledir (Yılmaz, 2014, s. 15).

2.4.6. Mali Transfer

Mali transfer mekanizması para birliğine giden yolda tesis edilmesi gereken kurumlardan biridir. Üye ülkelerin yaşadığı şoklardan meydana gelen zararların azaltılmasında önemli bir yere sahiptir. Döviz kuru ayarlanamamasından doğacak mekanizma eksikliği bu araç kullanılarak giderilecektir. Negatif şok meydana gelen ülkeye fonlar transfer edilerek talep azalmasından doğan zararlar giderilmeye çalışılır (Mongelli, 2002).

Parasal birliğe üye ülkeleri desteklemek için, zengin ülkeler, fakir ülkelerin temerrüt riskini paylaşmalıdır. Bu ülkelerde yetkililer gelir ve gider dengesini korumak zorunda olduğundan, döviz kuru ve para politikası bu ülkeler için önemlidir fakat parasal birlikle beraber bu yetkilerden feragat edilir. Bundan dolayı parasal birliklerde ekonomiyi vuran çeşitli şokların olması durumunda, bölgeler arasındaki mali transferlerin sorunun üstesinden gelmede etkili olabileceğini öne sürmektedir (Kenen, 1969).

Üyelerden birinde oluşan bir şok durumunda bu ülkenin elde ettiği gelirler azalacak, toplanacak vergiler düşecektir. Bu durumun üstesinden gelmek için işsizlere ve yoksullara ayrılacak kaynak miktarında artış olacaktır. Bu mali transfer mekanizması sayesinde şok yaşayan ülkenin transfer ödemelerini daha kolay hale getirmek için bu araç kullanılacaktır. Birliği bir bütün olarak düşünmemiz gerektiğinden bu şok bütün üye ülkeleri etkilese de oluşacak zararları hafifletmek için, üretimi düşen ve transfer ödemeleri artan ülkelere bütçe fazlası veren ülkelerden fon transfer edilmesi gerekecektir. Bu önlemler parasal birliği sürdürülebilir kılacaktır (Yılmaz, 2014, s. 16).

Dış şoklara karşı koymak para birliği otoritesi tarafından şoku yaşayan ülkeye transfer edilecek ödemelere kaynak oluşturmak ve ülkelerin dengeli bir mali yapıda olduklarından emin olmak için mali politikaların da bütünleştirilmesi gerekmektedir. Bunun olabilmesi için de siyasi entegrasyon öncelikli olarak tesis edilmesi gerekmektedir (Varan, 2010, s. 12).

2.4.7. Politik Entegrasyon

Siyasi rejim, politik uyum gibi faktörler ülkelerin ortak karar alma mekanizmasını geliştirmek için önemli ve olmazsa olmaz unsurlardır. Karar alıcıların makro ekonomik faktörleri düzenlerken attıkları adımlar birlik içinde uyumlu olması hatta üst bir karar alıcıya devredilmesi için yakınsaması gerekmektedir. Örneğin enflasyon-işsizlik

arasındaki veya faiz kararlarındaki politikalarda farklılıklar gösteren ülkelerin birlik oluşturması mümkün değilken, benzer tercihleri olan ülkelerde parasal birlik oluşturmak için daha kolay uyum sağlanır. Birlik aşamasından sonra da ortaya çıkan şoklarda bu uyumlu politika ortaya koyma yeteneğinin devam etmesi birliğin sürdürülebilirliği açısından hayatidir. Mali ve para politikalarının geliştirilmesi sırasındaki politik yakınsama zorunluluğu da bu açıdan politik entegrasyon altında değerlendirilebilir (Yılmaz, 2014, s. 17).

2.4.8. Üye Ülkelerin Ekonomik Altyapılarının Benzeşmesi ve Şokların Simetrik Olması

Bir ürünün arzında veya talebinde ortaya çıkan beklenmedik ve ani değişimler arz şoku veya talep şoku olarak ifade edilmektedir. Parasal birlik oluşturacak ülkelerin bundan dolayı üretim yapılarının benzer olması, parasal birliğin sürdürülebilir bir yapıda tesis edilmesi için elzemdir. Birliğe üye olan ülkelerin ekonomik yapıları benzer olması halinde arz veya talep tarafında ortaya çıkan benzer şoklar karşısında alınacak kararların diğer ülkelerde de kolayca uygulanabilecektir (Varan, 2010, s. 8). Asimetrik şoklar pozitif veya negatif olsun arz ya da talebin, diğer üye ülkeleri olumsuz yönde etkileyen şoklar olarak ifade edilebilir. Asimetrik şoka maruz kalan ülkelerin bu durumdan kurtulması için geliştirilecek politikalar, şoka uğrayan ülkenin lehine olurken aynı şoka maruz kalmayan ülkelerin aleyhine olabilmektedir. Parasal birliğin en önemli birleştirici unsuru bu açıdan ortak politikalar (H. Şimşek, 2005, s. 54).

Benzer şoklara maruz kalan ülkelerin ekonomik yapıları benzer olacağından makro ekonomik göstergeleri (enflasyon, faiz, işsizlik ve dış ticaret) de beraber hareket etmesi sağlanacaktır. Böyle birliğin geliştirdiği politikalar, karşılaşılabilecek şokları en az maliyetle atlatılmasını temin edebilecektir.

2.5. Dünyadaki Parasal Birlik Tecrübeleri

Para birliğinin pek çok formu tarihten günümüze kadar farklı zaman ve mekanlarda ortaya çıkmıştır. Altın ve gümüşün toplumlar tarafından genel kabul görmesi 19. yüzyıla kadar ticarete ve diğer alanlarda parasal birliğin faydalarından yararlanılmasını sağlamıştır. Her ne kadar bu metal para dönemlerinde paranın haslığı bu birliğin işleyişini yavaşlatmış

ama “iyi para” her zaman toplumların darp eden taraftan bağımsız olarak talebine mazhar olmuştur.

Altın ve gümüşün para vasfını yavaş yavaş yitirmesi, kâğıt paraların ortaya çıkması parasal birliğin bu araçlar üzerinden yeniden tesis edilmesi problemini beraberinde getirmiştir. Çünkü her ulus kendi para birimini ihraç ederek siyasi istiklali kadar iktisadi istiklalini de tesis etmek için çalışmalara başlamıştır. Bu açıdan para birliğinin tarihsel tecrübelerini ulusal ve uluslararası para birlikleri olmak üzere iki farklı açıdan incelenebilir.

2.5.1. Ulusal Para Birlikleri

Siyasi birlik ve ulus bilinci tesis etmek amacıyla milletlerin parasal alanda yapmış oldukları ortak çalışmalar ulusal para birliklerini oluşturmaktadır (Yılmaz, 2014, s. 31). Aynı ulusun bir parçası olan farklı bölgelerdeki yerel yapılar tek bir çatı altında devlet olarak birleşmesinin en önemli göstergelerinden biri de bu yerel yapıların sahip olduğu para formlarını terk ederek, ulusal bir para formuna geçmesidir. Tarihteki uygulamalar göstermiştir ki parasal birlik ile politik birlik arasında sıkı bir ilişki bulunmaktadır. Politik birlik sağlanmadan parasal birliğin gerçekleştirilmesi, parasal birlik olmadan ise politik birliğin ayakta kalması mümkün gözükmemektedir (Yılmaz, 2014, s. 31).

Ulusal para birliğini tecrübe eden üç önemli ülkeyi burada örnek olarak verebiliriz. Bunlardan ilki Almanya Para Birliği’dir. 18. yüzyıl sonunda farklı devlet yapılarına sahip yönetimlerin birbirlerine karşı uyguladığı gümrükler ticaretin gelişmesi için büyük bir engel oluşturmaktaydı. Bu engeli ortadan kaldırmak amacıyla 1818 yılında gümrük birliği oluşturulmuş ve devam eden süreçle bu yerel devletler bu birliğe katılarak ortak gümrük kararlarını uygulamaya başlamışlardır. Zollverein ya da Alman Gümrük Birliği olarak isimlendirilen bu uygulama sayesinde ekonomik entegrasyonun ilk adımları atılmıştır. Bu çalışmalar yine aynı tarafların kullandığı madeni para sistemindeki standart dışı uygulamaların ortadan kaldırılmasını sağlayarak ortak para standardı belirleme konusunda zemin hazırlamıştır. 1871 yılında Almanya’da politik birliğin sağlanmasıyla beraber Mark, ülkenin yeni ulusal parası olarak kabul edilmiştir (Bordo ve Jonung, 2003).

19. yüzyıla kadar İtalya’da doksan farklı para birimi tedavül etmiş ve bölgesel olarak faaliyet gösteren bankalar yerel geçerliliği bulunan kâğıt paralar ihraç etmişlerdir. Diğer

örneklerde olduğu gibi İtalya’da da parasal birlik, politik birlik sağlandıktan sonra gerçekleştirilmiştir. Bölgesel ticaret önünde bir engel oluşturan bu para sistemini, 1862 yılında Sardunya Lirasını yasal ödeme arası olarak kabul ederek parasal birlik sağlamaya çalışmışlardır (Bordo ve Jonung, 2003).

Politik varlığı sürdürmesine bağlı olarak parasal birliği bugün bile devam ettirebilen Amerika Birleşik Devletleri (ABD)’de ulusal para birliğinin temelleri 1789 yılında imzalanan anayasa ile atılmıştır. Bu anayasa ile madeni para basılmasının ve bu paraların ayarlarının düzenlenmesinde tek yetkili kurum kongre kılınmıştır. Ticari bankalar belli şartlar altında banknot ihraç edebilseler de bu banknotlar madeni paralarla konvertibl edilmek zorundaydı (Bordo ve Jonung, 2003, s. 8).

18. yüzyıl parasal birliğin başlangıcı olarak kabul edilse de ABD’de tam anlamıyla uygulanması 20. Yüzyılın başlarında gerçekleştiği söylenebilir. Çünkü parasal birliği sürdürülebilir kılan mali yapıların durumunu yanında işgücü ve sermaye hareketliliği olması gereken düzeyde değildir (Yılmaz, 2014).

2.5.2. Uluslararası Para Birlikler

Farklı bölgeler ve yönetim altında yaşayan ulusların tek bir çatı altında politik ve iktisadi entegrasyon sağlaması ulusal paraların ortaya çıkmasına zemin hazırlarken; başta ekonomik ve siyasi sebeplerden dolayı yakın coğrafyalarda yaşayan farklı ulusların ortak bir parayı ödeme aracı olarak kabul etmesiyle uluslararası para birlikleri oluşur. Altın ve gümüşün ortak ödeme aracı olarak uygulanması uluslararası açıdan ortak para birliğinin ilk örnekleri olduğu söylenebilir. Fakat siyasi egemenliğin temsilinin bir şiarı olarak para basma ve devletlerin sadece bu basılı olan parayı kabul etme geleneği, paraların içerisindeki değerli maden oranının ve üzerindeki simgelerin devletten devlete değişmesi neticesinde günümüzde anlaşıldığı anlamıyla parasal birlik tesis edilememiştir.

Ticari, siyasi ve kültürel anlamda iyi ilişkilere sahip olan ülkelerin münferit ulusal paralarını belirli standartlar altında düzenleyerek ortak bir politika belirlemesi üzerine kurulan bu parasal birliklerin öncülleri Latin Para Birliği (LPB) ve İskandinav Para Birliği (İPB) olmuştur (Bordo ve Jonung, 2003). Devam eden süreçte Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği (BLEB), CFA Frank Sahası, Doğu Karayip Para Birliği (DKPB) ve

Ortak Para Alanı (OPA) olmak üzere uluslararası para birlikleri tesis edilmiştir. Ayrıca günümüzde bu birliklerden bazıları faaliyetlerini sürdürmektedir (Yılmaz, 2014).

19. yüzyılda, sömürgeci güçlerin para kurulları, özellikle İngiliz kolonilerinde ortak bir parasal düzenlemeyi sağlamak için ortaya çıkmıştır. Sömürge gücünün ihraç ettiği paralar, belirli bir rezerve karşılık olarak piyasaya sürülerek para kurulları oluşturulmuştur. Para kurulları, sömürgeci gücün, banknot ve madeni paralar aracılığıyla piyasayı kontrol altında tutmaya imkân sağlıyordu. Ayrıca bu para kurulu, koloni ile anavatan arasındaki parasal birliği, daha doğrusu bir döviz kurunu temsil ediyordu (Bordo ve Jonung, 2003, s. 19).

Çoğu koloni 1950'ler ve 1960'larda bağımsızlık kazandıktan sonra kendi merkez bankalarını kurmuş, bunun akabinde para kurullarını kaldırmışlardır. Fakat DKPB ve CFA Frank Sahası gibi devam eden para birlikleri de bulunmaktadır (Bordo ve Jonung, 2003). Uluslararası parasal birlikler aşağıdaki tabloda karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir.

Tablo 1: Uluslararası Parasal Birlikler

	Latin Para Birliği (LPB)	İskandinav Para Birliği (İPB)	Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği (BLEB)	CFA Frank Sahası	Doğu Karayip Para Birliği (DKPB)	Ortak Para Alanı (OPA)
Faaliyet Süresi	1865-1927	1873-1920'lerin ortası	1922-1999	1945-hala devam ediyor	1950-hala devam ediyor	1920-hala devam ediyor
Üye Ülkeler	Fransa, Belçika, İsviçre, İtalya ve Yunanistan	İsveç, Norveç ve Danimarka	Belçika ve Lüksemburg	Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gine Bissau, Mali, Nijer, Senegal, Togo, Çad, Ekvator Ginesi,	Anguilla, Antigua ve Barbuda, Dominika, Grenada, Montserrat, Saint Kitts ve Nevis, Saint Lucia ve Saint Vincent ve Grenadinler	Güney Afrika, Namibya, Lesoto ve Eswatini

				Gabon, Kamerun, Kongo Cum. Ve Orta Afrika Cum.		
Ortak ya da Ulusal Paralar	Ulusal Paralar	Ulusal Paralar	Ulusal Paralar	Ortak Para	Ortak Para	Ulusal Paralar
Yasal Ödeme Aracı	Ulusal Paralar = Yasal Para	Ulusal Paralar = Yasal Para	Belçika frankı üye ülkelerde yasal para	Bölgesel CFA frankları kendi bölgesinde yasal para	Doğu Karayip Doları yasal para	Swaziland hariç Güney Afrika Rand'ı yasal para
Para Otoritesi	Ulusal Merkez Bankaları	Ulusal Merkez Bankaları	Belçika Merkez bankası	Orta Afrika Ülkeleri Merkez Bankası	Doğu Karayip Merkez Bankası	Ulusal Merkez Bankaları
Tamamlayıcı Antlaşma	Yok	Yok	Avrupa Topluluğu	Gümrük Birliği	Ortak Pazar Antlaşması	Gümrük Birliği
Dağılma Nedeni	Birinci Dünya Savaşı, Konvertibilitenin Yerine Getirilememesi	Birinci Dünya Savaşı, Konvertibilitenin Yerine Getirilememesi	Avrupa Para Birliğine Girilmesi	-	-	-

Kaynak: Yılmaz (2014)

Tarihsel süreç içerisinde parasal birliklerin başarısız olmasının veya dağılmasının pek çok nedeni bulunmaktadır. Bu nedenlerin başında; savaşlar neticesinde ulusal devletlerin kurulması, siyasi istikrarsızlıklar ve birlik üyelerinden bazılarının diğer para birliğine üye olan ülkelere göre kendi çıkarını daha fazla düşünerek hareket etmesi olarak sıralanabilir. Fakat şurası da unutulmamalıdır ki üye ülkelerin ekonomik, politik ve askeri anlamda aynı seviyede olduğu parasal birliklerde koordinasyon sorunu ortaya çıkacağı düşünülmektedir. Güç dengesinin birkaç ülkede olduğu parasal birliklerde karar alma ve koordinasyon daha kolay gerçekleşmektedir. APB’nde Almanya’nın konumu buna örnek olarak verilebilir (Yücememiş, 2005).

2.4.8.1. Latin Para Birliği (LPB)

Fransa, Belçika, İsviçre ve İtalya kendi ulusal paralarını birbirleri arasında ödeme aracı olarak, 1865'e kadar tedavül ettirmektedirler. İtalya devam eden süreçte paralardaki gümüş miktarını azaltmıştır. İsviçre'nin buna benzer uygulaması sonucunda bu paralar Fransa ve Belçika piyasalarında tedavül etmeye başlaması para birliğine rağmen İtalya ve İsviçre adına senyoraj geliri elde edilmesini sağlamıştır. Fransa da bu durumdan zararlı çıkmamak adına kendi parasındaki gümüş miktarını düşürmüş ve daha mağşuş hale getirmiştir. Ortaya çıkan bu sorunun çözülmesi adına Belçika'nın öncülüğünde 1865 yılında düzenlenen konferans sonucunda LPB kurulmuştur (Bordo ve Jonung, 2003, s. 14).

1865'teki konferansta daha küçük işlemler için ikincil para arzı temin edilmesi ve altının para birimi standardı olarak kabul edilmesi görüşülmüştür. Kendi ulusal paralarını ve iktisadi bağımsızlıklarını sürdüren üye ülkeler birbirlerinin standardize edilmiş paralarını kabul etmeyi taahhüt etmişlerdir (Yılmaz, 2014, s. 37).

Başlangıçta, LPB hedeflerine ulaştı. Ancak kısa süre sonra iki sorun ortaya çıktı. Birliğin tesis edilmesinden sonra altın fiyatı yükselmeye başladı. Altın paralar eritilerek ya da ihraç edilerek piyasadan çekilirken, gümüş daha fazla piyasalarda yer etmeye başladı. Aynı zamanda, Fransa ve İtalya konvertibl olmayan kâğıt para ihraç etmeye başladılar. İtalya'da artan para arzı, liranın değer kaybetmesine yol açtı. Sonuç olarak, İtalyan gümüş sikkeleri diğer birlik üyeleri ülkelerin piyasalarında tedavül etmeye devam etti. Bu durum İtalya'nın bütçe açıklarının bir kısmını, maliyeti birliğin bütün üye ülkeleri tarafından paylaşılan senyoraj ile finanse etmesini sağladı (Bordo ve Jonung, 2003).

LPB, 1927 itibariyle dağılmıştır. Birliğin para politikasını hedefler doğrultusuna düzenleyecek ortak merkez bankasından yoksun olması birliği dağılmasının maliyetini azaltmıştır. Konjonktürel gelişmeler ve üye ülkelerin belirlenen ortak para politikasını uygulamaması bu birliğin dağılmasına neden olmuştur (Yılmaz, 2014, s. 37).

2.4.8.2.İskandinav Para Birliği (İPB)

Jeopolitik konumları ve yakın ticari ilişkilerinden dolayı ulusal paralarını ortak standart çerçevesinde düzenlemek isteyen İsveç, Norveç ve Danimarka; 1873 yılında İsveç ve Danimarka, 1875'te Norveç'in de bu oluşuma katılmasıyla para birliğini tesis etmişlerdir.

İPB’de kullanılmak üzere altına dayalı olarak ihraç edilen krona olarak isimlendirilen yeni bir para birimi oluşturulmuştur. İngiltere ve Almanya’nın altın standardını kullanması, bu ülkelerle önemli ticarete sahip İPB üyelerinin de altın standardını tercih etmesine neden olmuştur (Bordo ve Jonung, 2003, s. 17). Ülkelerin kendi bastıkları bu parayı, üye ülkeler tarafınca kabul edilme şartı getirilmiştir. Buna ek olarak 1894 yılında İsveç ve Norveç kâğıt paralarının birlikte tedavül edilmesi için anlaşmaya varsa da Danimarka merkez bankasında bu karar 1901 yılında kabul edilerek kâğıt paraların tedavülü sağlanmıştır.

I. Dünya Savaşı’ndan önce, Norveç ve İsveç’in siyasi olarak 1905’te ayrılması dışında, parasal birlik için bir belirsizliğe neden olan hiçbir ekonomik ve siyasi engel ortaya çıkmadı. Altın standardı, altına konvertibiliteyi gerektirdiğinden para arzında istikrarı sağlamıştır. Her üç ülke de aşırı miktarda ikincil para basmaktan kaçınmıştır. Üye ülkelerdeki para arzı, ekonomik büyümeye paralel olarak genişledi. Enflasyon oranları ve faiz oranları, birleşme sırasında İskandinavya’da benzer oranlara sahip olması bu birliğin tesisini sağlamıştır (Bordo ve Jonung, 2003).

İPB hedeflerine ulaşsa da I. Dünya Savaşıyla beraber altına konvertibilitenin son bulması ile birlik sürdürülemez duruma gelmiştir. 1920 yılından itibaren müstakil ulusal paralar sadece ihraç edilen ülke tarafından kabul edilmesi birliği fiilen sonlandırmıştır (Yılmaz, 2014).

2.4.8.3.Belçika-Lüksemburg Ekonomik Birliği (BLEB)

1921 yılında imzalanan ekonomik iş birliği anlaşması akabinde Belçika ve Lüksemburg arasında para birliği oluşturulmuştur. Belçika frangı Lüksemburg’da yasal ödeme aracı olarak kabul edilmesine karşı aynı durum Lüksemburg frangı için geçerli olmamış, para birliğinin geçer akçesi Belçika frangı olarak kabul edilmiştir. Belçika’nın hâkim ülke konumunda olduğu bu parasal birlikte politika kararları Belçika Merkez Bankası tarafından alınmıştır. APB’ne geçilmesi sonucunda parasal birlik son bulmuştur (Yılmaz, 2014, s. 39).

2.4.8.4.Fransız Afrika Sömürgeleri Frank Birliği (CFA Frangı)

Çoğunluğunu Fransız sömürgelerinden oluşan 14 ülkenin oluşturduğu Fransız Afrika Sömürgeleri Frangı, 1945 yılında Fransa’nın öncülüğüyle Afrika’daki iki sömürge

bölgesinde tedavüle etmeye başlamıştır. 1961 yılında sömürge ülkelerinin para birliği adı Afrika Fransız Topluluğu olarak güncellenmiş ve kullanılan paranın adı Afrika Finansal Topluluğu frangı olarak değiştirilmiştir (Doğru, 2019). CFK frangı Birliği en uzun süre faaliyet gösteren para birliklerinden biri olmuştur. Fakat ekonomik açıdan bu ülkelerin bir para birliği çatısında altında toplanmasının uygun olmadığı söylenebilir. Bu ülkelerin ekonomik yapılarının farklı olması karşılaşılabilecek asimetrik şokların maliyetini arttırmaktadır. Birlik parasının ve politikasının, Fransa parasına sabitlenmesi para birliğinin gelecekteki bağımsızlığını da olumsuz etkilemektedir (Yılmaz, 2014, s. 40). Birlik ülkeleri CFA frangını terk ederek 2020 yılında kullanmaya başlamayı planladıkları Eko para birimi konusunda çalışmalarına devam etmektedirler. Yeni ortak para sistemine geçilmesi kısa vadede büyük atılımlara vesile olması beklenmemektedir. Çünkü bu paranın da CFA gibi Euro'ya sabitlenmesi, mevcutta olduğu gibi paranın fazla değerli olması problemini çözmecektir (Doğru, 2019).

2.4.8.5.Doğu Karayip Para Birliği (DKPB)

Fransa sömürülerinin CFA frangında olduğu gibi DKPB de İngiltere'nin sömürgecilik faaliyetlerini yürüttüğü altı Karayip ada ülkesi olan Antika ve Barbuda, Dominik, Grenada, St. Kitts ve Nevis, St. Lucia, St. Vincent ve Grenada arasında oluşturulan ve 1950 yılında kullanılmaya başlayan parasal birliktir. Senyoraj gelirleri birlik ülkeleri arasında oransal olarak paylaşılmaktadır. DKPB 1950-76 yılları arasında İngiliz Sterlini'ne, 1976'dan sonra ise Amerikan dolarına sabitlenmiştir. Bu parasal birliğin başarısı ve günümüzde de kullanılmasının en önemli faktörü üye ülkeler arasındaki ortak kültür ve sömürge geçmişi (Yılmaz, 2014, s. 40).

2.4.8.6.Ortak Para Alanı (OPA)

Güney Afrika, Lesoto ve Swaziland arasında 1920 yılında kurulan Ortak Para Alanı günümüzde üye ülkeler tarafından kullanılmaktadır. OPA'da üye ülkelerin paraları Güney Afrika Rand'ına sabitlenmiştir ve üye ülkelerde yasal ödeme aracı olarak kullanılmaktadır. Üye ülkelerin merkez bankaları bulunmakla beraber enflasyon rejimi uygulayan Güney Afrika'nın para politikası diğer ülkeler için para kurulu işlevi görmektedir. Daha sonra Swaziland, Rand'ın yasal ödeme statüsünü değiştirmiştir (Yılmaz, 2014, s. 41).

2.6. Para Birliklerinin Ortaya Çıkışının ve Dağılmasının Nedenleri

Ortak para tesis edilerek işlem maliyetlerinde azalma, ticaretten elde edilen kazançların artmasına, daha geniş pazarlara erişim ve politikaların uyumlaştırılmasını sağlamaktadır. Politik birleşmenin yanı sıra ekonomik olmayan nedenler arasında ortak bir tarih, ortak bir dil, kültür ve din de parasal birleşmeye zemin hazırlamıştır. Özellikle çokuluslu para birlikleri için durum böyledir (Bordo ve Jonung, 2003).

Ulus devletlerin tarihinde, kendi ulusal para birimi olup da bu para alanına dahil olmayan az sayıda istisna vardı. Bunlar genellikle Monako, Andorra ve Lüksemburg gibi çok küçük devletlerdir (Bordo ve Jonung, 2003). Ulusal para birliklerinin dağılmasının başlıca nedeni siyasi gelişmelerdir. Siyasi birlik, para birliğini bir arada en önemli unsurdur. Siyasi problemlerin ortaya çıkması para birliğinin varlığı doğrudan tehdit etmekte, siyasi çözülmeden doğrudan para birliklerinin dağılmasına neden olmaktadır.

2.7. Para Birliğinin Sağladığı Fayda ve Maliyetler

Birbirine yakın ekonomilerin ortak para birimi kullanmadan da ekonomik bütünleşme sağlayabilirler. Örneğin, ABD ile Kanada arasında 1988'den beri serbest ticaret anlaşması bulunmaktadır. Kanada'nın güney komşusu ile ortak para birimi kullanmaktan kazançlı çıktığı söylenebilir. Para birimi esnekliği doğal kaynaklara dayanan bir ekonominin kaçınılmaz olarak karşı karşıya kalacağı çok sayıda şoka uyum sağlama yeteneğini güçlendirmesinde bir araç olarak kullanıldığından bu araçların bir merkeze verilmesi ve feragat edilmesi ülkenin ekonomik egemenliği açısından sorun oluşturmaktadır. Bir ABD firması üretim sürecinin bir bölümüne Kanada'da devam edebilir. Böylece Amerika ile Kanada'nın ekonomileri daha fazla yakınsar. Bir firma böyle hareket ettiğinde üretim maliyetlerini aşağıya çekebilir ve karlılığını arttırmayı kolaylaştırabilir.

Ülkeler herhangi bir parasal birliğe girme kararı alırken bu birlikten elde edecekleri faydaların birliğe katılma maliyetinden daha fazla olduğundan emin olmalıdır. Çünkü ülkeler para birliğine katılırken sahip oldukları bazı ekonomi politikası araçlarını geri dönülemez şekilde kullanmamayı kabul eder, bu araçlardan feragat eder. Mesela para politikası araçları buna örnek olarak verilebilir. Döviz kuru yükselmesini baskılamak isteyen bir ülke faiz oranlarını değiştirerek bu olumsuz durumun üstesinden gelebilir. Fakat para birliğine üye olan devletler bu kararı bağımsız olarak alamazlar. Bir ülkenin

menfaatine olan bir durum başka bir ülke için olumsuz sonuçlara yol açabilir. Bunun için, oluşturulan merkezi karar mekanizmaları birliğin toplam faydasını arttıracak adımlar atmalıdır.

2.8. Para Birliğine Katılmanın Sağladığı Faydalar

Ortak bir hedef çerçevesinde para birliği oluşturan ülkeler yasal ödeme aracı olarak kullanılan ortak bir parayı ulusal para yerine kabul edecek ve kendi parasal sistemlerinden feragat etmiş olacaklardır. Ortak paranın birliğe üye ülkeler tarafından geniş bir coğrafyada ve kitle tarafından kullanılması üye ülkeler açısından çeşitli faydalar sağlayacaktır. Parasal birliğin işlem maliyetlerini azaltması, uluslararası ticareti teşvik etmesi, döviz kuru belirsizliğini gidermesi gibi pek çok faydasının yanında rezerv paraların sahip olduğu senyoraj hakkının elde edilmesi, uluslararası alanda ekonomik bir güç bloğunun oluşturulması, tüketici ve üreticiler için enformasyon maliyetini azaltması gibi faydaları da bulunmaktadır. Parasal birlik fiyat karşılaştırmasını kolaylaştırdığından mikro-ekonomik etkinliği de sağlayacaktır. Fiyat karşılaştırması şeffaflığı sağlayarak birliğe üye ülke fiyatlarının yakınsaması beklenir.

Para birliği oluşturma Fleming (1971)'e göre en önemli faydalarından biri de spekülasyon sermaye hareketlerinin önlenmesidir. Avrupa ortak para sisteminde bu durumla karşılaşmıştır. Avrupa ülkelerinin oluşturduğu ortak para sistemi olan Avrupa Para Sistemine üye ülkelerin paralarını hedef alacak şekilde spekülasyon hareketleri oluşmuş, bundan dolayı bazı ülkeler döviz kuru mekanizmasını terk etmişlerdir. Parasal birliğe geçiş ve entegrasyon bu krizler neticesinde hızlanmıştır (Yılmaz, 2014).

Kılıç, Bayar ve Arıca (2014) yaptıkları çalışmada doğrudan yabancı yatırımların Euro Bölgesi'ne girişleri üzerindeki etkilerini Avrupa Ekonomik ve Para Birliği'ne üye 16 ülke için 1999-2012 dönemi verilerini kullanarak incelemiştir. Bu ülkelerin reel GSYİH, GSYİH büyüme oranı ve döviz kurlarının reel doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumlu yönde etkilediği; döviz kuru oynaklığı, enflasyon oynaklığı ve mesafenin reel doğrudan yabancı yatırım girişlerini olumsuz yönde etkilediği tespit edilmiştir.

Adam (2013)'ın çalışmasında para birliği üyeliğinin Batı Afrika Ülkeleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) alt bölgesine doğrudan yabancı sermaye yatırımı (DYY) üzerindeki etkisini araştırmaktadır. Çalışmada 1995'ten 2010'a kadar 15 ECOWAS

ülkesinin panel verilerini Gravity modeli çerçevesinde tahmin etmek için dinamik ve en küçük kareler (DOLS) yöntemi kullanılmıştır. Çalışma sonucunda para birliğinin DYY girişlerini %46 oranında artıracakını göstermektedir. Bulguların sonuçları, para birliğinin DYY'nin ECOWAS bölgesine akışını olumlu yönde etkilediği ve bunun için istikrarlı bir siyasi ortam, finansal ve ticari serbestlik gerektirdiğidir. Bölgedeki para birliği üyeliğinin faydasını en üst düzeye çıkarmak için ortak para biriminin kabul edilmesinin bu faktörlerle devam etmesi gerektiği ileri sürülmektedir.

2.8.1. İşlemlerin Oluşturduğu Maliyetlerin Kalkması

Parasal birliğe geçilmesi ile ortaya çıkan ilk fayda işlem maliyetlerinin ortadan kalkmasıdır. Üye ülkelerin ulusal paraları birbirlerine dönüştürülmesinde ortaya komisyon, vergiler ve maliyet oluşturan diğer giderler ortadan kalkacaktır. Finansal kuruluşların gelir kalemlerinden olan bu maliyetlerin ortadan kalkması bu kuruluşları daha verimli çalışmaya sevk edecektir. İşlem maliyetlerinin ortadan kalkması neticesinde nihai tüketiciler ve çokuluslu şirketlerin şeffaf bir şekilde en ucuz ürünü kolayca tercih edebilecektir. Tek bir paranın kullanılması kambiyo işlemlerinin oluşturduğu zaman ve emek işlemlerini azaltacaktır. Bunun yanında para birliği içerisindeki turistik faaliyetler fiyatların tespiti açısından kolaylaşacak ve tek paranın kullanılması turizm faaliyetlerini de teşvik edici olacaktır (Yücememiş, 2005).

2.8.2. Döviz Kuru Riskinin Bertaraf Edilmesi

Tahmin edilemeyen döviz kuru artışları neticesinde üretim, tüketim ve yatırım maliyetleri değişmektedir. Yüksek döviz kuru üreticilerin ihracat iştahını arttırsa da kur belirsizlikleri çok sayıda sektörde faaliyet gösteren firmalar ve dövizle borcu olan kişiler için büyük bir risk oluşturmaktadır. Bu risk, parasal birliğe geçilmesi halinde büyük oranda bertaraf edilebilecektir. Döviz kuru tahminlerinde yanılan yatırımcılar büyük bir risk ile karşı karşıya kalır. Bu riskin ortadan kalkması üreticilerin uzun dönemli plan ve yatırım yapmasını kolaylaştırmaktadır. Bunun sonucunda ticaret hacmi artarak milli gelirin yükselmesi sağlanabilir. Ekonomilerdeki kur belirsizliklerini gidermek için faiz araçları devreye sokularak döviz kuru baskılanmak istenmektedir. Faizlerin yüksek olması yatırımların azalmasına, işsizliğin artmasına neden olmaktadır (De Grauwe, 2017; Yücememiş, 2005).

Türkiye gibi döviz kuru riskine maruz kalan ülkelerin bütçe ve planları büyük bir risk ile karşı karşıya kalacaktır. Özellikle bütçe üzerindeki enerji gibi büyük giderlerin doğrudan dövizle bağlı olması beklenmeyen bütçe açıklarına sebebiyet verecektir. Döviz kurunun yükselmesi ülke vatandaşlarına enflasyon yükü olarak dönecektir.

Parasal birliğe geçişle beraber üye ülkeler arasında döviz kuru riski ortadan kalkacaktır. Bu olumsuz etkinin ortadan kalkması ülke büyümesine olumlu etki ederek milli geliri arttırıcı bir etki sağlayacaktır.

Parsley ve Wei (2002) birlikte yaptıkları çalışmada; döviz kuru düzenlemelerinin mal piyasalarının entegrasyonuna etkisini ampirik olarak incelenmektedir. Bu çalışmadaki yenilik, piyasa entegrasyonunun ölçüsü olarak ticaret hacminden ziyade aynı malların fiyat sapmalarının dağılımını kullanmaktır. 1990-2000 yılları arasındaki dönemde; 95 ürün, 3403 şehir çifti için gözlemlenen fiyatları karşılaştırılmıştır. Elde edilen bulgulara göre mal piyasası entegrasyonunun döviz kuru değişkenliği ve tarife engelleri ile ters ilişkili olduğunu tespit edilmiştir. Döviz kurunun sabitlenmesi veya para birliğinin etkisi döviz kurundaki oynaklığın sıfıra düşürmekten çok daha büyüktür. Özellikle, CFA Frank ülkeleri ortak bir para birimini paylaşmalarına rağmen entegre bir mal piyasasına sahip değildir. Öte yandan, daha önce tesis edilen para birlikleri, yeni para birliklerinden daha büyük bir etki göstereceği aşikardır.

2.8.3. Döviz Rezervlerinde Sağlanan Tasarruflar

Parasal birlik, döviz kurunu baskılamak için döviz rezervlerini eriten ülkelere mevcut rezervlerini koruma fırsatı sağlar. Birliğin sağlıklı bir şekilde işlemesi için üye ülkelerin karşılaşacağı krizlerde kullanmak üzere ortak döviz rezervi oluşturulur. Üye ülkelerin maruz kaldığı dış dengesizlikler bu ortak rezervden karşılanarak ülkelerin tek başına maruz kalacakları maliyetten daha az bir maliyete krizlerin oluşturduğu dış açık giderilir. Ayrıca ülkelerin risk priminin azaltılması, yabancı yatırımları teşvik eder ve yatırım yapılan ülkenin sermaye stokunu arttırıcı etki gösterir (Yücememiş, 2005).

Ülkeler DYY çekerek döviz rezervine katkı sağlayabilirler. Çeştepe ve Mistaçoğlu (2010)'nın yapmış oldukları çalışmada, bölgesel ekonomik entegrasyonun DYY üzerindeki etkisini, gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu iki bölgesel entegrasyon olan Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN) ve Güney Amerika Ortak Pazarı

(MERCOSUR) örneğinde ampirik olarak incelemiştir. Ekonomik entegrasyonlar için kukla değişken kullanılarak oluşturulan bu model, 1980-2007 dönemi için panel veri yöntemiyle tahmin edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre, ekonomik entegrasyon ile DYY arasındaki ilişkiyi gösteren katsayının her iki ülke birliği için pozitif çıkması, üye ülkelerde entegrasyona üyelikle DYY'nin arttığı görülmüştür.

2.8.4. Fiyat İstikrarının Sağlanması

Döviz kurunun beklenmedik şekilde dalgalanması fiyat istikrarının sağlanmasını zorlaştırmaktadır. Özellikler çeşitli alanlarda tamamen dışa bağımlı olan ülkelerde bu durum daha şiddetli hissedilmektedir. Örneğin enerji ve ham madde gibi girdilerde dışa bağılı ülkelerde dış denge sağlanamaması halinde fiyat istikrarsızlığı meydana gelecektir. Parasal birliğe üye ülkelerin döviz kuru riski oluşturacak ürünleri diğer üye ülkelerden temin etmeleri hem fiyat istikrarına olumlu yönde katkı sağlayacak hem de uluslararası ticareti attıracaktır.

Edy-Ewoh ve Binuyo (2019)'ın yapmış oldukları çalışmada Nijerya'da Dolarizasyonun, seçilmiş makroekonomik değişkenler üzerindeki etkisini 1972 ve 2017 yılları arasında incelenmiş, bunun ülke ekonomisine ne gibi katkıları olabileceğini araştırmıştır. Dolarizasyon gelişmiş ve gelişmekte olan ekonomilerin fiyat istikrarını sağlamak, düşük enflasyona erişmek için kendi para birimlerini terk edip ya da paralel ikame olarak yabancı para biriminin kullanılması olarak ifade edilebilir. Dolarizasyonun enflasyon üzerindeki etkisi üzerindeki görüş birliğinin yanı sıra, reel üretimdeki büyüme, işsizlik oranı ve gelir seviyeleri gibi ekonomik değişkenler üzerindeki etkilerinin, Panama'da olduğu gibi faydalı olacağına inanılmaktadır. Bu durumda beklenen sonuçlar; faiz, işsizlik ve enflasyonun olumsuz yönde etkileneceği; DYY'nin, büyüme oranlarının ve toplam ticaretin olumlu yönde etkileneceği yönündedir. Fakat elde edilen bulgulara göre büyüme oranı, enflasyon ve toplam ticaretteki beklentilerin aksine bir sonuç çıkmıştır. Bu sonuçlar Panama'nın Dolarizasyona bağlı deneyiminin Nijerya'da tekrarlanamayacağını bir göstergesi olarak kabul edilebilir. Bu nedenle, çalışma, ülkedeki makroekonomik değişkenlerin performansının önemli bir belirleyicisi olmadığı için hükümetin Nijerya için Dolarizasyonun caydırıcı olması gerektiğini önermektedir.

Belli bir sabitenin ortak para olarak kabul edilmesi ve enflasyona etkisi konusunda çalışmalar bulunmaktadır. Ibrahim ve Sukmana (2013)'ın yapmış olduğu çalışmada

altının enflasyona karşı bir hedge aracı olarak kullanılmasını borsa değerleriyle karşılaştırarak ampirik olarak incelemiştir. Elde edilen bulgulara göre altın enflasyona karşı önemli bir hedge aracı olduğu ortaya çıkmıştır. Özellikle türev ürünlerinin kısıtlı olduğu veya finansal krizlerin etkili olduğu gelişmekte olduğu ülkelerde enflasyona karşı altın değerini kaybetmeyen önemli bir araç olmuştur. Altının 'değeri' korumadaki önemi ekonomilerin altına dayalı bir para sistemine geçmesini de teşvik etmektedir.

2.8.5. Uluslararası Ticarete Etkisi

Uluslararası ticaretin kolaylaşması ve üye ülkeler arasında ticaretin artması parasal birliğin önemli sonuçlarındandır. Döviz kuru değişimlerinin neden olduğu belirsizlikler ve fiyat farklılıklarının ortak para sayesinde giderilmesi, parasal birliğe üye ülkelerin birbirleriyle olan ticaretini arttıracaktır. Bununla ilgili literatürde çok sayıda çalışma yapılmıştır.

Uluslararası ticareti farklı yönleriyle açıklayan gravity teorisine göre uluslararası ticaret; coğrafya ve ekonomi gibi etkenlere bağlıdır. Mesafe kısaldıkça ülkeler arası ticaret miktarı artmaktadır. Milletlerin diğer ortak noktaları; dil, din, ırk, siyasi görüş ve para ülkeler arasındaki uluslararası ticareti doğrudan etkilemektedir (Alesina, Spolaore ve Wacziarg, 2000).

Rose (2000) yapmış olduğu çalışmada iki taraflı ticaretin; ortak para kullanan ülkelerin, kendi ulusal paralarını kullanan ülkelere göre yaklaşık %200 fazla olduğu sonucuna ulaşmıştır. Glick ve Rose (2002); M. W. Klein (2005); Nitsch (2002); Persson (2001); Rose ve Engel (2000); Tenreyro (2001); Yeyati (2003) gibi araştırmacıların yapmış oldukları çalışmalarda; ülkelerin ortak para kullanarak ticaret yapması, ulusal para kullanarak ticaret yapan ülkelere göre %50'den %240'a kadar ticaret hacmini arttırdığını hesaplamıştır. Fakat bu araştırma sonucunda elde edilen çıktılar şunu da göstermektedir: Parasal birliğe üye olmak isteyen ülkelerin politik ve ekonomik ilişkileri yüksek ve birbirlerine yakın ülkelere olmaktadır (Yılmaz, 2014, s. 19).

Parasal birliğin ticareti arttırıcı etkisine karşı, Berger ve Nitsch (2008); Silva ve Tenreyro (2010)'nın yapmış olduğu çalışmalarda literatürün aksine parasal birliğin üye ülkeler arasında ticareti arttırıcı bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur.

de Nardis ve Vicarelli (2003) çalışmalarında kabul etmenin APB ülkelerinin ticari işlemlerine etkisi incelenmiştir. APB ticareti üzerindeki Euro etkisinin miktarını belirlemek için iki farklı model kullanılmıştır. İlki, ortak para biriminin yürürlüğe girmesinden önce hem APB içi ticarete hem de Avrupa para birimini paylaşmayan diğer ekonomilerle APB ticaretine ilişkin olarak, APB ticaretindeki değişimi hesapladık. Diğer şeyler eşit olmakla birlikte, Euro APB ticaretinde %8,9 artışa neden olduğu hesaplanmıştır. İkinci tahminde Euro'nun APB içi ticaret üzerindeki etkisi % 9,7 hesaplanmıştır. Buradan Euro'nun, literatürdeki oranları aksine daha düşük bir olumlu etki sağladığı söylenebilir.

Gomes ve diğerleri (2006) hazırlamış olduğu çalışmada literatürdeki APB ile alakalı çalışmaları eleştirel bir şekilde gözden geçirmektedir. Ayrıca Micco, Stein ve Ordenez (2003)'nun çalışmasından elde edilen sonuçların; Euro'nun %4-16 arasında Avrupa bölgesi içi ticaret üzerinde olumlu bir etkisi olduğu teyit edilmiştir. Örneklem yılı genişletilmiş ve 1980 yılına kadar uzatılmıştır. APB içi ticaret üzerindeki görünür etkisinin 1986 ya da 1988'de APB'nin 1999'da ortaya çıkmasından çok önce başladığı tespit edilmiştir. Ayrıca, bu genişletilmiş örnekle birlikte ticaretin serbestleşmesinin ticaret üzerinde ekonomik ve istatistiksel olarak önemli bir etkisi olduğu belirlenmiştir.

Tenreyro (2001) yapmış olduğu çalışmasında, ülkelerin neden para birliğine katıldığını ya da tek taraflı olarak yabancı parayı kabul ettiklerini 1978 yılı ile 1997 yılı arasındaki verileri Gravity Model kullanarak incelemiştir. Parasal birliklerin belirleyicileri olarak coğrafyanın rollerini, ekonomik şokların senkronizasyonunu, kültürel benzerliği, siyasi bütünleşmeyi ve sömürge mirasını araştırmıştır. Para birliklerinin ticaret arttırıcı etkisinin %100 ile %200 arasında olduğu hesaplanmıştır. Bunun nedeni, pek çok para birliği üye ülkesinin, incelenen dönemde aralıklı olarak işlem yapan küçük ülkeler olmasıdır. Ticaret yaptıkları yıllarda, rakamlar yıllık bazda belirlendiğinden gravity denkleminin öngörülerinden daha iyi performans gösterirler. Bu nedenle, bazı yıllarda ticaret yapmadıkları bilgisini göz ardı etmek, oldukça büyük bir etki yaratmaktadır. Para birliklerindeki içsel etkenler dikkate alındığında para birliklerinin ticaret üzerindeki etkisine ilişkin tahminler düşmektedir. Bu nokta dikkate alındığında para birliklerinin ticaret üzerindeki etkisinin %60'ın altında kaldığı görülmektedir. Buradaki genel mesaj, para birliklerinin ticaret üzerindeki etkisinin önceki çalışmaların bildirdiği kadar güçlü olamayacağıdır.

M. W. Klein (2005)'ın yapmış olduğu çalışmalarda 27'si sanayi ülkesi olan 165 ülkenin 1948 yılı ile 1997 yılları arasındaki ticaret verisini Gravity Model üzerinden analiz ederek para birliğinin ikili ticareti büyük oranda arttırdığı ve Dolarizasyona geçen bir ülkenin de ABD ile olan ticaretinde aynı sonuçları vereceğini sonucuna ulaşılmıştır. Dolarizasyonun temel iki hedef için teşvik edici olduğu söylenebilir. Bunlar; parasal istikrar ve ticaret entegrasyonudur. Bu çalışmada, dolarize olan Batı Yarımküre ülkelerinin bu politika kararının bir sonucu olarak ABD ile ticarete bir artış sağladığına dair güçlü kanıtların olmadığı ortaya çıkmıştır. Fakat bir ülkenin dolarizasyonu belirlemesi halinde tüm para bağımsızlığını ABD'ye transfer ettiği anlamına gelmektedir. Fiyat istikrarlığını sağlamak üzere böyle bir adımın atılmasının siyasi sonuçları olacaktır. Bundan dolayı nispeten büyük ülkelerin bu yolu tercih etmesi düşünülemez (De Grauwe, 2017).

Micco ve diğerleri (2003) çalışmasında APB'nin ticaret üzerindeki etkisi panel veri yöntemi kullanılarak, sanayileşmiş ülkelerin sahip olduğu veriler üzerinden hesaplanmıştır. APB'nin ikili ticaret üzerinde olumlu ve önemli etkileri olduğunu görülmüştür. Bu etki Euro bölgesindeki ülke çiftleri arasında %4 ile %10 arasındayken, Euro bölgesinden olmayan iki ülke arasındaki ticarete kıyasla %8 ile 16 arasında değişmektedir. Euro'nun sadece APB içerisinde değil dünyanın geri kalanıyla yapılan ticarete de olumlu etkisi olduğu ortaya tespit edilmiştir.

Silva ve Tenreyro (2010)'ın yapmış oldukları çalışmada para birlikleri literatürünü eleştirel bir gözle incelemişlerdir. Para birliklerinin maliyetlerinin ve faydalarının ampirik olarak değerlendirilmesiyle ortaya çıkan metodolojik zorlukları da tartışmışlardır. Euro para birliğine geçiş takiben literatürdeki çalışmaların aksine Euro bölgesi ülkeleri arasındaki ticareti etkileyecek büyük bir etki tespit edilememiştir. Önceki çalışmaların tespit ettiği olumlu etki görülmekte fakat para birliğinin ikili ticaret üzerindeki etkisi büyük olmadığı görülmektedir. Rose'un yaptığı çalışmadaki verilerin nispeten küçük ve az gelişmiş ülkelere ait olması bu etkinin büyük çıkmasına neden olmuştur. Enflasyon, tüketim değişkenliği, büyüme gibi parametrelerin Euro'nun kullanımından kaynaklı değişimlerin diğer gelişmiş AB ülkeleriyle karşılaştırıldığında yeterince olmadığı söylenebilir. Çeşitli kazanımların ve maliyetlerin ampirik değerlendirmesinde önemli ilerleme kaydedilmekle birlikte, para birlikleri teorisi, optimalliği belirleyen çeşitli ilgili faktörleri içerebilen tek bir çerçeveye dayanmaktadır.

Konur (2006)'un hazırlamış olduğu tez çalışmasında Gravity Modeli yardımıyla ekonomik ve parasal birliğin Türkiye ekonomisinde özellikle dış ticaret üzerindeki olası etkisini ele almıştır. Bretton Woods Sistemi'nin ortadan kalkması ile Avrupa'da ekonomik ve parasal birliğe giden yolda da önemli gelişmeler olmuş ve ekonomi politikalarının yakınlaştırılması ve tek pazarın oluşturulması için ortak bir para biriminin belirlenmesi ihtiyacı doğmuştur. 2002 yılından bu yana tedavülde olan Euro'nun ortaya çıkışı uzun bir dönem sonunda gerçekleşmiştir. Avrupa Birliği'nde Euro'nun tek para birimi olarak kullanılmaya başlaması Türkiye'yi de yakından etkilemiştir. Türkiye'nin Avrupa Birliği ile devam eden yoğun ticari ilişkileri nedeniyle ekonomide Euro'nun kullanım payı artmıştır. Türkiye'de Euro kullanımının artması, döviz riskinin ortadan kaldırılması, Avrupalı yatırımcıları Türkiye'de doğrudan yatırım yapmaya teşvik etmiştir.

Tunçsiper ve Öksüzler (2006)'in yapmış olduğu çalışmanın ampirik sonuçlarına göre, döviz kuru riski, ihracatı negatif yönde etkilemektedir. Türkiye'nin AB'ye girmesi durumunda, ortak para birimi olarak Euro'yu kullanılacağından, AB üyeleri ile olan ticarete döviz kuru riski ortadan kalkacaktır. Bunun yanı sıra AB dışındaki ülkelerle yapılan ticarete, ortak para birimi olan Euro için "hedging" yapma daha da kolaylaşacak, döviz kuru riski düşük olacaktır. AB'ye girmekle azalacak olan döviz kuru riski, Türkiye'nin ihracat kapasitesini hem AB ile hem AB dışı ülkelerle olan ticarete arttıracaktır.

2.9. Para Birliğine Katılmanın Oluşturduğu Maliyetler

Sürdürülebilir bir parasal birliğin tesis edilmesi için yakınsama kriterleri çok önemlidir. İşsizlik, enflasyon, faiz oranları ve borçlanma gibi makro ekonomik göstergelerin üye olacak ülkelerde benzeşmesi başarılı bir parasal birliğin olmazsa olmaz şartıdır. Birlik tesis edildikten sonra merkezi otoritenin alacağı kararların etkili ve başarılı olması buna bağlıdır. Parasal birliğe geçişin maliyeti üye ülkeler arasında artan ekonomik entegrasyon oranında azalacaktır. Üye ülkelerin makro ekonomik göstergeleri parasal birliğe kabul edilme şartlarına ne derece yakınsa, bir ülkenin yaşadığı dışsal şokları gidermek, diğer ülkeye maliyet olarak daha az yansıyacaktır.

Parasal birliğin, üye ülkelere çok sayıda faydası olsa da bazı maliyetler oluşturacağı kaçınılmazdır. Bu maliyetlerin en temeli döviz kurunun üye ülkeler açısından bir politika

aracı olarak kullanılmasının geri dönülemez bir şekilde ortadan kalkmasıdır. Karşılaşılan dış şoklarda veya dengesizlik durumlarında para politikası araçlarını parasal birliğe üye ülkeler bağımsız olarak kullanamamaktadır. Bunun yerine birlik adına karar alan mekanizmalar, dış şokları yaşayan ülkeleri öncelemek yerine birliğin toplam faydasını arttıracak şekilde karar alırlar (Yücememiş, 2005).

Parasal birlikte üye ülkeler para politikası egemenliğini uluslarüstü bir otoriteye devretmektedirler. Enflasyon ve işsizlik arasındaki tercihlerine göre bağımsız politika araçlarını kullanma bağımsızlığını yitireceklerdir. Para politikası araçlarının kontrolünün kaybedilmesi ücret ve fiyat trendlerinin parasal birlikten önceki gibi devam etmesi halinde cari fazla veren ekonomiler için enflasyonist; cari açık veren ekonomilerde ise deflasyonist baskıya neden olabilecektir (Ishiyama, 1975, s. 365). Bu durumda sadece maliye politikası araçları kullanılabilir. Fakat maliye politikası parasal birlikten tamamen bağımsız düşünülmemeyeceğine göre bu araçların kullanımı da güçlü bir etki sağlayamayacaktır. APB’de tecrübe edildiği gibi enflasyonist etki oluşturmaya nedeniyle maliye politikasına da kısıtlamalar getirilebilir (Yılmaz, 2014, s. 21).

Parasal birliklerde politika kararları sıfır toplamı bir oyundaki gibi alınmamalıdır. Örneğin bütçe açığı olan ülkelerin lehine parasallaşmaya gidilirse, bütçe fazlası veren ülkelerde negatif bir dışsalılık ortaya çıkacaktır. Parasal birlikteki istikrarlı ülkelerin katlandığı maliyet bu durumda diğer ülkelere göre daha fazla olacaktır. Ayrıca tüm sözleşmeler artık üye ülkelerin ulusal paralarıyla değil ortak para üzerinden yapılması da bir maliyet oluşturacaktır (Mongelli, 2002).

Üye ülkelerin sahip olduğu senyoraj geliri, parasal birlikle beraber değişime uğramaktadır. Parası daha değerli olan ülkelerin sahip olduğu senyoraj avantajı, diğer ülkelerle paylaşılacak ve bu durumda bazı ülkelerin senyoraj avantajı artarken bazılarının gerilemesi söz konusu olacaktır.

Parasal birliğe katılmanın yurtiçi üretim açığı ve üretim oranı değişkenliği üzerindeki etkisinin göreceli riskten kaçınma, fiyat esnekliği, ihracat talebi esnekliği, açıklık ve şok korelasyonları gibi yapısal parametrelere bağlı olduğu gösterilmiştir. Holtemöller (2007)’ın yapmış olduğu çalışmada bir parasal birliğe katılmanın küçük ülkelerin üretim ve enflasyon değişkenliği üzerindeki etkilerini incelemiştir. Elde edilen genel sonuçta göre; literatürdeki parasal birliğin maliyetleri ve faydaları hakkındaki geleneksel

argümanla ilgilidir. Ulusal para politikasının feshedilmesi üretim açığında ve enflasyon oranında daha büyük değişikliklere neden olabilir. Bir para birliğinde, para politikası hiçbir üye ülke için, özellikle de küçük üye ülkeler için tam olarak uygun değildir. Bu nedenle, bir para birliğindeki para politikası, ulusal ekonomik şoklar durumunda üretim açığını ve enflasyon oranını denge noktasına getirememektedir.

İki veya daha çok ülke tek bir para biriminde birleştikleri zaman faiz oranı üzerindeki denetimden vazgeçmiş olur ve aynı para birimi kullandıkları için döviz kuru kavramı ortadan kalkar. Dolayısıyla malları daha ucuz ve cazip hale getirebilmelerinin yolu yoktur. Çünkü bu araçları kullanma yetkisini APS için AMB'ye transfer etmişlerdir. Faiz oranındaki ve döviz kurundaki ayarlamalar ekonomilerin tam istihdam sağlamak için kullandıkları en önemli bu araçlar arasında olduğundan Euro'nun ortaya çıkması bunu sağlayacak önemli araçlardan ikisini ortadan kaldırmıştır.

Ülkelerin farklı iktisadi durumları; ideal makroekonomik denge sürdürmek için farklı faiz oranları, ticaret dengesi elde etmek için ise farklı döviz kurları isterler. Almanya ekonomisi aşırı ısınması, enflasyon oranının artmasına karşı faiz oranlarının yükselmesini isteyebilir. Ama Yunanistan durgunlukla ve yüksek işsizlik ile karşı karşıya ise faiz oranlarının düşmesini isteyecektir. Bu durumda parasal birlik bunu olanaksız kılmaktadır. Döviz kurları ayarlanabilir ise devalüasyon ülkenin mallarını ucuzlatıp ithalatı daha pahalı hale getirerek ithalatı azaltıp ihracatı arttırır. Dış dengesizlikleri düzeltten bu piyasa mekanizması ortak para birimi alanında engellenmiştir.

İki ülke aynı para birimini kullanmaya karar verdiğinde bir ülkenin döviz kurunu ayarlayarak ürünlerini diğer ülkelere kıyasla daha rekabetçi hale getiremeyeceği ortadadır. Buna alternatif olarak, ülkedeki fiyatlar diğerlerine kıyasla düşerse o zaman reel döviz kuru değişir. Bu ülkenin malları hem Euro bölgesi içindeki diğer ülkelere göre hem de dünyadaki diğer ülkelerin mallarına nazaran daha rekabetçi hale gelir. Bu alternatif düzenleme mekanizması iç devalüasyon olarak adlandırılır ve Euro bölgesinde kaybedilen devalüasyon yetkisi bu otomatik ayarlayıcı ile sağlanabileceğine inanılsa da istenildiği gibi çalışmamıştır. Döviz kurunun diğer ülkelerin para birimine sabitlenmesi tam istihdamı sağlayacak araçları ortadan kaldırarak uzun süreli işsizlik problemine sebebiyet verebilir.

2.9.1. Ulusal Para Politikası Bağımsızlığından Feragat

Her ülke belirli amaçlara ulaşmak para politikalarını bağımsız olarak geliştirmekte ve uygulamaktadır. Ortaya çıkan krizlerin maliyetlerini düşürmek, dış şokların etkisi azaltmak bu şekilde mümkün olmaktadır. Fakat bu durum parasal birliğe üye olan ülkeler için geçerli değildir. Çünkü bu üye ülkeler parasal birliğe geçerken para ve maliye politikasındaki tam bağımsızlıktan feragat ederler ve bu görevi parasal birlik çatısı altında tesis edilen ortak merkez bankasına devrederler. Bunun sonucunda ülkeler bağımsız olarak para politikası geliştiremezler. Birlik merkez bankası tüm üye ülkelerin toplam faydası en yüksek olacak şekilde bu kararları alarak, birliğin sürdürülebilir olmasını sağlarlar.

Maastricht Anlaşması'nda kararlaştırıldığı üzere, APB'nin tesis edilebilmesi için 1998 yılında kurulan AMB'nin en önemli amacı parasal birliğe üye ülkeler adına ortak para politikası geliştirmek ve uygulamaktır. Parasal birliğe üye Avrupa ülkeleri ulusal para politikasından feragat etmiş ve bu yetkileri ortak para politikası geliştirmek üzere faaliyete başlayan AMB'ye devretmiştir (Varan, 2010).

2.9.2. Üye Ülkeler Arasındaki Dengesizlikler

Para birliğine katılacak ülkeler yakınsama kriterlerini sağlaması halinde bu birliğe kabul edilmektedir. Dış kaynaklı şoklara maruz kalan ülkeler para birliğine üye değil ise esnek döviz kuru ile bu şokların oluşturduğu sorunların üstesinden gelmeye çalışmaktadır. Fakat bu yakınsama kriterlerini sağlayamayan ülkelerin para birliğine kabul edilmesi halinde bir ülkenin yaşadığı şokların maliyeti sadece kendisi değil tüm üyelerin sorumluluğunda olmaktadır. Diğer ülkeler bu durumda şok yaşayan ülkenin maliyetini de üstlenmek zorunda kalacaktır.

Kalıcı asimetrik talep şokları ile karşılaşan bir parasal birlik üyeleri bu şoklarla baş edebilmek için ücret esnekliğine ve iş gücü mobilitesine ihtiyaç duyarlar. Bu asimetrik şoklar bütçe açıklığına neden olması halinde, finansal piyasalarında da bu şokların etkisini arttırması beklenir. Bunun sonucunda ücret ve iş gücü hareketliliğinde istenmeyen düzeltmelere ihtiyaç duyulmaktadır. Bu araçlar sigorta vazifesi görmektedirler. Bu araçların doğru kullanılamaması, ücret ve iş gücündeki katılıklar üye ülkeler üzerinde parasal birliğin maliyetini arttırmaktadır (De Grauwe, 2017).

Parasal birliklerde üye ülkeler arası uyum maliyeti yüksek olmaktadır. Çünkü parasal birliklerde üye ülkeler paralarını devalüe edememektedirler. Yunanistan'ın yaşadığı borç krizini örnek verirse, eğer Yunanistan parasını devalüe edebilseydi yaşadığı maliyetlerden daha düşük bir maliyetle bu borç krizini atlatabilecekti fakat parasal birliklerde böyle bir imkan bulunmamaktadır (De Grauwe, 2017). Nerede tatil yapacaklarına karar vermeye çalışan turistler Yunanistan'ın daha çok ucuz bulacak ve bu ülkeye akın edecekti. Dolayısıyla Yunanistan'ın geliri artacak. Bunun sonucunda ekonomilerin hızlı toparlanmasına yardım edecekti.

Ticaretin gelişmesi, parasal birlik üyeleri arasında ekonomik büyümede bir artışa yol açar, ancak eğer finans sektörü diğer sektörlerle göre daha fazla bütünleşmişse bir ülkede ortaya çıkan finansal krizler diğer ülkelere de geçebilir. Euro bölgesinde 2008 yılında ortaya çıkan borç krizi, ortak para birimi kullanan ve bütünleşmesini tamamlayan ekonomilerin birbirlerini çok hızlı bir şekilde olumsuz etkilediğini göstermiştir (Arif ve Shabbir, 2019).

2.9.3. Talep Değişmelerine Bağlı Ortaya Çıkan Problemler

Ülkeler karşılaştıkları arz ve talep şoklarına müdahale ederek oluşabilecek maliyetleri en aza indirmek için çeşitli politika araçları kullanabilir. Fakat para birliğine üye ülkeler bu politika araçlarını bağımsız olarak kullanamadıklarından talep değişimlerine bağlı olarak bazı sorunlarla karşılaşabilirler. Tüketici talebinin iç piyasadan farklı bir ülkeye kayması işsizlik sorununu da beraberinde getirirken, talebin arttığı ülkede istihdam artışı olacaktır. Yurtiçi talebin üretime bağlı olarak azalmaması halinde ithalat artarak cari açığa sebep olacaktır. Talebin arttığı ülkede ise bu süreç tersinde işleyecektir. Dış talebin üretimi tetiklemesi cari fazla verilmesine neden olacaktır. Bu arz ve talep şoklarının yönetilememesi üye ülkeler için bir maliyettir (Varan, 2010).

2.9.4. İşsizlik-Enflasyon Hedeflerinin Farklaşması

Parasal birlik oluşturulduktan sonra üye ülkeler para politikası egemenliğinden feragat eder ve birliğin ekonomi politikaları tek merkezden yönetilir. Birliğin merkez bankası tarafından alınan politika kararlarına her ülke uymak zorundadır. Alınan merkezi kararlar her ülke için aynı ekonomik etkileri göstermeyebilir. Birliğe üye ülkeler planladıkları

enflasyon ve işsizlik oranlarına bu durumdan dolayı katlanmak zorunda olacaklardır (Yücememiş, 2005).

Para birliği için aday ülkelerin tercih ettikleri enflasyon-işsizlik oranları yani Philips eğrisi noktası farklılaşmaktadır. Enflasyon oranlarının üye ülkelerde değişiklik göstermesi halinde, döviz kurunun geri dönülemez şekilde sabitlenerek parasal birlik tesis edilmesi satın alma gücü paritesinde ülkeler arasında büyük farklılıklara neden olacaktır. Bundan dolayı, parasal birliğe yüksek enflasyonla giren ülke diğer enflasyonu düşük ülkelere karşı rekabet gücünü kaybedecektir. Bir devletin lehine olan seçim diğer ülkelerin seçimleriyle çakışmakta, enflasyon, işsizlik ve faiz bir ülkenin politikasına göre belirlemeyi engellemektedir. Bu ortak politika kararları üye ülkelerin her birine maliyet oluşturmakta ve bu maliyetlerin üstesinden gelebilmek için ücret-fiyat esnekliğiyle işgücü hareketliliğinin tesis edilmesi gerekmektedir (Varan, 2010, s. 22).

Ekonomik çöküş ile karşılaşan bir ekonomi tam istihdamı yeniden sağlamak için üç temel araca sahiptir. Bunlar tüketim ve yatırım uyarmak için daha düşük faiz oranları, ihracatı canlandırmak için uyarlanabilir döviz kurları ve maliye politikası yani harcamaları arttırmak veya vergileri azaltmak. Ortak para bölgesi oluşturmak ilk iki mekanizma ortadan kaldırmıştır. Özellikle yakınsama kriterleri maliye politikasının kullanımını da fiilen yok etmiştir. Büyüme hızı yüksek bölgelerde iş gücünün daha ucuz olması sermaye hareketlerinin buraya yönelmesine neden olacaktır. Fakat bu durumda büyüme hızı düşük, işgücü daha maliyetli ülkelere sermaye çıkışı buradaki krizleri daha da derinleştirecektir (Ishiyama, 1975).

2.10. Bretton Woods'dan Avrupa Birliği'ne Geçiş

II. Dünya Savaşından sonra savaşa katılan ve paydaş olan her ülkenin ekonomisi derinden etkilenmiş ve çöküşler yaşamıştır. Savaştan sonra dünyadaki temel amaçlardan bir tanesi ülke ekonomilerinin yeniden inşa edilebilmesi ve bu süreç içerisinde ekonomiler arasında ticaretin serbestleştirilmesi olduğundan, 1944 yılında imzalanan Bretton Woods Antlaşması ile sabit döviz kurları hayatımıza girmiştir. Bu sisteme göre tüm döviz kurları ABD Dolarına, ABD Doları da altına bağlanmıştır. Dolar, altına dönüşebilen tek para birimi olarak kabul edilmiş ve 1 ons altın 35 dolar olacak şekilde ayarlama yapılmıştır. ABD dış talep olduğunda Dolar'ı bu tutar karşılığında altına çevirmeyi kabul etmiştir. Diğer taraf ülkeler de para birimlerinin değerini Dolar'a göre belirlemekteydi.

Ulusal para birimi rezerv para olarak kabul edilen ABD adeta bir dünya merkez bankası konumuna gelmiştir. ABD birçok devlet ile yardım anlaşması yapıp, kredi kullandırmıştır. Ayrıca verdikleri kredileri Amerikan mallarını satın almak üzere kullandıkları için ABD'nin ihracatı canlanmıştır. Dünyada Amerikan malına olan bağımlılık artmıştır. Fakat ilerleyen süreçte Avrupa'da ve özellikle Japonya'da artan ekonomik istikrar diğer ülkelerin Amerikan mallarını ithal etmekten vazgeçmesi bir yana, Amerika'nın da bu ülkelerden ithalatını arttırmıştır. ABD'nin artan ithalatı dış ticaret açığını büyütmüş ve gelişen ekonomiye sahip ülkelerde ABD'nin ekonomik baskısından kurtulmuştur. Dış ticaret fazlası veren ülkeler ellerindeki fazla doları altına dönüştürmeye başlamasının ardından dolara olan güven azalmış, doların değeri azalmış ve altın-dolar dönüşümünün sonu gelmiştir. Paranın altına endekslenmesi malların altın cinsinden fiyatların düşmesine neden olarak bugün deflasyon dediğimiz durumla karşılaşıldı. Sonuçta para daha değerli hale geliyordu. Bu durum da borçları geri ödemekte giderek daha zorlanan Amerikan çiftçilerini yoksullaştırıyordu.

Sistemin sürdürülememesi ve çökmesinin en önemli nedeni ABD'nin dolara karşı teslim edeceği altın taahhüdünü yerine getirememesidir. Yaptıkları ihracat nedeniyle elinde dolar tutan devletler ve kişiler ABD'den dolarlarını altına çevirmek için talepte bulunmuşlardır. Ancak Amerika her dolar getirene altın vermeyi ancak 1971 yılına kadar yapabilmiş ve bu sistemin aksaması sonucunda anlaşma dahilinde yeni kararlar alınmıştır. Dönemin büyük başarısı olan Bretton Woods para sistemi uzun süre direnememiş ve yaklaşık 30 yıl sonra bu sistemden vazgeçilmiştir (Dünyada Ticaret, 2018).

2.11. Avrupa Para Birliği (APB)'nin Kuruluş Süreci

Avrupa'nın parçalı yapısını tek bir çatı altında toplamak, rakiplerine karşı siyasi ve ekonomik alanda daha güçlü bir yapı oluşturma düşüncesinin geçmişi 18. yüzyıla kadar dayanmaktadır. Özellikle II. Dünya Savaşı'ndan sonra yaşanan acıların tekrarlanmaması düşüncesiyle siyasi ve ekonomik birliğin kıta Avrupa'sında tesis edilmesi için adımlar atılmıştır. Bu düşünceyle Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu ile başlayan süreç, Gümrük Birliği, APB, Ortak Pazar ve nihai aşamada parasal birliğin tamamlanmasıyla ekonomik entegrasyon tesis edilmiştir.

Döviz kurlarında istikrarın tesis edilmesi, ekonomik refahın arttırılması ve Avrupa'nın tam anlamıyla bütünleşmesi amacıyla APB'nin düşüncesi 1990'lardan daha önce, 1960'lı yıllara dayanmaktadır (Yücememiş, 2005).

2.11.1. Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

Savaş sanayisinin en önemli kaynaklarından olan kömür ve çelik kaynaklarının karşılıklı olarak kontrol altında almak, Almanya ve Fransa arasında bu kaynaklar açısından karşılıklı bir bağımlılık oluşturularak Avrupa barışını temin etmek için 1951 yılında Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu kurulmuştur. Bu birliğin oluşturulmasının bir diğer nedeni SSCB'nin izlemiş olduğu politikaların Avrupa devletleri için tehdit oluşturmasıdır. Soğuk savaş sırasında Batı Avrupa Devletleri tarafından oluşturulan bu birlik günümüzdeki Avrupa Birliği'nin temelleri olarak kabul edilmektedir. Almanya, Fransa, Belçika, Lüksemburg, Hollanda ve İtalya'nın yer aldığı bu topluluk, milli sınırları kaldırarak ekonomik bir birlik oluşturmayı hedeflemiştir (Kıraç ve İlhan, 2010).

2.11.2. Avrupa Ekonomik Topluluğu

Kömür ve çelik kaynaklarının kullanımı üzerinden başlayan Avrupa'daki ekonomik entegrasyon adımları devam eden süreçte diğer sektörleri de kapsayacak şekilde genişletilerek sürdürülmüştür. Avrupa Birliği'nin de öncüsü kabul edilen, Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET), 1957 yılında Roma Antlaşmasının imzalanmasıyla kurulmuştur. AET'nin tesis edilmesinin amacı topluluğa üye ülkelerin refahının arttırılması için ortak pazarın oluşturulması ve üye ülkelerin ekonomik politikalarının giderek birbirine yakınsamasını sağlamaktır. Roma Antlaşması, parasal birlik hakkında atıfta bulunmasa da bazı maddelerinde döviz kuru politikalarına ilişkin açıklamalara yer vermiştir. Bu maddeler arasında belki de en önemlisi “her üye ülke döviz kuru politikasını ortak çıkarlar doğrultusunda belirler” maddesidir. 1958 yılında oluşturulan APS'ye kadar, Avrupa paralarını dolar bölgesine tamamıyla entegre eden Bretton Woods Sistemi etkisini sürdürmüştür (Varan, 2010).

2.11.3. Parasal Entegrasyona Geçiş Süreci

Avrupa ülkeleri, 1960'lardan itibaren ekonomik olarak birbirlerinden ayrılmaya başlamıştır. Ülkeler arasında yaşanan bu farklılaşma kurlara yansiyarak, AET içinde

ticaretin olumsuz yönde etkilenmesine yol açmıştır. Bu olumsuzluklara bir çözüm bulmak amacıyla 1969 yılında toplanan topluluk tedrici bir şekilde ekonomik ve parasal birliğin tesis edilmesi için bir komisyon kurulması kararlaştırılmıştır. Bu komisyon, 1970 yılında Werner Raporu'nu hazırlamış ve 1980 yılında parasal birliğin tesis edilmesi için gerekli adımlar bu raporda belirtilmiştir (Kava, 2005). Werner Raporu'na göre parasal birliğe geçiş için gerekli üç aşama bulunmaktadır (Kava, 2005):

- 1- Yakınsama kriterleri belirlenerek ülkelerin para ve maliye politikaları parasal birliğin oluşturulması için yakınsayacak. Döviz kurları daraltılmış bantlarda dalgalanacak ve geri döndürülemez bir şekilde birbirlerine sabitlenecek.
- 2- Merkez bankaları tarafından ülke paralarının gerekli hallerde desteklenmesi için Avrupa Parasal İşbirliği Fonu kurulacak.
- 3- Avrupa Merkez Bankası kurulacaktır.

Werner Planının 1973 yılında yürürlüğe girmesi bekleniyordu ancak Bretton Woods Sisteminin bu tarihte ortadan kalkması Werner Raporunda belirlenen hedeflere ulaşılmasını engellemiştir.

Parasal birliğin sağlanması için döviz kurlarının dalgalandığı bant 1972 yılında sınırlandırılmıştır. Avrupa ülkeleri paralarının birbirlerine karşı dalgalanmaları $\% \pm 1.125$ (toplam dalgalanma $\% 2.5$), Avrupa paralarının dolara karşı dalgalanması ise $\% \pm 2.25$ (toplam dalgalanma $\% 4.5$) ile sınırlandırılmıştır. Dolara karşı geniş dalgalanma “tünel”, Avrupa ülkelerinin paralarının dalgalandığı dar aralık ise “yılan” olarak isimlendirilmiştir. Bu sistem bütüncül olarak ise “tüneldeki yılan” olarak adlandırılmıştır. Fakat, döviz kuru piyasalarında ortaya çıkan dengesizliklere karşı başarılı olamayan tüneldeki yılan sistemi kısa süre sonra terk edilmiştir (Kava, 2005).

2.12. Avrupa Para Sistemi (APS)

Avrupa, siyasi bir norm ya da coğrafi bir bölge olmanın aksine kültürel değerler çerçevesinde birleştirici bir unsurdur. Bundan dolayı kompleks bir uygarlığın merkezi bir örgütleyici metaforu ve sembolü olarak görülebilir. Avrupa, bir politika veya bölge olmasının yanında bir fikri ve bir kimliği temsil edecek yapıdır. İtalya 1861 yılında birleştiği zaman; İtalya'nın tesis edildiği, şimdi sıranın İtalyanları oluşturmaktan geldiği belirtilmektedir. Buradan da anlaşılmaktadır ki salt politik yapılar, kurulan sistemin

devam ettirilmesinde tek başına yeterli değildir. Bu kimliğin devamını sağlayacak kitlelerin varlığı önemli olmaktadır (Delanty, 2005).

Buna karşın yüzyıllarca savaflara, çatışmalara ve siyasi istikrarsızlıklara ev sahipliği yapmış bir kıtada tüm ülkeler bir istikrar arayışına girmiş ve pek çok alanda ortak bir kurum oluşturmak için çalışmalar yapmışlardır. Farklı gerekçelerle yola çıksalar da ortak amaç istikrarsızlığın kaynağının ortadan kaldırılmasıdır. Bretton Woods sisteminin yıkılmasının akabinde parasal alanda yaşanan istikrarsızlıkların önüne geçmek için Avrupa ülkeleri paralarını, dar alanda dalgalanacak şekilde, belirli seviyede tutmaya çalışmışlarsa da istikrarı sağlayamamışlardır. Bunun üzerine Bretton Woods sisteminin daha esnek bir versiyonu olan APS oluşturulmuştur.

APS, ekonomik entegrasyonu sağlamak isteyen Avrupa'nın döviz kuru dalgalanmalarını azaltarak, parasal sistemde dengeye ulaşmak amacının bir sonucudur. Buna ek olarak, ortak pazarın tesis edilmesi, AET paralarının dolar karşısındaki bağımlılığının azaltılması ve dış kaynaklı parasal krizlerin etkilerini en az indirmek APS'nin hedefleri arasındadır (Kava, 2005).

APS ve Bretton Woods sistemleri ortak para sahasına örnek olarak gösterilebilir. Bu sistemlerde paralar bir sabiteye endekslenerek istikrarlı bir parasal model tesis edilmeye çalışılmıştır. Teorinin aksine elde edilen tecrübeler; kurların birbirine sabitlenmesinin, bu paraların belirlenen değerde müdahale edilmeksizin aynı şekilde kalacağını göstermemektedir.

Buna benzer parasal birliklerde üye ülkeler sabit kur hedefini korumakta fakat üye ülkelerin ekonomi politikalarında tam bir entegrasyon sağlanamamaktadır. Ekonomik entegrasyonun sağlanabilmesi için rezervlerin bir havuzda toplanması ve üye ülkeler için ortak bir para politikası belirlemek üzere ortak merkez bankası sistemine geçilmesi gerekmektedir. Parasal birliğe geçilmesi ve ortak merkez bankasının kurulması sonucunda fayda ve maliyetleri beraberinde getirecektir. Bir para sahasının kurulması para birliği geçişi garanti etmemektedir. Bunun neticesinde para sahalarının spekülasyon hareketlerinden daha fazla etkileneceği unutulmamalıdır (Yılmaz, 2014).

Sabit ama ayarlanabilir bir para sistemi olan APS'nin ana amacı AET üyeleri arasındaki parasal istikrarın sağlanmasıdır. Bunun APS ile uzun vadeli şu amaçlar hedeflenmektedir (Varan, 2010):

- Enflasyonla mücadele
- AET ülkelerinin ekonomik yakınsamasını kolaylaştırmak ve Avrupa Para Bölgesinin tesis edilmesi
- AET ülkeleri arasında döviz kuru istikrarının tesis edilmesi
- AET ülkelerinin para politikalarının uyumsamasını sağlamak
- Tam istihdama ulaşma ve istikrarlı büyüme
- AET ülkeleri arasındaki bölgesel farklılıkların azaltılmasını sağlamak

APS'nin hedeflerine ulaşabilmesi için Avrupa Döviz Kuru Mekanizması (ADKM) ile Avrupa Para Birimi (APBİ) ismiyle iki araç oluşturulmuştur. APBİ, AET üye ülke paralarının belirli bir ağırlığa sahip olmak üzere oluşturulmuş yeni bir döviz kuru sepetiydi. Buna ek olarak bu ülkelerin, APBİ'ye karşı merkezi oranları da belirlenmiştir. ADKM'nın hedefi parasal istikrar bölgesi oluşturmaktır. Bu açıdan “tüneldeki yılan” sisteminin amacı aynıdır (Varan, 2010). Bu kur sistemi sabit fakat ayarlanabilir bir yapıda oluşturulmuştur. AET ülkelerinin paraları bu sistemde “tüneldeki yılan” sisteminde olduğu gibi belli bir bant içerisinde hareket etmektedir (Kava, 2005).

ADKM, 1979 yılında oluşturulmuş ve kuruluş aşamasında bu sisteme Belçika, Fransa, Almanya, İrlanda, İtalya, Lüksemburg, Hollanda ve Danimarka katılmıştır. İspanya 1989 yılında, İngiltere ise 1990 yılı sonlarında sisteme dahil olmuştur. Portekiz'in 1992'nda sisteme girmesiyle beraber ADKM'nın dışında bir tek Yunanistan kalmıştır. Her ülkenin parası APB ile belirlenen merkezi kura karşı % ± 2.25 'lik bir bant içerisinde dalgalanabilirken, ekonomik nedenlerden dolayı İtalyan liretinin ve İspanyol pesetasının dalgalandığı bant % ± 6 olarak belirlenmiştir (Kava, 2005).

APBİ, 1979 yılından 1999 yılı başına kadar Avrupa Topluluğu tarafından hesap birimi olarak kullanılmaktaydı. AET üye devletleri tarafından oluşturulan ve her ülkenin paralarının belirli bir ağırlıkta olduğu bir para birimi sepetiydi. Para otoriteleri tarafından borç ve alacak hesabının yapılarak ödeme aracı olarak kullanılması, döviz kurlarının dalgalanma aralığının belirlenmesinde bir gösterge olarak kullanılması APBİ'nin en temel işlevidir. APBİ'nin sağlamış olduğu diğer bir fayda ise uluslararası finansal işlemlerde de kullanılmış olmasıdır. APBİ'ye dayalı menkul kıymetler yatırımcılara bir ülkenin para biriminden farklı olarak bir döviz sepetine dayalı yatırım yapma fırsatı

sunmaktaydı. Madeni veya kağıt formda fiziki bir varlığa sahip olmayan APBİ, kamu ve özel sektör tarafından farklı alanlarda kullanılmıştır (Varan, 2010; Yılmaz, 2014).

Aşağıdaki tabloda topluluğa üye ülkelerin APBİ sepetindeki paralarının yüzdelik ağırlığı ve yıllara göre gelişimi gösterilmiştir. 1979-1984 yıllarını kapsayan 1. dönemde APBİ'ye dokuz ülkenin parası sabitlenmiştir. Belçika Frangı (BEF), Alman Markı (DEM), Danimarka Kronu (DKK), Fransız Frangı (FRF), İngiliz Sterlini (GBP), İrlanda Poundu (IEP), İtalyan Lirası (ITL), Hollanda Guldene (NLG) ve Lüksemburg Frangı (LUF) 1. ve 2. dönemde APB içerisinde yer alan üyelerin paraları olmaktadır. Lüksemburg'un Belçika ile parasal birliği sürdürmesi nedeniyle LUF'un ağırlığı BEF içerisinde verilmiştir. APB'nin üçüncü döneminde ise bu sepete İspanyol Pesetası (ESP), Yunan Drahmisi (GRD) ve Portekiz Esküdusu (PTE) katılmıştır.

Tablo 2: Topluluğa Üye Ülkelerin APBİ Sepetindeki Paralarının Yüzdelik Ağırlığı ve Yıllara Göre Gelişimi

Tarih	BEF	DEM	DKK	FRF	GBP	IEP	ITL	NLG	LUF	ESP	GRD	PTE
1979-1984	9,64	32,98	3,06	19,83	13,34	1,15	9,49	10,51	*			
1984-1989	8,57	32,08	2,69	19,06	14,98	1,20	9,98	10,13	*			
1989-1998	8,18	31,91	2,65	20,30	12,45	1,08	7,84	9,87	0,32	4,13	0,43	0,69
1999					1							

* Lüksemburg'un Belçika ile parasal birliği sürdürmesi nedeniyle LUF'un ağırlığı BEF içerisinde verilmiştir.

Kaynak: UBC Sauder School of Business (2020)

ADKM'nın uygulanmasıyla beraber sık sık başvurulmuş devalüasyonların önüne geçilerek, üye ülkelerin paraları birbirlerine karşı daha dengeli bir hale gelmiştir. ADKM'nın döviz kurlarını istikrarlı bir hale getirmesi parasal birliğin oluşturulması gerekli olan yakınlaşma kriterlerinin sağlanması açısından önemlidir. Sistemin çalışmaya başlamasıyla beraber üye ülkelerin yaşadığı enflasyon sorunu önemli ölçüde azalmıştır. Üye ülkelerin enflasyon ortalaması 1980 yılında %12 iken bu rakam 1985 yılında %5'e gerilemiştir. Ülkelerin ortalama enflasyon farkı %6,2 seviyesinden, %2,8 seviyesine gerilemiştir. (Kava, 2005).

Puente (2003)'ün çalışmasında parasal birliğin ülkeleri arasındaki enflasyon farklılıkları, kişi başına düşen GSYİH artışının reel olarak farklarının bir fonksiyonu olarak açıklayan

bir model ortaya koymuştur. Modelin sonuçları, özellikle uzun dönem veriler için ampirik kanıtlara da yakındır. Bu çalışmaya göre eğer bir ülke parasal birliğe girse, bu ülke para birliği ortalamasından daha hızlı büyüyorsa, buna karşılık enflasyon oranında bir artışa neden olacaktır. Sonuç olarak, çoğu ülke için daha az genişletici bir para politikasının etkisinin hâkim olduğu, çoğu ülkenin APS'ye girişte bu nedenden dolayı enflasyonunda net bir düşüş deneyimleyeceği yönündedir. Modelin APS için çok önemli olan birkaç çıkarımı vardır. Birincisi, gözlemlenen enflasyon farklılıkları kısa vadeli bir fenomen değildir. Ülkeler aynı oranda büyüyene kadar sürecektir. Ampirik kanıtlar, para birliğine geçişteki yakınsama süreci verimliliğinin yavaş olduğunu göstermektedir.

2.13. Avrupa Parasal Birliğine Geçiş ve Yakınsama Süreci

Kopenhag Kriterlerinin 1993 yılında kabul edilmesiyle beraber Avrupa Birliği'ne hangi şartlar altında üye olunacağı belirlenmiştir. Bu kriterler ekonomik, siyasi ve topluluk müktesebatına uyum olmak üzere üç grupta sınıflandırılabilir. Birliğe aday ülkenin hukuk devleti olması, insan haklarını koruması ve demokrasiyi kurumsal bir çerçevede uygulaması siyasi kriterler olarak özetlenebilir. Maastricht Antlaşması'yla belirlenen ekonomik kriterler ise aday ülkelerin sahip olması gereken makro ekonomik göstergelerin birbirine yakın olmasını sağlamak için belirlenmiştir. Bunun yanında üye ülkelerin bu yükümlülükleri yerine getirme gücünü garanti altına almak için aday ülkelerin uyum kriterlerini de yerine getirmesi gerekmektedir (Dinçkol, 2006).

APB anlaşması olarak da bilinen Maastricht Antlaşması 1992 yılında imzalanmış ve 1993 yılında yürürlüğe girmiştir. Üç aşamalı bir süreç sonucunda fiili olarak parasal birliğe geçilmesi ve ortak merkez bankasının faaliyetlerine başlaması kararlaştırılmıştır. Fakat bu hedeflere ulaşılabilmesi için süreç içerisinde birliğe dahil olan ülkelerin belirlenen yakınsama kriterlerini başarıyla yerine getirmesi gerekmektedir. Para birliğine katılacak ülkelerin şu kriterleri gerçekleştirmesi gerekmektedir (Kava, 2005; Yılmaz, 2014):

- Döviz Kuru İstikrarı: Ülkelerin döviz kuru istikrarını sağlaması gerekmekte ve ADKM'da en az 2 yıl süre bulunmaları gerekmektedir.
- Bütçe Açığı: Ülkelerin bütçe açıkları GSYİH'sının %3'ünü geçmemelidir.
- Kamu Borcu: Topluluk ülkelerinin kamu borcu GSYİH'sının %60'ından fazla olmamalıdır. Ülkelerin kamu maliyesinin uzun vadeli olarak sürdürülebilirliği, dış

kaynaklı şokların ve finansal krizlerin birçok üye devletin mali durum ve borç seviyelerini önemli ölçüde etkilediği bir dönemde bu kriteri sağlamak önemlidir.

- Faiz Oranı: Ülkelerin uzun vadeli faiz oranları, en düşük enflasyon oranına sahip üç ülkenin uzun vadeli faiz oranı ortalamasından %2 daha fazla olmaması gerekmektedir. Bu yakınsama kriterinin değerlendirilmesinde, son 12 ayın ortalaması alınarak uzun vadeli tahvillerin faiz oranı dikkate alınmaktadır.
- Enflasyon: En düşük enflasyona sahip üç ülkenin yıllık enflasyon oranı ortalaması, üye ülke yıllık enflasyon oranından %1,5 daha fazla olmaması gerekmektedir. Üye devletlerin bu kriteri birliğe katılmadan önce sağlamasının yanında, birliğe dahil olduktan sonra da aynı kararlılıkla enflasyonla mücadele etmesi gerekmektedir.

ADKM sayesinde tekrarlanan rekabetçi devalüasyonlar engellenmiş, sistemdeki para birimleri birbirlerine karşı daha az oynak hale getirilmiştir. Bu sistemin ortaya çıktığında sisteme dahil olmayan sterlinin de uyum sağladığı görülmüştür. ADKM'nın döviz kuru istikrarını sağlaması, ülkeler arasındaki ekonomik yakınsamanın artması ve oluşturulan parasal sistemdeki disiplin gibi nedenlerden dolayı, 1980'lerin başında tüm katılımcı ülkelerde enflasyon oranları önemli ölçüde azalmıştır (Varan, 2010; Yılmaz, 2014).

Ayrıca APB'ne katılacak ülkeler birliğe dahil olmadan önceki 2 yıl boyunca paralarını devalüe etmemiş olması gerekmektedir. Bunun nedeni üye ülkelerin manipüle edilmiş bir para yapısıyla birliğe dahil olup diğer ülkelerin aleyhine bir avantaj elde edilmesini önlemektir (De Grauwe, 2017).

APB ve Euro'ya geçiş 3 aşamada gerçekleştiği görülmektedir. Bu aşamalara aşağıdaki tabloda yer verilmiştir (European Central Bank, 2019; Kava, 2005).

Tablo 3: APB'ye Geçişte Atılacak Adımlar

	Sermaye hareketlerine dair tüm engellerin kaldırılması.
1. Aşama (1990-1993)	Döviz kuru istikrarının sağlanması ve enflasyonla mücadele. Üye ülkelerin ekonomi politikalarının yakınsaması.
2. Aşama (1994-1999)	Kamunun mali kurumlar üzerindeki ayrıcalıklı erişim imkanının ortadan kaldırılması. Avrupa Para Enstitüsünün kurulması.

Kamu kesiminin merkez bankaları üzerinden kendini finanse etmesine engel olunması.

Topluluk üyelerinin para politikalarının yakınsaması.

Kamu kesimi açığının belirlenen seviyeden fazla olmaması.

Avrupa Para Enstitüsünün (APE) Avrupa Merkez Bankasına (AMB) dönüştürülmesi.

3. Aşama (1999-2002) Parasal ve ekonomik birliğe üye olan ülkelerin paralarını Euro'ya geri dönülemez şekilde sabitlenmesi.

Ülkelerin para politikaları AMB'na devredilmesi.

Kaynak: Kava (2005)

APB'nin ilk aşamasında topluluk üyeleri ortak pazarın gerekliliklerini yerine getirerek sermaye hareketlerindeki kısıtlamalar ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca birinci aşamada döviz kuru ve fiyat istikrarının da ülkeler tarafından sağlanması beklenmiştir. Sürecin ikinci aşamasında ise Maastricht Anlaşması ile kararlaştırılan APE kurulmuştur. Fiyat istikrarının tesis edilmesi ve para politikalarını koordine etmek, AMB'nin kurulması, ortak para politikasına geçiş adımlarının atılması, topluluk üyelerinin merkez bankaları arasındaki koordinasyonun sağlanması APE'nin görevleri arasında sıralanabilir. Bu aşama APB sürecinin son aşaması olan üçüncü aşamaya hazırlık olduğu söylenebilir. Son aşamada APE yerini AMB'na bırakarak ülkelerin tek merkezden belirlenen ortak para politikası etrafında yeni bir para sistemine geçilmiştir (Yılmaz, 2014).

2.14. Avrupa Merkez Bankası (AMB)

Topluluk üyelerinin para politikasını tek bir çatı altında organize edilmesi için 1 Haziran 1998 yılında APE'nin devamı niteliğinde AMB kurulmuştur. Maastricht Anlaşması'nda kararlaştırıldığı üzere AMB'nin kuruluş sermayesi 5 milyar Euro olarak belirlenmiştir. Bu sermayedeki en büyük pay Almanya'ya aittir (Yücememiş, 2005). AB üyesi ülkelerin merkez bankaları ile AMB, Avrupa Merkez Bankası Sistemini oluşturmaktadır.

AMB, Alman Merkez Bankası olan Bundesbank'ın yapısı göz önünü alınarak oluşturulmuştur. Yönetim Konseyi, Genel Konsey ve Yürütme Kurulu olmak üzere üç organdan meydana gelmektedir (Varan, 2010). Parasal birliğin sürdürülebilir bir şekilde işletilebilmesi için AMB'na düşen görevler bulunmaktadır. Bu görevler şu şekilde sıralanabilir (Varan, 2010):

- APB için ortak para politikası geliştirmek ve uygulamak.
- Birliğin belirlenen doğrultuda fiyat istikrarını korumak, ekonomi politikalarını desteklemek ve rekabetçi piyasalara karşı etkinlik göstermek.
- Ödeme sistemlerinin işlemlerini sağlamak.
- Üyelerin AMB'na yatırdığı döviz rezervlerini idare etmek.
- Birliğin döviz kuru rejimine uygun işlemler yapmak.
- Avrupa Merkez Bankası Sistemini denetlemek, koordinasyonunu sağlamak ve bu doğrultuda belirlenen politikaları uygulamak.

Diğer merkez bankalarında olduğu gibi AMB'nın en temel görevi fiyat istikrarını sağlamaktır. Bundan dolayı Euro bölgesindeki para arzının kontrol edilmesi, faiz oranlarının belirlenmesi ve kredi hacminin kontrolü görevleri bu açıdan ön plana çıkmaktadır (Varan, 2010).

2.15. Euro

1 Ocak 1999 tarihinden itibaren APB'ne üye ülkelerin ulusal paraları Euro'nun alt birimi olarak faaliyete geçmiştir. Bu tarihten 31 Aralık 2001 tarihine kadar geçiş dönemi kabul edilmiştir. Bu dönemde bankalar arası ödemeler Euro cinsinden gerçekleştirilmiş, devlet tahvilleri Euro üzerinden ihraç edilmiş, borsa kotasyonları Euro cinsinden yapılmış ve sermaye piyasasında menkul kıymetler Euro üzerinden düzenlenmiştir (Yücememiş, 2005). Kriterleri sağlayan ve makroekonomik olarak birbirlerine yakınsayan ülkeler birliğe dahil olmuşlardır. Euro, Amerikan Dolarının sahip olduğu en güçlü rezerv paranın ardından gelerek dünyadaki en büyük ikinci rezerv parayı oluşturmakta ve dünyada en çok kullanılan ikinci para birimini temsil etmektedir.

Euro bölgesi, ilk 11 üye ile Ocak 1999'da hesap birimi olarak dünya finans piyasalarına tanıtıldı. Euro bölgesinin Yunanistan ile olan ilk genişlemesi, Euro'nun fiziksel olarak dolaşımına girmesinden bir yıl önce, 1 Ocak 2001'de gerçekleşti. Bölgenin bir sonraki genişlemesi, Euro bölgesine katılan ülkelerle oldu. Bu ülkeler Slovenya (2007), Kıbrıs (2008), Malta (2008), Slovakya (2009), Estonya (2011), Letonya (2014) ve Litvanya (2015)'dir (European Commission, 2020).

Farklı sosyo-kültürel ve kurumsal yapı gösteren ülkeler farklı kalkınma modelleri tercih etmişlerdir. Almanya, Hollanda, Avusturya gibi merkez ülkelerde ihracata dayalı üretim modeli benimsenirken; İtalya, İspanya, Portekiz, Yunanistan gibi çevre ülkeler tüketime yönelik model geliştirmişlerdir. Dolayısıyla çevre ülkelerde ithalat artışı ile cari açık, merkez ülkelerde ise ihracat artışı sonucu cari fazla oluşmuştur. İstikrarlı bir para ve olumlu dış koşullar altında bu farklılıklar sorun yaratmamış, ülkeler ucuz ve bol krediye kolay ulaşmışlardır. Bunun bir sonucu olarak da bazı ülkelerde emlak balonları oluşmuştur.

2.16. Avrupa Parasal Birliği Üye Ülkelere Fayda Sağladı Mı?

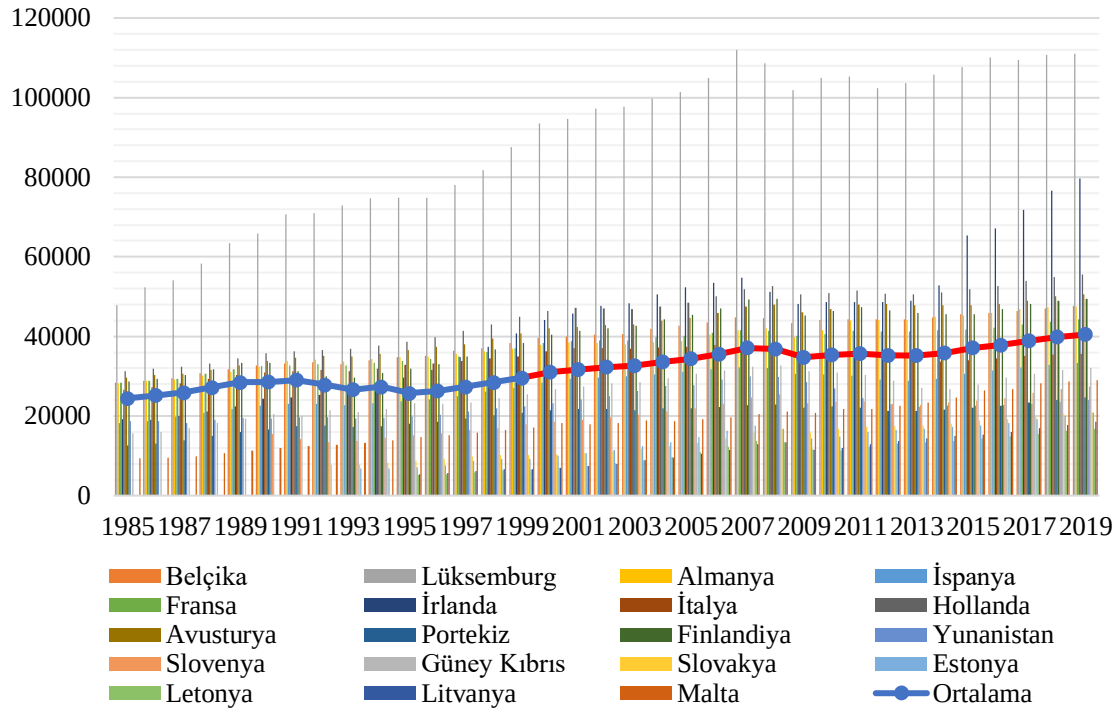
II. Dünya Savaşı sonrasında pek çok sorunla karşı karşıya kalan uluslar bu sorunlarla baş edebilmek ve kalkınmalarını sağlayabilmek için adım atmışlardır. Bu ekonomik ve siyasal adımların başında AB ve devam eden süreçte de APB gelmektedir. Avrupa ülkelerinin bir çatı altında toplanmasının en önemli nedeni II. Dünya Savaşı sonrası büyük bir yıkıma uğrayan ülkelerini kısa sürede bu durumdan kurtarmak ve Avrupa'nın doğusunda ortaya çıkan tehditlerdir.

Euro'nun fiili olarak uluslararası bir para birimi olarak ortaya çıkması, uluslararası alanda kendini kanıtlaması sonucunda dünyanın en büyük ekonomik alanlarından biri haline gelmesini sağlamıştır. Euro, Dolar ve Yen uluslararası piyasalarda istikrarlı ve güçlü bir para birimi olarak kendini kanıtlamıştır. Bunun sonucunda Euro, dolar gibi rezerv para birimi tercih edilen bir para haline gelmiştir (Özdeşer, 2020).

APB bölgesinde tek para biriminin kullanılması neticesinde üye ülkelerdeki bankaların müşterilerine aynı para birimini cinsinden ödünç vermelerine, mallar ve hizmetler aynı para birimiyle satılmasına olanak sağlar. Üye ülkelerden beklenen yakınsama kriterleriyle faiz oranlarının ve fiyat istikrarının parasal birlik neticesinde daha da iyi konuma gelmesine neden olmuştur. Bunun sonucunda, tüketim ve yatırım seviyeleri yükselirken GSYİH'nın artması sağlanır ve bu durum vatandaşların refahında bir artış anlamına gelir. Ayrıca, istikrarlı ekonomik yapılar, ülkelere DYY çekmede en önemli kriterdir. APB'in bir sonucu olarak, DYY üzerinde olumlu etkiler olması beklenmektedir (Özdeşer, 2020).

Özdeşer (2020) çalışmasında APB'nin üye ülkelerin kişi başına düşen GSYİH, enflasyon ve DYY'ı nasıl etkilediğini Almanya, Fransa ve İtalya üzerinden incelemiştir. APB'nin faaliyete başlamasından sonra kişi başına düşen GSYİH sırasıyla Almanya, Fransa ve İtalya'da %58, %66 ve %87 oranında artmıştır. Enflasyon oranları GSYİH deflatörü üzerinden hesaplanmış ve sırasıyla Almanya, Fransa ve İtalya'da %33, %16 ve %58 oranında azalmıştır. DYY ise sırasıyla Almanya ve İtalya'da %5 ve %60 oranında azalırken, Fransa'da ise %149 oranında artmıştır.

APB'nin üye ülkelerde dış ticarete etkisini incelediğimizde literatürde bu konuda çok sayıda çalışma yapıldığı görülmektedir. Glick (2017) yapmış olduğu çalışmasında APB'ne üye olarak dahil olan ülkelerin üye oldukları tarihlere göre dış ticaretini incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre APB ve AB'nin ihracatı önemli ölçüde artırdığı tespit edilmiştir. İlk dönem APB üyeleri için ticarete etkisi %40 iken AB ticareti genel olarak %70 attırmıştır. Yeni üyeler, AB'ye katılmanın bir sonucu olarak daha fazla dış ticaret artışı sağlamışlardır. de Nardis ve Vicarelli (2003) çalışmasında Euro APB ticaretinde %8,9 artışa neden olduğu hesaplanmıştır. İkinci tahminde Euro'nun APB içi ticaret üzerindeki etkisi %9,7 hesaplanmıştır. Buradan Euro'nun, literatürdeki oranları aksine daha düşük bir olumlu etki sağladığı söylenebilir. Micco, Stein ve Ordonez (2003)'in çalışmasından elde edilen sonuçlara göre Euro'nun %4-16 arasında AB içi ticaret üzerinde önemli ölçüde olumlu bir etkisi olduğunu ortaya koymuştur. Parasal birliğin ticareti arttırıcı etkisine karşı, Berger ve Nitsch (2008) ve Silva ve Tenreiro (2010)'nın yapmış olduğu çalışmalarda literatürün aksine parasal birliğin üye ülkeler arasında ticareti arttırıcı bir etkisi olmadığını ortaya koymuştur.

Grafik 1: Euro Bölgesi Kişi Başına Düşen GSYİH

Kaynak: The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Euro bölgesindeki kişi başına düşen GSYİH’yi incelediğimiz zaman; 1999 yılında parasal birliğin tesis edilmesinden sonra arttığı tespit edilmiştir. Günümüzde yaklaşık 340 milyon insanın yaşadığı, Euro bölgesini oluşturan 19 ülkenin 1985 yılında ortalama kişi başına düşen GSYİH 24.467 dolar iken bu rakam 1999 yılında 29.637 dolar olarak gerçekleşmiştir. Kişi başına düşen GSYİH 2008 yılında ortaya çıkan Mortgage kriziyle gerilese de devam eden süreçte yükselmeye devam etmiş ve 2019 yılında 40.475 dolara ulaşmıştır.

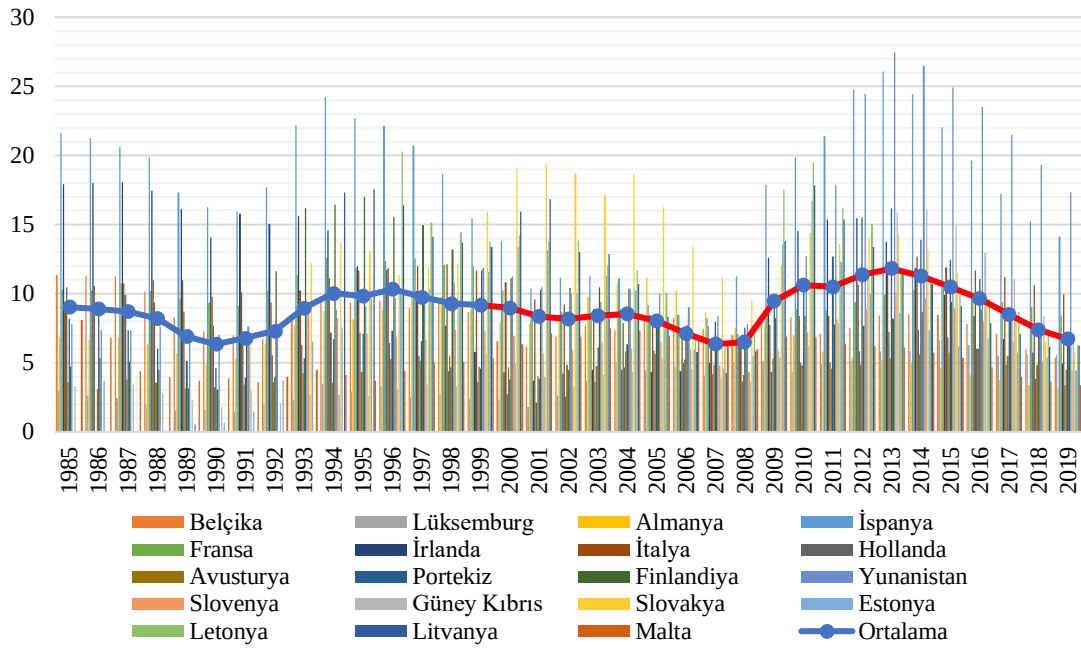
Tablo 4: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Kişi Başına Düşen GSYİH Standart Sapması

Ülkeler	Euro’dan Önce	Euro’dan Sonra	APB’ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	2.678	2.563	1999	↓
Lüksemburg	10.457	6.493	1999	↓
Almanya	2.696	3.471	1999	↑
İspanya	2.281	1.575	1999	↓
Fransa	2.311	1.780	1999	↓
İrlanda	5.715	10.887	1999	↑

İtalya	2.406	1.368	1999	↓
Hollanda	3.555	2.907	1999	↓
Avusturya	3.018	2.807	1999	↓
Portekiz	2.279	932	1999	↓
Finlandiya	2.284	3.088	1999	↑
Yunanistan	1.431	2.711	2001	↑
Slovenya	3.026	1.484	2007	↓
Güney Kıbrıs	4.971	1.947	2008	↓
Malta	3.567	3.088	2008	↓
Slovakya	2.689	1.635	2009	↓
Estonya	3.604	1.653	2011	↓
Letonya	3.057	1.127	2014	↓
Litvanya	3.195	1.295	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB'nin üye ülkelerdeki ekonomik değişkenleri nasıl etkilediğini incelemek için üye ülkelerin parasal birliğe girmeden önceki ve girdikten sonraki dönemdeki değişkenlerinin standart sapması incelenmiştir. Parasal birliğe üye olunmadan önce yakınsama kriterlerinin sağlanması ve üyeliğin devamında da bu kriterlerin korunması gerektiğinden, APB üye olan ülkelerin incelenen ekonomik değişkenlerinde standart sapmanın azalması beklenmektedir. APB üyesi 19 ülkenin 1985 yılı ile 2019 yılı arasındaki kişi başına düşen GSYİH'sının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sadece Almanya, İrlanda, Finlandiya ve Yunanistan'ın kişi başına düşen GSYİH değerlerinin standart sapması yükselmiştir. Örneğin Yunanistan'ın kişi başına düşen GSYİH'sı 2001 yılına kadar istikrarlı bir şekilde artmış ve 2001 yılında APB üye olmasıyla bu artış hızlanmıştır. Fakat 2007 yılında 30 bin dolara kadar yükselen kişi başına düşen GSYİH, 2008 yılında yaşanan finansal krizle beraber hızla gerilemiş ve 2016 yılında 23 bin dolar olarak gerçekleşmiştir.

Grafik 2: Euro Bölgesi İşsizlik Oranları

Kaynak: The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB ile işgücünün hareketi serbestleşmiş ve bu durum işsizlik oranlarına olumlu yansımıştır. 1985 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin işsizlik oranı ortalamasını incelediğimizde; 1999 yılına kadar dalgalı bir seyirde hareket eden işsizlik oranı 1999 yılından 2008 yılına kadar azalarak %6,35'e kadar gerilemiştir. 2008 krizi ile işsizlik oranı hızla yükselmiş ve 2013 yılında %11,81'e yükselmiştir. 2019 yılında ise ortalama işsizlik oranı %6,71 olarak gerçekleşmiştir.

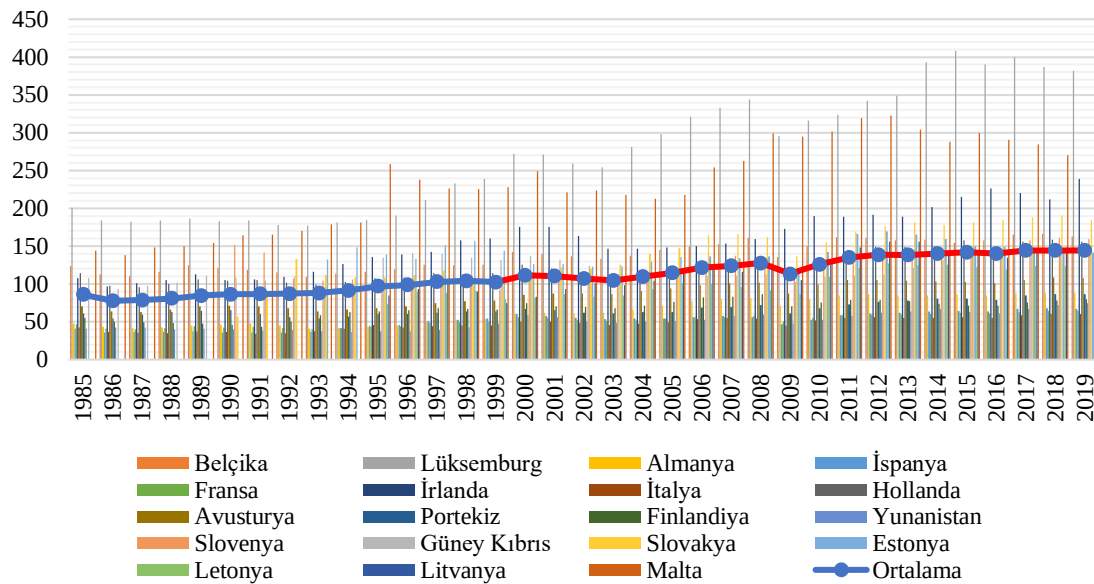
Tablo 5: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra İşsizlik Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	1.55	0.92	1999	↓
Lüksemburg	0.63	1.36	1999	↑
Almanya	1.59	2.49	1999	↑
İspanya	2.54	5.69	1999	↑
Fransa	1.22	1.07	1999	↓
İrlanda	3.16	4.21	1999	↑
İtalya	0.93	1.98	1999	↑
Hollanda	1.82	1.50	1999	↓

Avusturya	0.82	0.55	1999	↓
Portekiz	1.54	3.72	1999	↑
Finlandiya	5.61	1.50	1999	↓
Yunanistan	1.52	7.07	2001	↑
Slovenya	0.82	2.03	2007	↑
Güney Kıbrıs	1.01	4.27	2008	↑
Malta	1.49	1.22	2008	↓
Slovakya	3.25	3.17	2009	↓
Estonya	4.37	2.50	2011	↓
Letonya	3.93	1.68	2014	↓
Litvanya	3.99	1.23	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1985 yılı ile 2019 yılı arasındaki işsizlik oranlarının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 9 ülkenin işsizlik oranının standart sapması yükselmiş, diğer 10 ülkenin ise azalmıştır. Örneğin Finlandiya, Litvanya ve Letonya'nın işsizlik oranındaki standart sapması sırasıyla %73, %69 ve %57 oranında azalmıştır. Buna karşın Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Slovenya'nın işsizlik oranının standart sapması sırasıyla %366, %324 ve %148 oranında yükselmiştir.

Grafik 3: Euro Bölgesi Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı

Kaynak: The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Parasal birliğin tesis edilebilmesi için birlik üyelerinin açık ekonomiye sahip olması gerekmektedir. Ayrıca ticari açıklığın artması, parasal birliğe üye ülkelerin dış ticaretinin birlik içinde ve dışında gelişmesi parasal birliğin sürdürülebilir olması açısından çok önemlidir. 1985 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin ticari açıklıklarını ve ortalamasını incelediğimizde; 1999 yılına kadar aynı seviyede hareket eden ticari açıklık oranı 1999 yılından 2008 yılına kadar artış göstermiş ve 2008 yılında 19 ülkenin ortalaması %127 olarak gerçekleşmiştir. 2008 finansal krizi ile dış ticaret oranları hızla düşmüş ve 2009 yılında %113'e gerilemiştir. Bu tarihten sonra yükselmeye başlamış ve 2019 yılında ise 19 ülkenin ortalama ticari açıklık oranı %144,3 olarak gerçekleşmiştir.

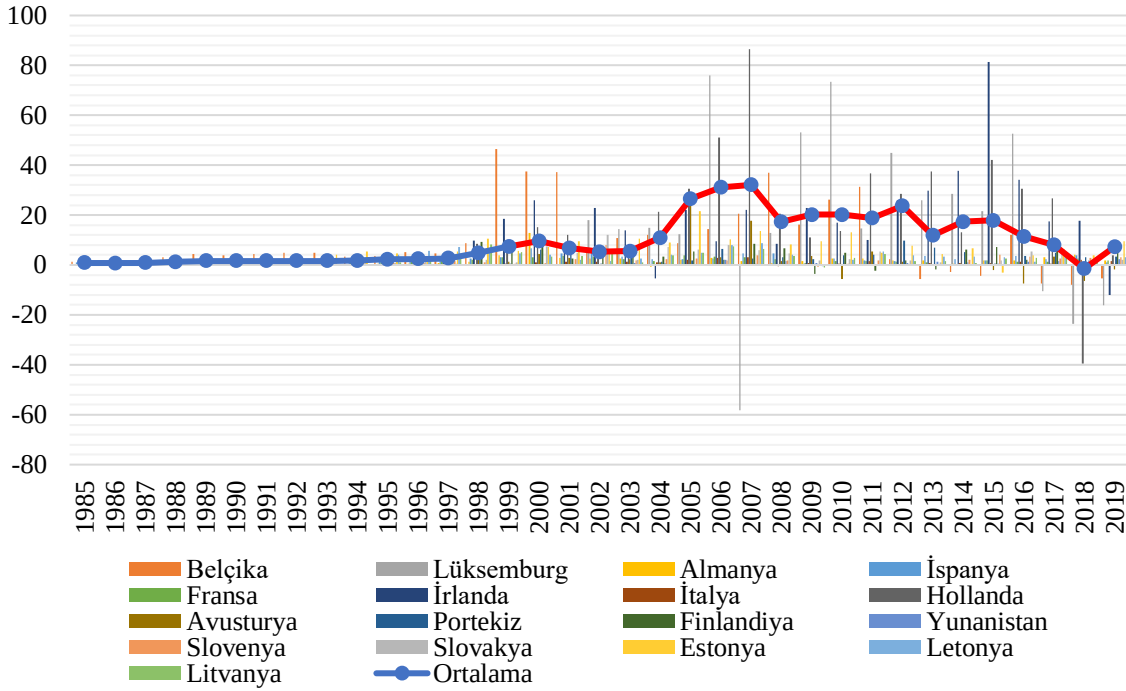
Tablo 6: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	5.65	12.15	1999	↑
Lüksemburg	15.36	52.83	1999	↑
Almanya	3.21	11.21	1999	↑
İspanya	5.98	5.40	1999	↓
Fransa	2.91	4.54	1999	↑
İrlanda	18.47	28.49	1999	↑
İtalya	4.24	4.68	1999	↑
Hollanda	6.09	16.56	1999	↑
Avusturya	4.13	8.81	1999	↑
Portekiz	3.65	8.63	1999	↑
Finlandiya	8.64	5.28	1999	↓
Yunanistan	5.37	7.99	2001	↑
Slovenya	17.18	13.13	2007	↓
Güney Kıbrıs	15.34	16.79	2008	↑
Malta	40.61	15.94	2008	↓
Slovakya	27.48	16.21	2009	↓
Estonya	10.63	10.22	2011	↓
Letonya	15.28	2.28	2014	↓
Litvanya	24.65	6.57	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1985 yılı ile 2019 yılı arasındaki ticari açıklığın GSYİH'ya oranlarının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 11

ülkenin ticari açıklığının GSYİH'ya oranlarının standart sapması yükselmiş, diğer 8 ülkenin ise azalmıştır. Örneğin Finlandiya, Litvanya ve Letonya'nın işsizlik oranındaki standart sapması sırasıyla %73, %69 ve %57 oranında azalmıştır. Buna karşın Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Slovenya'nın işsizlik oranının standart sapması sırasıyla %366, %324 ve %148 oranında yükselmiştir.

Grafik 4: Euro Bölgesi DYY'ın GSYİH'ya Oranı

Kaynak: The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

1985 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin DYY'ın GSYİH'ya oranını incelediğimizde; 1999 yılına kadar aynı seviyede hareket eden DYY oranı 1999 yılından 2007 yılına kadar artış göstermiş ve 2007 yılında 19 ülkenin ortalaması %32,1 olarak gerçekleşmiştir. 2008 finansal krizi ile DYY oranları hızla düşmüş ve 2008 yılında %17,3'e gerilemiştir. Bu tarihten sonra DYY düşmeye devam etmiştir. 2019 yılında ise 19 ülkenin ortalama DYY oranı %7,3 olarak gerçekleşmiştir.

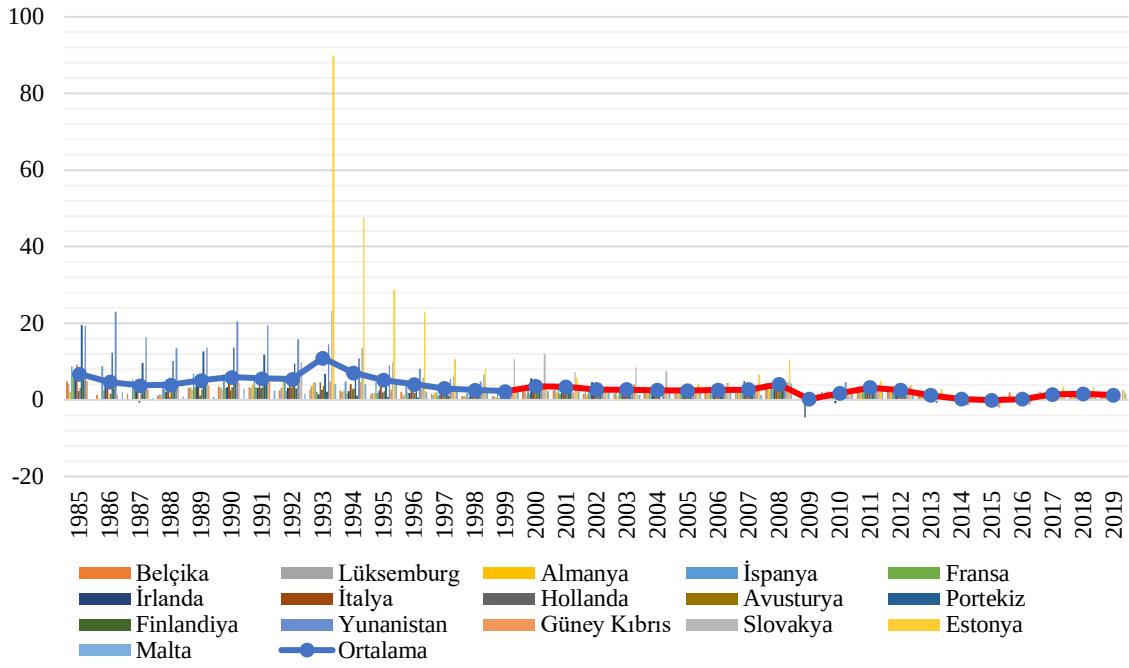
Tablo 7: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra DYY'ın GSYİH'ya Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	2.00	16.89	1999	↑

Lüksemburg	-	33.74	1999	-
Almanya	0.39	2.57	1999	↑
İspanya	0.46	1.51	1999	↑
Fransa	0.47	1.04	1999	↑
İrlanda	2.36	18.25	1999	↑
İtalya	0.19	0.83	1999	↑
Hollanda	1.90	23.88	1999	↑
Avusturya	0.61	7.36	1999	↑
Portekiz	1.20	2.43	1999	↑
Finlandiya	2.39	3.95	1999	↑
Yunanistan	0.38	0.69	2001	↑
Slovenya	1.83	1.52	2007	↓
Güney Kıbrıs	3.25	91.47	2008	↑
Malta	132.57	47.09	2008	↓
Slovakya	3.37	1.81	2009	↓
Estonya	4.46	3.54	2011	↓
Letonya	2.24	1.11	2014	↓
Litvanya	2.34	0.22	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1985 yılı ile 2019 yılı arasındaki DYY'ın GSYİH'ya oranlarının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre 12 ülkenin DYY'ın GSYİH'ya oranlarının standart sapması yükselmiş, 6 ülkenin ise azalmıştır. Örneğin Finlandiya, Litvanya ve Letonya'nın işsizlik oranındaki standart sapması sırasıyla %73, %69 ve %57 oranında azalmıştır. Buna karşın Yunanistan, Güney Kıbrıs ve Slovenya'nın işsizlik oranının standart sapması sırasıyla %366, %324 ve %148 oranında yükselmiştir.

Grafik 5: Euro Bölgesi Enflasyon Oranı

Kaynak: The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB'ne üyelik için gerekli yakınsama kriterlerinden biri de enflasyon oranıdır. En düşük enflasyona sahip 3 ülkenin yıllık enflasyon oranı ortalaması, üye olacak ülkenin yıllık enflasyon oranından %1,5 daha fazla olmaması gerekmektedir. Üye devletlerin bu kriteri birliğe katılmadan önce sağlamasının yanında, birliğe dahil olduktan sonra da aynı kararlılıkla enflasyonla mücadele etmesi gerekmektedir. 1985 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin enflasyon oranını incelediğimizde; 1999 yılına kadar dalgalı bir seyirde hareket eden enflasyon oranı 1999 yılından 2007 yılına kadar aynı oranlarda gerçekleşmiştir. 2008 yılında 19 ülkenin ortalaması %4,1 olarak gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra düşüş eğilimine girerek 2019 yılında ise %1,3 olarak gerçekleşmiştir.

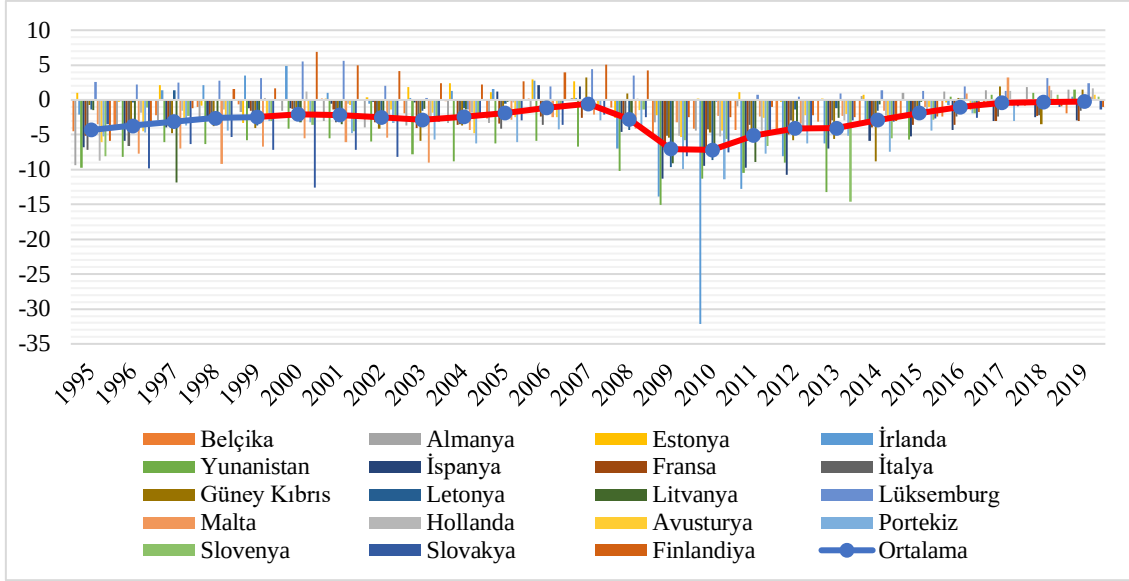
Tablo 8: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Enflasyon Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	1.09	1.04	1999	↓
Lüksemburg	1.31	0.95	1999	↓
Almanya	1.52	0.62	1999	↓
İspanya	2.10	1.44	1999	↓

Fransa	1.25	0.77	1999	↓
İrlanda	1.09	2.43	1999	↑
İtalya	1.84	1.01	1999	↓
Hollanda	1.14	0.91	1999	↓
Avusturya	0.96	0.76	1999	↓
Portekiz	5.01	1.42	1999	↓
Finlandiya	2.06	1.17	1999	↓
Yunanistan	6.47	2.02	2001	↓
Slovenya	286.35	1.62	2007	↓
Güney Kıbrıs	1.32	2.06	2008	↑
Malta	1.18	1.08	2008	↓
Slovakya	5.04	1.51	2009	↓
Estonya	22.33	1.96	2011	↓
Letonya	201.54	1.36	2014	↓
Litvanya	223.96	1.79	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1985 yılı ile 2019 yılı arasındaki enflasyon oranlarının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara göre sadece İrlanda ve Güney Kıbrıs'ın enflasyon oranlarının standart sapması sırasıyla %123 ve %56 oranında yükselmiş, diğer 17 ülkenin ise azalmıştır. APB'ne katılmadan önce yerine getirilmesi gereken en önemli kriterlerden biri de enflasyon oranının belirli seviyeye düşürülmesi ve parasal birliğe üye olan ülkelerin bu seviyeyi koruması gerekmektedir. Enflasyon oranındaki standart sapmanın azalması dalgalı bir şekilde hareket eden enflasyon hareketlerinin üye ülkeler tarafından dizginlenmesini ve belirli bir seviyede tutulduğunu göstermesi açısından önemlidir.

Grafik 6: Euro Bölgesi'ndeki Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı

Kaynak: Eurostat (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üye olacak ülkelerin bütçe açıkları GSYİH'sının %3'ünü geçmemesi gerekmektedir. 1995 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin bütçe dengesinin GSYİH'ya oranını incelediğimizde; 1995 yılında -%4,31 olarak gerçekleşmesine karşın 2008 yılına kadar genel olarak bütçe dengesinde düzelme eğilimi görülmektedir. Fakat 2010 yılında 19 ülkenin ortalamasına baktığımızda; dengenin bozulmaya başladığı bu oranın -%7,1 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu tarihten sonra bütçe dengesinde düzelme gerçekleşmeye başlamış ve 2019 yılında 19 ülkenin ortalaması -%0,24 olarak gerçekleşmiştir.

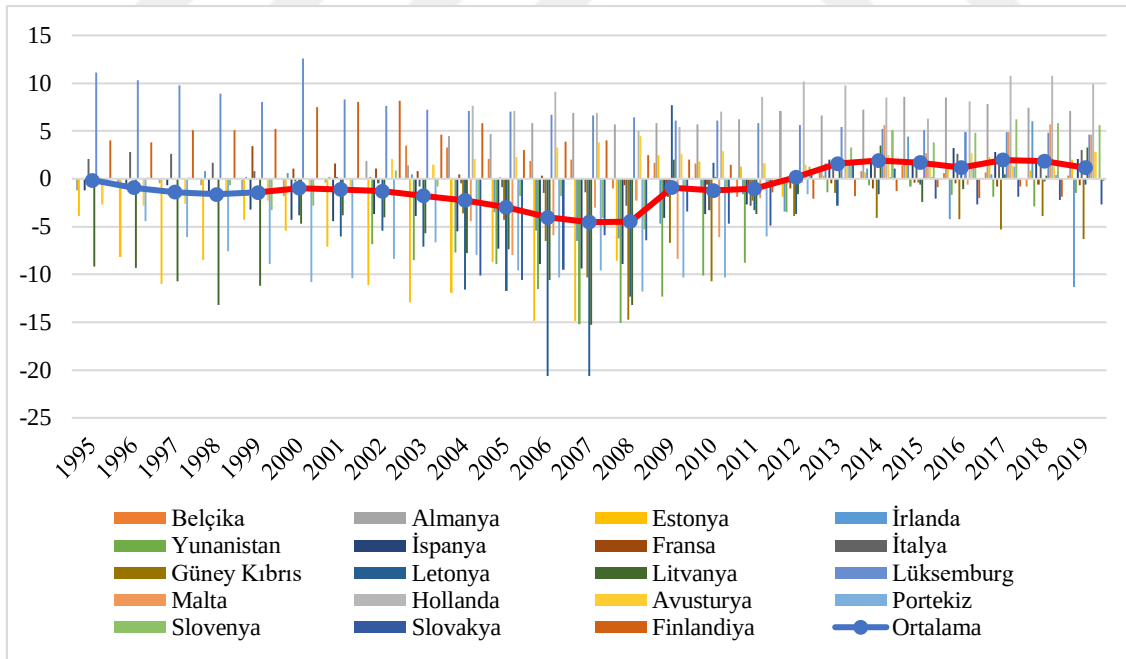
Tablo 9: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	1.62	1.73	1999	↑
Lüksemburg	0.25	1.88	1999	↑
Almanya	3.21	2.04	1999	↓
İspanya	1.90	4.15	1999	↑
Fransa	1.11	1.55	1999	↑
İrlanda	1.87	8.27	1999	↑
İtalya	2.26	0.90	1999	↓
Hollanda	3.55	2.18	1999	↓
Avusturya	1.66	1.48	1999	↓

Portekiz	0.63	2.83	1999	↑
Finlandiya	3.17	3.16	1999	↓
Yunanistan	1.97	4.81	2001	↑
Slovenya	1.93	4.20	2007	↑
Güney Kıbrıs	2.29	3.56	2008	↑
Malta	2.38	2.30	2008	↓
Slovakya	3.21	2.41	2009	↓
Estonya	1.88	0.59	2011	↓
Letonya	2.78	0.64	2014	↓
Litvanya	3.20	0.35	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1995 yılı ile 2019 yılı arasındaki bütçe dengesinin GSYİH'ya oranının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara 9 ülkenin bütçe dengesinin GSYİH'ya oranının standart sapması yükselirken, 10 ülkenin standart sapması azalış göstermiştir. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranının standart sapması en fazla azalan ülkeler arasında Litvanya, Letonya ve Estonya yer almaktadır ve sırasıyla %89, %77 ve %69 oranında azalmıştır.

Grafik 7: Euro Bölgesi Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı

Kaynak: Eurostat (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

1995 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin cari dengenin GSYİH'ya oranını incelediğimizde; 1995 yılında -%0,17 olarak gerçekleşmesine karşın 2008 yılına kadar genel olarak cari açığın arttığı görülmektedir. Fakat 2012 yılında 19 ülkenin cari denge ortalamasına baktığımızda; cari açığın azalarak %0,17 olarak gerçekleştiği tespit edilmiştir. Bu tarihten sonra cari dengede düzelme gerçekleşmeye başlamış ve 2019 yılında 19 ülkenin ortalaması %1,15 olarak gerçekleşmiştir.

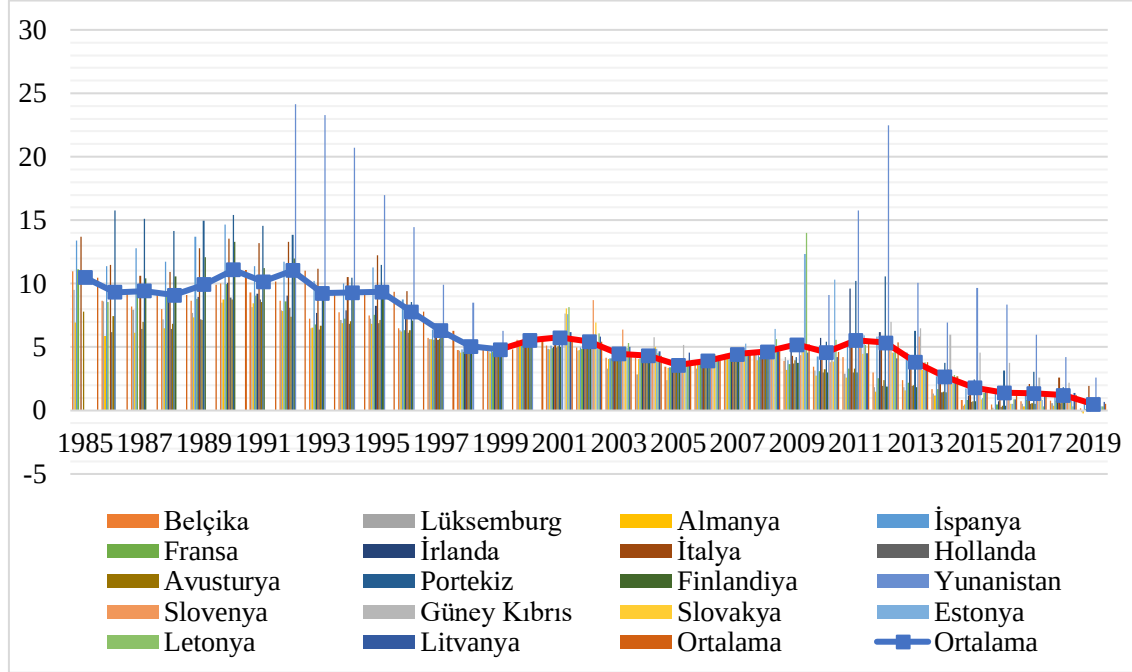
Tablo 10: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Cari Dengesinin GSYİH'ya Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	-	1.44	1999	-
Lüksemburg	0.92	1.78	1999	↑
Almanya	0.30	3.17	1999	↑
İspanya	0.45	4.14	1999	↑
Fransa	-	1.09	1999	-
İrlanda	-	3.96	1999	-
İtalya	0.50	1.91	1999	↑
Hollanda	-	1.83	1999	-
Avusturya	0.41	1.56	1999	↑
Portekiz	1.60	5.04	1999	↑
Finlandiya	0.70	3.54	1999	↑
Yunanistan	-	4.98	2001	-
Slovenya	1.35	3.91	2007	↑
Güney Kıbrıs	3.01	3.98	2008	↑
Malta	2.14	4.60	2008	↑
Slovakya	2.19	2.28	2009	↑
Estonya	5.15	1.25	2011	↓
Letonya	7.79	4.67	2014	↓
Litvanya	5.49	2.13	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1995 yılı ile 2019 yılı arasındaki cari dengenin GSYİH'ya oranının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara 11 ülkenin cari dengenin GSYİH'ya oranının standart sapması yükselirken, 3 ülkenin standart sapması

azalış göstermiştir. Cari dengenin GSYİH'ya oranının standart sapması azalan ülkeler arasında Estonya, Litvanya ve Letonya ve yer almaktadır ve sırasıyla %76, %61 ve %40 oranında cari dengenin GSYİH'ya oranının standart sapması azalmıştır.

Grafik 8: Euro Bölgesi 10 Yıllık Tahvil Faizinin Yıllık Ortalama Getirisi

Kaynak: Eurostat (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB'ne üye olacak ülkelerin uzun vadeli faiz oranı olarak kabul edilen 10 yıllık tahvil faizi oranının, en düşük enflasyon oranına sahip 3 ülkenin uzun vadeli faiz oranı ortalamasından %2 daha fazla olmaması gerekmektedir. Bu yakınsama kriterinin değerlendirilmesinde, son 12 ayın ortalaması alınarak uzun vadeli tahvillerin faiz oranı dikkate alınmaktadır. 1985 yılı ile 2019 yılı arasında Euro bölgesindeki 19 ülkenin uzun dönemli faiz oranını incelediğimizde; 1985 yılında %10,49 olarak gerçekleşmesine karşın süreç içerisinde düşüş eğilimini sürdürmüştür. 2009 yılında 19 ülkenin faiz oranı %5,21'e yükselmesine karşın bu tarihten sonra düşmeye devam ederek 2019 yılında 19 ülkenin ortalaması %0,51 olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 11: Üye Ülkelerin Avrupa Para Birliğine Girmeden Önce ve Girdikten Sonra Uzun Dönem Faiz Oranının Standart Sapması

Ülkeler	Euro'dan Önce	Euro'dan Sonra	APB'ne Giriş Yılı	Değişim Yönü
Belçika	1.63	1.71	1999	↑

Lüksemburg	1.27	1.77	1999	↑
Almanya	1.11	1.79	1999	↑
İspanya	2.73	1.54	1999	↓
Fransa	1.79	1.65	1999	↓
İrlanda	1.49	2.24	1999	↑
İtalya	2.57	1.29	1999	↓
Hollanda	1.21	1.75	1999	↑
Avusturya	1.04	1.75	1999	↑
Portekiz	3.66	2.31	1999	↓
Finlandiya	2.59	1.75	1999	↓
Yunanistan	7.15	4.85	2001	↓
Slovenya	2.08	1.99	2007	↓
Güney Kıbrıs	1.16	1.79	2008	↑
Malta	-	-	2008	-
Slovakya	1.48	1.79	2009	↑
Estonya	2.80	2.00	2011	↓
Letonya	2.72	0.98	2014	↓
Litvanya	0.89	0.35	2015	↓

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

APB üyesi 19 ülkenin 1985 yılı ile 2019 yılı arasındaki uzun dönem faiz oranının standart sapması münferit olarak incelenmiştir. Elde edilen sonuçlara 8 ülkenin uzun dönemli faiz oranının standart sapması yükselirken, 10 ülkenin standart sapması azalış göstermiştir. Uzun dönemli faiz oranının standart sapması azalan ülkeler arasında Letonya, Litvanya ve İtalya yer almaktadır ve sırasıyla %64, %61 ve %50 oranında standart sapma azalmıştır.

2.17. Her Parasal Birlik Refah Getirir Mi?

Para birliği kurmanın faydasını belirten literatürün yanında çeşitli nedenlerden dolayı bu durumun üye ülkelerin aleyhine olacağını da belirten bir literatür bulunmaktadır (Stiglitz, 2018). Bir grup ülkenin ortak bir para birimi ile refahı paylaşması ve ekonomik entegrasyonu sağlaması için ne gerektiğine dair geniş bir ekonomi literatürü vardır. İktisatçılar arasında tek para biriminin işlemesi için ülkeler arasında yeterli düzeyde bir benzerlik bulunması gerektiğine dair bir fikir birliği oluşmuştur. APS'nin temelleri üç

umutla atılmıştır: Birincisi, Avrupa'yı daha da yakınlaştıracak, Avrupa bütünleşmesinin bir sonraki adımı olacaktır. İkinci olarak daha yakın ekonomik bütünleşme daha hızlı ekonomik büyümeye yol açacaktı. Üçüncü olarak ise ekonomik bütünleşme ile bunun sonucunda elde edilecek daha fazla politik bütünleşme Avrupa'yı garanti altına alacaktı.

Parasal birliğin maliyetinin, faydasından çok daha fazla olduğunu iddia eden literatürün görüşlerini şu şekilde ortaya koyabiliriz. APS tasarlanırken ideolojiden ve çıkarlardan öylesine etkilenmişti ki sadece refahı sağlayacağına dair ekonomik iddiasında başarısız olmakla kalmadı, ülkeleri siyasi olarak daha yakın hale getirecek iken birbirlerine karşı ıraksadı (Stiglitz, 2018). Başlıca makro göstergelerin benzeşmesi, coğrafi yakınlık ve ulaşım hatta ve hatta toplumların sosyolojik açıdan birbirine uyum sağlaması parasal birlik ve ekonomik entegrasyon konusunda hayati öneme sahiptir. Makro göstergeleri yakınlaştırmak sıkı çalışma ile mümkün iken kimi zaman tek para birimi altında toplanan toplumların birbirleri hakkında ne düşündüğü bu parasal birliğin sürdürülebilir olup olmadığı konusunda fikir verebilir.

Özellikle 2008 krizi sonrası dünya ekonomileri derinden etkilenmiş ve Avrupa da büyük darbeler almıştır. 2009 yılında patlak veren Yunanistan borç krizi, diğer ülkeler tarafından sıkı takip edilmiş ve kurtarma paketleri ile bu kriz aşılmaya çalışılmıştır. Fakat ‘çalışkan kuzey’in’, ‘tembel güney’ hakkındaki görüşleri haklılık kazanmış ve Yunan halkı yaşadıkları keyifli hayatın bedelini acı bir şekilde ödemiş ve ödetmiştir. Her ne kadar günümüzde APS devam etse de krizlere neden olan veya krizleri derinleştiren ülkelerin ihrac edilmesi, parasal birliğin büyük bir yükten kurtulacağı konusunda şiddetli tartışmalar devam etmektedir. Uluslararası Para Fonu (IMF), AMB ve Avrupa Komisyonu (AK) üçlüsünden oluşan Troyka tarafından hazırlanan kurtarma programları yardıma karşılık fiilen kriz ülkelerinin ekonomik özerkliğin önemli unsurlarını ortaklarına teslim etmelerini gerektiriyordu. Kriz ülkesine borç para veriliyor ama buna karşılık ağır koşullar öne sürülüyordu.

Ortak para birimi kullanmaya dair iktisadî argüman daha çok işlem maliyetlerinin ortadan kaldırılması üzerine kurulmuştur. Farklı para birimleri olan Avrupa ülkeleri, AB'nin oluşumuyla zaten önemli ölçüde ekonomik bütünleşme yaşamışlardı. Ortak para biriminin bazı açılardan üretimin bölge genelinde bütünleşmesini bile engel olabileceği ortadayken mevcut mütevazî faydalar da reel döviz kurunda sapmalar nedeniyle ortaya

ıkan krizlerin maliyetleri arasında ezilmiş oluyordu. Borç krizleri genellikle kendi para biriminden borçlanan ülkelerde görülmez kendi paralarından daha çok basarak en azından verdikleri sözleri tutabilirler. ABD basitçe borçlandığı parayı basabildiği için asla Yunanistan tarzı bir kriz yaşamayacaktır. Ayrıca para basma yetkisi olmayan Yunanistan gibi birlik ülkeleri krizlere karşı genişletici para politikasını para basarak sağlayamayacaklardır.

Euro Bölgesi'nin tesis edilmesiyle sermayenin serbest hareketi bazı durumlardan birlik ülkelerini ekonomik anlamda destekleyecekken aleyhte bir etki gösterdiği de görülmüştür. Sermaye hareketlerinin üretim ve istihdam arttırıcı etkisi bir yana İspanya gibi ülkelerde gayrimenkul balonlarına sebebiyet verdi. Çünkü bu bölgeye akan sermaye gayrimenkul piyasasını şişirerek balon oluşturdu. Bu durum fiyatlarda ve cari açıkta sürdürülebilir olmayan yukarı yönlü baskılar oluşturdu. Ekonomileri daha verimli hale getirmek için kullanılması gereken paralar bunun yerine tüketimin ve gayrimenkul balonlarının İspanya ve İrlanda da olduğu gibi veya kamu açıklarının Yunanistan'da olduğu gibi finansmanlı harcandı.

Vasıflı emeğin vasıfsız emekten daha hareketli olması entegrasyon sağlayan ülkeler için ıraksama ve eşitsizliğe neden olan bir itici güç oluşturur. İşçi hareketlerinin serbest olması, daha gelişmiş ülkelere vasıflı işçilerin taşınmasına sebebiyet verdiğinden işçi kaybeden ülkeler insan kaynağı açısından büyük darbe almaktadır. Ortak para birimi kullanan ülkeler birbirlerine yeterince benziyorlarsa; aynı şoklara karşı korunaklı olurlar. Diyelim ki ürettikleri ürünlere yönelik Çin'den gelen talebin artması veya azalması hepsini birden etkiler. Aynı şekilde bir ülke için uygun olan tepkilerde hepsi için uygun olur. Böyle bir durumda para birliği kurmanın maliyeti düşük olabilir. Bütün bunları düşündüğümüz zaman Avrupa lkelerinin kolayca ortak bir para birimi kullanamayacak denli çeşitli yapıda olduğu ortadadır.

APB ideolojiden ve çıkarlardan öylesine etkilenmiştir ki sadece refahı sağlayacağına dair ekonomik iddiasında yeterince başarılı olamamış, ülkelerin siyasal olarak daha yakın hale getirme iddiasını da gerçekleştirememiştir. Avrupa'nın Euro ile ortak para birimine geçmesi ye ülkeler arasındaki eşitsizliği daha da derinleştirdi. Zayıf ülkelerin daha zayıf, güçlü ülkelerin daha güçlü hale gelmesine neden oldu. Örneğin Almanya'nın GSYH 2007'de Yunanistan'ın 10.4 katı iken, 2015'te 15 katına yükseldi (Stiglitz, 2018).

Euro siyasi bir projeydi, ama siyasal uyum Euro’yu başarılı kılma noktasında ekonomik kurumları oluşturabilecek kadar güçlü değildi. Özellikle egemen ülkelerden AB’ye yetki devri nosyonu konusundaki siyasi tutum buna örnektir. Bunun ekonomik bağımsızlarını ne derecede ortadan kaldıracığını kriz çıktıktan sonra fark ettiler. Örneğin herhangi bir kayda değer yeni yardım programı Alman Parlamentosu’nun onayından geçmek zorundaydı. Alman Parlamentosu ise yeni programları ancak borçlu ülkeye dayatılacak yeterli koşul olması halinde onaylayacağı anlaşılmıştır (Stiglitz, 2018).

Avrupa parasal birliğine yöneltilenden eleştirilerden en önemlisi kurtarma programları ile ilgili olduğu söylenebilir. Troyka olarak ifade edilen yapı; Portekiz, Yunanistan, İspanya ve daha sonra Kıbrıs’ın içine düştüğü krizden kurtulabilmeleri için yardım programları başlatmıştır. Tasarlanan bu programlarda, verilen yardıma karşılık ekonomik özgürlüklerinin bir kısmını ‘ortaklarına’ teslim etmeleri gerekmekteydi. Bu programlar ile hedeflenen başarı tam olarak sağlandığı söylenemez. Örneğin kriz ortaya çıktığında Yunanistan kendi ulusal parasına sahip olsaydı parasını devalüe edebilirdi. Nerede tatil yapacakların karar vermek isteyen turistler Yunanistan’ı bu durumda daha ucuz bulacak ve bu ülkeye döviz taşıyacaklardı. Dolayısıyla geliri artan Yunanistan daha hızlı toparlanabilecekti.

APS’nin temelleri üç ana hedefle atılmıştır. Bunlar; Avrupa’yı daha da yakınlaştıracak ve Avrupa’nın bir sonraki aşaması olacak, daha yakın ekonomik bütünleşme daha hızlı ekonomik büyümeye yol açacak ve son olarak ekonomik bütünleşmenin artırılması neticesinde politik bütünleşme ve barışçıl bir Avrupa garanti altına alınacaktır.

Para birliğini kurulması birçok riski ortadan kaldıracığından firmaların farklı ülkelerde üretim yapmaya istekli olması beklenmekteydi. Fakat firmalar farklı ülkelere üretim kaydırmak yerine, üretim merkezleri belirli ülkelere yoğunlaşmıştır. Ortak para birliğini teşvik eden önemli unsurlardan olan işlem maliyetleri AB özelinde kayda değer bir fayda sağlayamadığı görülmektedir. Çünkü AB ile zaten önemli ölçüde ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirmişlerdir. Ortak para birliğine geçilmesi ile elde edilmesi beklenen faydalar, reel döviz kurundaki sapmalar ortaya çıktıkça maliyetler altında ezilmişti.

İki veya daha fazla ülke parasal birliğe geçtiği zaman her biri para politikası araçlarının denetimden feragat etmiş olur. Aynı para birimini kullandıkları için birbirleri arasında döviz kuru diye bir şey de olmaz. Dolayısıyla kuru ayarlayarak kendi mallarını daha ucuz

hale getirmek için kuru ucuz veya pahalı hale getirebilme yolları yoktur. Faiz oranındaki ve döviz kurundaki ayarlamalar ekonomilerin tam istihdamı sağlamak için kullandıkları en önemli vasıtalar arasında olduğundan, Euro'nun oluşturulması bunu sağlayacak en önemli araçlardan ikisini ortadan kaldırmıştır.

Ortak para birimi kullanmak ihracatı ve ithalatı ayarlamak için döviz kurunu kullanma imkanını ortadan kaldırmaktadır. Örneğin Yunanistan ihraç ettiğiinden fazla ithalat yaptıysa bu dengesizlik para biriminin değeri düşürülerek düzeltilebilir. Bu durumda ihracat daha cazip hale gelecek ve dengesizlik ortadan kalkacaktır. Sabit döviz kurlarında ise bu imkan yoktur. İthalattaki fazlalık bir şekilde finanse edilmesi gerekmektedir. Ticaret açığı veren ülkeler ihtiyaçları olan finansmanı bulamamaları halinde kriz yaşamaları muhtemeldir.

Ortak faiz oranı ve döviz kuru konusundaki sorun bellidir. Farklı ülkelerin farklı makroekonomik durumları farklı faiz oranları, farklı maliye politikası ve farklı döviz kurunu gerektirmektedir. Eğer bu imkan ülkelerinden ellerinden alınırsa üye ülkeler karşılaştıkları krizlerden her ne kadar beraber etkilense de bir bölümü bu durumda daha fazla etkileneceği aşıkardır.

Döviz kurunu diğer ülkelerinkine sabitlemeye çalışan ülkeler, olumsuz bir şok uğradıklarında tam istihdama geri dönecek araçları olmadığı için uzun süreli işsizlik dönemleriyle karşılaşmakla kalmaz krizlere de yatkın hale gelirler. Borç krizleri genellikle kendi para biriminden borçlanan ülkelerde örölmez. Kendi paralarından daha çok basarak en azından borçlarını ödeyebilirler. ABD basitçe borçlandığı parayı basabildiği için Yunanistan tarzı bir borç krizi ile karşılaşmayacaktır.

APB'nin kurucuları çeşitlilik barındıran bir ülke grubu için tek para biriminin sürdürülebilmesinin kolay olmadığını farkındaydılar. Formüle ettikleri yakınsama kriterleri, kamu mali açıklarını ve borçlarını sınırlayarak birliğe bağlı üye ülkelerin tam istihdama ulaşmasını çok daha zorlaştırdılar. Bu kısıtlamalara ticaret açığını sınırlayan uygulamalar da eklendi. Öngörülebilir krizler Euro'nun ortak para olarak uygulanmasından yalnızca 10 sene sonra ortaya çıktı. Euro bölgesinde sermaye hareketlerinin serbest olması yani ekonominin daha verimli hale getirilmesi için kullanılacak sermaye başta İspanya ve İrlanda'da emlak balonlarına, Yunanistan'da ise kamu açıklarının finansmanına harcanmıştır. Fiyatlarda cari açıkta sürdürülebilir

olmayan yukarı yönlü baskılar yarattılar. İspanya, Yunanistan ve diğer kriz ülkelerindeki kurtarmalar, kriz ülkelerini bu refaha kavuşturmaktan daha çok bu ülkelere borç vermiş Avrupa bankalarını korumayı amaçladı. Kriz ülkelerinin geçim ve refahını temin etmekten çok Euro'yu kurtarma amaçlı olduğu görülmektedir.

2010 yılında ortaya çıkan Euro Bölgesi'ndeki borç krizini tetikleyen Yunanistan olmuştu. Yunanistan'ın üzerine yüklenen büyük mali sorumlulukların büyüklüğü iktisatçılar ve siyasetçileri bu sorundan kurtulmak için Grexit yani parasal birlik dışına çıkarılması önerildi. Fakat Maastricht Anlaşması'nda üye ülkelerin birlikten hangi şartlar altında ve nasıl çıkacağına dair bir yönerge bulunmamaktadır. Buradan da anlaşılmaktadır ki “mükemmel bir parasal” birlik tasarlanması, gelecek dönemlerde karşılaşılabilecek beklenmedik krizlerle beraber bu parasal birliğin sürdürülebilirliğini garanti altına almamaktadır (De Grauwe, 2017).

BÖLÜM 3: İSLAM ÜLKELERİ ARASINDA PARA BİRLİĞİ

İslam'ın tebliğ edilmesinden önce ve Asr-ı Saadet döneminde kullanılan geçer para altın ve gümüştü. İslam devletinin teşekkül etmesinden sonra yine para olarak altın ve gümüş kullanılmış, paraların her zaman has haliyle, mağşuş edilmeden kullanılması benimsenmiştir. Fakat ilerleyen yüzyıllarda başta savaşlar, kıtlık ve ekonomik sebeplerden dolayı mağşuş paralar ve felsler de ortaya çıkmıştır. Müslümanlar 1000 yıldan fazladır bizatihi değere sahip altın ve gümüşü para olarak kullandıktan sonra, diğer devletler gibi I. Dünya Savaşından sonra tedrici olarak kağıt para sistemine geçmişlerdir. Bu geçiş sürecinden sonra artık paraların değerini kendi darp edildikleri maden hasılığında değil, devletlerin güvencesiyle belirlenir olmuştur. Yani devletler altın ve gümüşte yapamadıkları simyayı, kağıt paraların kullanılmaya başlamasıyla beraber bu kabiliyeti elde etmiş oldular. Fakat bu yeteneği kullanmamaları paranın değerini koruman için en önemli faktör olacaktır.

Paranın kendine has değerinden koparılması; sömürgeci devletlerin lehine sonuçlanan bir süreç olmuştur. Çünkü yüzyıllardır sömürdükleri başka ülkelerin servetleri, bu ülkelerin güçlenmesine olanak sağlamıştır. Ekonomik, siyasi ve askeri güçlenen bu ülkeler için en bariz örnek ABD ve para birimi olan dolardır. II. Dünya Savaşından sonra savaşa katılan ülkelerin ekonomileri derinden etkilenmiş, hatta çökmüştür. Savaştan sonra dünyadaki temel amaçlardan bir tanesi ülke ekonomilerinin yeniden inşa edilebilmesi ve bu süreç içerisinde ekonomiler arasında ticaretin serbestleştirilmesi olduğundan, 1944 yılında imzalanan Bretton Woods Antlaşması ile sabit döviz kurları hayatımıza girmiştir. Bu sisteme göre tüm döviz kurları ABD dolarına, ABD dolarını da altına bağlanmıştır. Dolar, altına dönüşebilen tek para birimi olarak kabul edilmiş ve 1 ons altın 35 dolar olacak şekilde ayarlama yapılmıştır. ABD dış talep olduğunda doları bu tutar karşılığında altına çevirmeyi kabul etmiştir. Diğer taraf ülkeler de para birimlerinin değerini dolara göre belirlemekteydi.

Bretton Woods para sistemi sürdürülebilir olmamış ve 1971 yılında doların altına karşı konvertibilitesi iptal edilerek sistem sonlandırılmıştır. Sistemin çökmesinin en önemli nedeni ABD'nin dolara karşı teslim edeceği altın taahhüdünü yerine getirememesidir. Yaptıkları ihracat nedeniyle elinde dolar tutan devletler ve kişiler ABD'den dolarlarını altına çevirmek için talepte bulunmuşlar, ancak ABD her dolar getirene altın verme

taahhüdünü ancak 1971 yılına kadar yerine getirebilmiştir. Dönemin büyük başarısı olan Bretton Woods para sistemi uzun süre direnememiş ve yaklaşık 30 yıl sonra bu sistemden vazgeçilmiştir. Bundan sonraki süreçte paralar tamamen itibari bir değere göre ihraç edilmiş ve günümüzdeki para sistemi oluşmuştur.

Müslümanlar rezerv ve hakim para sistemi olan dolar ve diğerlerine karşı zor durumda kalmakta hatta bu paraların hakim sistemde en önemli role sahip olması İslam ülkelerinde döviz krizlerine sebebiyet vermektedir. İslam ülkelerinin sahip olduğu bu dezavantajlı durumun temel sebebi uluslararası ticaret ve borçlanmanın tamamen dolar üzerinden gerçekleştirilmesidir. Başta petrol olmak üzere İslam ülkelerinin sahip olduğu doğal kaynakların hepsi dolar üzerinden fiyatlanmaktadır. Bu durum ihraç ülkeleri için avantaj gibi gözükse de diğer İslam ülkeleri ekonomileri açısından bozulmalara sebep olmaktadır.

Bretton Woods sisteminin yıkılmasından bu yana Dünya ekonomisi için önemli gelişmelerden olan APS, İslam ülkelerine yol gösterebilecek önemli bir tecrübedir. Parasal birlik, ekonomik bakımdan, AB'nin entegrasyon sürecinin en önemli aşamasıdır. Avrupa Siyasal Birliği'nin yürümesi, Amerika ve Japonya gibi güçlü ekonomilerle rekabet edebilmesinin tek yolu parasal birlik kurulması olarak görülmekteydi. Parasal birlik aynı zamanda, üye devletlerin ulusal nitelik taşıyan para politikalarını ortak bir üst kuruma devretmeleri; parasal bağımsızlıktan feragat etmeleri anlamına da gelmektedir.

Bretton Woods sisteminin yıkılması ile döviz kurlarında sürekli dalgalanma yaşanmasına neden olmuştur. Bunun sonucunda ödemeler bilançosu açıkları, enflasyon, uzun vadede büyüme sorunları ortaya çıkmıştır. Bu sorunları bertaraf etmenin yolu OPS oluşturmaktır. Ülke ekonomileri birbirine benzer yapı arz ettikleri takdirde, ortaya çıkacak dışsal bir şok, kurlar vasıtası ile bütün bir bölgeyi etkileyecektir. Bu konuda Asya Krizi örnek gösterilebilir. Parasal birlik ile ortaya çıkan dışsal şoklar bertaraf edilecek, verimliliğin artması ile büyüme sağlanacak ve uzun dönemde işsizlik azalacaktır.

Parasal birliğin ve buna dayalı entegrasyon çalışmalarının İslam ülkeleri için yapılması, bu ekonomiler açısından elzem hale gelmiştir. Halkının çoğu Müslüman olan ülkeler arasında iş birliğinin çeşitli yönden geliştirilmesi bu ülkeler tarafından ulaşılmak istenen amaçlardandır. Batı dünyası, İslam ülkelerini askeri, kültürel, sosyal ve ekonomik alanlarda mağlup ettikten sonra emperyalist emelleri için sömürgeleştirmiştir. II. Dünya Savaşı sırasında siyasi özgürlüğüne sahip İslam ülkesi sayısı birkaç taneyken, kısa bir

süre sonra İslam ülkeleri siyasi bağımsızlarını elde etmeye başlamıştır. Siyasi bağımsızlığını kazanan İslami ülkeleri, sömürgeci batılı güçlerce öyle organize edilmiştir ki; kültürü, dini ve dili benzer olmasına rağmen farklı fiziki sınırları olan küçük devletler haline getirilerek özellikle ekonomik anlamda batı hegemonyasının devamı sağlanmaya çalışılmıştır (Kureyşi, 1983).

AB'nin kendi parasal sistemini oluşturması ve bunda başarılı olması İslam ülkelerinin mevcut para sistemine karşı alternatif olarak yeni bir para sistemi geliştirmesi hususunda çeşitli çalışmalar yapmasına zemin hazırlamıştır.

3.1.İslam Ülkelerinin Ekonomik ve Siyasi Birliği

19. yüzyılda İslam ülkelerinin çoğu Batı ülkelerinin sömürgesi altına girmiştir. I. Dünya Savaşı'ndan sonra, 3 Mart 1924 tarihinde alınan kararla Türkiye Büyük Millet Meclisi tarafından, Osmanlı İmparatorluğu'nun uhdesinde bulunan halifelik kaldırılmıştır. Bunun sonucunda İslam ülkeleri ve Müslüman toplumları bir arada tutacak, maddi ve manevi birlikteliğe vesile olacak bir kurum kalmamıştır (Dursun, 2001).

II. Dünya Savaşı sonrasında uluslararası örgütlenmeler dikkat çekmiştir. Özgürlüklerine kavuşan bu yeni ulus devletler sosyal, siyasal ve ekonomik problemlerini çözebilmek için çeşitli örgütler altında organize olmaya, iş birliği ve dayanışma sağlamanın zorunluluğunu hissetmişlerdir (Dursun, 2001).

Bu örgütlenme fikri ve halifelik kurumunun tartışılması için Mayıs 1926 yılında Mısır'da düzenlenen Kahire İslâm Kongresi'ne çeşitli İslam ülkelerinden temsilciler katılmıştır. 1926'nın haziran ayında Mekke'de toplanan ikinci kongrede ise Mü'temerü'l-âlemi'l-İslâmî adında bir örgütlenmenin tesis edilmesi ve her yıl hac sırasında bu ülkelerin temsilcilerinin katıldığı bir toplantı yapılmasına karar verilmiştir. Karar alınan toplantılar düzenli bir şekilde gerçekleştirilememiş ve bir sonrası toplantı ancak 1931 yılında Kudüs'te gerçekleştirilebilmiştir (Dursun, 2001).

Müslüman toplumları bir örgüt altında birleştirecek bir konferans fikri ilk defa Nijerya Başbakanı Ahmed Bello tarafından 1965 yılında Mekke'de düzenlenen Râbıtâtü'l-âlemi'l-İslâmî toplantısında dile getirilmiştir. Bu fikir Suudi Arabistan Kralı Faysal ile Fas Kralı II. Hasan tarafından da desteklemiştir. Kral Faysal, bu öneriyi uluslararası alanda İslam dünyasının etkinliğini arttırmak amacıyla "İslam Birliği" teziyle birlikte ele

olarak Müslüman liderlerle çeşitli istişarelerde bulunmuştur (Dursun, 2001). Bu toplantıların neticesinde somut bir örgütlenme ortaya çıkmasa da Mescid-i Aksâ'nın işgalciler tarafından yakılması İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)'nin temellerinin atılmasına neden olmuştur.

3.2.İslam İşbirliği Teşkilatı (İİT)

İsrail'in işgali ettiği Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa, 21 Ağustos 1969 tarihinde bir Yahudi tarafından kundaklanmış, bölgedeki gergin durum daha da sertleşerek büyük bir infiale sebep olmuş, işgalci İsrail aleyhine gösterilerin düzenlenmiştir.

Ürdün Kralı Hüseyin Arap Birliği'ni olağan üstü toplantıya çağırarak, 25 Ağustos 1969'da Kahire'de toplanan 14 Arap ülkesinin Dışişleri bakanları, yaşanan olaylar karşısında somut adımlar atmak, İslam dünyasında yeni bir manevî toparlanmaya ve Müslümanların birliğini temin amacıyla diğer İslam ülkeleri liderlerinin de katılacakları bir İslâm zirvesinin toplanmasını kararlaştırmışlardır (Dursun, 2001).

22-25 Eylül 1969 tarihinde gerçekleştirilen Rabat Zirvesi'nde alınan karara binaen 23-25 Mart 1970 tarihinde Cidde'de toplanan Dışişleri bakanları, İslam ülkeleri arasında iletişimin kurulması ve faaliyetlerin koordine edilmesi için Kudüs özgürlüğüne kavuşuncaya dek merkezi Cidde'de bulunacak İslâm Konferansı Teşkilâtı örgütünün kurulmasına karar vermişlerdir.

İİT'nin temel kuruluş amaçları şu şekilde sıralanabilir:

- Üye olan İslam ülkeleri arasındaki iş birliğini geliştirmek,
- Ekonomik, sosyal, kültürel ve bilimsel alanlarda dayanışma sağlamak,
- Irkçılığın, eşitsizliğin ve sömürgeciliğin her çeşidine karşı koymak,
- Uluslararası barışa katkı sağlamak için gerekli adımları atmak,
- Kutsal yerlerin korunması için çaba sarf etmek,
- İşgal altındaki Filistin halkının mücadelesine destek olmak ve onlara yardım etmek,
- Zulüm altındaki Müslüman toplumların bağımsızlıklarını elde etmeleri için yapmış oldukları mücadeleleri desteklemektir.

Uluslararası alanda İslam ülkelerini en geniş katılımlı şekilde temsil eden örgüt İİT'dir. 57 üyesi bulunmasına karşın Suriye'nin üyeliği 2012 yılında askıya alınmıştır. Buna ek olarak Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti, Bosna-Hersek, Orta Afrika Cumhuriyeti, Rusya ve Tayland gözlemci üye statüsüne sahiptir.

İİT'na bağlı çeşitli alanlarda faaliyet göstermek üzere bağlı kuruluşlar bulunmaktadır. Bunlardan ekonomi ve ticaret ile ilgili olanları İslam Kalkınma Bankası (İKB), İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi (İSEDAK) ve İslam Ülkeleri İstatistik, Ekonomik ve Sosyal Araştırma ve Eğitim Merkezi (SESRIC)'dir.

İslam Kalkınma Bankası (Islamic Development Bank [IDB]), İİT'ye üye ülkelerin ve diğer Müslüman azınlıkların sosyo-ekonomik kalkınmasını İslami yöntemlerle desteklemek için 1973 yılında kurulmuş uluslararası bir finans kuruluşudur. İİT üyeleri, belirlenen şartları ve sermaye katkısını kabul etmek şartıyla bu bankaya üye olabilirler (Özal, 2001).

1981 yılında Suudi Arabistan'da düzenlenen III. İslam Zirve Konferansı'nda kurulan İSEDAK, Müslümanların karşılaştıkları ekonomik problemlerin üstesinden gelmek ve İİT'na üye ülkelerin kalkınmasına katkı sağlamak üzere kurulmuştur. İSEDAK, aynı zamanda üye ülkelerin ticari ilişkilerini arttırmak, refahını yükseltmek için program ve projeler hazırlamak ve öneriler sunmaktadır (İSEDAK, 2021).

İİT'na bağlı bir kuruluş olarak 1977 yılında kurulan SESRIC üye ülkelerin sosyo-ekonomik istatistiklerini yine İİT'na üye ülkelerin kullanması için toplanmasını, derlenmesini, düzenlenmesini ve yayınlanmasını sağlar. Üye ülkeler arasındaki iş birliklerinin geliştirilmesi için ülkelerin sosyal ve ekonomik gelişmelerini takip ederek, değerlendirilmesi ve raporlanması gibi çalışmalarda bulunmaktadır (SESRIC, 2021).

Amin, Hamidb ve Saadc (2011) yapmış olduğu çalışmada, İİT üyesi başta Malezya olmak üzere Mısır, Ürdün, Umman, Suudi Arabistan ve Suriye'nin İİT içi ticari faaliyetlerini istatistiksel analizler yardımıyla 1990 ve 2005 yıllarında incelemiştir. Elde edilen sonuçlara baktığımızda sadece Ürdün'ün ihracatının %26.91'ini İİT içi ticarete yer aldığı görülmektedir. Ürdün dışındaki tüm ülkelerin verileri, İslami ortak Pazar kurulmasında cesaret verici görülmemiştir. Özellikle Suudi Arabistan için son derece yoğun bir ihracata sahip olması fakat ihracatının petrol ve türevleri olmak üzere kısıtlı maddede yoğunlaştığı çok dar ihracat tabanını teyit etmektedir. İİT ülkeleri için İslami Ortak Pazar kurulmasına

kendilerini hazırlamak için ciddi bir çaba sarf etmek zorunda olduklarını göstermektedir. İİT ülkeleri arasında daha yüksek ticaret hacmini sağlamak için üyelerin teknoloji yoğun sektörlerde avantaj kazanmaları gerekmektedir.

İİT ülkelerinin bir topluluk olarak ekonomik büyümesi ve başarısı, büyük ölçüde birkaç ülkenin egemenliği altındadır. Yalnızca 10 ülke, İİT toplam üretim ve ihracatının %40'ından fazlasını sağlamaktadır. Bu durum, İİT topluluğu içindeki büyük gelir farklılıkları ile zengin ve fakir ülkeler arasındaki derin uçurumu yansıtmakta ve özellikle İİT içi ticaretin ve yatırımların geliştirilmesi konusunda iş birliğini geliştirme çabaları için bir engel oluşturmaktadır

Ayrıca, İİT üyesi 57 ülkeden 22'si az gelişmiş ülke grubunda yer almaktadır ve bu ülkelerin neredeyse tamamının büyüme ve gelişmeleri birkaç temel tarımsal ürün üretimi ve ihracatına bağlıdır. Bu ülkeler, dış ticaret uygulamalarında çeşitli zorluklarla baş etmek durumundadırlar. Bunların başında dış borç sorunu, temel hammadde fiyatlarındaki istikrarsızlıklar, döviz kontrolü, mal stokları, kredi sağlamada pazarlık güçlerinin yetersizliği, yeni pazarlara girmedeki zorluklar, çeşitli ülkeler tarafından uygulanan koruma önlemleri, atıl kapasiteler ve uluslararası kuruluşlar tarafından uygulanan kısıtlayıcı programları gibi sorunlar yer almaktadır.

Hassan (2002)'in çalışmasında; İİT üyelerinin ticari faaliyetlerini Gravity model kullanarak incelemiştir. İİT üyeleri arasındaki çeşitli entegrasyon planlarının tarihi deneyimi, bu ülkelerin entegrasyon projeleri ile ilgili karşılaştıkları kavramsal ve pratik zorlukların gerçekten önemli olduğunu göstermiştir.

İİT ülkeleri, birincil ürünlerin üreticisidirler; bu ürünler madenler veya tarımsal ürünlerdir. Bu yapı nedeniyle dış ticaret, birkaç istisna dışında, hammadde ihracatı ve imalat ürün ithalatı ile karakterize edilmektedir. Dolayısıyla İİT ülkelerinin dış ticaret ortakları çoğunlukla gelişmiş ülkelerdir. Eğer İİT ülkeleri entegrasyonla beraber teknoloji yoğun, nihai ürünler üretemezlerse içerisinden çıkılamayacak bir döngüde yani faydasız bir ekonomik entegrasyon kurmaktan öteye gidemeyeceklerdir.

APB dikkate alınarak İİT'nin Optimum Para Sahası (OPS) teorisine göre değerlendiren çalışmalar yapılmıştır (Basher, 2015; Benbouziane ve Benamar, 2010; Cham, 2020). APB bir gösterge kabul edilerek İİT üye ülkelerinin para birliğine geçmesi halinde çeşitli makro ekonomik değişkenlere etkisi Cham (2020) tarafından araştırılmıştır. Bu ülkelerin

coğrafi konumları, petrol ve doğalgaz kaynaklarına sahip olmaları ve ulusal paralarını dolara sabitleyerek belirli bir parasal istikrar sağlamaları OPS çerçevesinde incelenmesini sağlamaktadır. Ayrıca çalışmada İİT üyeleri ile APS üyeleri arasında çok büyük farklılıklar olsa da Euro yakınsama kriterleri doğrudan İİT üyeleri üzerinde sınanmıştır. Yazarın elde ettiği sonuçlara göre enflasyon, faiz ve mali göstergelere göre İİT üyeleri APS'nin belirlemiş olduğu yakınsama kriterlerini sağlamakta ve Euro para sistemine girmek için gerekli şartları sağlamaktadır. İİT içindeki işgücü hareketliliği, insanların serbest dolaşımının olmaması nedeniyle sınırlıdır. Tüm İİT üye ülkeleri resmi dil olarak Arapça konuşmalarına rağmen, bölge içinde sınırlı işgücü hareketi vardır. Sonuç olarak, iş arayanlar iş fırsatlarını aramak için etkilenen bir bölgeden daha az etkilenen bir bölgeye kolayca gidemezler. Başka bir ülkeye taşınma durumunda çalışma izni alma ihtiyacı, göç etmeyi ve uyum sağlamayı zorlaştırmaktadır. Buna karşın İİT üye ülkeleri petrol ve doğal gazı bağımlı olmaları nedeniyle talep ve fiyat değişimlerine bağlı olarak dış şoklarla karşı karşıyadırlar. Bunun önüne geçilebilmesi için ülkelerin orta vadede gelir kaynaklarını çeşitlendirme planları bulunmaktadır. Başta turizm olmak üzere pek çok sektör bu şokların oluşturacağı yıkıcı etkiyi azaltmak için çalışmalar yapmaktadırlar. Buna örnek olarak Suudi Arabistan'ın 2030 vizyon programı çerçevesinde petrol dışı sanayi üretimini arttırmak ve gelir kaynaklarının çeşitlendirmesi örnek olarak verilebilir.

İİT ülkelerini OPS çerçevesinde inceleyen bir diğer çalışma da Benbouziane ve Benamar (2010) tarafından hazırlanmıştır. Elde edilen sonuçlara göre İİT ülkeleri karşılaştıkları şoklara göre sınıflandırıldığında iki alt gruba ayrılmaktadır. Bu gruplardan ilki BAE, Umman ve Bahreyn'den, ikincisi ise Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt'ten oluşmaktadır. Bu sonuca göre İİT üyelerinin OPS çerçevesinde bir parasal birlik kurmaktan uzaktır. Böyle bir birliğin başarısı, ticarete ve dış yatırımlara engel olarak görülen yerel ve ülkeler arası çarpıklıkların giderilmesi, makroekonomik istikrarı sağlayan ulusal politikaların koordinasyonu, bölgesel entegrasyonun derinleşmesi gibi birçok önlemin alınmasına bağlıdır.

İİT dünyada Müslümanları temsil eden en önemli ve kapsayıcı uluslararası örgüt olmasına karşın; İslam ülkeleri arasında ekonomik, siyasi ve kültürel işbirlikleri sağlamak amacıyla bölgesel örgütlerde kurulmuştur. Bunlardan en önemlileri; Körfez İşbirliği Konseyi (KİK), Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT), Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS) ve Arap Devletleri Ligi (AL)'dir.

3.3. Arap Devletleri Ligi (AL)

Arap Devletleri Ligi (Arapçası Câmîatü'd-düveli'l-Arabiyye, İngilizcesi Arab League) özgürlüklerini yeni elde eden kurucu üyelerin; İngiltere, İtalya ve Fransa gibi emperyalist devletlerin sömürgeci faaliyetlerini sürdürmeleri nedeniyle özgürlüklerini korumak, siyasi, askeri, ekonomik ve sosyal alanlarda iş birliği yapmak amacıyla 1945 yılında Mısır'da kurulmuştur. Alınan ortak savunma antlaşmasına göre, AL'ye üye herhangi bir ülkenin unsurlarına yapılan saldırı, diğer ülkeler tarafından kendilerine yapılmış gibi kabul edilerek diğer ülkenin desteklenmesini kabul edilmiştir. Günümüzde 22 ülke üye ve 6 ülke ise gözlemci statüsüne sahiptir (İhsanoğlu, 1991).

3.4. Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (EİT)

Üye devletlerin ekonomik kalkınmalarına katkı sağlamak, bölge içerisindeki ticareti kolaylaştırmak ve EİT bölgesinin küresel pazarla entegrasyonunu sağlamak üzere 1985 yılında Türkiye, İran ve Pakistan'ın kurucu olarak yer aldığı EİT kurulmuştur. Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti gözlemci statüsünde, Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye ve Türkmenistan olmak üzere on üyesi bulunmaktadır. EİT Sekreteryası Tahran'da bulunmaktadır. Bir Genel Sekreter ve üç Genel Sekreter Yardımcısı olmak üzere yaklaşık 60 kişiden oluşmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021a).

3.5. Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu (ECOWAS)

ECOWAS; üye olan ülkelerin refahını yükseltmek, sürdürülebilir ekonomik gelişme ve kalkınma sağlamak, üye devletler arasında iş birliğini ve entegrasyonu sağlamak ve ithalatta ortak gümrük tarifesi, ortak pazar ve parasal birliğe sahip bir ekonomik ve siyasi birlik tesis etmek amacıyla 1975 yılında kurulmuştur. Benin, Burkina Faso, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo ve Yeşil Burun Adaları (Cape Verde) ECOWAS üyeleri arasındadır. Bu birliğin sahip olduğu coğrafi alan 6,1 milyon km² ve temsil ettiği nüfus 300 milyonu bulmaktadır (T.C. Dışişleri Bakanlığı, 2021b).

3.6.Körfez İşbirliği Konseyi (KİK)

Körfez Arap Ülkeleri İşbirliği Konseyi, ortak tarihi, coğrafi, kültürel, dini ve sosyal özelliklere sahip olan ülkeler arasında iş birliğini geliştirmek ve bölgenin güvenliğini sağlamak amacıyla 25 Mayıs 1981 tarihinde Riyad'da kurulmuştur. Üye ülkeler aynı coğrafyanın komşusu ve aynı millettten olan Suudi Arabistan, Kuveyt, Birleşik Arap Emirlikleri, Uman, Bahreyn ve Katar devletleri arasında kurulmuş milletlerarası bölgesel bir teşkilâttır. KİK'in temel amacı üye ülkeler arasında ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda iş birliği sağlamak olarak belirlenmiştir. Teşkilâtın yüksek konsey, bakanlar konseyi ve genel sekreterlik olmak üzere üç temel organı bulunmaktadır (Dursun, 2002).

3.7.D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı (D-8)

1997 yılında sekiz İslam ülkesinin sosyal, ekonomik, kültürel ve güvenlik alanlarında iş birliğini hedefleyen D-8'in temeli atılmıştır (Çelik, 2018). D-8 Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, İİT'ye üye sekiz ülke tarafından 54. Türkiye Hükümeti Başbakanı Prof. Dr. Necmettin Erbakan öncülüğünde 1997 yılında İstanbul'da bir araya gelen Bangladeş, Endonezya, İran, Malezya, Mısır, Nijerya, Pakistan ve Türkiye devlet başkanları tarafından kurulmuştur (D-8 Secretariat, 2021a). Teşkilat yapısı, üye ülkeler arasında koordinasyonu sağlamak üzere Zirve, Konsey ve Komisyon olmak üzere üç organdan oluşmaktadır. Zirve teşkilatında devlet başkanları, Konsey teşkilatında dışişleri bakanları, Komisyon teşkilatında ise ilgili ülkeleri temsil eden bürokratlar görev almaktadır (D-8 Secretariat, 2021b).

İİT içerisinde teknolojik, ekonomik, nüfus ve stratejik konum açısından önemli bir yere sahip olan bu sekiz ülkenin D-8'i kurmasındaki temel amaçlar şunlardır:

- Üye ülkeler arasında ticari, ekonomik ve siyasi iş birliğinin geliştirilmesini sağlamak,
- Üye ülkelerin dünyadaki iktisadi konumunu geliştirmek,
- Ticari ilişkilerin yeni projelerle geliştirilerek yeni imkanlar ortaya koymak,
- Uluslararası alanda karar mekanizmalarında etkinliği arttırmak,
- Üye ülke halklarının hayat standardını yükseltmektir.

Özellikle Batı merkezli uluslararası kurum ve örgütler İslam ülkelerinin çıkarlarını gözetmemekte ve bu durum uluslararası hak ihlallerinde İslam ülkelerinin çıkarlarını koruyamamaktadır. Bundan dolayı, D-8'in kuruluş amaçlarının hayata geçirilebilmesi için çeşitli alanlarda kurum ve kuruluşların kurulması ve üye ülkelerin ortaklaşa belirlediği politikaların bu kurumlar tarafından gerçekleştirilmesi gerekmektedir. Belirtilen başlıca kurum ve projeler şu şekilde sıralanabilir:

- BM yerine İslam Ülkeleri Birleşmiş Milletler Teşkilatı'nın kurulması,
- NATO yerine İslam Ülkeleri Ortak Savunma İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması,
- AB yerine İslam Ülkeleri Ortak Pazarı'nın kurulması,
- Dolar ve Euro yerine İslam Ülkeleri Ortak Para Birimi'ne geçilmesi,
- UNESCO yerine İslam Ülkeleri Kültürel İşbirliği Teşkilatı'nın kurulması.

D-8'in kuruluş ilkeleri ve kapsadığı coğrafi alan baktığımızda, bu birliğin bölgesel olmaktan daha çok küresel bir yapıda tasarlandığı görülmektedir. Üye ülkelerden Nijerya, Afrika'da Gine Körfezi'ni; Mısır, Süveyş Kanalı, Kızıldeniz, Babul Mendep Boğazı ve Aden Körfezi'ni; Türkiye, İstanbul ve Çanakkale Boğazlarıyla, Karadeniz, Ege ve Akdeniz'i, İran, Basra Körfezi, Hürmüz Boğazı ve Umman Denizi'ni, Pakistan Umman Denizi'ni kontrol eden konuma sahiptir. Güneydoğu Asya'da tarafına baktığımızda Bangladeş Bengal Körfezi'ne, Malezya Malaka Boğazı'na, Endonezya Sonda ve Lombok Boğazları'na hakimdir (Çelik, 2018).

Belirtilen amaçları ve ilkeleri benimseyen gelişme yolundaki yeni ülkelere D-8 üyeliği yolu açıktır. Üye ülkeler arasındaki iş birliği şu şekilde belirlenmiştir:

Şekil 4: D-8 Ülkelerinin Sektörel Uzmanlığı

Kaynak: T.C. Dışişleri Bakanlığı (2021c)

D-8 ülkeleri farklı ülkelerin ev sahipliği yaptığı zirveler düzenleyerek belirlenen amaçlara ulaşma konusunda çalışmalarını organize etmeyi amaçlamaktadırlar. Bu doğrultuda kurulduğu günden bu yana 10 kere zirve toplantısı gerçekleştirilmiştir. Devlet başkanlarının katıldığı bu zirveler; 1997 yılında Türkiye’de, 1999 yılında Bangladeş’te, 2001 yılında Mısır’da, 2004 yılında İran’da, 2006 yılında Endonezya’da, 2008 yılında Malezya’da, 2010 yılında Nijerya’da, 2012 yılında Pakistan’da, 2017 yılında Türkiye’de gerçekleştirilmiştir. COVID-19 salgını nedeniyle 2021 yılında gerçekleştirilen devlet başkanları zirvesi Bangladeş’in ev sahipliğinde video konferans yöntemiyle yapılmıştır (D-8 Secretariat, 2021c).

Emperyalist güçler, yakın tarihe kadar ülkeleri sömürmek için ordu ve silahları kullanırken günümüzde ülkeleri sömürmek için daha farklı araçlara başvurmaktadırlar. Bu araçların başında uluslararası para sistemi, ülkelere verilen kredi notları ve diğer finansal araçlar gelmektedir. Bunun yanında Körfez ülkeleri hariç olmak üzere İslam ülkeleri başta petrol ve doğalgaz kaynaklarına yeterince sahip değilken, Nijerya gibi İslam ülkeleri ise sahip olduğu doğal kaynakları çıkarıp işleyecek gerekli teknik ve teknolojik imkana sahip değildir. Bundan dolayı İslam ekonomileri enerji ihtiyaçlarını ithalat yoluyla karşıladığından petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar başta döviz kuru ve enflasyon olmak üzere çok sayıda makro ekonomik göstergelerini olumsuz yönde etkilemektedir. KİK’de olduğu gibi D-8 ülkeleri arasında ticareti güçlendirmek ve başta

döviz kuru riski olmak üzere kırılgan ekonomileri doğrudan etkileyen risklerin ortadan kaldırılması için para birliği kurulması hedeflenmiştir. “İslam Dinarı” olarak adlandırılan bu projenin fikir babaları arasında Prof. Dr. Necmettin Erbakan gelmektedir (Tuğrul, 2019). Fakat İslam ülkelerinin parasal birliği sağlamak için ortaya attığı hiçbir proje, çeşitli nedenlerden dolayı hayata geçirilememiştir.

3.8.İslam Dinarı Teorisi ve İlgili Literatür

İslam ülkelerinin altını tekrar para olarak kullanmak istemesi yeni bir para sistemi geliştirilmesi düşüncesinin temellerini oluşturmaktadır. Altının para olarak kullanılması konusunda çeşitli görüşler bulunmaktadır. Bunlardan ilki altının Allah tarafından para olarak belirlenmesi ve bu durumda altının para olarak kullanılmasının bir zorunluluk olmasıdır. İkinci görüşe göre Müslüman ülkelerin ekonomileri Dolar’ın hâkim rezerv para sistemi olması nedeniyle pek çok problemle karşılaşmaktadır. Bu durumun üstesinden gelmek ve Dolar’ın sebep olduğu maliyetleri ortadan kaldırmak adına altın etkili çözüm olarak görülmektedir. Üçüncü görüş ise mevcut itibari para sisteminin artık işlemez hale gelerek, bu sistemin oluşturduğu iktisadi çıkmazlardan kurtulmak için itibari para sistemine alternatif bir paranın kullanılması olarak özetlenebilir.

Bu çerçevede İslam Dinarı’nın teorisini oluşturmak için literatürde çok sayıda çalışma bulunmaktadır. Kısaca İslam dinarı, İslam ülkelerinin kendi arasında belirlediği şartlara göre altına dayalı para sistemine geçmesi ve Müslümanların ortak para kullanması olarak ifade edilebilir. Özellikle Meera (2002, 2009)’nın yapmış olduğu çalışmalar bu konuda öncü rol oynamaktadır. Bu çalışmalarda, finansal sistemin oluşturduğu problemleri, Malezya’nın ön planda tutulduğu örnekler üzerinden ele alınmıştır. Bu çalışmalarda İslam Dinarı’nın itibari para sisteminin olumsuzlara karşı bir alternatif çözüm olduğuna yer vermiştir. Para sisteminin anlaşılabilirliği için; itibari paranın, kısmi rezerv sisteminin ve enflasyonun iyi anlaşılması gerektiği belirtilmiştir. İtibari para sisteminin ekonomik varlık fiyatlarının balonlaşmasına neden olacağını ve genel fiyat düzeyini arttıracığını yani enflasyona neden olacağını bunun yanında sınırsızca para basmanın sosyo-ekonomik etkilerinin de olacağını örnekleriyle ifade edilmiştir.

İslam Dinarı teorisinin önemi ve faydasına dair çalışmalara karşın, bu projenin dini ve ideolojik niyetlerin bir yansıması, para sorununu çözmekten ziyade eskideki uygulamalara atfen günümüze dair çıkarımlarda bulunulmasından daha ileriye

gitmediğini ortaya koyan çalışmalar da bulunmaktadır. Mohamad ve Sifat (2017)'ın yapmış olduğu çalışma altın para olarak dinarın tekrar kullanılması, anakronizmin yanında verimsiz ve İslam'ın ilkeleri ile ters düşeceği konusuna odaklanmaktadır. Ekonomik açıdan baktığımızda dinarların potansiyel bir İslami ekonomide oynayacağı mekanizma ve rol üzerinde çok fazla vurgu yapılmıştır.

Müslüman ülkeler için tek bir ortak para birimi talebi giderek artmaktadır. Siyasetçiler arasında, Dinarist hareketin merkezi olan Malezya'daki eski Başbakan Mahathir Muhammed, Dinarın 2011'de uygulanması çağrısında bulunmuştur. Bu adımın Dolar'a karşı bağımlılığın azaltılması ve Müslüman ülkeler arasındaki ticareti arttırılmasına katkı sağlayacağı pek çok platformda da farklı kişiler tarafından dile getirilmiştir (Arif ve Shabbir, 2019). Bunun sonucunda, finans uzmanları ve din bilginlerinden oluşan komiteler tarafından altın dinarı ve gümüş dirheminin fizibilitesi üzerine bir dizi çalışmalar yapıldı. Bu çalışmaların pratiğe dönüşümü olarak özellikle uluslararası ticarete altın dinar, e-dinar elektronik ödeme sistemleri, zekat ödemesi, hediyeler, evlilik çeyiz vb. gibi bazı alternatif ödeme sistemleri önerilmiş ve kısmen uygulanmıştır. Fakat bunun günümüzde uygulanması noktasında bazı çekinceler ve konvansiyonel sisteme karşı çelişkileri bulunmaktadır. Örneğin günümüzde kısmi rezerv bankacılığının yürürlükte olması, dinar sistemine geçilmesi ile tam rezerv sisteminin nasıl uygulanacağı problemi ortaya çıkmaktadır. Çünkü bankalar ve devlet piyasadaki para miktarını kolayca arttırabilmekte iken altın dinar sistemine geçilmesi ile beraber bu imkan ortadan kalkacaktır. Ayrıca finansal kurumların hacimleri katlanarak artmış ve kaydi para sistemi bu artışa ayak uydurmuştur. Altın dinar sisteminin bu artışa ayak uydurması ise mümkün değildir. Çünkü altın miktarı madenlerden elde edilen cevhere göre değişmektedir ve bahsedilen finansal kurumların hacmine denk olacak kadar çok değildir.

İslam Dinarı sisteminde altının sadece fiziki olarak muamelelere aracı olmayacağını; teknolojinin getirdiği imkanlardan faydalanarak tam rezerv ile elektronik olarak da dinar sisteminin uygulanması gerektiğini ifade edilmiştir. İslam Dinarı her ne kadar gayrimüslim ülkelere karşı olarak çıkarılmasa da bu ülkelerin sahip olduğu güçlü para birimlerinin -Dolar ve Euro gibi- İslam ülkelerinin ekonomilerini olumsuz yönde etkilemesi ve bu ülkelere oluşturduğu döviz kuru riskinin üstesinden gelinmesinde alternatif bir model sunulmuştur (Meera, 2002).

Günümüzde İslam ülkeleri arasında uygulanabilir bir parasal birliğin mevcut yasalara ve altyapıya uygun olarak nasıl gerçekleştirilebileceği tartışılmaktadır. Meera ve Larbani (2006) yapmış oldukları çalışmada; itibari para sisteminin Makasid-ı Şeria'ya hiçbir zaman uygun olmayacağı konusunda çıkarımlar yapılmışlardır. Bretton Woods sisteminin çöküşüne kadar bizatihi değerli olan altın doğrudan veya dolaylı olarak parasal sistemde kullanılmaktaydı. Fakat Bretton Woods'dan sonra para sistemi değerli madenlerden bağımsız bir hale gelmiş, itibari bir değer para olarak kabul edilmesine başlanmıştır. Ayrıca kısmi rezerv sistemi olarak adlandırılan ve paranın belli bir zorunlu rezerv karşılığıyla tekrar piyasaya sürülmesi gibi mevcut para sisteminin pek çok probleme yol açması bu çalışmalarda eleştirilmiştir. İtibari para sisteminde yer alan senyoraj hakkı yani paranın basım maliyeti ile üzerindeki yazılı değer arasındaki fark faize dayalı itibari para sisteminin sürdürülmesinde en önemli araçtır. Bu şekilde bizatihi değere sahip olmayan ve sadece itibari bir şekilde değer gören paranın piyasaya sürülmesi, para arzını ve toplam faiz yükünü arttırmaktadır. Ayrıca yine mevcut para sisteminin kısmi rezerv sistemiyle birlikte çalıştırılması piyasadaki para miktarından kat kat fazla bir değer piyasaya enjekte edilmesini sağlamaktadır. Faiz alacaklarının ödenmesi, parasal sistem içerisindeki para hacmiyle yapılmaya kalkıldığında para hacminin yeterli gelmemesinden kaynaklı olarak sağlanamayacak ve tekrar para hacmini arttırmak gibi kısır döngünün işletilmesiyle sistem ayakta tutulmaya çalışılacaktır.

İslami bankaların da diğer konvansiyonel bankalar gibi aynı ekonomik sistem içerisinde faaliyet sürdürmek zorunda kalması kısmi rezerv sistemini uygulamak zorunda kalmalarına sebebiyet vermektedir. Aynı miktarda kullandırılan faizli kredi ile faizsiz finansman arasındaki farka dikkat çeken yazar, vadeli borcun önceden kapatılma kolaylığına göre çıkarım yaparak İslami bankaların mevcut sistemde müşterilerine konvansiyonel bankalara nazaran daha fazla maliyet yüklediğine dikkat çekmektedir.

Dolar ve Euro gibi genel kabul görmüş bu paralar uluslararası ticarete de aktif bir şekilde aracı rol üstlenmekte, çok sayıda ülkenin merkez bankası tarafından rezerv olarak kullanılmaktadır. Bu rezerv paraların senyoraj geliri elde edilerek basılması ve itibari değer oluşturulması geliştirmekte olan Müslüman ülkelerin ekonomilerini kötü bir şekilde etkilemektedir. Doların sahip olduğu avantaj ile havadan bir değer oluşturulmakta ve diğer ülkelerin kaynakları bu yöntem ile kolayca sömürülmektedir. Diğer ülkeler üzerinde enflasyonist bir baskı oluşturmakta ve ülkeler bu yöntem ile köleleştirilmektedirler.

Özellikle Osmanlı İmparatorluğunun çöküşünden sonra İslam ülkelerinin kaynakları itibari para sistemi ile sömürülmüş ve sömürgeci güçler devam etmesini istediği para sistemine uygun olan kurumları sömürgeleştirdikleri ülkelerde yaygınlaştırmışlardır.

Mevcut parasal sistemin borçlanmaya, faize ve itibari değere dayalı olması Makasid-ı Şeria'nın bu ekonomik düzende yerine getirilmesinin önünde en büyük engeldir. İslam'ın emrettiği ekonomik sistemin uygulanabilmesi için itibari bir değer para olarak kabul edilmesinin aksine bizatihi değere sahip olan altının para olarak kullanılması önerilmektedir (Mydin Meera ve Larbani, 2013a).

Paranın altına bağlı olarak ihraç edilmesi projesi geçmişteki tecrübeleri dikkate almamızı gerektirmektedir. Eğer altın standardı sistemi çöktüyse bir daha bu sisteme neden dönülmelidir? Altın standardı bir çözüm olsaydı Büyük Depresyon'un 1930'larda ortaya çıkmaması gerekmez miydi? Buradan şunu anlamalıyız, aslında oluşan bu kriz mevcut sistemin çökmesiyle değil, sistemi kötüye kullanma sonucunda ortaya çıkan olumsuzluklara dayanamaması olarak ifade edilmiştir. O dönemdeki yüksek vergiler ve hükümetin ellerinde bulundurduğu altına karşılık daha fazla para basması ön plana çıkmaktadır (Meera, 2009).

Ayrıca altın fiyatındaki dalgalanmalar diğer bir etken olarak gösterilebilir. Altına karşılık olarak basılan para, altının fiyatını yükseltmektedir. Ayrıca hangi döneme bakarsak bakalım altın her zaman diğer itibari para birimlerine karşı daha dengede olduğu görülmektedir. Altın para sisteminin kullanılması altın rezervi yüksek olan ülkeleri ön plana çıkardığı varsayımı günümüzde pek isabetli olduğu görülmeyecektir. Bilgi ve gıdanın giderek stratejik öneme sahip olduğu bu zamanda altına sahip olmak, onu çıkaracak teknolojik birikimi sağlamamakta, kullanılacak teknik ve cihazlar altın rezervi düşük hatta yok denecek kadar az olan ülkelere sağladığı görülmektedir. Altının uluslararası hızla artan ticaret hacmi için yetersiz olacağı konusunda bazı soru işaretleri oluşsa da paranın sirkülasyonu çerçevesinde bu durumun da aslında olumsuzluk oluşturamayacağı söylenebilir. Altın para sistemi özellikle Müslüman ülkeler başta olmak üzere, Dolar ve Euro gibi istilacı ve rezerv para birimleri karşısında bu ülkelerin ekonomik bağımsızlığına karşı bir destek sağlama potansiyeli olduğu aşikardır.

Para, faiz ve çevre arasındaki ilişkiye değinen Mydin Meera (2013), altına dayalı olmayan itibari para sisteminin başta gelişmekte olan ülkeler olmak üzere doğal kaynaklar

üzerindeki olumsuz etkiyi ele almıştır. Mevcut para sistemin de taraflar aslında mevcut olmayan parayla faiz ödemek zorunda olacaklarından yani sistemdeki para her zaman anaparayı karşılayacak büyüklükte olduğundan, borçlanmalarda faizi karşılamak pek çok ülke için doğal kaynaklardan sağlanacaktır. Çalışmada faize dayalı para sisteminin çevre kirliliği ile doğal kaynakları olumsuz etkilediğini 1995-2005 yılları arasındaki istatistikler ile açıklamaya çalışmıştır. Bu istatistiklerde ormanları en çok yok eden 20 ülke ele alınmıştır. İtibari para sisteminde bir milat olarak kabul edilen 1970'lerden bu yana sera gazı salınımı oranı %70 oranında yükselmiş ve günümüzde de yükselmeye devam etmektedir.

Meera, Ahmad ve Sahib (2013) yapmış oldukları çalışmada ribanın İslam dünyasındaki sosyo-ekonomik çöküşte büyük etkisinin olduğunu ve bu etkinin bizatihi değere sahip olmayan itibari paranın kullanılmasının en büyük nedeni olduğunu tartışmışlardır. İslam dünyasının içinde bulunduğu bu çıkmazın en önemli sorumlusu para sistemidir. Para olarak altın ve gümüşün kullanılması İslam dünyasının sahip olduğu sosyo-ekonomik potansiyeline kavuşmasında katkı sağlayacağını iddia etmişlerdir. İslam'ın çok şiddetli bir şekilde faizi yasaklaması Müslümanların faaliyet gösterdiği ekonomik sisteme tesir edememiş ve faiz ekonomilerde en önemli faktör haline gelmiştir. Küresel finansal sistemini itibari para ile elinde tutan tiranların, İslam ülkelerindeki kaynakları bu 'kağıtlarla' sömürmesi, para sistemi üzerinden politik yapılara bu araç ile şekil verme olanağını sağlamıştır. Sınırsızca basılan ve bizatihi değere sahip olan varlıklara kolayca ulaşarak varlıkların belirli sınıflarda toplanması sağlanmakta ve sömürünün ekonomik ayağını bu tiranlar kendi lehlerine işletmektedirler.

Ayrıca bu ifsat olmuş ekonomik sistemde var olan İslami bankalar yani katılım bankalarını da ele almışlardır. Katılım bankalarının itibari para ve kısmi rezerv sisteminin işlediği ekonomilerde asıl amacının nasıl yerine getireceği önemli bir problem olduğuna dikkat çekmişlerdir. İslami bankalara şüpheli olarak yaklaşarak, bu bankaların aslında Batının İslam dünyasını daha kolay sömürmek için bir yol olduğunu iddia etmektedirler. Bu bankaların asıl İslam dünyasında değil de Batıda ortaya çıkmasını buna bağlayarak; konvansiyonel bankalarla teknik açıdan pek bir farkının olmadığına değinmişlerdir. Ayrıca bu bankaların sahip olduğu fetva heyetlerinin ortaya çıkan problemlerde kolayca fetva vererek itibari para sisteminin senyorağını meşrulaştırdıkları iddia etmişlerdir.

Sömürgeci faaliyetlerin en önemli kısmının oluşturan ekonomik yağmacılığın para sistemi kullanılarak günümüzde de kolayca devam ettirildiğini ve başta İslam ülkeleri olmak üzere bu sömürücü etkiden kurtulmanın ilk ve en önemli yolunun; para olarak bizatihi değere sahip altın ve gümüşün kullanılması gerekliliğini vurgulamışlardır.

El Diwany (2013) çalışmasından ekonomide konvansiyonel sistemi temsil eden faiz temelli kısmı rezerv sistemden, faizden arındırılmış ve tam rezerv sistemine sahip bir sistem dönüşümü hakkında değerlendirmeler yapmıştır. Greco (2013) çalışmasında, uluslararası kredi mahsuplaşması sisteminin hiçbir devletin ve tarafın ekonomik ve politik açıdan haksız fayda sağlayamayacağı bir para sistemini oluşturacak altın, gümüş ve buna benzer emtialar gibi birimleri; günümüzde egemen para birimi olan dolara alternatif olarak geliştirilmesini tartışmıştır. Para sisteminin bu değişimi gerçekleştirmesi halinde İslam'a uygun bir para sisteminin oluşturulmasında en büyük engel ortadan kaldırılmış olacaktır. Ayrıca bu yaklaşım tam istihdama, enflasyondan arındırılmış bir ekonomiye, döviz kuru riskine ve dış kaynak ihtiyacının oluşturacağı risksiz bir ekonominin teşkil edilme hedefine ulaşılmasına katkı sağlayacaktır.

Dolar rezervi veya altın rezervi olmayan ülkelerin ikili veya çoklu ödeme anlaşmalarını İslam dinarına dayalı olarak uygulanması konusunda çalışmalar bulunmaktadır. Bu çalışmada matematiksel bir model oluşturularak dinarın çok taraflı ticarete nasıl kullanılabileceği konusunda matris oluşturulmuştur. Ayrıca ülkelerin sahip olduğu altın miktarı da göz önüne alınarak ortaya çıkabilecek temel problemler çeşitli tekniklerle optimize edilmiştir. Altının uluslararası ticarete bir ödeme aracı olarak kullanılması ve yaygınlaşması uluslararası ticarete yaygın olarak karşılaşılan kur çevrim maliyetlerinin ve döviz kuru riskinin oluşturacağı olumsuzlukları da engelleyeceği öngörülmektedir. Doğrusal olmayan optimizasyon modellemesi ile oluşturulan matristeki ülkeler altına çok fazla ihtiyaç duymadan ulusal ticaret gereksinimlerini karşılayabileceği örneklerle açıklanmıştır (Mydin Meera ve Larbani, 2013b).

Ibrahim H. (2013) çalışmasında, itibari para sistemindeki para arzının ekonomik dengesizliklere neden olacağını ampirik yöntemlerle incelemiştir. Para arzındaki değişimler, ekonomideki çıktı miktarını, fiyatlar genel düzeyini, faiz oranını ve hisse senedi piyasasında dalgalanmalara neden olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca itibari para sistemindeki para arzı kolaylıkla gerçekleştirilebilirken altına dayalı olan para sisteminde

para arzı kolaylıkla kontrol edilememesi, politika bağımsızlığı ve deflasyonist etkiler nedeniyle altın sisteminin üzerinde de uzunca düşünülmesi gerekliliği üzerinde durulmuştur.

Lim ve Mydin Meera (2013) yapmış oldukları çalışmada, 1997 Asya krizinin oluşturduğu döviz kuru dalgalanmalarının Malezya tarafından nasıl yönetildiği ve Güneydoğu Asya Uluslar Birliği (ASEAN)'nin oluşturacağı parasal birliğin bu ekonomileri nasıl etkileyeceği incelenmiştir. Malezya'nın dolara karşı ringiti sabitlemesi önemli temel değişkenleri olumlu etkilediği görülmektedir. Bunun yanında sabit kur politikası Malezya ekonomisi için kapsamlı ve uzun dönemli kur riskine karşı fayda sağlayamadığı da ortadadır. Bu durumda ringitin yerel değişkenlerden bağımsız olarak dolar dışındaki diğer para birimlerinin dolara karşı durumlarını takip etmesi problemini ve ringitin değerindeki değişimler nedeniyle ticari partnerlerinin diğer para birimleriyle işlem yapması problemini ortaya çıkacağı anlaşılmaktadır. Fakat özellikle ASEAN ülkeleri arasında oluşturulacak para birliğinin tüm taraflara para birliğinin getireceği avantajları sağlayacağına da değinilmiştir. Avrupa merkezli küreselleşme sonrası ortaya çıkan ekonomik entegrasyon tecrübesi göz önüne alarak Müslüman ülkeler arasındaki 'zorunlu' ekonomik entegrasyon düşüncesini Raimi ve Mobolaji (2008) tarafından incelemiştir. Yapılan çalışmada üç önemli nokta üzerinde durulmuştur. Bunlar; inanç temelli bir entegrasyonun olabilirliği, İslam ülkeleri arasındaki entegrasyon çabalarının başarısızlık nedenleri ve son olarak ekonometri modelleri ile ülkelerin ticari faaliyetleri analiz edilmesidir.

İslam ülkeleri arasında kurulabilecek entegrasyonların asıl harcının dini değerler yani İslam olduğuna işaret eden Raimi ve Mobolaji (2008), ticari faaliyetlerin bu entegrasyon ile daha da güçlenmesi ve bu durumun İslam ülkelerinin refahına olumlu yönde etki edeceğini belirtmiştir. Ayrıca çalışmada, İslam ülkeleri arasında güçlü bir ekonomik entegrasyonun bulunmamasının nedeni olarak teknolojik gelişmişliğin yetersiz olması, ham ürünlerin ihraç edilmesi ve sermaye-teknoloji yoğun ürünlerin ithal edilmesi olduğunu dikkat çekmiştir. Son olarak Gravity modelini kullanarak İslam ülkeler arasındaki ticari ilişkileri inceleyen yazar; bunu sadece ülkeler arasındaki uzaklığı göz önüne alarak değil, dinin de etkisini ön planda tutarak yapmaya çalışmıştır. Günümüzde her ne kadar mesafeler hayati rol oynasa da yakın olup İslam ülkesi olmayan fakat uzak olup İslam ülkesi olan diğer ülkeler ile daha istekli ticari ilişkiler geliştirme eğilimleri

olduğu belirtilmiştir. Bu durumdan da anlaşılıyor ki üye ülkelerin beklentisi sadece maliyetleri en aza indirip çıkar sağlamak değil; ideolojik, siyasi ve dini saiklerle de entegrasyon desteklenmesidir.

Arif ve Shabbir (2019) çalışmasında, İslam ülkelerinin ortak bir para birliği oluşturmasının uygun olup olmadığını incelemiştir. Elde edilen sonuçlara göre faktör hareketliliği, gelir kaynakları, siyasi ve sosyo-ekonomik koşullar açısından İslam ülkeleri arasında büyük farklılıklar bulunduğu için böyle bir birliğin oluşumunun İslam ülkeleri için faydasının yanında maliyetinin daha fazla olabileceğini göstermektedir. Ancak tekli veya çoklu rezerv para birimlerinin geliştirilmesi, özellikle İslam Kalkınma Bankası (İKB)'nin yardımıyla bir seçenek olarak ele alınabilir.

3.9.Müslüman Ülkelerin Para Birliği Oluşturma Projesi: Körfez İşbirliği Teşkilatı Örneği

KİK'nin kurulmasından bir yıl sonra parasal entegrasyonun temelleri 1982'de onaylanan Birleşik Ekonomik Sözleşmesine dayanmaktadır. Bununla birlikte, bu hedefe ulaşmak için somut adımlar ancak son altı yılda atılmıştır. Aralık 2000'de, devlet başkanlarını kapsayan KİK Yüksek Konseyi, bir çalışma planı ve ortak bir para birimi oluşturmak amacıyla takvim hazırlamak üzere Parasal Ajanslar ve Merkez Bankası Komitesi ile Mali ve Ekonomik İşbirliği Komitesi'ni görevlendirmiştir. 2001 baharında KİK bürokratları ve maliye bakanları parasal birliğin gerekliliklerini incelemek için üst düzey bir teknik çalışma grubu kurmaya karar verdiler. İlk sonuçlar Aralık 2001'deki Muscat'taki KİK Yüksek Konseyi toplantısında, devlet başkanlarının para birliği kurmak için belirlenen zaman çizelgelerinde anlaşmışlardır.

Bu hedefi yerine getirmek ve parasal istikrarı üye ülkeler arasında sağlamak için KİK ülkelerinin tüm ulusal para birimleri ABD dolarına sabitlenmiştir. Bu amaçla KİK üyelerinin ortak özellikleri şu şekilde sıralanmaktadır:

- KİK üyeleri genel olarak ekonomik yapılar açısından büyük ölçüde benzerlik göstermektedir ve ortak zorluklarla karşı karşıyadırlar.
- Ekonomilerinin çoğu büyük ölçüde petrol ve doğal gaza dayanmaktadır.
- Petrol ve doğal gaz ihracatı ağırlıklı olarak Asya'ya giderken, ithalatın önemli bir kısmı AB'den sağlanmaktadır.

- Bölgedeki finansal piyasalar büyük ölçüde gelişmemiştir, çünkü düzenleme ve petrole ve doğal gaza olan güçlü odak, KİK içindeki yatırımcıları bölge dışındaki yatırımları tercih etmeye yönlendirmiştir.
- Devlet sektörünün ekonomi üzerindeki yüksek payını azaltmak, eğitim çabalarını ve işgücü piyasası reformunu hızlandırmak için petrol ve gaza alternatif sektörleri geliştirmeleri gerekmektedir.

Bu zorlukların merkezinde, genç ve hızla büyüyen nüfus için istihdam olanaklarını arttırmak için özel petrol dışı sektörde yeterince yüksek bir büyüme yaratma ihtiyacı yatmaktadır. Derinleşen ekonomik entegrasyon potansiyel faydaları artıracak ve öngörülen ortak para biriminin maliyetlerini en aza indirecektir. Bu bağlamda KİK tarafından belirlenen gündem, kapsamlı ve iyi düzenlenmiş gibi görünmekle birlikte, entegrasyonun planlanan aşamalarının etkili ve sorunsuz bir şekilde uygulanması parasal birliğin desteklenmesi için anahtar olacaktır. Ayrıca, entegrasyon sürecine, uluslararası KİK kurumlarının sadece ulusal politikaların koordinasyonunu değil aynı zamanda ortak politikaların izlenmesini gerektirdiği ölçüde güçlendirilmesi de bir zorunluluktur.

KİK’de parasal ve mali yakınsamayı analiz ettiğimiz zaman, tüm üye devletlerde genel olarak düşük enflasyon oranları ve dar bir aralıkta birlikte hareket eden kısa vadeli faiz oranları ile dikkate değer bir parasal yakınlık derecesi ortaya koymaktadır. Bunun nedeni, KİK para birimlerinin dolara karşı kurlarını sabit tutarak istikrarı sağlama noktasında kararlıdır. Özellikle, yaklaşık 20 yıl boyunca döviz kuru istikrarının derecesi, nispeten serbest sermaye akımlarının olduğu bir ortamda dikkate değerdir. Mali yakınsama parasal yakınsamadan daha az belirgindir ve KİK için önemli bir zorluk teşkil ediyor gibi görünmektedir. Mevcut verilerden ayırt edilebildiği kadarıyla, bütçe dengesine GSYİH’ye oranı ve kamu borç seviyeleri üye devletler arasında önemli ölçüde değişmektedir.

Petrol ve doğal gazın KİK ekonomilerindeki baskın rolü göz önüne alındığında, ekonomik yapıları, dinamikleri ve ticaret şekilleri büyük ölçüde benzerdir, dolayısıyla asimetrik şokların olasılığını veya nominal döviz kuru ayarlarına başvurma gereksinimini azaltır. Bununla birlikte, KİK üyesi ülkeler arasında gelecekte ekonomik çeşitliliğin hızı ve yönü muhtemelen farklı olacak ve bu nedenle ekonomileri arasındaki yapısal benzerlikleri azaltacaktır.

Mali yakınsama, KİK ekonomilerinde parasal yakınsamadan daha az belirgindir. Devlet gelirleri ve harcamaları ile bütçe dengesi, kamu maliyesinin petrol gelirlerine olan bağımlılığı nedeniyle paralel olarak hareket etme eğilimindeyken, bütçe dengeleri ülkeler arasında önemli farklılıklar göstermektedir. Bazı ülkelerde, yüksek ve kalıcı mali açıklar yakın zamana kadar bir norm haline gelmiş ve seviyesi KİK üyesi ülkeler arasında da oldukça değişkenlik gösteren bir kamu borcu birikmesine yol açmıştır.

Para birliği, tek bir para ve döviz kuru politikası gerektirdiğinden, KİK'nin böyle bir politikayı formüle etmek ve yürütmek için uluslararası bir para kurumu kurması gerekir. Böylesi bir uluslararası merkez bankası ile ulusal merkez bankaları ve para birimleri arasında iş bölümü için farklı modeller öngörülebilse de para ve döviz kuru politikası ile ilgili kararlar yeni kurumda merkezileştirilmelidir. Tek para politikasının, bir bütün olarak para birliğinde ekonomik, parasal ve finansal koşullara yönelik olması gerekir; bu, uluslararası merkez bankasının da yeterli analitik kaynakları yönetmesini gerektirir. Böyle bir merkez bankası, parasal birliğin ilk gününden itibaren tam zamanında ve tam yetkiyle faaliyete geçmelidir.

Parasal birleşme öncesinde, KİK, bölgenin spesifik durumunu ve bu kriterlerin oluşturulmasında yer alan kaçınılmaz politika seçimlerini dikkate alarak, uygun bir yakınsama kriterleri kümesi oluşturma zorluğuyla karşı karşıyadır. KİK üye devletleri tarafından halihazırda elde edilen yüksek parasal yakınsama derecesinin, üye devletler arasında mali farkın var olduğu hâlde, sağlam kamu maliyesi bazında mali yakınsama sağlanmasında çok önemli olup olmadığını izlemek için parasal kriterler kullanılabilir. Mali yakınsama, tek bir para birimi tanıtıldıktan sonra bile, maliye politikası için kalıcı bir çerçeve yoluyla sağlanmalıdır. Disiplinsiz ulusal maliye politikalarının istikrara yönelik bir para politikasını baltalamasını ve üye ülkeler arasında istenmeyen yayılma etkileri olmasını önlemek için böyle bir çerçeve gereklidir. Yakınsama kriterlerinin anlamlı bir şekilde izlenmesi ve değerlendirilmesi için KİK üye devletlerinin istatistiksel verilerini daha da iyileştirmesi ve şeffaflığı arttırması gerekmektedir.

Ekonomik entegrasyonun nihai aşaması olan para birliğinin oluşturulması, 1980'lerin başlarında KİK'nin altı üyesinin temel hedefi haline gelmiştir. *Khaleeji* olarak isimlendirilen ortak para konusunda çalışma yapan KİK ülkeleri, 2010 yılına kadar 6 üye ülke arasında ortak para birimini oluşturma hedefi bulunmaktaydı. Ancak Euro krizi ve

siyasi irade eksikliği projeyi yavaşlatmış, Umman 2006 yılında, Birleşik Arap Emirlikleri ise 2009 yılında bu projeden çekilmiştir. Teknik zorluklar ve KİK ülkelerinin ekonomileri üzerinde değişken etkileri olan petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ile mücadele ettikleri gerçeği göz önüne alındığında, yakın gelecekte İslam ülkeleri arasında para birliğine geçilmesi önemli bir hedef olmakla beraber kolay gözükmemektedir. Bu ülkeler hali hazırda parasal yakınlaşmayı sağlayacak birçok adım atsa da mali yakınlaşma konusunda eksiklikleri bulunmaktadır. Bundan dolayı hedeflenen ortak para birliğine geçiş süreci başarı ile tamamlanamamıştır (Torchia, 2016). Fakat bu ülkelerin parasal birliğe ulaşması için ortak politikalar geliştirme konusunda ısrarlı tavırları, konjoktürel avantajları da değerlendirerek bu hedefe ulaşmak için adım atmaları gerekmektedir.

Basher (2015) çalışmasında KİK ülkelerinin paralarını dolara sabitlemesi ile bir parasal birlik içinde olduğunu belirtmiştir. Körfez ülkelerinin dolar yerine yeni bir para sistemine geçerek parasal birlik oluşturması bazı maliyetleri ortaya çıkaracaktır. Bunlardan en önemlisi parasal politika bağımsızlığından feragattir. Buna karşın işlem maliyetlerinin ortadan kalkması, fiyat istikrarı, artan satın alma gücü ve her şeyden önce, KİK'in 21. yüzyıldaki üye ülkelerin ekonomik büyümesini ve kalkınmasını desteklemek için çok ihtiyaç duyduğu yeni bir ekonomik paradigma bulunmaktadır. APS'ndeki yapısal sorunlar ışığında, bu makale KİK birliği içinde uygun mali düzenlemelere duyulan ihtiyacı vurgulamaktadır. Risk sigortası için piyasa mekanizmalarının yeterli olmadığı durumda, para birliği, 2007-2009 mali krizinde meydana gelen negatif şokların sonuçlarını hafifletebilecek politikalar gerektirmektedir.

Entegrasyonların ve para birliklerinin sürdürülebilir bir şekilde oluşturulmasında ülkelerin sahip olduğu finansal güç de önemli bir etkidir. Ülkelerin finansal gücünü temsil eden varlık fonları birçok ülke tarafından kurulmuştur. Dünya'daki en eski varlık fonları 1950'li yılların başında peşi sıra kurulan Suudi Arabistan ve Kuveyt'e aittir. Ortadoğu bölgesinde kurulan diğer varlık fonları gibi bu fonlar da petrol ve türevlerinden elde edilen gelirden kaynak sağlanarak kurulmuştur. Birleşik Arap Emirlikleri'nin petrol gelirlerinden oluşturduğu varlık fonu Norveç ve Çin'in sahip olduğu varlık fonlarından sonra 3. büyüklüğe sahiptir (Sovereign Wealth Fund Institute, 2021).

Varlık fonlarının yoğunlaştığı bölgelere baktığımız zaman karşımıza dört bölge çıkmaktadır. Bunlar Orta Doğu, Çin, Güneydoğu Asya ve ülke olarak Norveç.

Müslümanların ekseriyeti oluşturduğu Orta Doğu ülkeleri sahip oldukları doğal zenginliklerden elde ettikleri gelirleri yönetmek adına ilk defa 1953 yılında Kuveyt tarafından varlık fonu oluşturulmuştur. Günümüzde varlık fonlarının hacmi 7 trilyon doları aşmaktadır. Bu fonların sayısı 92 civarında olmakla beraber %39'una tekabül eden ve Müslümanların ekseriyette olduğu 36 ülke varlık fonuna sahiptir. Toplam varlık hacminin ise %46.4'ü yani yaklaşık 3.3 trilyon dolar bu ülkelerin kontrolündedir. 2008 finansal krizinin başlangıcından sonra, bu fonların birçoğu yatırımlarını yeni sektörlerle yönlendirmeye başlamıştır. İslami finans ve helal gıda endüstrisi de bu sektörlerin başında gelmektedir (ESADEgeo - Center for Global Economy and Geopolitics, 2015, s. 38). Özellikle İslami finansın reel ekonomik sistemle beraber var olması, varlığa dayalı olmaksızın finansallaşmanın getirdiği yıkıcı etkiye karşı İslami finansın tercih edilmesini sağlamıştır.

Müslüman ülkelerin varlık fonlarının büyük çoğunluğu petrol ve doğalgazdan sağlanan gelirlerle beslendiğini göz önünde bulundurarak, uzman oldukları bu sektörde yatırım yapmaktadırlar. Orta Doğu'nun sahip olduğu petrol ve doğalgaz kaynakları ve bu kaynaklardan elde edilen gelirlerin fiyat artışlarıyla beraber artması varlık fonlarının kurulmasına da etki etmiştir.

3.10. İslam Ülkelerinin Ekonomik Görünümü

İslam ülkelerinin ekonomik görünümünü tespit ederken İİT'yi göz önüne almak gerekmektedir. Çünkü bu kurum Dünya'da İslam ülkelerini ve yaklaşık 1,5 milyar Müslümanı en geniş anlamda temsil etmektedir. Bu kurumun 57 üyesi bulunmaktayken Suriye'nin üyelik statüsü 2012 yılında yaşanan gelişmeler nedeniyle askıya alınmıştır. Üye ülkelerin devlet başkanları ve hükümet yetkililerinin katıldığı ve üç yılda bir düzenlenen İslam Zirvesi'nde alınan siyasi, ekonomik ve kültürel alanları kapsayan politika kararları İİT'nin hedeflerinin gerçekleştirilmesinde önemlidir.

Üye ülkelerin iktisadi durumlarını incelediğimiz zaman başta petrol ve doğal gaz rezervine sahip Suudi Arabistan, Katar ve Kuveyt gibi milli gelirleri çok yüksek olanları yanında; milli geliri düşük, nüfusu yoğun Nijerya ve Somali gibi İslam ülkeleri de İİT'nin çatısı altındadır.

İİT'na üye ülkelerin tüm paydaşlara fayda sağlayacak bir ekonomik entegrasyonu sağlaması için gerekli bazı kriterler bulunmaktadır. Bu yakınsama kriterlerini değerlendirebilmek için her ülkenin özgül ağırlığı dikkate alarak incelenmesi gerekmektedir. Bundan dolayı bu bölümde potansiyel ekonomik entegrasyonu tesis edebilecek ülkeler münferit olarak incelenecektir. Ekonomik görünümünün yanında; siyasi, mali ve finansal durumları hakkında da bilgi verilecektir.

İİT üye ülkeleri belirli kriterlere göre incelenecektir. Bu kriterlerden en önemlisi siyasi istikrardır. Çünkü siyasi istikrarın olmadığı ülkelere sağlıklı veri akışı sağlanamamaktadır. Ekonomik entegrasyon tarafların en fazla toplam fayda elde ettiği ve bu faydanın taraflar açısından adil bir şekilde paylaşılması halinde elde edilebilir. Bundan dolayı ülkelerin sahip olduğu ekonomik yapı parasal birlik için uygun olması gerekmektedir. APB'nin ekonomik entegrasyon için belirlediği yakınlaşma kriterleri bu uygunluğa örnek olarak verilebilir. Eğer bu yakınlaşma kriterleri APB tarafından geliştirilmeseydi ve ülkelerin ekonomik göstergeleri parasal birliğe girerken dengeli olmasaydı, tarafların elde edeceği fayda/maliyet oranı birbirlerinden çok farklı olacaktı. Bunun neticesinde de bir taraf bu parasal birlikten fayda sağlarken diğer taraf sadece maliyetine katlanacaktır.

3.10.1. D-8 Ülkelerinin Ekonomik Görünümü

3.10.1.1. Türkiye

Osmanlı Devleti'nin parçalanmasının akabinde, 1923 yılında kurulan Türkiye Cumhuriyeti, Asya ile Avrupa kıtası arasında yer almaktadır. Sahip olduğu jeopolitik konum sayesinde pek çok medeniyete tarih boyunca ev sahipliği yapmıştır. Karadeniz ve Akdeniz'e kıyısı bulunmakta ve 8 bin km'den fazla sahil şeridine sahiptir. 82 milyon ile Endonezya'dan sonra nüfusunun çoğunluğu Müslüman olan ülkeler arasında dünyanın en büyük ikinci ülkesidir. Nüfusun %76'sı kentlerde yaşamaktadır.

Türkiye 2000'lerin başından bugüne ekonomik ve sosyal alanda büyük bir kalkınma performansı göstermiş, istihdam ve kişi başına düşen milli gelir arttırılarak Türkiye'nin üst-orta gelirli bir ülke haline gelmesi sağlanmıştır. Uygulanan reformlar sayesinde yoksulluk oranı büyük oranda azalmıştır. Dünya Bankası'nın yayınladığı 2019 yılına ait GSYİH verilerine göre; nominal sıralamada 19'uncu, ülkelerin birbiri arasındaki ürün ve

hizmet fiyat farklılıklarını da dikkate alan satın alma gücü bazında ise dünyada 13. sırada yer almaktadır (Akça, 2020). Ülkenin dış ticaret verilerine baktığımız zaman 2020 yılında toplam ithalat 219,4 milyar dolar, toplam ihracat ise 169,5 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir. Dış ticaret açığı 2020 yılında ise 49,9 milyar dolar olmuştur. Türkiye’deki işgücünün %19,2’si tarım, %19,8’i sanayi, %6,2’si inşaat, %54,7’si ise hizmet sektöründe çalışmaktadır. 2020 yılındaki ortalama enflasyon oranı %12.18 olarak gerçekleşmiştir (TÜİK, 2021).

Tablo 12: Türkiye’nin Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	938,5	864,0	869,2	858,9	779,5	760,9	649,4
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	12.079	10.973	10.891	10.628	9.506	9.150	7.715
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	8,8	7,6	7,7	11,1	16,3	15,1	11,9
Politika Tahvil Faiz Oranı (%)	7,5	7,25	7,25	7,25	22,5	10,5	15,5
Devlet Borçlanmasının GSYİH’ya Oranı (%)	28,8	27,6	28,3	28,3	29,1	29,9	28,3
Cari Dengenin GSYİH’ya Oranı (%)	-4,1	-3,1	-3,1	-4,7	-2,6	1,1	-3,6
Bütçe Dengesinin GSYİH’ya Oranı (%)	-1,4	-1,3	-2,3	-2,3	-3,6	-3,1	-3,5
İşsizlik Oranı (%)	9,9	10,2	10,9	10,9	10,9	13,7	14,6
Ticari Açıklığın GSYİH’ya Oranı (%)	53,77	51,09	48,33	55,76	62,55	62,68	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH’ya Oranı (%)	1,42	2,23	1,60	1,29	1,67	1,15	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Türkiye’nin 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH’nın büyük oranda azaldığı görülmektedir. Buna karşın enflasyon ve politika faizi artmış, sırasıyla %8,8’den %11,9’a ve %7,5’ten %15,5’e yükselmiştir. Bu yıllar arasında devlet borçlanması aynı oranda seyrederken işsizlik oranı da %14,6’ya yükselmiştir. Bunun yanında Bütçe açığının GSYİH’ya oranı neredeyse 2 kat artmış, cari dengenin GSYİH’ya oranı dalgalı seyrederken azalmıştır. Ticari açıklığın GSYİH’ya oranı dönem içerisinde artarken, doğrudan yabancı yatırımın GSYİH’ya oranı azalmıştır.

3.10.1.2. İran

Eski çağlardan bu zamana çok sayıda medeniyete ev sahipliği yapmış, ticaret yollarının kesişme noktasında yer alan İran, başta Türkiye, Pakistan, Afganistan ve Azerbaycan olmak üzere karadan ve denizden 15 ülke ile sınırı bulunmaktadır. Ayrıca Umman Körfezi, Basra Körfezi ve Hazar Denizi'ne kıyısı vardır. Şah yönetiminin 1979 yılında devrilmesiyle beraber ve dini esasa dayalı bir devlet yönetimi kurulmuştur. Ülkenin nüfusu yaklaşık 83 milyondur ve %69'u 15-64 yaş arasındadır. Ülke nüfusunun %90'ı Şii, %8'i Sünni Müslümanlardan oluşmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020a).

İran ekonomisi bölgedeki birçok ülke gibi petrol ve doğalgaz ihracatına bağlı bir yapıya sahiptir. Buna karşın, ekonomik yapının geliştirilerek sanayi üretiminin çeşitlendirilmesi hedeflenen kalkınma politikaları arasındadır. 1980'li yıllardan bu yana dayatılan uluslararası yaptırımlar ülke ekonomisinin potansiyeline ulaşamamasına neden olmuştur. Söz konusu yaptırımlar, geçmiş dönemde İran para birimi olan riyalin aşırı değer kaybetmesine, resmi kur ile piyasadaki kur arasında farkın büyümesine sebep olmuştur. Döviz kurlarının hızla yükselmesi, enflasyon artışını da beraberinde getirmiştir. Buna ek olarak, bankacılık sektörünün küresel bankacılık sistemi ile entegrasyonundaki aksamalar ekonomik kalkınmanın en önemli faktörlerinden yabancı sermaye yatırımlarının ve dış ticaretin yeterince gelişememesine neden olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020a).

Tablo 13: İran'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	423,4	375,4	404,4	430,7	435,5	583,6	610,6
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	5.395	4.723	5.026	5.289	5.288	7.009	7.256
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	15,5	11,9	9,0	9,6	31,1	41,0	30,5
Politika Faiz Oranı (%)	18	18	18	18	18	18	18
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	11,8	38,4	47,5	39,5	33,2	30,0	27,3
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	3,2	0,3	3,8	3,5	6,1	1,1	-0,5
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-1,1	-1,8	-2,3	-1,8	-3,9	-4,0	-4,1
İşsizlik Oranı (%)	10,6	11,0	12,4	12,0	12,0	10,6	12,1
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	44,60	39,02	43,21	48,78	65,05	56,17	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	0,49	0,53	0,81	1,13	0,52	-	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

İran'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın sırasıyla 423,4 milyar dolardan 610,6 milyar dolara, 5.395 dolardan 7.256 dolara yükseldiği görülmektedir. Aynı süreçte enflasyon oranı %15,5'ten %30,5'e yükselmiş, politika faizi oranı %18'de sabit kalmıştır. Devlet borçlanmasının GSYİH'ya oranı %11,8'den %27,3'e yükselmiş, işsizlik oranı ise %10,6'dan %12,1'e yükselmiştir. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı -%1,1'den -%4,1'e düşmüştür. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artarken, DYY'nin GSYİH'ya oranı dalgalı bir seyir izleyerek 2018 yılında %0,52 oranında gerçekleşmiştir.

İran'ın nükleer programını yavaşlatmak ve engellemek için ABD tarafından çok sayıda yaptırım kararı alınmıştır. 2011 yılında başlatılan ekonomik ve siyasi yaptırımlar, iktisadi hayatın daralmasına ve enflasyonda artışa neden olmuştur. Azalan petrol ihracatı ve ticari ambargo nedeniyle GSYİH'si 2012 ve 2013 yıllarında sırasıyla %6,6 ve %1,9 oranlarında küçülmüştür. Bunun yanında, İran'ın 2012 yılında SWIFT ağına erişiminin engellenmesi, tüketici fiyat endeksinin artmasına neden olmuştur. Ayrıca ABD, Türkiye'nin de aralarında bulunduğu 7 ülke haricindeki diğer ülkelerin İran ile yaptıkları petrol ticaretini yasaklamıştır (Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İhracatçılar Meclisi, 2016).

3.10.1.3.Pakistan

1947 yılında İngiliz Hindistan'ından bağımsızlığını kazanan Pakistan'ın doğusunda Hindistan, batısında İran ve Afganistan yer almaktadır. Dünyanın en fazla nüfusa sahip ülkeleri arasında 216 milyon nüfus ile dokuzuncu sırada, Müslüman nüfusu açısından ise ikinci sırada yer almaktadır. Nüfusun %17'si ticaret, %50'si tarım ve %18'i imalat sektöründe çalışmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b).

Pakistan'da doğalgazın yanında az miktarda petrol, kömür, demir, bakır ve tuz rezervleri bulunmaktadır. Fakat Pakistan ekonomisinin gelişiminde tarım sektörünün büyük paya sahiptir. Tarım sektörünün GSYİH'daki payı %21'dir. Ülkenin büyümesinde tekstil sektörü en büyük role sahiptir. Pakistan'ın büyüme performansına baktığımızda, 1980'lerde yıllık ortalama %6 olan oranın 1990'ların ilk yarısında %5, ikinci yarısında ise %4 oranında ekonomisi büyümüştür. Dış ticarete sadece pamuk, tekstil ve buğday ürünlerine bağlı kalarak ürün çeşitliliğinin kısıtlı olması, ekonomisini dış şoklara ve fiyat dalgalanmalarına karşı kırılgan bir yapıda olmasına neden olmuştur. Kamu kesimindeki açıklar ve cari açık gibi makroekonomik dengesizlikler Pakistan'ın istikrarlı ve yüksek

büyüme oranlarını yakalamasında diğer önemli engeller olarak karşımıza çıkmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020b).

Tablo 14: Pakistan'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	243,9	270,1	278,0	304,6	313,0	276,1	284
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	1.310	1.423	1.436	1.544	1.557	1.348	1.130
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	8,6	4,5	2,8	4,1	3,9	6,7	10,7
Politika Faiz Oranı (%)	9,5	6,50	5,75	5,75	6,50	12,25	7
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	63,5	63,3	67,6	67,0	72,1	77,0	79,1
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	-1,2	-1,0	-1,7	-4,1	-6,3	-4,8	-1,1
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-4,9	-5,3	-4,4	-5,8	-6,5	-7,2	-8,7
İşsizlik Oranı (%)	6,0	5,9	5,9	6,0	5,5	4,1	4,5
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	30,90	27,65	25,31	25,85	29,04	30,44	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	0,77	0,62	0,92	0,82	0,55	0,80	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Pakistan'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH arttığı, kişi başına düşen GSYİH'nın ise aynı değerlerde kaldığı görülmektedir. Aynı süreçte enflasyon oranı %8,6'dan %10,7'ye yükselirken, politika faizi ise %9,5'ten %7'ye düşmüştür. Devlet borçlanmasının GSYİH'ya oranı %63,5'ten %79,1'e yükselmiş, işsizlik oranı ise %6'dan %4,5'e düşmüştür. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı -%4,9'dan -%8,7'e düşmüştür. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı ve DYY'nin GSYİH'ya oranı dönem içerisinde fazla değişim göstermemiştir.

3.10.1.4. Endonezya

Hollanda'nın sömürgesi olan Endonezya 1949 yılında tam anlamıyla özgürlüğüne kavuşmuştur. Güneydoğu Asya'da yer almakta olan bir adalar grubu devletidir. Kuzeyinde Malezya ile doğusunda ise Papua Yeni Gine ile komşu olan ülkede 17 bin kadar ada bulunmakta bundan dolayı da ticari ve stratejik su yollarına sahiptir. Endonezya, dünyadaki en kalabalık dördüncü, Müslüman nüfus açısından ise dünyanın en kalabalık ülkesidir. Nüfusu 270 milyon olup, nüfusun ortalama yaşı 28,6'dır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020c).

Ülkede başta kömür, kalay, bakır, nikel, boksit, altın ve gümüş gibi yeraltı kaynakları bulunmaktadır. Dünyadaki nikel üretimin %20'si, alüminyum üretiminin ise %10'u Endonezya tarafından gerçekleştirilmektedir. 3 milyar varil ham petrol rezervi ile 69 ülke arasında petrol rezervi bakımından 28. Sırada yer almaktadır. Bunun yanında 194 ülke arasında dünyanın 7. büyük ekonomisidir. 2018 yılı verilerine baktığımızda Endonezya'nın tarım sektörünün GSYİH'sı içinde payı %13, sanayinin sektörünün %40 ve hizmet sektörünün %43 payı bulunmaktadır. 2019 yılı verilerine göre Endonezya'nın 27 milyar dolarlık dış ticaret fazlası vermiştir. İhracatı hacmi 184 milyar dolar, ithalat hacmi ise 156 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020c).

Tablo 15: Endonezya'nın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	891	860	932	1,015	1,042	1,120	1,088
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	3.533	3.367	3.605	3.885	3.947	4.196	4.038
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	6,3	6,3	3,5	3,8	3,2	2,8	2,0
Politika Faiz Oranı (%)	7,75	7,5	4,75	4,25	6	5	4,75
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	24,7	27,5	28,3	28,9	29,2	29,3	29,0
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	-3,0	-2,0	-1,8	-1,6	-2,9	-2,7	-1,3
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-2,1	-2,6	-2,5	-2,5	-1,8	-1,8	-1,8
İşsizlik Oranı (%)	5,9	6,1	5,6	5,5	5,3	5,2	8,0
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	48,08	41,94	37,42	39,36	43,00	37,30	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	2,82	2,30	0,49	2,02	1,81	2,23	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Endonezya'nın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın %10'dan fazla arttığı görülmektedir. Aynı süreçte enflasyon oranını ve politika faizi düşmüştür. Devlet borçlanmasının GSYİH'ya oranı %24,7'den %29'a yükselmiş, işsizlik oranı ise %5,9'dan %8'e düşmüştür. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı 2020 yılında -%1,8 olarak gerçekleşmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde azalırken, doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı dalgalı bir seyir göstermiş ve 2019 yılında %2,23 olarak gerçekleşmiştir.

3.10.1.5. Malezya

Güneydoğu Asya’da yer alan Malezya’nın kuzeyinde Tayland, Brunei, güneyinde Endonezya ve Singapur ile komşudur. Ülkenin toplam kara sınırı 2669 km, kıyı şeridi uzunluğu ise 4675 km uzunluğundadır. Tropikal iklime sahip federal bir devlettir. 13 eyalet ve 3 federal bölgeden oluşmaktadır. Federal bir yönetimi olduğu için her eyaletin kendi yasama meclisi ve hükümeti bulunmaktadır. Ülkedeki 31,8 milyon nüfusun %76,6’lık bölümü kentlerde yaşamaktadır. Malezya’daki Müslüman yerliler nüfusun %62’sini, Çinliler %20,6’sını ve Hindular da %6,2’sini oluşturmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020d).

Doğal kaynaklar açısından zengin bir ülke olan Malezya, başta kalay, boksit, bakır, altın, gümüş ve demir cevherine sahiptir. Ayrıca petrol ihtiyacının %80’inden fazlasını sahip olduğu kaynaklarla karşılayabilmektedir. Bunun yanında Katar’dan sonra dünyanın en büyük ikinci LNG ihracatçısıdır. Elektronik ve elektrikli ürünler Malezya’nın en önemli ihraç ürünü olmasına karşın Çin ve ABD ile yapılan ticaret, bu iki ülke arasında meydana gelen ticaret savaşından büyük oranda etkilenmiştir. Dış ticarete küresel talepteki artış beklentisine bağlı olarak 2021’de ihracatın artacağı öngörülmektedir. Tarım sektörünün en önemli ihraç ürünü kauçuk ve palm yağıdır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020d).

Tablo 16: Malezya’nın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	342,8	301,3	301,2	319,1	358,7	364,6	336,3
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	11.165	9.663	9.523	9.965	11.077	11.193	10.192
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	3,1	2,1	2,0	3,8	0,9	0,6	-1,1
Politika Faiz Oranı (%)	3,25	3,25	3	3	3,25	3	1,75
Devlet Borçlanmasının GSYİH’ya Oranı (%)	56,2	57,9	56,6	55,2	56,2	56,3	55,8
Cari Dengenin GSYİH’ya Oranı (%)	4,3	3,0	2,4	2,8	2,2	3,3	0,9
Bütçe Dengesinin GSYİH’ya Oranı (%)	-2,7	-2,6	-2,6	-2,4	-3,6	-3,0	-2,5
İşsizlik Oranı (%)	2,8	3,1	3,4	3,4	3,3	3,2	4,9
Ticari Açıklığın GSYİH’ya Oranı (%)	138,31	131,37	126,90	133,16	130,43	123,00	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH’ya Oranı (%)	3,14	3,27	4,47	2,94	2,39	2,10	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Malezya'nın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın azaldığı görülmüştür. Aynı süreçte enflasyon oranını ve politika faizi düşmüştür. Devlet borçlanmasının GSYİH'ya oranı aynı oranlarda gerçekleşmiş, işsizlik oranı ise %2,8'den %4,9'a yükselmiştir. Cari dengenin GSYİH'ya oranı düşmüştür. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı 2020 yılında -%2,5 olarak gerçekleşmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde azalırken, doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı dalgalı bir seyir göstermiş ve 2019 yılında %2,10 olarak gerçekleşmiştir.

3.10.1.6. Bangladeş

Güneydoğu Asya ülkesi olan Bangladeş, Hindistan ve Myanmar ile komşudur. Topraklarının büyük bölümü pek çok nehrin ve kanalın oluşturduğu bir deltadır. 163 milyon nüfusla dünyada en yüksek nüfus yoğunluğuna sahip ülkedir. Başkent Dakka dünyadaki en kalabalık şehirlerdendir. Bangladeş nüfusunun %90'ı Müslüman, %9'u Hindu, %1'i Budist ve Hristiyan'dır. Ülkenin yönetim biçimi parlamenter demokrasidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020e).

Tekstil ve işçi gelirleri ekonominin en dinamik olduğu alanlardır. Düşük ücretli, emek yoğun iş gücünün elde ettiği ücretler GSYİH önemli bir yer tutmaktadır. Dünyada en düşük oranda kişi başına DYY çeken ülkelerden biri Bangladeş'tir. Başta telekomünikasyon sektöründe yapılan özelleştirmeler sonucunda son yıllarda ülkede yabancı sermaye yatırımları artmıştır. Yeni yatırımların çekilebilmesi için bürokratik engellerin azaltılması gerekmekte ve zarar eden kamu şirketlerinin özelleştirilmesi önemlidir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020e).

Tablo 17: Bangladeş'in Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	172,8	195,1	221,3	249,6	274,0	302,5	317,7
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	1.092	1.220	1.370	1.530	1.661	1.816	1.887
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	7,3	6,4	5,9	5,4	5,7	5,4	5,6
Politika Faiz Oranı (%)	5	5	5	5	5	5	5
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	-	33,68	33,33	33,38	34,56	35,82	39,62

Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	0,8	1,8	1,9	-0,5	-3,4	-1,6	-1,5
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-	-3,98	-3,36	-3,34	-4,64	-5,36	-6,8
İşsizlik Oranı (%)	4,4	4,35	4,35	4,37	4,28	4,19	4,15
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	44,51	42,09	37,95	35,30	38,24	36,76	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	1,47	1,45	1,05	0,72	0,88	0,66	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Bangladeş'in 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH neredeyse iki kat artmış, kişi başına düşen GSYİH'nın ise yaklaşık %80 oranında yükseldiği görülmüştür. Aynı süreçte enflasyon oranı düşmüş ve süreç içerisinde politika faizi aynı kalmıştır. Cari dengenin GSYİH'ya oranı %0,8'den -%1,5'e düşmüştür. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı ve doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde azalmıştır.

3.10.1.7.Nijerya

Tropikal iklime sahip bir Batı Afrika Ülkesi olan Nijerya, 36 eyalet ve bir federal bölgeden oluşan bir cumhuriyettir. İngiltere'den 1960 yılında bağımsızlığını kazanmıştır. 191 milyon nüfusuyla Afrika'nın en fazla nüfusa sahip ülkesi ve en büyük ekonomisidir. Müslümanlar nüfusun yarısından fazlasını oluşturmakta ve kuzey bölgelerde, nüfusun diğer kesimini oluşturan Hristiyanlar ise genel olarak güney bölgelerde yaşamaktadır. 2018 yılındaki işgücü yaklaşık 91 milyonken işgücünün %45'ini kadınlar oluşturmaktadır. İşsizlik oranının yüksek olması suç oranını arttırmada önemli rol oynamaktadır. Kent ve kırsal alan arasında büyük sosyo-ekonomik fark bulunmaktadır. Örneğin, kent nüfusunun %73'ü sağlıklı suya kaynaklarına erişebilirken, kırsal nüfusun sadece %40'ı bu imkana sahiptir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020f).

Petrol Nijerya ekonomisi için çok önemli bir yere sahiptir. Toplam yaklaşık 37 milyar varille dünyanın 10. büyük rezervine sahip olup, 2018 yılında dünyanın en büyük 14. petrol üreticisi ve en büyük 9. petrol ihracatçısı olmuştur. Bundan dolayı GSYİH petrol fiyatındaki dalgalanmalardan büyük oranda etkilenmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020f).

Tablo 18: Nijerya'nın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	546,7	486,8	404,7	375,7	397,2	448,1	442
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	3.098	2.687	2.176	1.968	2.027	2.229	2.250
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	8,05	9,01	15,7	16,5	12,09	11,4	13,39
Politika Faiz Oranı (%)	12	11	14	14	14	13,5	11,5
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	17,5	20,3	23,4	25,3	27,6	29,1	34,98
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	0,16	-3,14	-4,01	-5,4	-4,31	-4,98	-6,42
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-	-3,17	-4,01	-5,4	-4,31	-4,76	-6,74
İşsizlik Oranı (%)	4,56	4,31	7,06	8,38	8,53	8,1	7,96
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	30,88	21,33	20,72	26,34	33	34,02	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	0,85	0,62	1,09	0,93	0,50	0,73	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Nijerya'nın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın büyük oranda azaldığı görülmektedir. Bunun yanında enflasyon oranı artarken, politika faizi dalgalı bir seyrinde hareket etmiş ve sırasıyla 2020 yılında %13,39 ve %11,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında devlet borçlanması ve işsizlik artarak 2020 yılında sırasıyla %34,98'a ve %7,96'ya yükselmiştir. Bunun yanında bütçe açığının GSYİH'ya oranı neredeyse 2 kat artmış, cari dengenin GSYİH'ya oranı yükselerek 2020 yılında -%6,42'ye yükselmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artarken, doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı azalmıştır.

3.10.1.8.Mısır

Sudan, Libya ve İsrail'e komşu olan Mısır'ın topraklarının büyük bir kısmı çöllerden oluşmaktadır. Ekilebilir tarım arazilerinin toplam yüz ölçümüne oranı %3 civarındadır. 100 milyon nüfusa sahip olan Mısır'ın nüfus artış oranı yüksek, genç nüfus fazladır. Toplam nüfus içerisindeki 65 yaş üzeri nüfus sadece %4,4'tür. Dışa bağımlı bir ekonomik yapıya sahip olan ülkede ithalat ihracatın yaklaşık 1,5 katıdır. Milli gelirinin %10 kadarı bütçe açığı vermektedir. Dış borçlanmasının son yıllarda artması Mısır ekonomisi için önemli bir sorun teşkil etmektedir. Mısır'ın 2015 yılındaki 50 milyar dolar olan dış

borçlanması 2020 yılında 131 milyar dolara yükselmiştir. Ekonominin en önemli kaynaklarından biri turizm sektörüdür. Sektörel olarak baktığımızda milli gelirin %11,7'si tarım, %34,3'ü sanayi ve %54'ü hizmet sektöründen oluşmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020g).

Tablo 19: Mısır'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	305,5	332,0	332,4	236,5	250,2	302,3	361,8
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	3.520	3.731	3.653	2.484	2.577	3.043	3.561
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	10,0	10,9	10,2	23,5	20,8	13,8	5,6
Politika Faiz Oranı (%)	9,25	9	15,25	19,25	17,25	12,75	8,75
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	85,1	88,5	96,8	103,2	92,6	86,9	84,6
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	-0,8	-3,6	-5,9	-6,0	-2,3	-3,6	-3,2
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-11,3	-10,9	-12,5	-10,4	-9,5	-8,6	-6,5
İşsizlik Oranı (%)	13,3	12,8	12,7	12,2	10,9	8,6	8,2
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	36,92	34,85	30,25	45,13	48,28	43,27	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	1,51	2,10	2,44	3,14	3,26	2,97	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Mısır'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümü incelendiğinde; kişi başına düşen GSYİH süreç içerisinde değişmezken, GSYİH %20 oranında artmıştır. Buna karşın enflasyon oranı 2017 yılında %23,5' yükselmiş fakat 2020 yılında %5,6'ya düşmüştür. Politika faizi dalgalı bir seyrinde hareket etmiş ve 2017 yılında %19,25 oranına kadar yükselmiştir. Aynı dönemde devlet borçlanması dalgalı bir seyrinde ilerlemiş ve işsizlik oranı %13,3'ten %8,2'ye düşmüştür. Bunun yanında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı azalmış, cari dengenin GSYİH'ya oranı yükselmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artarken, doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı dalgalı bir seyir gerçekleştirmiş ve 2019 yılında %2,97 oranında gerçekleşmiştir.

3.10.2. Körfez İşbirliği Konseyi Ülkelerinin Ekonomik Görünümü

3.10.2.1. Bahreyn

Arap Körfezi'nin en küçük ülkesi olmasına rağmen sahip olduğu doğal kaynaklar nedeniyle en zengin ülkeler biri olan Bahreyn, 1,5 milyon nüfusa sahiptir. Nüfusun

%45,1'i Bahreyn vatandaşı Araplardır. Bahreyn nüfusunun %70,2'si Müslümanlardan, %10,2'si Hristiyanlardan oluşmaktadır. 1971 yılında İngiltere'den bağımsızlığını kazanmıştır. 2002 yılında ülkenin rejimini anayasal monarşi olarak değiştirilmiştir. Ülkenin resmi dili Arapçadır. Ancak ülkede çok sayıda yabancı yaşaması nedeniyle İngilizce çok yaygın olarak konuşulmaktadır. GSYİH'nin %60'ı finansal hizmetler, inşaat ve turizm olmak üzere hizmet sektörlerinden elde edilmektedir. Ülke, Körfez Bölgesinin önemli finans merkezlerinden biridir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020h).

Dünya'da İslami Finans alanında önemli bir konumdadır. Orta Doğu'da en çok İslami Finans kuruluşuna sahip ülkedir. İslami Finansal Kurumlar için Muhasebe ve Denetim Kuruluşu (AAOIFI), Uluslararası İslami Finans Piyasası (IIFM), Uluslararası İslami Derecelendirme Kurumu (IIRA) ve İslami Bankalar ve Finans Kurumları Genel Konseyi (CIBAFI) olmak üzere çok sayıda öncü kuruluş Bahreyn'de bulunmaktadır. Finans sektörünün milli gelire katkısı %16,5 düzeyindedir. Sanayinin milli gelir içindeki payı %40 ile ikinci sıradadır. Devlete ait petrol (BAPCO) ve alüminyum işleme (ALBA) şirketleri önde gelen sanayi kuruluşlarıdır. Bahreyn KİK üyeleri içinde petrol rezervi en az olan ülkedir. Bundan dolayı ekonomik yapının çeşitlendirilmesine çok önem verilmektedir. Artan işsizliği gidermek üzere özel sektör teşvik edilmektedir. Fakat, işverenler daha ucuz işgücü olduğu için yabancı işçileri tercih etmektedir. Toplam istihdamın sadece %26,5'ini Bahreynliler oluşturmaktadır. İşgücünün %73,5'i göçmen işçilerden oluşmaktadır. Ekonominin çeşitlendirilmesi için atılan adımlara rağmen, petrol ve ilgili sektörlerinin gelirleri hala bütçe gelirlerinin %70'inden fazlasını oluşturmaktadır. Bu durum, Bahreyn'i petrol fiyatlarındaki dalgalanmalara karşı hassas hale getirmektedir. Bahreyn'in petrol dışı ithalatında Çin en büyük paya sahiptir. Avusturalya, BAE, Suudi Arabistan ve Brezilya da ithalatla en önemli ülkeleri oluşturmaktadır. Ayrıca parasal istikrarın sağlanması amacıyla Bahreyn dinarı 20 yıldır dolara sabitlenmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020h).

Tablo 20: Bahreyn'in Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	33,3	31,0	32,2	35,4	37,6	38,5	34,6
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	25.398	22.659	22.641	24.427	25.419	25.997	22.877
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	2,6	1,8	2,7	1,3	2,1	1,0	0
Politika Faiz Oranı (%)	0,5	0,75	1	1,75	2,75	2,25	1

Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	-	66,36	81,33	88,14	95,02	103,36	128,28
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	4,5	-2,4	-4,6	-4,0	-6,4	-2,0	-7,9
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-	-18,44	-17,56	-14,22	-11,94	-10,61	-13,12
İşsizlik Oranı (%)	3,7	3,3	3,7	3,5	3,9	4,0	4,8
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	175,57	154,93	139,62	143,09	151,40	-	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	4,55	0,21	0,75	1,46	0,30	2,44	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Bahreyn'in 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'da büyük oranda bir değişiklik olmamıştır. Buna karşın enflasyon dalgalı bir seyir göstermiş, 2020 yılında politika faiz oranı %1 olarak gerçekleşmiştir. Süreç başında cari fazla verirken 2020 yılında cari açığın GSYİH'ya oranı -%7,9'a yükselmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artarken, doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı azalmıştır.

3.10.2.2.Kuveyt

Basra Körfezinin kuzeyinde yer alan Kuveyt, Irak ve Suudi Arabistan komşudur. Kuveyt'in coğrafi yapısı düz ve çöllerden oluşmaktadır. 1961 yılında bağımsızlığını kazanmış, 1963 yılında BM'nin bir üyesi olmuştur. İran-Irak savaşı sonrasında, 1990 tarihinde Irak tarafından işgal edilmiştir. Daha sonra ABD'nin öncülüğünde çeşitli ülkelerin oluşturduğu askeri koalisyonun yardımı sonucunda Şubat 1991 tarihinde yeniden özgürlüğüne kavuşmuştur. Anayasal monarşi ile yönetilmekte, sadece Şeyh Mübarek Al Sabah'ın soyundan gelenlerin yönetime gelebileceği bir emirlik olarak tanımlanmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020i).

IMF verilerine göre Kuveyt'in nüfusu 2020 yılı itibariyle tahminen 4,8 milyon olup, nüfusun 1,1 milyonluk kısmı Kuveyt vatandaşıdır. Yabancı işgücünü oluşturan göçmen nüfusun büyük çoğunluğunu Asyalılar oluşturmaktadır. Diğer Körfez ülkelerindeki gibi genç nüfusa sahiptir. Kuveytlilerin neredeyse tamamına yakını kamuda çalışmaktadır. Sahip olduğu petrol rezervinden dolayı Kuveyt ekonomisi petrol gelirlerine dayanmaktadır. Milli gelirinin yaklaşık yarısı petrol ve petrole dayalı sektörlerden elde

edilen gelirlerle sağlanmaktadır. Kuveyt'in ekonomik durumu genel olarak petrol fiyatındaki dalgalanmalara bağlı olarak değişmektedir. Son yıllarda petrol gelirlerindeki azalma ve yaşanan siyasi gelişmeler nedeniyle kamu harcamaları kısılmıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020i).

Tablo 21: Kuveyt'in Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	162,6	114,6	109,3	120,6	140,6	135,3	108,6
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	40.278	27.398	25.267	27.193	30.442	28.499	22.252
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	3,1	3,6	3,4	1,5	0,5	1,1	1,0
Politika Faiz Oranı (%)	2	2,25	2,5	2,75	3	2,75	1,75
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	3,4	4,7	10,0	20,7	14,8	17,8	21,0
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	33,4	3,5	-4,6	7,9	14,4	9,4	-6,8
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	22,4	5,6	0,3	6,6	11,4	9,5	7,6
İşsizlik Oranı (%)	1,7	1,3	1,2	1,2	1,0	-	-
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	100,04	98,70	96,16	97,84	100,49	-	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	0,30	0,25	0,27	0,09	-0,02	0,50	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Kuveyt'in 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın büyük oranda azaldığı görülmektedir. Süreç içerisinde enflasyon oranı ise %3,1'den %1'e, politika faiz oranı ise %2'den %1,75'e düşmüştür. Bu yıllar arasında devlet borçlanmasının GSYİH'ya oranı %3,4'ten %21'e yükselirken, bütçe fazlasının GSYİH'ya oranı %22,4'ten %7,6 düşmüştür. Sürecin başında cari fazla veren Kuveyt, petrol fiyatlarındaki dalgalanma nedeniyle petrol satışları etkilenmiş ve cari açık vermeye başlamıştır. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde aynı kalmış, DYY'nin GSYİH'ya oranı 2019 yılında %0,50 oranında gerçekleşmiştir.

3.10.2.3.Katar

Körfez ülkeleri arasında nüfus ve yüzölçümü bakımından küçük ülkelerinden biri olan Katar, 11.521 km²'lik yüz ölçümüyle Arap Yarımadası'nın doğu kıyısında yer almaktadır.

Kıyı şeridi 550 km olmasına karşın kara sınırı sadece 60 km olup, kara sınırı Suudi Arabistan'la komşudur. Ülkenin coğrafi yapısı düzlüktür ve çöl iklimine sahiptir.

1871 yılında Osmanlı Devleti'nin egemenliğine giren bu bölge, I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı Devleti'nin bölgeden çekilmesiyle birlikte, 1916 yılında İngilizlerle yapılan anlaşmayla Katar'ın savunma ve dışişleri İngilizlere geçmiştir. İngilizlerin bölgeden çekilmesinden sonra Katar Eylül 1971'de bağımsızlığını ilan etmiştir. 1995 yılında Şeyh Hamad bin Khalifa al-Thani'nin yönetimi ele geçirmiştir. Bu tarihten sonra sosyo-ekonomik alanlarda reformlar yapılmış ve ülke hızlı bir şekilde kalkınmaya başlamıştır. Katar'ın sahip olduğu yönetim biçimi anayasal monarşidir. Bütün yetkilere sahip olan Emir, bakanlar kurulunu ve başbakanı da atamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020j).

2,9 milyon nüfusa sahip olan Katar, bu nüfusun %77'si erkek, %47,5'i 29 yaşın altındadır. Diğer Körfez ülkeleri gibi Katar da ihtiyacı olan işgücünü yabancılardan sağlamaktadır. 3. en büyük doğalgaz rezervine sahip olan Katar, dünyadaki toplam rezervin %15'ine sahiptir. Milli gelirinin %56'sı, ihracat gelirlerinin ise %89'u başta doğalgaz üzere yeraltı kaynaklarından elde edilmektedir.

Ekonomik yapısının petrol ve doğalgaza olan bağımlılığını azaltmak isteyen Katar, gelir kaynaklarını çeşitlendirmeyi hedefleyen bir ekonomi politika uygulamakta, enerji haricindeki sektörlerde faaliyet gösterecek firmaların Katar'a yatırım yapması için çalışılmaktadır. 2022 yılında gerçekleştirilecek dünya futbol şampiyonası için Katar'ın seçilmesi ve dünyanın en önemli yayın kuruluşlarından olan Al Jazeera'ye sahip olması bu çeşitlendirme için örnek olarak gösterilebilir. 60 bin dolar civarı kişi başına düşen milli gelire sahiptir ve para politikasının temeli Katar Riyali'nin ABD Doları'na bağlı çıkmasını korumaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020j). Katar'ın kamu harcamaları ve dış ticareti uluslararası enerji fiyatlarına değişimine bağlı olarak değişmektedir. İthalatında en önemli yer tutan ürünlere baktığımızda savunma sanayi, gıda, inşaat malzemeleri ve dayanıklı tüketim ürünleri ön plana çıkmaktadır.

Katar'ın sahip olduğu jeopolitik konum, kendisini Suudi Arabistan'a bağımlı hale getirmektedir ve önemli bir güvenlik açığı oluşturmaktadır. 2017 yılında Suudi Arabistan'ın öncülüğünü üstlendiği bir grup Körfez ülkesi Katar'ın "terör örgütlerini desteklemesini" gerekçe göstererek ekonomik ve siyasi ambargo uygulamış, Katar bu ambargodan büyük zarar görmüştür. Kara ve hava sınırlarını kapatan ülkeler nedeniyle gıda güvenliği

problemi ortaya çıksa da başta Türkiye ve İran olmak üzere hayati ürünler kısa sürede temin edilebilmiştir.

Tablo 22: Katar'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	206,2	161,7	151,7	161,0	183,3	175,8	147,7
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	93.054	66.346	57.965	59.127	66.421	62.918	52.751
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	4,2	0,9	2,6	0,4	0,1	-0,5	-2,1
Politika Faiz Oranı (%)	4,5	4,5	4,75	5	5	4,25	2,5
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	24,9	35,5	46,7	49,8	48,4	52,7	45,9
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	23,9	8,5	-5,4	3,9	9,0	2,4	-0,6
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	14,3	4,5	-5,4	-2,9	5,3	6,1	6,6
İşsizlik Oranı (%)	0,20	0,17	0,15	0,14	0,11	0,09	0,08
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	99,03	93,71	89,55	91,49	91,84	90,32	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	0,50	0,66	0,51	0,61	-1,19	-1,60	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Petrol fiyatındaki dalgalanmalar ve 2017 yılında Suudi Arabistan ve Birleşik Arap Emirlikleri'nin başını çektiği ülkeler tarafından karadan ve havadan ablukaya alınması ekonomisini olumsuz yönde etkilemiştir. Katar'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın yaklaşık %30 oranında azaldığı görülmektedir. Enflasyon ve politika faizi azalmış, sırasıyla %4,2'den -%2,1'e ve %4,5'den %2,5'e düşmüştür. Bu yıllar arasında devlet borçlanması büyük oranda artmış, bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı %14,3'den %6,6'ya düşmüştür. Komşularının Katar'ı ablukaya alması dış ticaretini ve DYY'i etkilemiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı ve doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı bu dönemde büyük oranda azalmıştır.

3.10.2.4. Birleşik Arap Emirlikleri (BAE)

Tamamına yakını çöl olan BAE, Arap Körfezine ve Hint Okyanusunun kıyısında yer almaktadır. Su talebinin karşılayacak yeraltı ve yerüstü tatlı su kaynaklarından

bulunmaması nedeniyle deniz suyu arıtılarak su ihtiyacı karşılanmaktadır. BAE, Abu Dhabi'nin en büyük emirlik olduğu yedi emirlikten oluşan bir federasyondur. Bölgedeki diğer Arap Devletleri gibi BAE de İngilizler tarafından sömürülmüş fakat 2 Aralık 1971'de özgürlüğünü kazanmıştır. BAE'nin kuruluş aşamasında yapılan yazılı olmayan anlaşmaya göre Abu Dhabi Emiri devlet başkanı olurken Dubai Emiri ise başbakan olarak görev almaktadır. 9,7 milyon nüfusunun çoğunluğunu ikamet izniyle çalışan yabancılardan oluşmaktadır. Vatandaşlar, ticaret haricinde, çoğunlukla kamu kurumlarında memur olarak kolayca iş bulabilmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020k).

BAE, petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip zengin bir ülkedir. Petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar ülkenin gelirini ve bütçesini doğrudan etkilemektedir. Düşük petrol fiyatları nedeniyle gelir kaynaklarında belirsizlik yaşayan BAE de ekonomik yapısını çeşitlendirmek isteyen Körfez ülkelerinden biridir. Bulunduğu jeopolitik konumu avantaja çevirmeye çalışmakta ve küresel bir lojistik merkezi olmak için çalışmaktadır. Turizme önemli yatırımlar yapmış, finans merkezi olmak için adımlar atmıştır. Özellikle Hong Kong ve Singapur gibi ticaret, finans ve turizm merkezi olmak için büyük yatırımlar yapmaya devam etmektedir.

Tarım ve sanayi üretimi çok düşük olduğundan, ihtiyaçların karşılanması için ithalat tek çözüm olmaktadır. Doğu Afrika, Ortadoğu ve Yakın Asya bölgelerindeki nüfusu az, istikrarlı ve en güvenli ülke olması nedeniyle dış ticaretini yeniden ihracat (re-export) yöntemiyle geliştirmeye çalışmaktadır. Bundan dolayı BAE, doğrudan yabancı yabancı yatırımlar açısından önemli bir potansiyele sahiptir. "Abu Dhabi 2030 Planı" çerçevesinde 200 milyar dolar değerinde yatırım yapılması planlanmış, gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi özel sektörde canlanmaya sebep olmuş ve petrol-dışı gelirlerin milli gelirdeki payı artmaya başlamıştır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020k).

Tablo 23: BAE'nin Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	403,1	358,1	357,0	385,6	422,2	421,1	353,8
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	43.340	37.380	36.226	38.031	40.479	39.179	31.947
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	2,3	4,0	1,6	1,9	3,0	-1,9	-1,5
Politika Faiz Oranı (%)	1	1	1	1,75	2,75	2	2
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	15,5	18,7	20,2	19,7	18,7	19,2	19,0

Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	13,5	4,9	3,6	7,1	9,5	8,3	3,5
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	1,9	-3,4	-2,0	-1,6	-1,8	-0,8	-1,7
İşsizlik Oranı (%)	2,21	1,91	1,64	2,46	2,23	2,35	2,45
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	168,49	175,22	176,75	175,00	159,73	160,94	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	2,75	2,39	2,69	2,69	2,46	3,27	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

BAE'nin 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümü incelendiğinde, GSYİH, kişi başına düşen GSYİH'nın ve enflasyon oranının azaldığı, politika faiz oranının ise yükseldiği görülmektedir. Bu yıllar arasında devlet borçlanmasının GSYİH'ya dalgali olarak değişmiş 2020 yılında %19 olarak gerçekleşmiştir. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı %1,9'dan -%1,7'ye düşmüştür. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde dalgali bir seyirde değişim göstermiş ve 2019 yılında %160,94 olarak gerçekleşmiş, DYY'nin GSYİH'ya oranı ise artmıştır.

3.10.2.5.Umman

Arap Yarımadası'nın güneydoğusunda yer alan Umman Sultanlığının, Kuzeybatısında Birleşik Arap Emirlikleri, batısında Suudi Arabistan ve güneybatısında ise Yemen yer almaktadır. Güneyi ve doğusu Hint Okyanusunun kıyısında, kuzeydoğusu ise Basra Körfezi ile çevrilidir. Bulunduğu konum, önemli ticaret yollarının kesişimi olduğundan baharat ticareti, yenilebilir yağlar ve tekstil ürünleri ticaretinde önemli bir yere sahiptir. 19. yüzyılda artan borçlar sebebiyle aldığı finansal destek sonucunda İngilizlerin tesiri altında kalmıştır. 1970'lerde ortaya çıkan Dhofari Ayaklanması, Sultan Said egemenliğinin oğlu Qaboos bin Said al-Said'e geçmesine neden olmuştur. 1967 yılında petrol ihracatı başlamış, bu gelişme ülkenin kalkınmasında büyük bir kaynak oluşturmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020l).

Diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi yabancı nüfusun toplam nüfus içerisindeki payı yüksektir. Umman nüfusunun yaklaşık %44'ünü yabancılar işçilerden oluşturmaktadır. Kamu sektöründe çalışanların %85,6'sı Ummanlılar oluşturmaktadır. Nüfusunun çoğunluğu gençlerden oluşmaktadır. 2019 yılı itibariyle Umman nüfusu 4,6 milyon

rakamına ulaşmıştır. Ummanlı nüfusun tamamı Müslüman olup, İbadilik mezhebi önemli bir konumdadır. Ülkede yeterli miktarda su kaynağı bulunmadığından içilebilir su kaynakları deniz suyunun arıtılması ile sağlanmakta; sulu tarım yeterince yapılamamaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020l).

Petrol kaynakları bulunmadan önce Umman ekonomisi; balıkçılık, küçük çaplı tarım ve madencilğe dayanmakta iken günümüzde Umman ekonomisinin en önemli gelir kaynağı diğer Körfez ülkelerinde olduğu gibi petrole dayanmaktadır. Umman yönetimi temel olarak petrol dışı sektörlerin ve özel sektörün güçlendirilmesi, kamu harcamalarının disipline edilmesi, devlet gelirlerinin artırılması ve dengeli bir bütçe yapısının oluşturulmasını hedeflemektedir. Bütçede petrolden kaynaklı gelirin oranının %54'ten %51'e düşürmesi ve bunun sürdürülmesi ülkenin ekonomik yapısının sadece petrole bağlı değil diğer kaynaklarla da çeşitlendirilmesi hedefinin bir sonucu olarak karşımıza çıkmaktadır.

Tablo 24: Umman'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	81,0	68,9	65,4	70,6	79,8	76,3	62,3
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	21.814	18.243	16.332	17.045	19.092	18.198	14.423
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	1,0	0,1	1,1	1,5	0,8	0,1	1,0
Politika Faiz Oranı (%)	1	1	1,19	1,95	2,93	2,5	0,50
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	-	15,47	32,71	46,42	53,17	63,06	81,53
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	5,1	-15,8	-19,1	-15,5	-5,4	-4,5	-14,5
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-	15,94	21,31	13,96	7,89	7,06	18,71
İşsizlik Oranı (%)	3,9	3,63	3,27	3,02	2,86	2,67	2,55
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	117,24	110,90	95,08	101,88	102,29	106,75	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	1,59	-3,18	3,46	4,13	7,45	4,48	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Umman'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın azaldığı görülmektedir. Enflasyon oranı sabit kalırken, politika faizi oranı dalgalı bir seyir sonunda 2020 yılında %0,50 olarak gerçekleşmiştir.

Cari dengenin GSYİH'ya oranı %5,1'den -%14,5'e düşmüştür. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde azalmış fakat doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı büyük oranda artmıştır.

3.10.2.6.Suudi Arabistan

Monarşi ile yönetilen Suudi Arabistan, Arap yarımadasında siyasi, ekonomik ve jeopolitik açıdan çok önemli bir yere sahiptir. Suudi Arabistan'ın kuzeyinde Kuveyt, Irak ve Ürdün ile kara sınırına sahipken doğusunda Katar, güneyinde ise Yemen ve Umman bulunmaktadır. Kızıldeniz kıyısındaki Hicaz bölgesinde yer alan Cidde Limanı ile Mekke ve Medine de İslam açısından kutsal olduğundan önemli bölgelerdir. Ülke nüfusunun yaklaşık %37'si yabancılardan nüfusun %33'ü 15 yaşın altında olması nedeniyle genç bir nüfusa sahip olduğu söylenebilir. Dünyadaki petrol rezervlerinin %22'sine sahip olan Suudi Arabistan, Aramco şirketiyle ülkesinde petrol rezervinin çıkarılması ve işlenmesi tekel olarak sağlamaktadır. İklimi her zaman sıcak ve kurak olduğundan, akarsular ve göller bulunmamaktadır. Bundan dolayı hurma dışında sulama olmaksızın tarım yapmak mümkün değildir. Ayrıca gıda güvenliği sorunu da bulunmaktadır. Tarımsal olarak kendi kendine yeterli miktarda ürün yetiştirilmesi mümkün değildir. Yeraltı ve yerüstü suların azlığı sanayileşmeyi de zorlaştırmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020m).

Kamu gelirlerinin %90'ına yakını, ihracat gelirlerinin ise %90'ı sahip olduğu petrol rezervlerinden elde edilen gelirlerden sağlanmaktadır. Petrol gelirleri ve ucuz enerji sayesinde demir çelik, inşaat, gıda işleme, mühendislik ve metal üretimi gibi sektörlerin ithalat temelli olarak gelişmesi sağlanmıştır. Petrol fiyatlarının 1970'lerde yükselmesi sonucunda vergi oranlarını düşürülmüş, çeşitli teşvikler verilerek kamu sektörü istihdamı ve ücretler arttırılmıştır. Kamu yatırımlarının arttırılarak gelir kaynaklarının çeşitlendirilmesi ve DYY'lerin ülkeye çekilmesi, petrol ihraç ederek sağladığı refahı sürdürülebilir kılmak istemesindendir. Bundan dolayı başta turizm olmak üzere alternatif sektörlere yatırım yapmaya çalışmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020m).

2016 başlatılan "Vizyon 2030" programıyla ülke ekonomisini petrole bağımlı olmaktan çıkarıp, ekonomik aktiviteleri ve sektörleri çeşitlendirmek üzere bir sosyo-ekonomik reform planını hayata geçirilmiştir. Bütçe üzerinde petrol fiyatlarının sahip olduğu baskı nedeniyle, petrol fiyatlarının düştüğü dönemlerde kamu harcamalarında kısıntıya gidilmektedir. İlk defa 2014 yılında bütçesi fazla vermemiş bu tarihten sonra da açık

vermeye devam etmiştir. Emek piyasası diğer Körfez ülkeleriyle benzer bir yapıya sahiptir. Göçmen işgücü özel sektör çalışanlarının yaklaşık %90'ını oluşturmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020m).

Tablo 25: Suudi Arabistan'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	756,3	654,2	644,9	688,5	786,5	792,9	680,8
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	24.929	21.063	20.288	21.113	23.538	23.266	19.586
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	2,2	1,2	2,0	-0,8	2,4	-2,1	3,5
Politika Faiz Oranı (%)	2	2	2	2	3	2,25	1
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	1,6	5,8	13,1	17,2	19,1	23,7	25,4
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	9,7	-8,6	-3,7	1,5	9,1	5,9	-2,5
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-3,5	-15,8	-17,2	-9,2	-4,6	-7,9	-5,7
İşsizlik Oranı (%)	5,7	5,6	5,6	6,0	6,0	5,6	5,86
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	80,64	71,12	61,86	64,18	66,69	63,66	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	1,06	1,24	1,16	0,21	0,54	0,58	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Suudi Arabistan'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın yaklaşık %10 oranında azaldığı görülmektedir. Bu yıllar arasında enflasyon ve politika faizi artmıştır. Devlet borçlanmasının GSYİH'ya oranı %1,6'dan %25,4'e yükselmiş, işsizlik aynı oranda kalmıştır. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı -%3,5'den -%5,7'ya düşmüştür. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı ve doğrudan yabancı yatırımın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde büyük oranda azalmıştır.

3.10.3. Diğer İslam Ülkelerinin Ekonomik Görünümü

3.10.3.1.Cezayir

Fas ve Tunus'a komşu olan Cezayir; Akdeniz kıyısında yer almaktadır. Ülke topraklarının çoğunluğunu Sahra oluşturmaktadır. Sahra'nın büyük kısmı çöl özelliklerine sahiptir. Cezayir'in %10'luk bölümü oluşturan kuzey topraklarında tahıl, zeytin ve meyve gibi ürünler yetiştirilmektedir. Cezayir İspanyollar tarafından işgal edilmesine karşın bu işgal

1516 yılında son bulmuştur. 5 Temmuz 1962’de Fransız işgalinden kurtulan Cezayir özgürlüğüne kavuşmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020n).

Afrika kıtasında en geniş topraklara ve büyük miktarda doğalgaz ve petrol rezervlerine sahip olması Afrika’nın en büyük dördüncü ekonomisi olmasına neden olmuştur. Zengin ve fakir arasında gelir eşitsizliği bulunan Cezayir’de kamu sektöründe çalışanların sayısı arttırılmasıyla kısmen de olsa işsizliğin azalması sağlanmıştır. Dünya Bankası verilerine göre kayıt dışı ekonomi milli gelirin %35’ine tekabül etmektedir. Ekonomik aktivitelerin %90’ından fazlasının nakit para ile gerçekleştirilmesi kayıt dışı ekonominin artmasında en önemli nedendir. İşgücünün %35’i gibi yüksek bir oranın ya işsiz olduğu ya da yeterince çalıştırılmadığı tahmin edilmektedir. Ülkede tarımın milli gelire katkısı %9 civarındadır. Cezayir’de artan iç talebe yeterince cevap verilememesi nedeniyle toplam gıda talebinin yarısı dışarıdan sağlanmaktadır. Kıyı şeridinin uzun olması balıkçılığın gelişmesine ve zengin deniz mahsullerine ulaşmayı kolaylaştırmıştır. GSYH’sinin %46’sını, toplam ihracatın %98’ini ve toplam bütçe gelirlerinin %77’sini oluşturan petrokimya sektörü Cezayir ekonomisinin lokomotifidir. Cezayir’in petrol rezervleri 12,2 milyar varil olarak tahmin edilmektedir. Afrika’da yer alan petrol üreticisi ülkeler arasında ikinci, dünya sıralamasında ise 16’ncı sıradadır. Ayrıca Avrupa’nın toplam gaz ithalatının %25’ini Cezayir sağlamaktadır. Petrol kaynaklarına bağımlılık, petrol fiyatlarındaki dalgalanmalardan etkilenen kırılgan bir ekonomi olmasına sebep olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020n).

Tablo 26: Cezayir’in Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	213,8	165,9	160,0	167,3	173,7	169,2	147,3
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	5.466	4.153	3.918	4.012	4.080	3.898	3.331
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	2,9	4,7	6,3	5,5	4,2	1,9	3,5
Politika Faiz Oranı (%)	4	4	3,5	3,75	3,75	3,75	3
Devlet Borçlanmasının GSYİH’ya Oranı (%)	7,7	8,7	20,4	27,5	36,9	46,9	48,9
Cari Dengenin GSYİH’ya Oranı (%)	-4,4	-16,4	-16,5	-13,1	-9,6	-10,1	-10,8
Bütçe Dengesinin GSYİH’ya Oranı (%)	-7,3	-15,3	-13,0	-6,6	-5,2	-6,5	-2,6
İşsizlik Oranı (%)	10,6	11,2	10,4	11,7	11,7	11,3	14,1
Ticari Açıklığın GSYİH’ya Oranı (%)	62,41	59,70	55,93	55,32	57,90	52,03	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH’ya Oranı (%)	0,70	-0,32	1,02	0,71	0,84	0,81	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Cezayir'in 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın büyük oranda azaldığı görülmektedir. Buna karşın enflasyon oranı %2,9'dan %3,5'e yükselmiş, politika faizi aynı oranlarda gerçekleşmiştir. Aynı dönemde sırasıyla devlet borçlanması ve işsizlik oranı %7,7'den %48,9'a, %10,6'dan %14,1'e yükselmiştir. Bunun yanında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı azalmış, cari dengenin GSYİH'ya oranı yükselmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde azalırken, DYY'nin GSYİH'ya oranı artmıştır.

3.10.3.2.Fas

Afrika kıtasının kuzeybatı ucunda yer alan ve Kuzey'de Cebelitarık Boğazı ve Akdeniz, doğuda Cezayir, güneyde Moritanya ve batıda Atlas Okyanusu ile çevrili olan Fas, Cebel-i Tarık boğazına hakim stratejik bir konuma sahiptir. Cezayir sınırı 1.617 km, Moritanya sınırı 1.213 km. olup Akdeniz ve Atlas Okyanusundaki sahil şeridi 3.500 kilometreyi geçmektedir. Kuzey'deki Sebta ve Melillia kentleri İspanyol idaresi altındadır. Atlas dağları ülkeyi güneyden kuzeye kesmekte, kuzeyde ise Rif sıradağları Akdeniz'e paralel olarak uzanmaktadır. 1912-1956 yılları arasında Fransız ve İspanyol himayesinde kalan Fas, 1956'da tekrar bağımsızlığına kavuşmuş, zamanla Anayasa'ya dayalı meşruti bir krallık hüviyetine bürünmüştür (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020o).

Çorak ya da çöl bölgelerinin hemen hemen ıssız olmasına karşın Akdeniz kesimi ovaları ve Atlas Okyanusu'na yakın kuzey kesimlerdeki ovalar oldukça yoğun nüfus barındırmaktadır. Nüfusun büyük bölümü Berberi ve Araplardan oluşmaktadır. Demografik profil ülkenin genç bir nüfusa sahip olduğunu göstermektedir. 25 yaşın altındaki nüfus toplam nüfusun %38'ine karşılık gelmektedir. Ülkede yaşayan yabancılar genellikle Fransız, İtalyan ve İspanyollardan oluşmaktadır. 4,5 milyon civarında Faslı yurtdışında yaşamaktadır. Bunların çoğunluğu Avrupa ülkelerinde yaklaşık yarısı Fransa'da ikamet etmektedir.

Fas'ın nüfusunun önemli bir kısmı Atlas Okyanusu'na kıyısında bulunan şehirlerde yoğunlaşmaktadır. Kazablanka, Rabat, Agadir, El Jadida, Kenitra gibi. Diğer taraftan, iç kesimlerde turizm başkenti Marakeş, tarım kesiminin yoğunlaştığı Meknes, Fes şehirleri

ve Akdeniz kıyısında bulunan Tanger, Tetoan, Nador ve Oujda diğer önemli şehirler olarak düşünülebilir. Şehirleşme ve nüfus hızlı artmaktadır. 20. yüzyılın başında Fas'ın nüfusu 5 milyondan az iken 1954 yılında 10 milyona ulaşan nüfus 1985-1990 yıllarında 22 milyona ulaşmıştır. 35,6 milyon nüfusu olan Fas'ta nüfusun %40'ı şehirlerde, kalanı ise köylerde ve göçebe olarak yaşamaktadır. Fas'ın en büyük sosyal meselesinden birisi şehirlere olan göçtür. Ülkede işsizlik fazla olup, işsizlerin toplam işgücüne oranı %10 civarındadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020o).

Yeraltı kaynakları ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmaktadır. Fas'ta çıkarılan madenlerin başında fosfat gelir. Fosfat dışında, manganez, arsenik, nikel, kobalt ve demir de bulunmaktadır. Ayrıca az miktarda kömür ve petrol gümüşlü kurşun da çıkarılır. Ülke sanayinin ihtiyacı olan enerji büyük ölçüde hidroelektrik santrallerden sağlanmaktadır.

Dünyanın en büyük fosfat yataklarına sahip olan Fas ekonomisini; tarım, imalat, balıkçılık ve turizm sektörü gelirleri ve dış ülkelerde çalışan Faslıların ülkeye getirdikleri dövizlerle ayakta tutmaktadır. 1980'li yıllardan itibaren Fas, IMF ve Dünya Bankası ile iş birliği içinde başarılı bir ekonomik reform sürecine girmiş, bu çerçevede, dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi, yeni yatırım kanunu, özelleştirme programı ve bankacılık sisteminin iyileştirilmesine gidilmiştir. Fas ekonomisinin son 10 yılda tarım ve fosfata bağımlılığı azalarak, imalat ve hizmet sektörlerinin GSYİH'daki payları artmıştır. Yine de tarım, ülke ekonomisinde önemli bir yer tutmakta, GSYİH, tarım sektörünün performansına göre yıllar itibariyle değişkenlik göstermektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020o).

Tablo 27: Fas'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	110,0	101,1	103,3	109,7	117,9	118,5	112,2
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	3.259	2.964	2.995	3.148	3.348	3.331	3.121
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	0,3	1,4	1,5	0,7	1,5	0,2	0,2
Politika Faiz Oranı (%)	3	2,5	2,25	2,25	2,25	2,25	2,25
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	63,3	63,7	64,9	65,1	65,2	65,1	64,3
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	-5,9	-2,1	-4,0	-3,4	-5,2	-4,1	-7,2
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-4,8	-4,2	-4,5	-3,5	-3,7	-3,7	-3,3
İşsizlik Oranı (%)	9,8	9,7	9,4	10,2	9,8	9,2	12,5
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	81,77	77,20	80,86	84,00	87,98	87,14	-

Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	3,20	3,21	2,08	2,44	3,00	1,34	-
--	------	------	------	------	------	------	---

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Fas'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH, enflasyon ve kişi başına düşen GSYİH süreç içerisinde dalgalı bir seyir gösterse de büyük bir değişim göstermediği görülmektedir. Süreç içerisinde enflasyon ve politika faiz oranları benzer oranlarda gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında devlet borçlanması ayrı oranda seyrederken işsizlik oranı da %12,5'e yükselmiştir. Bunun yanında bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı -%4,8'den -%3,3'e düşmüş, cari dengenin GSYİH'ya oranı -%7,2'ye yükselmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artarken, DYY'nin GSYİH'ya oranı büyük oranda azalarak 2019 yılında %1,34 olarak gerçekleşmiştir.

3.10.3.3.Tunus

Kuzey Afrika'da yer alan ve 1956 yılında özgürlüğünü kazanan Tunus, Libya ve Cezayir'e komşudur. Kuzey kesiminde ve kıyısında Akdeniz iklimi, iç kesimlerde ise çöl iklimi hakimdir. Kuzey ve güney yönünde 1300 km'lik kıyı şeridinde sahip ve coğrafi açıdan bölgesel farklılıkları bulunmaktadır. Nüfusunun %98,2'si Araplar, %1,2'si güney bölgelerde yaşayan Berberilerden oluşmaktadır. Ayrıca nüfusunun tamamına yakını Müslümandır. Ülkede %18,3 oranında işsizlik bulunmakta ve bu problem ekonomisini olumsuz yönde etkilemektedir. İş gücünün %49'u hizmet, %17,9'u tarım ve %33,1'i sanayi sektöründe çalışmaktadır. Ülkede 1972 yılından itibaren özel sektör geliştirilmesi için yatırımlar teşvik edilmesine karşın tam anlamıyla serbest piyasa ekonomisine geçiş 1987 yılında gerçekleşmiştir. Petrol, doğalgaz ve fosfat üretimi Tunus'un en önemli gelir kaynaklarını oluşturmaktadır. Ayrıca turizm başta olmak üzere, hizmet sektörü ve tarım Tunus ekonomisi için önemlidir. Sahip olduğu topraklar ve kıyı şeridi tarım ve balıkçılık sektörünün gelişmesine katkı sağlamıştır. Bu sektörlerin GSYİH'daki payı %9 civarındadır. Yerli üretimin korunması için AB dışındaki ülkelere ticari engeller konulmaktadır (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020p).

Tablo 28: Tunus'un Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
--------	------	------	------	------	------	------	------

GSYİH (Milyar, \$)	47,6	43,1	41,8	39,8	39,7	38,7	39,2
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	4.274	3.829	3.665	3.451	3.411	3.292	3.295
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	4,6	4,4	3,6	5,3	7,3	6,7	5,8
Politika Faiz Oranı (%)	4,75	4,25	4,25	5	6,75	7,75	6,5
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	-	55,4	62,28	70,6	78,1	72,33	84,77
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	-9,8	-9,6	-9,3	-10,2	-11,1	-8,4	-8,2
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-	-5,25	-6,23	-5,94	-4,58	-3,89	-8,1
İşsizlik Oranı (%)	14,9	15,3	15,5	15,5	15,5	16,02	16,15
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	100,83	91,01	90,78	100,00	109,78	109,38	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	2,15	2,25	1,49	2,04	2,49	2,09	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Tunus'un 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın azaldığı görülmektedir. Buna karşın enflasyon %4,6'dan %5,8'e yükselmiş, politika faizi ise 2020 yılında %6,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında işsizlik oranı da %16,15'e yükselmiştir. Bunun yanında cari açığın GSYİH'ya oranı -%9,8'den -%8,2'e azalmıştır. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artmış, DYY'nin GSYİH'ya oranı ise dalgalı bir seyir izleyerek 2019 yılında %2,09 olarak gerçekleşmiştir.

3.10.3.4.Azerbaycan

Sovyetler Birliği'nin 1991 yılında dağılmasıyla beraber bağımsızlığını kazanan Azerbaycan Cumhuriyeti, Gürcistan, İran, Ermenistan ve Türkiye ile komşu olup Hazar Denizi'nin kıyısında yer almaktadır. 10 milyon nüfuslu ülkede kentsel nüfusun oranı toplam nüfusun yarısıdır. Kentsel nüfusun artmasında petrol sektörünün gelişmesi önemlidir. Petrol ve gaz üretimi Azerbaycan için en önemli gelir kaynağıdır. Sahip olduğu petrol rezervi dünyadaki toplam rezervin %0,6'sına denk gelmektedir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020q).

Tablo 29: Azerbaycan'ın Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	75,2	50,8	37,8	41,3	47,1	48,0	41,6
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	7.939	5.300	3.897	4.217	4.759	4.813	4.124

Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	1,4	4,0	12,4	12,8	2,3	2,7	3,0
Politika Faiz Oranı (%)	3,5	3	15	15	9,75	7,5	6,75
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	8,5	18,0	20,6	22,6	19,4	17,6	15,0
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	13,8	-0,4	-3,6	4,0	12,8	9,0	-3,6
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	2,7	-4,8	-1,1	-1,4	4,0	4,4	5,9
İşsizlik Oranı (%)	4,9	4,9	5,0	4,9	4,9	4,8	6,5
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	69,48	72,60	90,08	90,40	91,67	86,04	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	5,89	7,63	11,88	7,02	2,98	3,13	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Azerbaycan'ın 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH ile kişi başına düşen GSYİH'nın neredeyse yarı yarıya azaldığı, enflasyonun ise %1,4'den %3'e, politika faizinin ise %3,5'dan %6,75'e yükseldiği görülmektedir. Bu yıllar arasında devlet borçlanması yükselmiş, işsizlik oranı da artmıştır. Bunun yanında 2014 yılında cari fazla verirken, 2020 yılında cari açığı oluşmuştur. Bütçe açığının GSYİH'ya oranı 2 kat artmıştır. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı dönem içerisinde artarken, DYY'nin GSYİH'ya oranı azalmıştır.

3.10.3.5. Ürdün

Irak, Suudi Arabistan ve Suriye'ye komşu, eski çağlardan bu yana pek çok medeniyete ev sahipliği yapan Ürdün, İsrail ile en uzun sınırı sahiptir. Topraklarının %3,32'si ekilebilir arazilerden oluşmaktadır. İngiltere'nin sömürgesi olmasına karşın 25 Mayıs 1946 tarihinde siyasi özgürlüğüne kavuşmuştur. Krallık ile yönetilmesinin yanında temel yürütme ve yasama gücü Kral'ın elindedir. Hükümet, başbakan tarafından ve Kral'ın onayı ile atanmaktadır. Kral, Başbakanı meclis ve çoğunluğu oluşturan siyasi parti içinden atamak zorunda değildir. 12 vilayetten oluşmakta ve en önemli ticaret ve turizm şehri Amman'dır. Nüfusunun %60'ı Filistin kökenlilerden oluşmakta ve genç bir nüfusa sahip gelişmekte olan bir ekonomidir. Yetersiz doğal kaynaklar, yüksek nüfus artışına bağlı işsizlik ve gelir dağılımı problemleri, yüksek enflasyon ve yoksulluk, dış kaynaklara bağımlılık nedeniyle yüksek mali açıklar Ürdün ekonomisinin en temel sorunlarıdır. Komşularında meydana gelen savaşlar ve siyasi istikrarsızlıklar nedeniyle mültecilerin neden olduğu düzensiz göç, Ürdün ekonomisini olumsuz diğer faktörlerdir. Bütçe

açığının giderilmesi amacıyla IMF destekli programlara başvurulmuş, politik istikrarsızlık nedeniyle tam anlamıyla başarıya ulaşamamıştır. Fakat Kral Abdullah'ın yönetime geçmesi ve IMF destekli uygulanan liberalleşme politikaları neticesinde ülke ekonomisi 2000'li yıllarda toparlanma sürecine girmiş ve rekabet gücü elde etmiştir. Ayrıca, 2000 yılında Dünya Ticaret Örgütü'ne üyeliği, özelleştirme adımları, AB ve ABD ile imzalanan Ticaret Anlaşmaları Ürdün'ün bölgede istikrarlı bir ekonomi gelmesinde büyük katkısı olmuştur (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020r).

Ürdün ekonomisinin mali ve dış ticaret dengesi dış yardımlarla sağlanmaya çalışılmaktadır. Dış yardımların geldiği Körfez ülkelerinin petrol fiyatına bağlı olan gelirleri, yaşanan dalgalanmalara neticesinde düşmüş bu durum dış yardımların azalmasına ve bu ülkelerde yaşayan Ürdün vatandaşlarının sağladığı döviz gelirlerinin gerilemesine sebep olmuştur. Nüfusun hızla artması petrolde ve gıda maddelerinde dışa bağımlılığı daha da artmıştır. 1980 yılından itibaren dış ticaret dengesi sağlanmaya çalışılmış; özellikle tıbbi malzeme ve ilaç, tekstil, gübre, çimento gibi sanayi sektörleri teşvik edilmiştir (T.C. Ticaret Bakanlığı, 2020r).

Tablo 30: Ürdün'ün Ekonomik Görünümü

Yıllar	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
GSYİH (Milyar, \$)	36,9	38,6	39,9	41,4	42,9	44,5	42,6
Kişi Başına Düşen GSYİH (\$)	4.188	4.218	4.224	4.273	4.341	4.425	4.173
Tüketici Fiyat Enflasyonu (Yıllık Ortalama, %)	2,9	-1,1	-0,6	3,6	4,4	0,7	-0,3
Politika Faiz Oranı (%)	2,75	1,5	1,75	3	4	3,25	3
Devlet Borçlanmasının GSYİH'ya Oranı (%)	-	78,42	77,43	76,02	75,06	78,02	88,38
Cari Dengenin GSYİH'ya Oranı (%)	-7,1	-9,0	-9,6	-10,6	-6,9	-2,2	-6,8
Bütçe Dengesinin GSYİH'ya Oranı (%)	-	-8,39	-3,66	-3,58	-4,66	-5,98	-9,14
İşsizlik Oranı (%)	11,8	13,0	15,2	15,12	14,96	14,72	14,61
Ticari Açıklığın GSYİH'ya Oranı (%)	109,94	95,62	88,66	90,16	88,53	86,34	-
Doğrudan Yabancı Yatırımın GSYİH'ya Oranı (%)	5,91	4,15	3,89	4,90	2,22	1,85	-

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

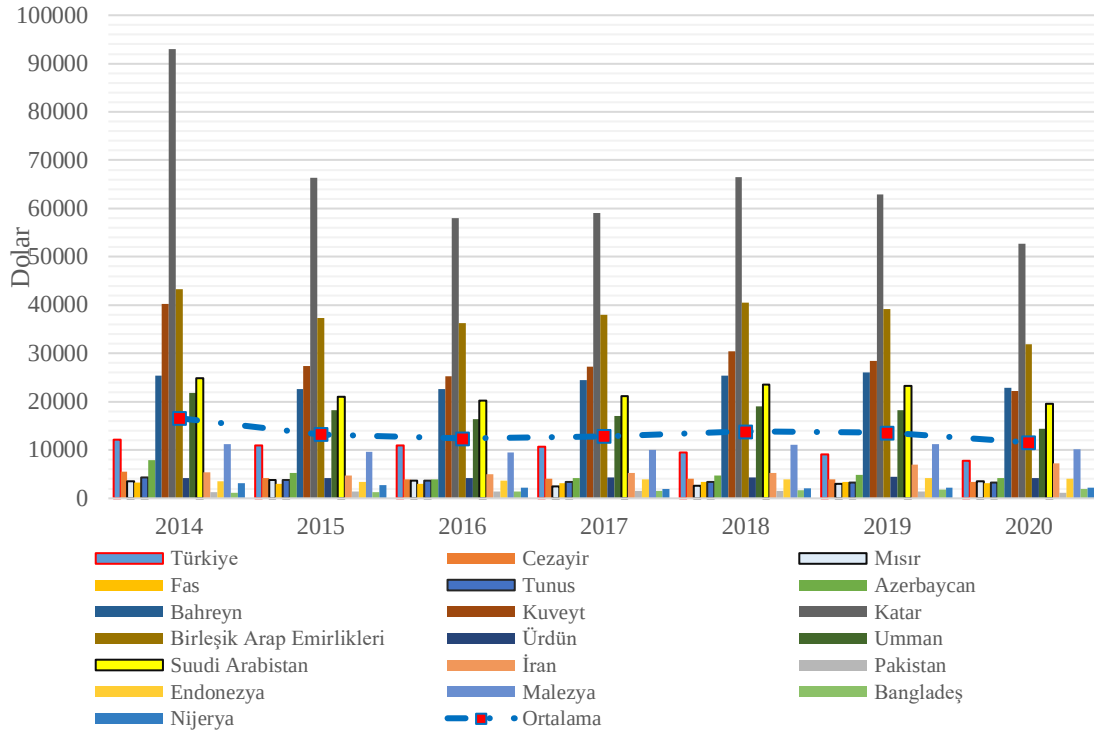
Ürdün'ün 2014 yılı ile 2020 yılı arasındaki ekonomik görünümüne baktığımızda GSYİH'nın yaklaşık %10 arttığı, kişi başına düşen GSYİH'nın ise değişmediği

görülmektedir. Enflasyon oranı azalmış ve politika faizi dalgalı bir seyir gerçekleştirerek 2019 yılında %3,25 olarak gerçekleşmiştir. Bu yıllar arasında cari dengesinin GSYİH'ya oranı çok fazla değişim göstermemiş, işsizlik oranı %11,8'den %19'a yükselmiştir. Ticari açıklığın GSYİH'ya oranı ve DYY'nin GSYİH'ya oranı dönem içerisinde büyük oranda azalmıştır.

3.11. İslam Ülkelerinin Avrupa Parasal Birliği Kriterlerine Uyumunun Değerlendirilmesi

APS'nin uygulanabilmesi için APB'ne üye olacak ülkelerin yakınsama kriterleri olarak da bilinen; enflasyon, faiz, bütçe dengesi, kamu borcu ve döviz kuru istikrarı gibi temel ekonomik göstergeleri belirlenen kriterlere uygun getirilmelidir. Böylece aday üyelerle mevcut üyeler arasında ekonomik yakınsama sağlanarak istikrarlı bir para birliği tesis edilebilecektir. Bu yakınsama kriterlerinin diğer parasal birliklerde bir gösterge olarak kullanılıp kullanılmayacağı, Cham (2020) ve Basher (2015) tarafından Körfez İşbirliği Teşkilatı üzerinde, Arif ve Shabbir (2019) tarafından ise İİT'na üye 20 ülke üzerinde farklı açılardan araştırılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre İslam ülkeleri bazı dönemlerde APB yakınsama kriterlerini sağlarken, diğer dönemlerde bu kriterleri yerine getirememektedir. İslam ülkelerinin bu kriterleri yerine getirememesi/getirmemesi hedeflediği ekonomi politikalarını gerçekleştirmek için bağımsız olarak hareket etmesinden kaynaklanmaktadır.

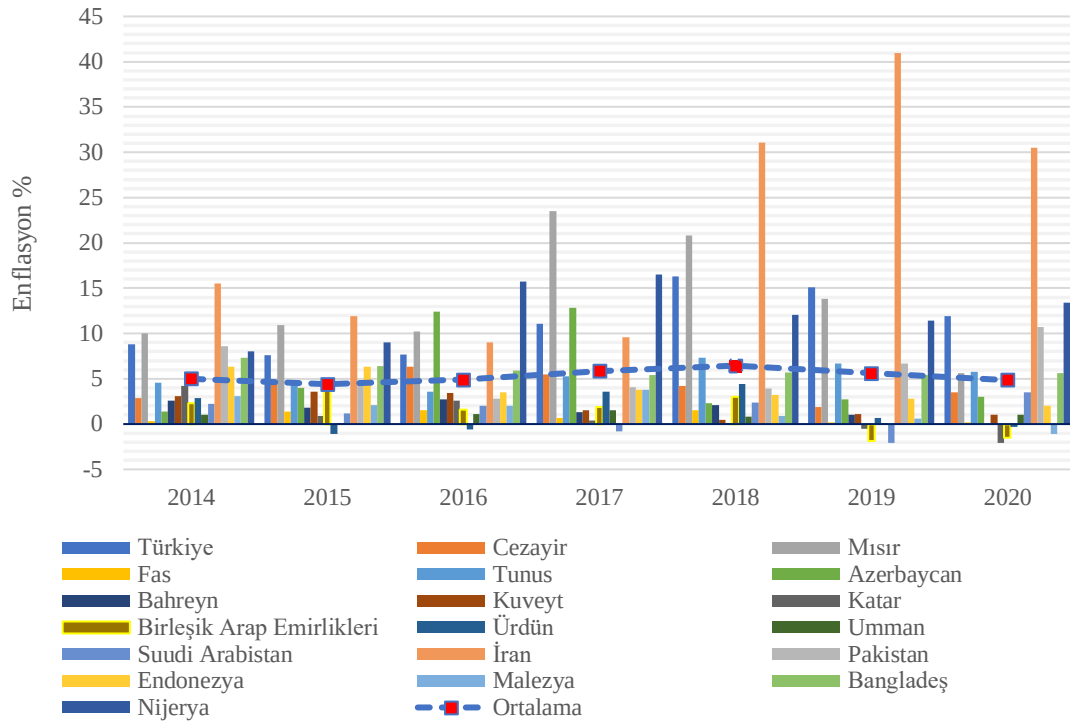
İslam ülkelerinin demografik yapısı ve sahip olduğu doğal kaynakların dağılımı dengeli değildir. Kimi ülkeler aşırı yoksulluk ile mücadele ederken kimileri ise sahip olduğu doğal kaynaklar sayesinde dünyanın en zengin ülkeleri arasında yer almaktadır. İslam ülkeleri arasındaki farklılıkları daha anlaşılır kılmak için seçilen 19 ülke, 2014 yılı ile 2020 arasında farklı makro ekonomik göstergelere göre incelenmiştir. 2020 yılında tüm dünyayı etkisi alan COVID-19 salgını nedeniyle ekonomiler içe kapanmış, seyahatler kısıtlanmış, üretim yavaşlatılmıştır. COVID-19'un etkisi dünyadaki tüm ülkeleri etkilemiş, ekonomilerin yavaşlamasına hatta daralmasına neden olmuştur.

Grafik 9: Kişi Başına Düşen GSYİH

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

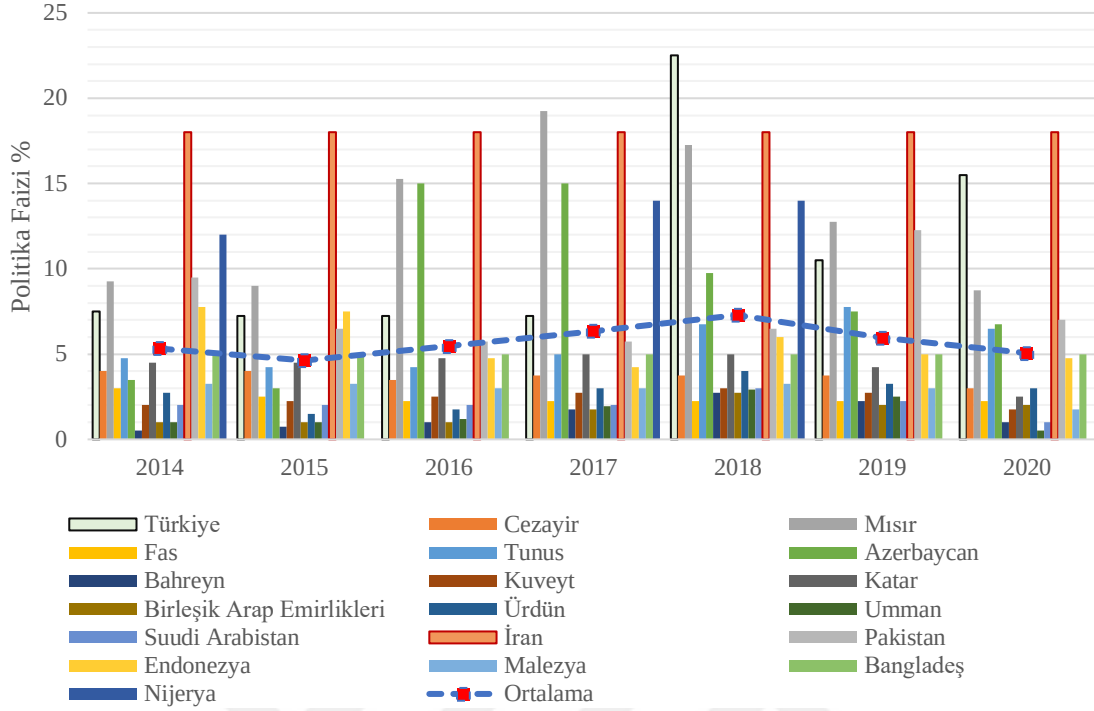
2014 ile 2020 yılları arasındaki kişi başına düşen GSYİH'ya baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalaması 16.585 dolardan, 11.574 dolara düşmüştür. Katar, bu ülkeler arasında en fazla kişi başına düşen GSYİH'ya sahiptir. 2014 yılında bu rakam 93.054 dolar iken 2020 yılında 52.751 dolara düşmüştür. Özellikle Suudi Arabistan'ın başını çektiği koalisyon tarafından ablukaya altına alınması ve COVID-19 salgını ekonomisini derinden etkilemiş, süreç sonunda diğer ülkelerde olduğunu gibi GSYİH'sı gerilemiştir. Bangladeş 2014 yılında kişi başına düşen GSYİH açısından en gerideki ülkeyken, 2020 yılına kadar olan süreçte istikrarlı bir büyüme yakalayarak üst sıraya çıkmıştır. Pakistan'ın kişi başına düşen GSYİH'sı bu süreçte gerilemiş ve 2020 yılında 1.130 dolarla en fakir ülke haline gelmiştir.

Grafik 10: Enflasyon Oranları

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

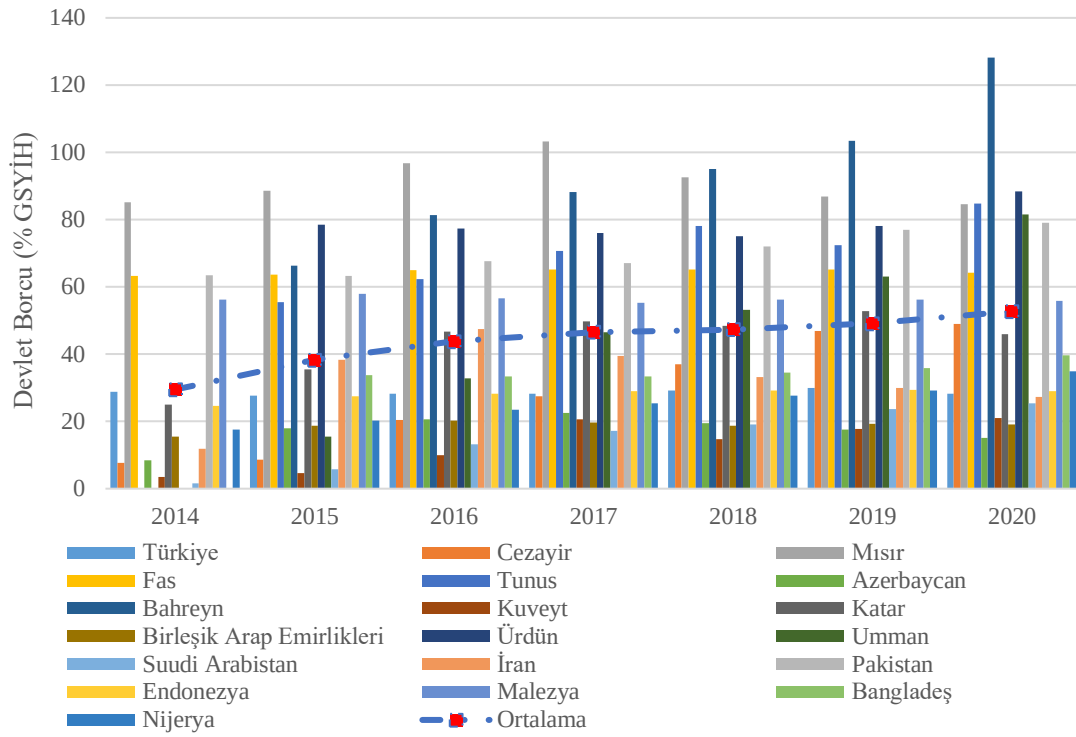
2014 ile 2020 yılları arasındaki enflasyon oranlarına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin enflasyon ortalaması dalgalı bir seyir izlemesine rağmen %5,01'den %4,88'e gerilemiştir. 2020 yılında en fazla enflasyon oranına sahip ülke sırasıyla İran, Türkiye ve Pakistan olmuştur. Buna karşın BAE, Katar ve Suudi Arabistan'da bazı yıllar piyasadaki fiyatların düşmesi nedeniyle enflasyon oranları sıfırın altına düşmüştür.

Grafik 11: Politika Faizi Oranları

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

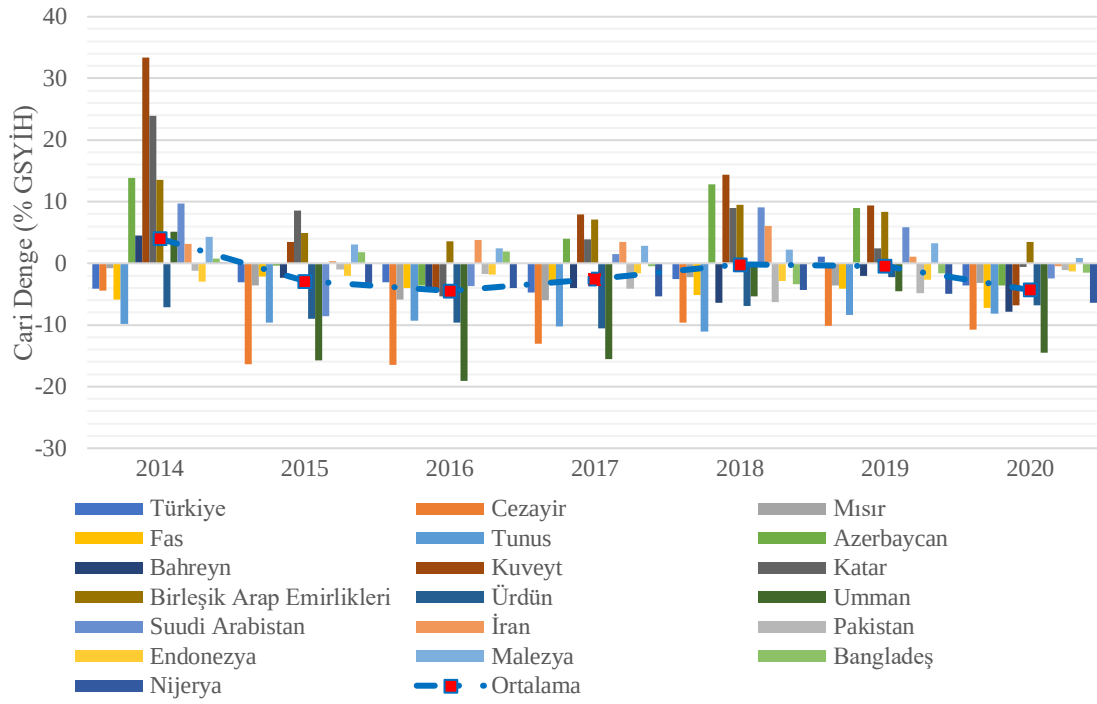
2014 ile 2020 yılları arasındaki politika faizi oranlarına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin politika faizi ortalamasının dalgalı bir seyir izlediği görülmüş, bu ülkelerin politika faizi ortalaması 2014 yılında %5,33 iken 2020 yılında bu oran %5,06 olarak gerçekleşmiştir. Politika faizi oranı ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla İran, Mısır ve Türkiye iken, Bahreyn, Umman ve BAE ise sırasıyla en düşük politika faizi oranı ortalamasına sahiptir.

Grafik 12: Kamu Borcu Oranı

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

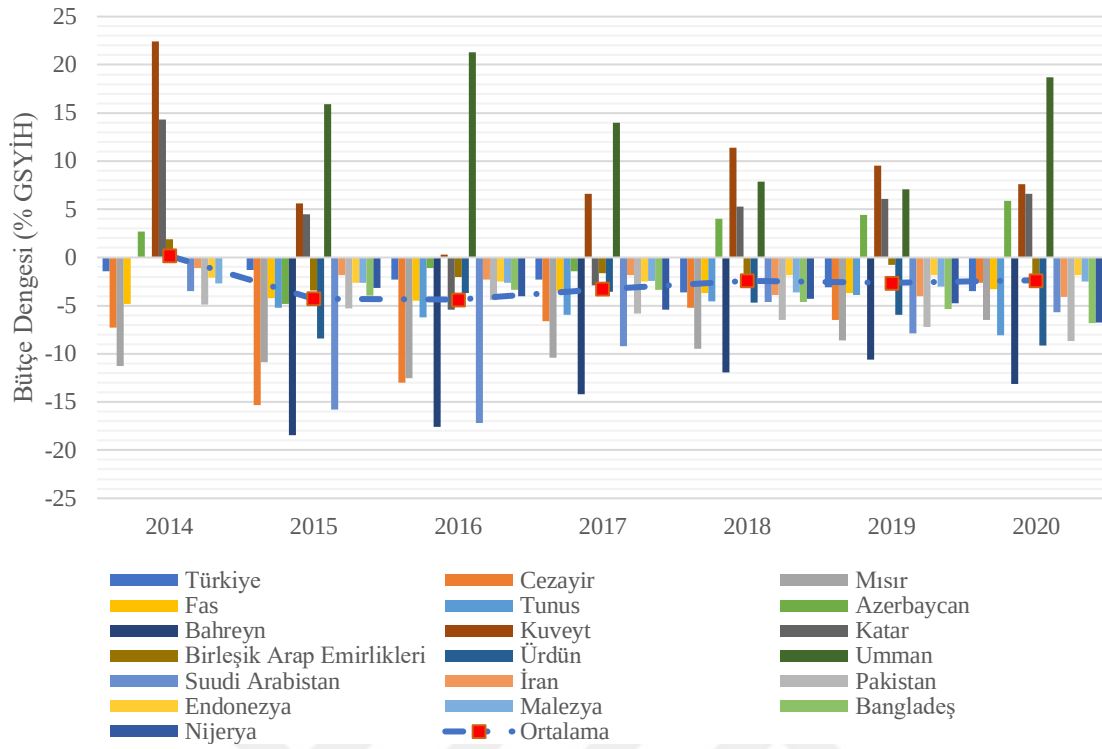
2014 ile 2020 yılları arasındaki kamu borcunun GSYİH'ya oranına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalamasının 2014 yılında %29,46 iken 2020 yılında bu oran %52,69 olarak gerçekleşmiştir. Kamu borcunun GSYİH'ya oranı ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Bahreyn, Mısır ve Ürdün iken, Kuveyt, Suudi Arabistan ve Azerbaycan ise sırasıyla en düşük kamu borcunun GSYİH'ya oranına sahiptir.

Grafik 13: Cari Denge Oranı

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

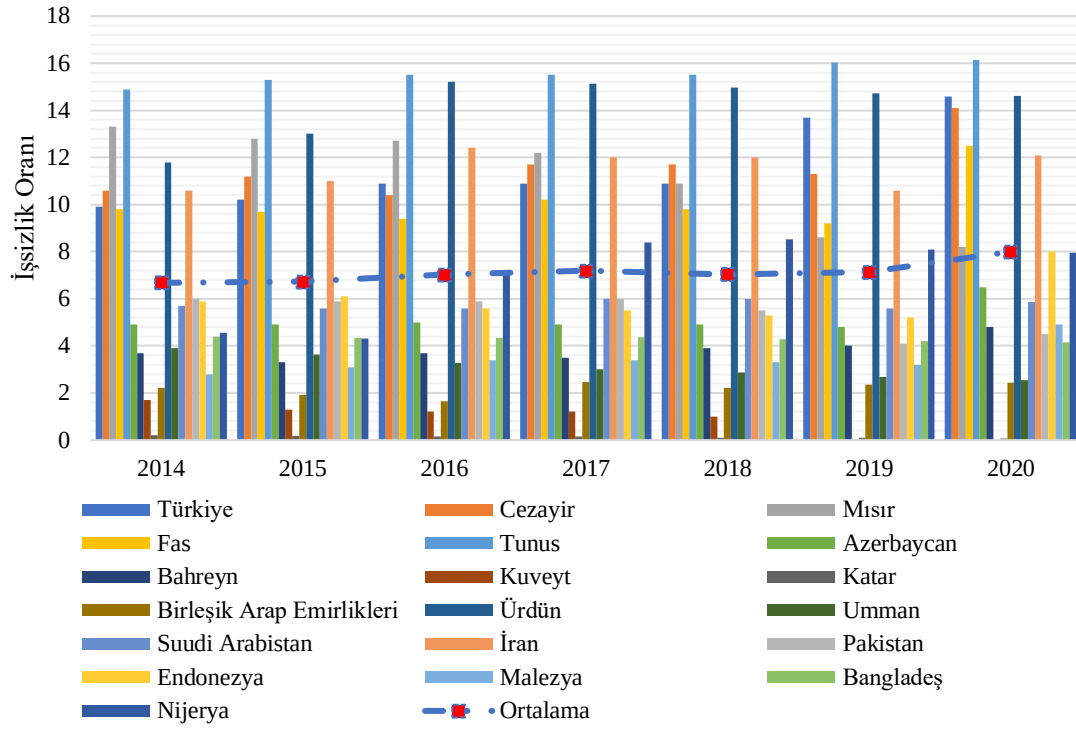
2014 ile 2020 yılları arasındaki cari dengenin GSYİH'ya oranına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalamasının 2014 yılında %4 iken 2020 yılında bu oran -%4,32 olarak gerçekleşmiştir. Cari dengenin GSYİH'ya oranı ortalaması en yüksek olan yani cari fazla veren ülkeler sırasıyla Kuveyt, BAE ve Katar iken, Cezayir, Umman ve Ürdün ise sırasıyla en düşük cari dengenin GSYİH'ya oranı yani en fazla cari açık veren ülkeler olarak sıralanmaktadır.

Grafik 14: Bütçe Dengesi Oranı

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

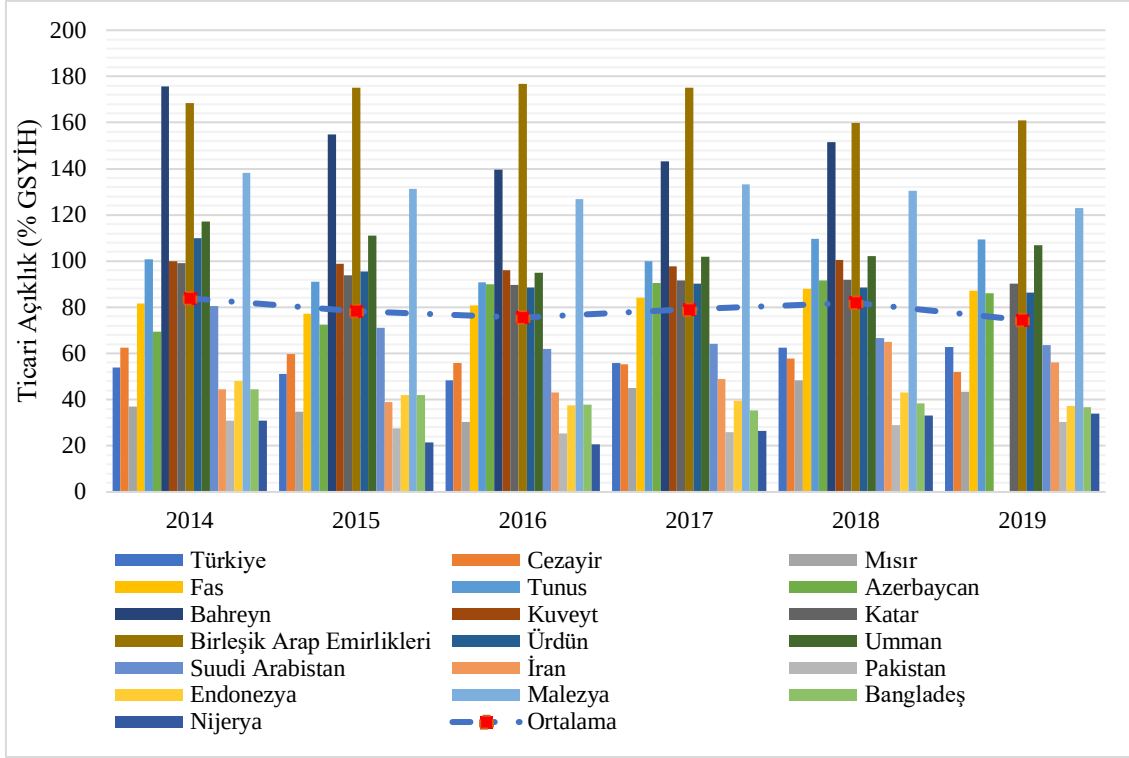
2014 ile 2020 yılları arasındaki bütçe dengesinin GSYİH'ya oranına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalamasının 2014 yılında %0,17 iken 2020 yılında bu oran -%2,39 olarak gerçekleşmiş ve ülkeler bütçe açığı vermeye başlamıştır. Bütçe dengesinin GSYİH'ya oranı ortalaması en yüksek olan yani bütçe fazlası veren en büyük ülkeler sırasıyla Umman, Kuveyt ve Katar iken, Bahreyn, Mısır ve Suudi Arabistan ise sırasıyla en düşük bütçe dengesinin GSYİH'ya oranına sahiptir.

Grafik 15: İşsizlik Oranı

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

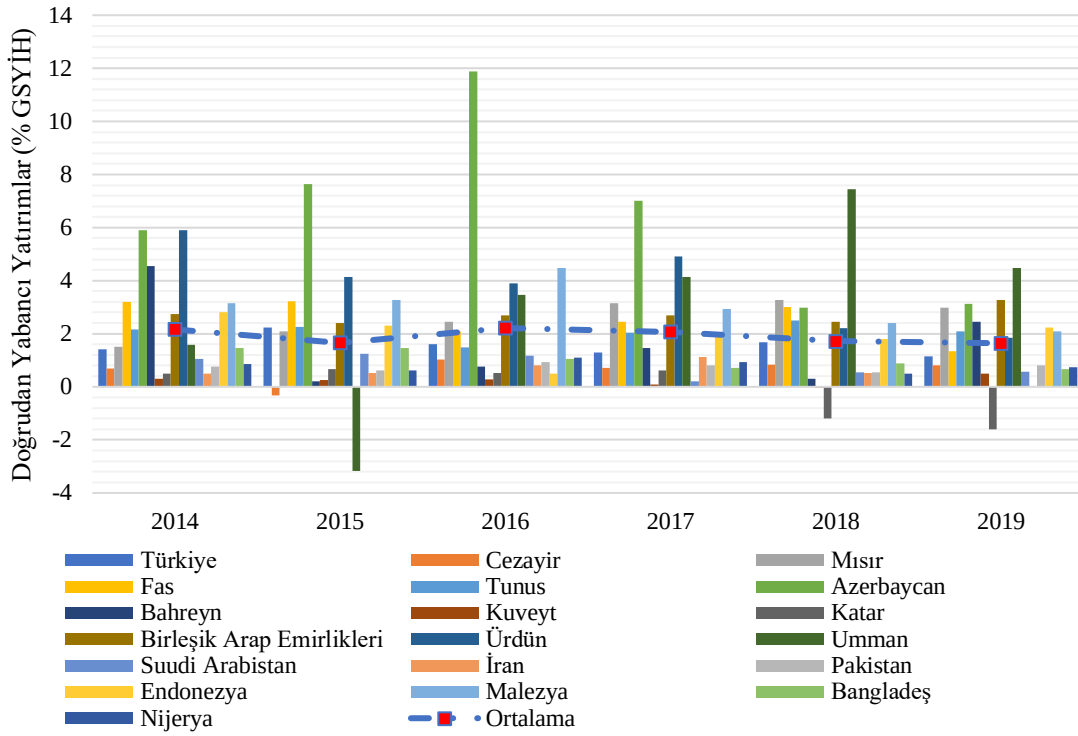
2014 ile 2020 yılları arasındaki işsizlik oranına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalamasının 2014 yılında %6,68 iken 2020 yılında bu oran %8 olarak gerçekleşmiştir. İşsizlik oranı ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Tunus, Ürdün ve Türkiye iken, Katar, Kuveyt ve BAE ise sırasıyla en düşük işsizlik oranına sahip ülkeler olarak sıralanmaktadır.

Grafik 16: Ticari Açıklık Oranı

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

2014 ile 2020 yılları arasındaki ticari açıklık oranına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalamasının 2014 yılında %83,86 iken 2020 yılında bu oran %74,48 olarak gerçekleşmiştir. Ticari açıklık ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla BAE, Bahreyn ve Malezya iken, Pakistan, Mısır ve Bangladeş ise sırasıyla en düşük ticari açıklık oranına sahip ülkeler olarak sıralanmaktadır.

Grafik 17: Doğrudan Yabancı Yatırımların Oranı

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) ve The World Bank (2021) verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

2014 ile 2020 yılları arasındaki doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranına baktığımız zaman; 19 İslam ülkesinin ortalamasının 2014 yılında %2,16 iken 2020 yılında bu oran %1,64'e gerilemiştir. Doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranı ortalaması en yüksek olan ülkeler sırasıyla Azerbaycan, Ürdün ve Malezya iken, Katar, Kuveyt ve Cezayir ise sırasıyla en düşük doğrudan yabancı yatırımların GSYİH'ya oranına sahip ülkeler olarak sıralanmaktadır.

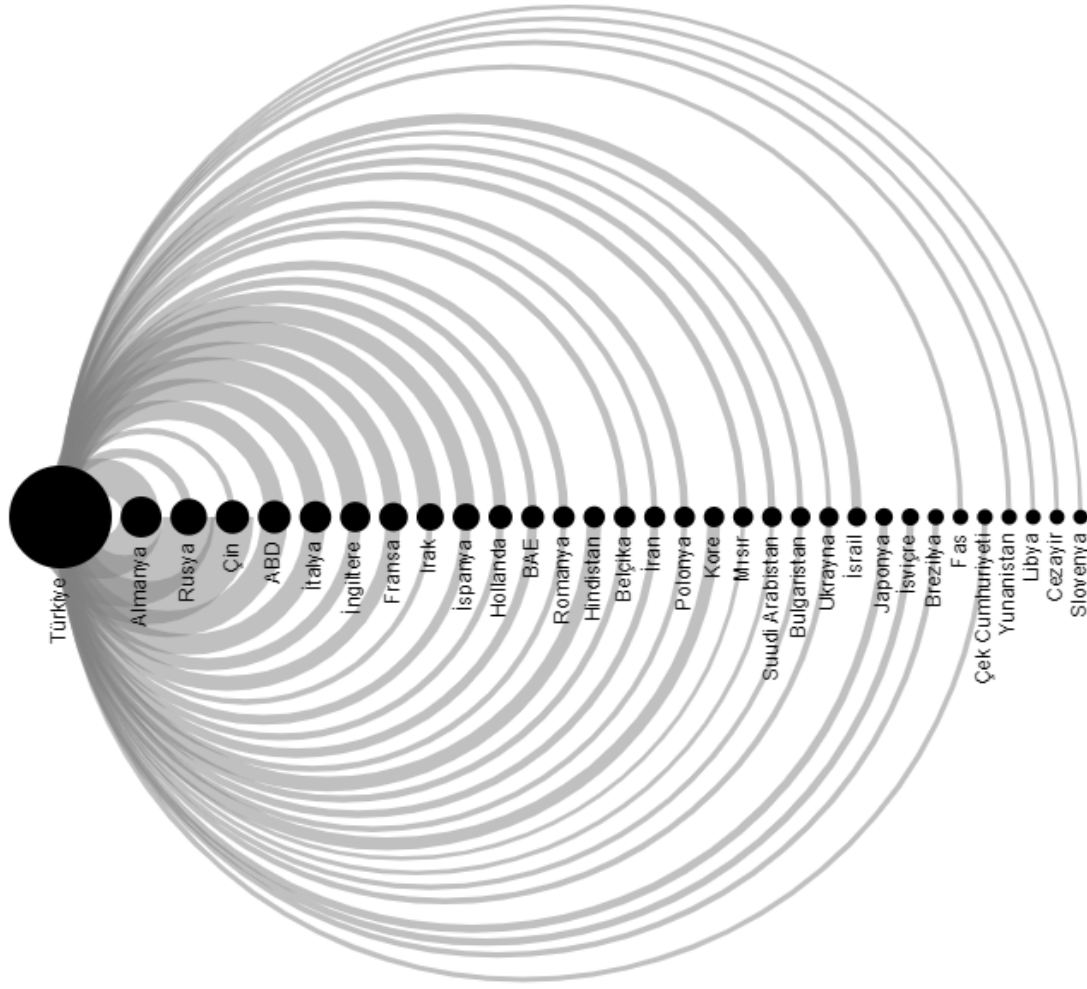
3.12. İslam Ülkeleri Arasında Dış Ticaretin Yönü

Açık ekonomilerin birlikte ticaret yaptıkları ülkelerle para birliği oluşturma iştiağı farklı nedenlere dayanmaktadır. Cari açığın döviz kurunu ayarlayarak giderilmesi, kapalı bir ekonomiye göre açık ekonomilerde bazı olumsuzluklara neden olmaktadır. Ticaret engellerinin kaldırılarak ortak pazarın oluşturulması talep şoklarının benzer etkilere sahip olmasını sağlayacaktır. Böylece bu şokların giderek simetrik hale gelmesi sağlanacaktır. Örneğin ödemeler bilançosunun açık vermesi halinde ülkenin önde gelen ticari ortağının parasının değerlendirilmesi beklenir. Döviz kurundaki artışlar, açık ekonomilerde fazlaca

bulunan ithal mal fiyatlarını doğrudan etkileyecek ve fiyatların yükselmesine neden olacaktır. Bunun sonucunda fiyat istikrarı bozulacaktır. Bu durumun yol açtığı olumsuzları gidermek için bu ülke grubu bir para birliği oluşturabilir ve istikrara katkı sağlayabilirler.

Bundan dolayı İslam ülkelerinde dış ticaretin yönü İslam ülkeleri arasından tesis edilmesi hedeflenen parasal birliği doğrudan etkileyecektir. İslam ülkeleri arasında yapılan ticaret hacminin fazla olması parasal birliğe zemin hazırlarken, parasal birliğin oluşturulması bu ticaretin artmasını da sağlayacaktır. Özellikle AB özelinde yapılan çalışmalarda; ülkelerin ortak para kullanarak ticaret yapması, ulusal para kullanarak ticaret yapan ülkelere göre %50 ile %240 oranında ticaret hacmini arttırdığını hesaplanmıştır (Berger ve Nitsch, 2008; Glick ve Rose, 2002; M. Klein, 2002; Rose ve Engel, 2000; Tenreyro, 2001).

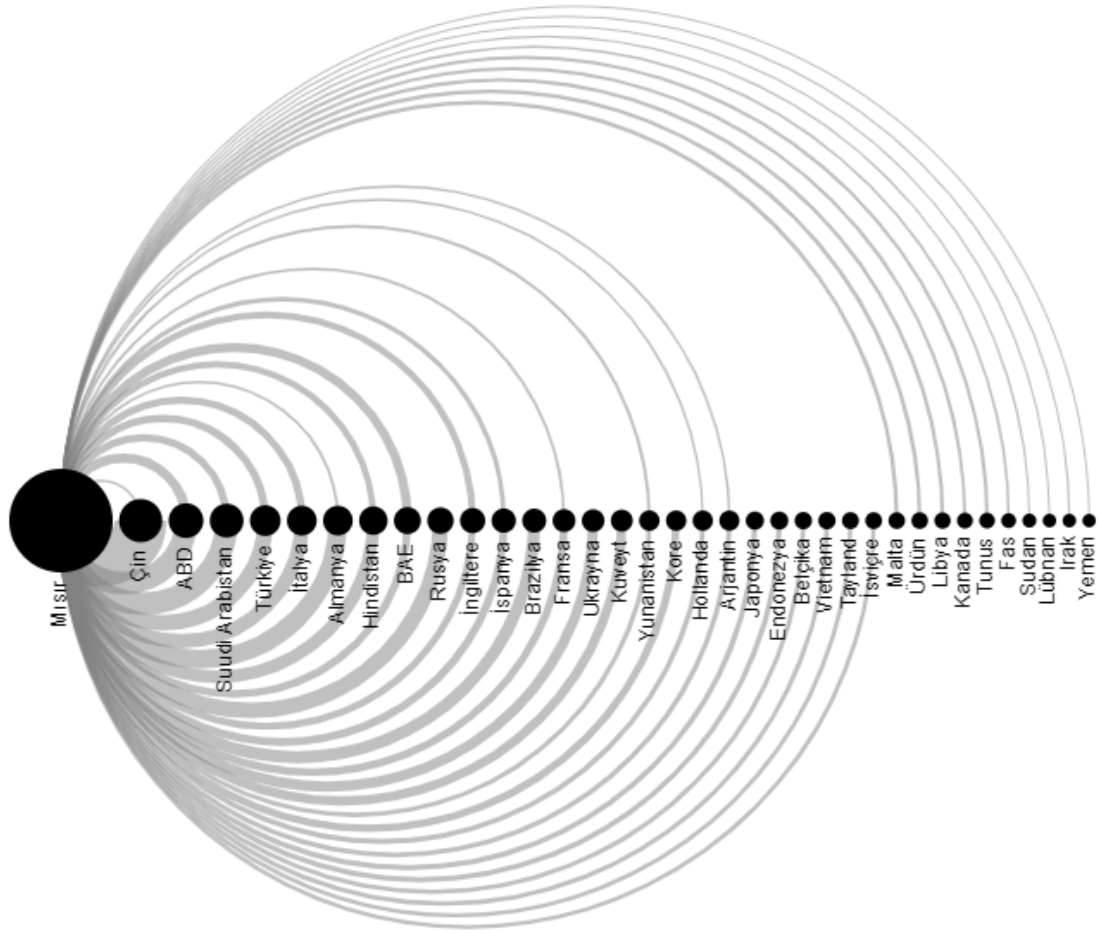
Seçilmiş İslam ülkelerinde dış ticaretin yönünü görselleştirmek için yay diyagramı kullanılmıştır. Ülkelerin sıralaması gösteren kürelerin büyüklüğü, seçilmiş ülke ile sahip olduğu ihracat ve ithalat toplamını görece ifade etmektedir. Ayrıca ülkelerin dış ticaretini ifade eden kürelerin üst kısmında yer alan çizgiler seçilmiş ülkenin ihracatını ifade ederken, alt kısımda yer alan çizgiler ithalatı ifade etmektedir. Çizgilerin büyüklüğü ve küçüklüğü görece olarak ihracat-ithalat hacmini ifade etmektedir.

Şekil 5: 2019 Yılı Türkiye'de Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

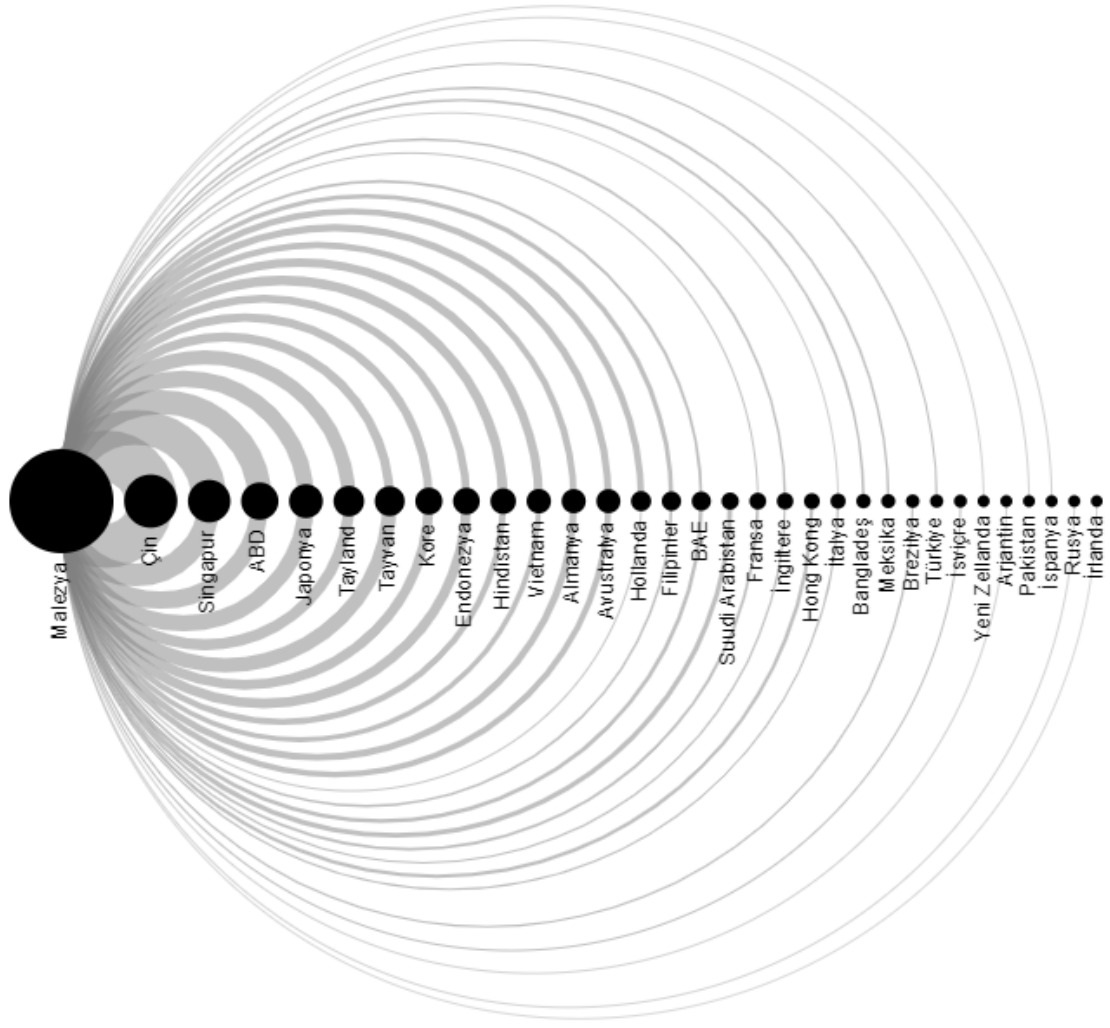
Türkiye'nin 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; Almanya'nın en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Almanya'dan toplam 19 milyar dolar ithalat yapılmasına karşın, 16,5 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Almanya'dan sonra sırasıyla İngiltere, Irak, İtalya, ABD ve İspanya en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Türkiye'nin en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Rusya 23 milyar dolar ile ilk sırada yer almakta, sırasıyla Almanya, Çin, ABD, İtalya ve Fransa bu listenin başında gelmektedir. Türkiye'nin dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arsında sadece 8 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir. Bu ticari ortaklık özellikle tarımsal ürünlerin, dayanıklı tüketim mallarının ihracatını, petrol ve doğalgaz olmak üzere yer altı kaynaklarının ithalatını kapsamaktadır.

Şekil 6: 2019 Yılı Mısır'da Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

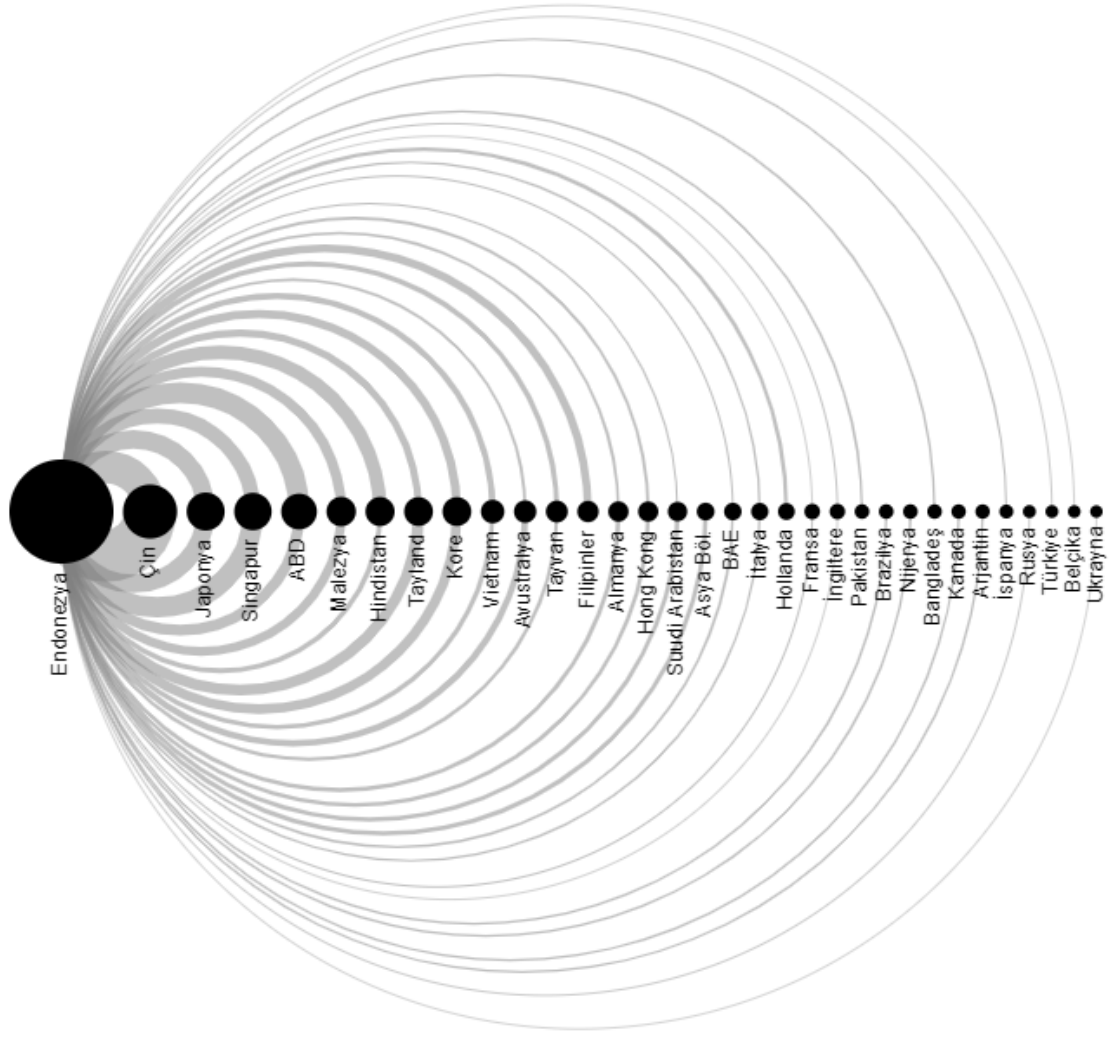
Mısır'ın 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; ABD'nin en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte ABD'den toplam 5,2 milyar dolar ithalat yapılmasına karşın, 2,2 milyar dolar ihracat yapılmıştır. ABD'den sonra sırasıyla BAE, Türkiye, Suudi Arabistan, İtalya ve İngiltere en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Mısır'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Çin 12 milyar dolar ile ilk sırada yer almakta, sırasıyla ABD, Suudi Arabistan, Almanya, Türkiye ve Rusya bu listenin başında gelmektedir. Mısır'ın dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arasında 13 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir.

Şekil 7: 2019 Yılı Malezya'da Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

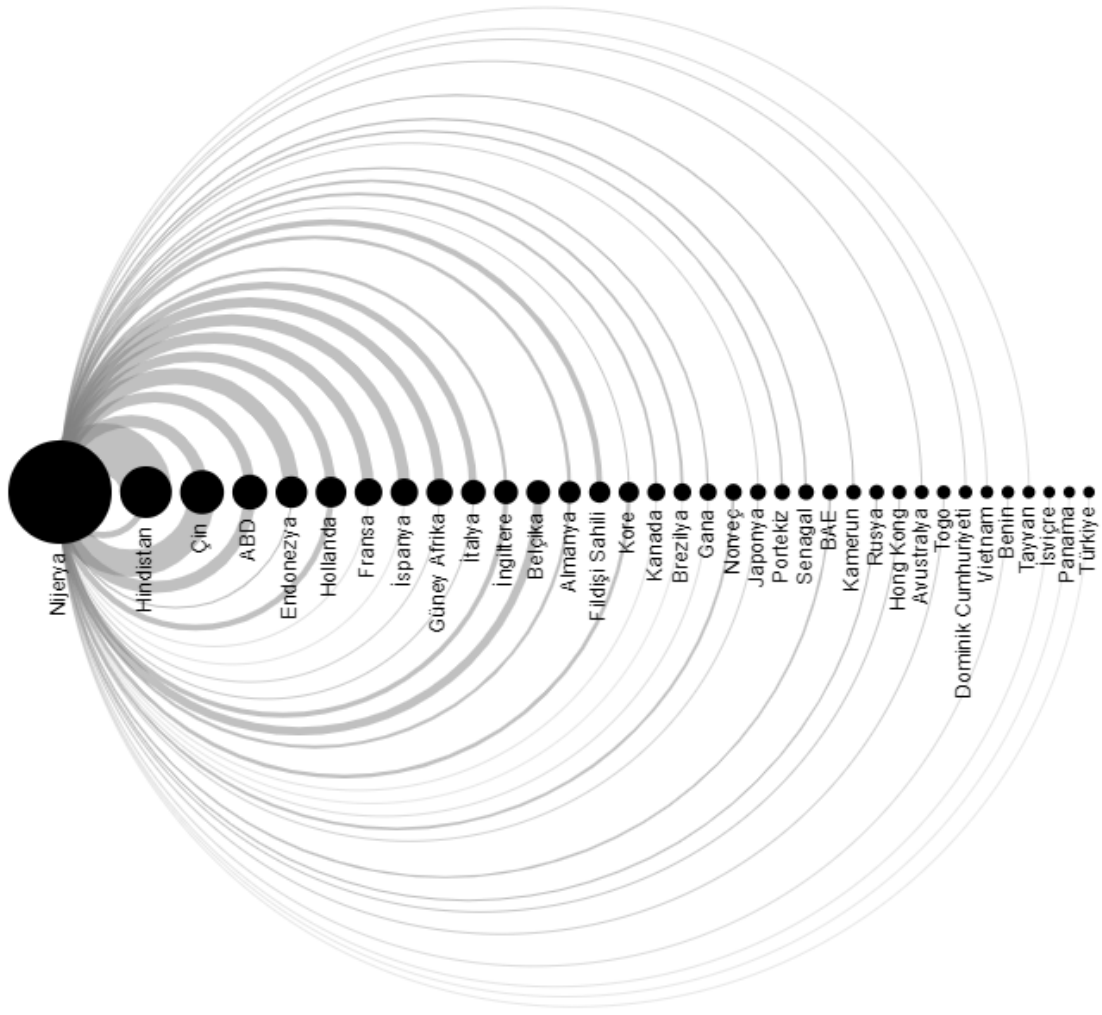
Malezya'nın 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; Çin'in en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Çin'den toplam 42,3 milyar dolar ithalat yapılmasına karşın 33,6 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Çin'den sonra sırasıyla Singapur, ABD, Japonya, Tayland ve Hindistan en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Malezya'nın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Çin, Singapur, ABD, Japonya, Tayvan ve Tayland bu listenin başında gelmektedir. Malezya'nın dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arasında sadece 6 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir.

Şekil 8: 2019 Yılı Endonezya'da Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

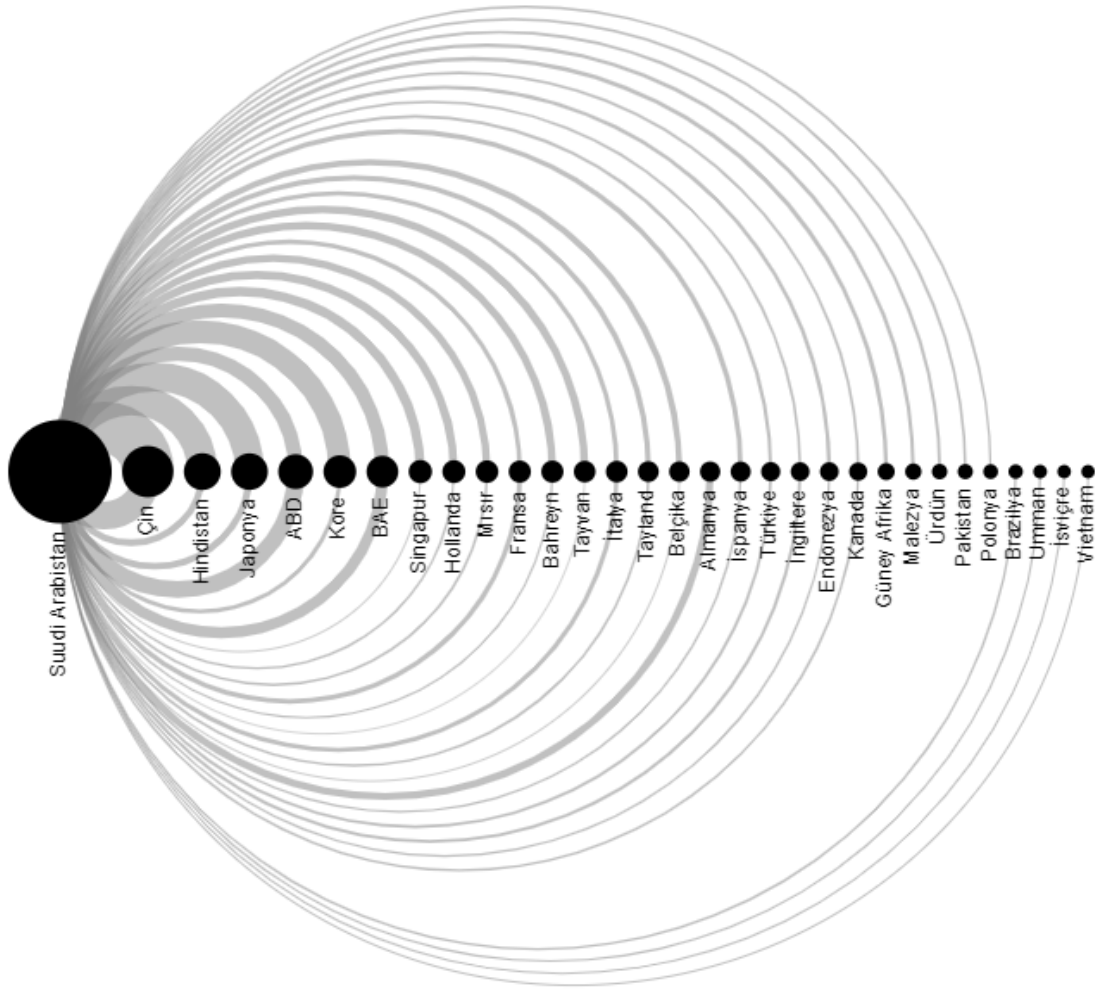
Endonezya'nın 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; Çin'in en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Çin'den toplam 45 milyar dolar ithalat yapılmasına karşın 28 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Çin'den sonra sırasıyla Singapur, ABD, Japonya, Singapur, Hindistan ve Malezya en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Malezya'nın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Çin, Singapur, Japonya, Tayland, ABD ve Kore bu listenin başında gelmektedir. Endonezya'nın dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arasında sadece 7 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir.

Şekil 9: 2019 Yılı Nijerya'da Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

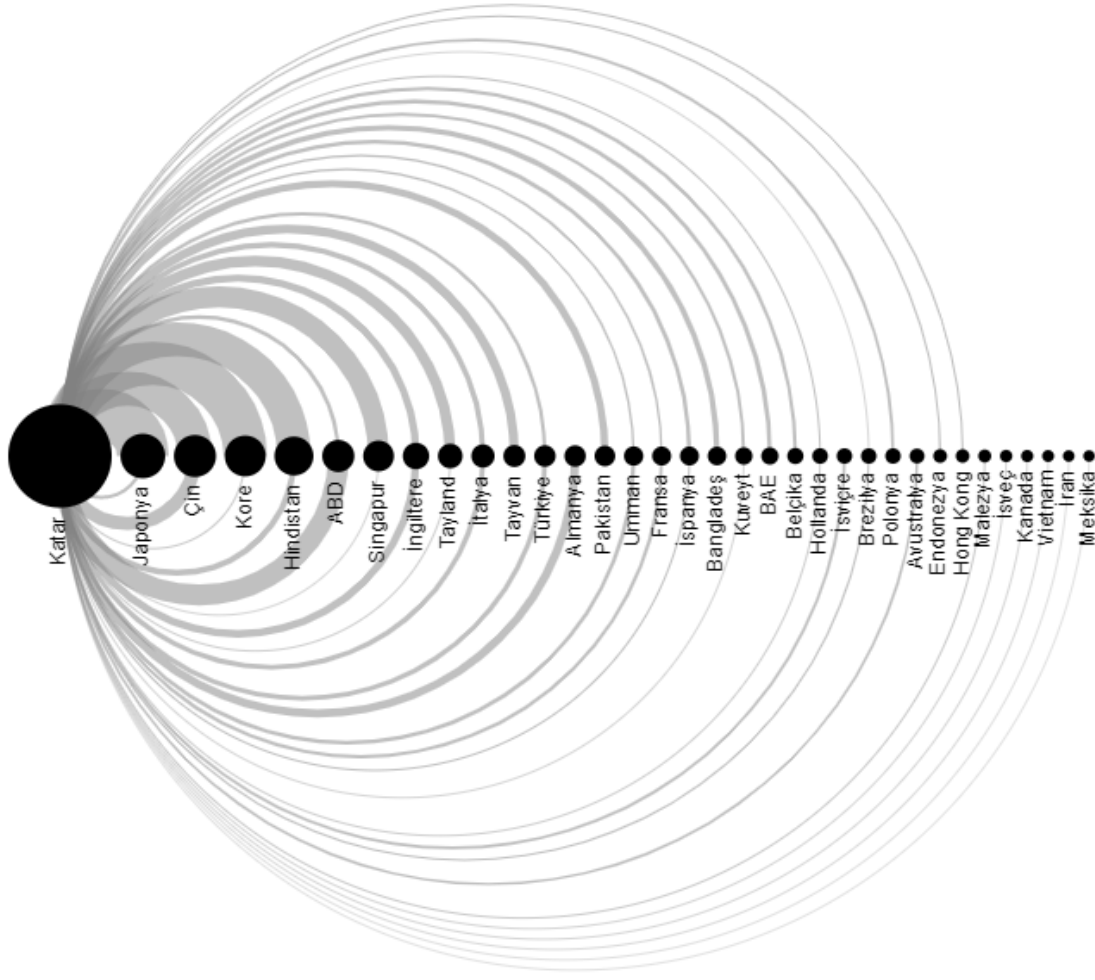
Nijerya'nın 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; Hindistan'ın en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Hindistan'dan toplam 2,3 milyar dolar ithalat yapılmasına karşın 19 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Hindistan'dan sonra sırasıyla Endonezya, Çin, Fransa, İspanya, ABD ve Hollanda en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Malezya'nın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında Çin, ABD, Belçika, Hindistan, Hollanda ve İngiltere bu listenin başında gelmektedir. Nijerya'nın dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arasında sadece 9 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir.

Şekil 10: 2019 Yılı Suudi Arabistan'da Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Suudi Arabistan'ın 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; Çin'in en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Çin'den toplam 25,2 milyar dolar ithalat yapılmasına karşın 47,5 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Çin'den sonra sırasıyla Hindistan, Japonya, Kore, ABD, BAE ve Singapur en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Suudi Arabistan'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında ABD, Çin, BAE, Almanya, Hindistan ve Japonya bu listenin başında gelmektedir. Suudi Arabistan'ın dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arasında sadece 9 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir.

Şekil 11: 2019 Yılı Katar'da Dış Ticaretin Yönü

Kaynak: The International Monetary Fund (2021) *Direction of Trade Statistics* verileri kullanılarak hazırlanmıştır.

Katar'ın 2019 yılındaki en fazla dış ticaret yaptığı 25 ülkeyi incelediğimizde; Japonya'nın en önemli ticaret ortağı olduğunu görmekteyiz. Bu tarihte Japonya'dan toplam 1 milyar dolar civarı ithalat yapılmasına karşın 13,5 milyar dolar ihracat yapılmıştır. Japonya'dan sonra sırasıyla Kore, Çin, Hindistan, Singapur, Tayland ve Tayvan en fazla ihracat yapılan ülkelerin başında gelmektedir. Buna karşın Katar'ın en fazla ithalat yaptığı ülkeler arasında ABD, Çin, Almanya, İngiltere, Hindistan ve İtalya bu listenin başında gelmektedir. Katar'ın dış ticaretinde en önemli yere sahip 25 ülke arasında sadece 9 ülkenin İİT'na üye olduğu görülmektedir.

BÖLÜM 4: D-8 ÜLKELERİ İÇİN OPTİMUM PARA SAHASININ TEST EDİLMESİ

Parasal birlik oluşturacak ülkelerin yaşadıkları şokların benzer yapıya olması gerekmektedir. Böylece üye ülkeler açısından alınacak kararların sonuçları toplam faydaya katkı sağlayacak ve bu kararlar üye tüm ülkelerde kolayca uygulanabilecektir. Bu bölümde, İslam ülkeleri arasında parasal birlik oluşturulmasının fizibilitesi D-8 ülkelerini oluşturan Bangladeş, Mısır, Endonezya, İran, Nijerya, Pakistan, Malezya ve Türkiye örnekleme üzerinden ampirik olarak incelenmiştir. Döviz kuru, faiz, enflasyon ve dış ticaret değişkenleri arasındaki ilişkinin yönü ve büyüklüğü, ayrıca D-8 ülkelerinin yaşadığı şokların birbirine benzeyip benzemediği Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) vasıtasıyla incelenmiştir.

4.1. Veriler

Ülkelerin parasal birliğine uygun olup olmadığını analiz etmek için literatürde farklı teknikler ve değişkenler kullanılmıştır. OPS teorisinde yer alan şokların benzer olup olmadığı kriterinin test edildiği bu çalışmalarda ülkelerin yaşadıkları şokların simetrik mi asimetrik mi olduğu araştırılmıştır. Eğer bu ülkeler simetrik şok yaşıyorlarsa parasal birlik oluşturmada elverişli olduğu, fakat yaşadıkları şoklar asimetrik ise bu ülkelerin parasal birlik oluşturması halinde elde edilecek faydanın katlanılacak maliyetten daha az olacağı anlamına geldiği sonucuna ulaşılmıştır.

Kurulduğu günden bu yana istikrarlı bir şekilde varlığını sürdüren APB’de yakınsama süreciyle üye olacak ülkelere belirli makro ekonomik göstergelerini daha önce belirlenen kriterlere uygun hale getirmesi beklenmiştir. Bu göstergelerin başında ise döviz kuru istikrarı, enflasyon ve faiz gelmektedir. Çalışmamızda D-8 ülkelerinin optimum bir para alanı olup olmadığını yani bir parasal birlik potansiyeli taşıyıp taşımadığını test etmek adına döviz kuru, enflasyon ve faiz değişkenleri birlikte analiz edilmiştir. Ayrıca bu değişkenlere ek olarak dış ticaret değişkeni de eklenmiştir. Çalışmamız 2000 yılı ile 2020 yıllarını kapsayan çeyreklik veriler kullanılmıştır. Veriler Eviews 11 paket programı kullanılarak analiz edilmiştir.

Tablo 31: Kullanılan Değişkenler Hakkında Bilgiler

Kısaltma	Kullanılan Değişkenler	Dönem	Kaynak
Dolar	Dolar Kuru	2000Q1-2020Q4	IMF (2021)
Faiz	Mevduat Faiz Oranı Ortalaması	2000Q1-2020Q4	IMF (2021)
Enflasyon	Tüketici Fiyat Endeksi (2010 Yılı)	2000Q1-2020Q4	IMF (2021)
Ticaret	D-8 Ülkelerine Yapılan İhracat ve İthalat Toplamı	2000Q1-2020Q4	IMF (2020)

4.2. Yöntem

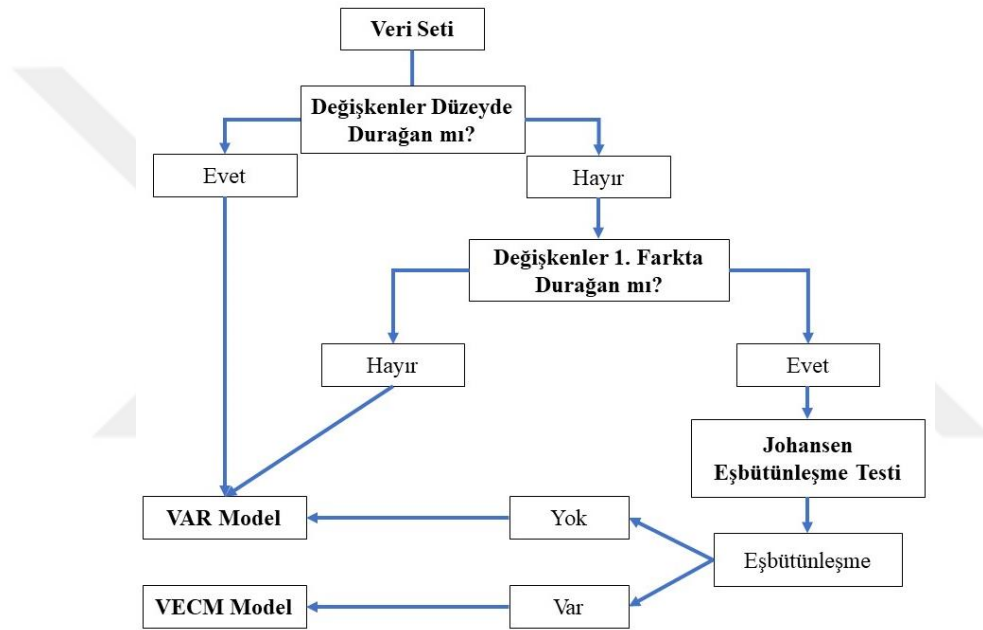
Zaman serileri, ilgilenilen bir değişkenin belirli bir tarih aralığında aldığı değerlerin bir kümesini oluşturmaktadır. Çeşitli ekonometrik yöntemler kullanılarak bir değişkenin diğer değişkenlerle ilişkisinin yönü ve gücü tahmin edilebilmektedir. Buna karşın makroekonomik faktörlerin analizinde iktisadi ve finansal değişkenlerin etkileşim halinde olması, analizde kullanılan verilerin içsel veya dışsal olarak tanımlanmasını zorlaştırmaktadır. Sims (1980) tarafından eşanlı denklemlerin analiz edilmesinde bu problemin ortadan kaldırılması amacıyla değişkenlerin içsel-dışsal ayrımına gerek duymaksızın diğer eşanlı denklem sistemlerinden farklılaşan Vektör Otoregresyon (VAR) modeli önerilmektedir. Birden fazla değişkenin kullanıldığı modellerde değişkenlerin birbirleriyle olan ilişkilerinin analiz edilmesi için eşanlı denklem sistemleri yerine, çok denklemlili, çok değişkenli ve her bir değişkenin hem kendi hem de diğer değişkenin şimdiki ve gecikmeli değerleriyle analiz edildiği VAR modeli kullanılmaktadır. VAR modeli, tek değişkenli modellerle teori temelli eşanlı denklem modellerinden daha iyi analiz sonuçlar elde edebilmektedirler. VAR modelinin diğer modellere göre daha fazla tercih edilmesinin bir diğer nedeni ise denklem üzerinde bir kısıtlamaya ihtiyaç duymaksızın dinamik ilişkilerin açıklanmasına olanak sağlamasıdır (Canbazoglu, 2010). Y_t ve X_t serilerini ele alırsak, VAR modeli 1 ve 2 numaralı denklemlerinde gösterilmiştir.

$$y_t = a_1 + \sum_{j=1}^n \beta_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \delta_j x_{t-j} + e_{1t} \quad (1)$$

$$x_t = a_2 + \sum_{j=1}^n \theta_j y_{t-j} + \sum_{j=1}^m \vartheta_j x_{t-j} + e_{2t} \quad (2)$$

Denklemlerde yer alan e_{1t} ve e_{2t} hata terimlerini göstermektedir. X'in gecikmeli değeri Y değişkenini etkilerken, Y'nin gecikmeli değeri ise X değişkenini etkilemektedir.

Kullanılan değişkenlerinin farkının alınması halinde serilerin eşbütünleşme ilişkilerinde kayıplar olduğundan dolayı sistemdeki değişkenlerin durağan olup olmaması önemli bir tartışma konusudur. Serilerin durağan olmaması halinde analiz sonuçlarının güvenilirliğini olumsuz yönde etkilemekte, değişkenler arasında aslında olmayan bir ilişki varmış gibi değerlendirilebilmektedir. Bu nedenle zaman serisi verilerinin durağan olup olmadığını belirlemek oldukça önemlidir.

Şekil 12: Yöntem Seçiminde İzlenecek Yol

Araştırmamızda öncelikle serilerin durağan olup olmadıklarını tespit edebilmek için Genişletilmiş Dickey Fuller (ADF) ve Phillips-Perron (PP) birim kök testleri kullanılmıştır. Daha sonra değişkenlerin durağan olup olmaması ve eşbütünleşmenin varlığına göre VAR veya VECM analizinden yararlanılacaktır.

4.2.1. Genişletilmiş Dickey Fuller ve Phillips Perron Birim Kök Testi

Zaman serilerinin birim köke sahip olması, analiz edilen serinin bir önceki dönemde karşılaştığı şokun sistem içinde kalması anlamına gelmektedir. Serideki şokların kalıcı nitelikte olması serinin durağan olmadığını göstermektedir. Serilerin durağan olup

olmadıklarının test edilmesi için birim kök testleri kullanılmaktadır. Durağanlığın test edilmesinde başlıca birim kök testlerinden ADF ve PP birim kök testi kullanılacaktır.

Dickey-Fuller birim kök testinin otokorelasyon durumunu göz ardı etmesi nedeniyle hata terimlerinin otokorelasyon içermesi halinde bu model kullanılamamaktaydı. Bu eksikliği ortadan kaldırmak amacıyla modele değişkenin gecikmeli değerlerinin dahil edilmesi sonucunda genişletilmiş Dickey ve Fuller (1981) testi geliştirilmiştir.

ADF birim kök testi denklemi şu şekilde yazılmaktadır:

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^m \alpha_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (3)$$

$$\Delta Y_t = \beta_1 + \beta_2 T + \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^m \alpha_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (4)$$

$$\Delta Y_t = \delta Y_{t-1} + \sum_{j=1}^m \alpha_j \Delta Y_{t-j} + \varepsilon_t \quad (5)$$

3 numaralı denklem sabit terimin olduğu, 4 numaralı denklem sabit terimin ve trendin olduğu ve 5 numaralı denklemde ise sabit terimsiz ve trendin yer almadığı model göstermektedir.

Bu denklemlerde yer alan Y zaman serisini, $\sum_{j=1}^m \alpha_j \Delta Y_{t-j}$ bağımlı değişkenin gecikmesini,

T trendi, ε hata terimini, Δ birinci fark operatörünü ifade etmek etmektedir.

$H_0: \delta = 0; |t_\delta| < |\tau|$ (Seri durağan değil, birim kök var)

$H_a: \delta < 0; |t_\delta| > |\tau|$ (Seri durağan, birim kök yok)

Dickey-Fuller birim kök testinde olduğu gibi $H_0: \delta = 0$ hipotezine karşın $H_a: \delta < 0$ hipotezi test edilir. $H_0: \delta = 0$ sonucu elde edilirse serinin birim köke sahip, durağan bir seri olmadığı söylenebilir.

PP birim kök testi, hata terimleri ile ilgili kısıtlayıcı varsayımlara yer vermemekte, değişen varyansı dikkate almakta ve serilerdeki yapısal kırılmaları tespit etmede diğer testlere nazaran daha etkili olmaktadır. PP testi bazı özellikleri sayesinde ADF birim kök testini tamamlayıcı niteliğe sahiptir ve yüksek derecedeki korelasyonu test etmek

amacıyla 1988 yılında geliştirilmiştir. Ayrıca bu test otokorelasyon durumunu dikkate almakta ve otokorelasyonu ortadan kaldırmak için yeterli bağımlı değişkenin gecikmesini modele dahil etmemekte bunun yerine Newey-West tahmincisini kullanmaktadır (Canbazoglu, 2010).

ADF birim kök testinde olduğu gibi, t istatistiğinin mutlak değerinin, MacKinnon kritik istatistiğinin mutlak değerlerinden büyük olması halinde, serinin birim kök boş hipotezi reddedilerek serinin birim köke sahip olmadığı durağan olduğu anlaşılr. PP birim kök testinin özellikle küçük örneklem için daha güçlü sonuçlar elde ettiği, otokorelasyon ve değişen varyansa karşı daha güçlü olduğunu ve standart birim kök testlerinin, birim kökün varlığını kabul etme eğiliminde olduğu ileri sürülmektedir. Çalışmamızda ADF ve PP birim kök testleri birlikte kullanılarak sonuçların birbirini destekleyip desteklemediği test edilmiştir.

Tablo 32: Bangladeş'e Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	-1.7012	-2.7788	-1.5465	-2.4791
	1. Fark	-6.0628***	-6.1499***	-6.2116***	-6.3027***
Ticaret	Düzeyde	-1.1107	-3.1305	-1.4731	-2.9317
	1. Fark	-8.9769***	-8.9450***	-12.1552***	-12.089***
Faiz	Düzeyde	-1.7715	-1.7760	-1.5464	-1.5540
	1. Fark	-6.6595***	-6.6296***	-6.5706***	-6.5385***
Enflasyon	Düzeyde	1.7994	-3.3045*	4.5211	-2.8517
	1. Fark	-1.9321	-3.9335**	-9.2189***	-11.292***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Bangladeş’e ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 33: Endonezya’ya Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	-0.6385	-1.9839	-1.0307	-2.0324
	1. Fark	-6.4427***	-6.4351***	-8.3761***	-8.3258***
Ticaret	Düzeyde	-1.6595	-2.0577	-1.5574	-1.9020
	1. Fark	-10.956***	-10.929***	-10.986***	-10.967***
Faiz	Düzeyde	-2.0643	-3.8130**	-1.9092	-2.7041
	1. Fark	-5.3426***	-5.3088***	-3.9887***	-3.9681**
Enflasyon	Düzeyde	-0.6283	-1.7502	-0.6259	-1.7502
	1. Fark	-8.8265***	-8.8207***	-8.8282***	-8.8209***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Endonezya’ya ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 34: İran'a Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	0.4532	-1.4055	0.3860	-1.4055
	1. Fark	-8.0730***	-8.1193***	-8.0636***	-8.1078***
Ticaret	Düzeyde	-1.7821	-0.8445	-1.9550	-1.6674
	1. Fark	-9.5792***	-9.7617***	-8.7844***	-9.0687***
Faiz	Düzeyde	-2.1949	-2.1931	-2.1949	-2.2402
	1. Fark	-9.1219***	-9.0845***	-9.1346***	-9.0941***
Enflasyon	Düzeyde	3.5352	0.3357	2.2534	-0.7715
	1. Fark	-1.7432	-3.4571*	-3.9119***	-4.2290***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

İran’a ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 35: Malezya'ya Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	-1.5462	-1.7389	-0.9689	-1.2344
	1. Fark	-6.4445***	-6.4560***	-6.2366***	-6.2374***
Ticaret	Düzeyde	-1.4806	-2.2912	-1.3651	-2.2142
	1. Fark	-10.244***	-10.204***	-10.460***	-10.446***
Faiz	Düzeyde	-2.1294	-2.5693	-1.2976	-1.7585
	1. Fark	-5.6149***	-5.6727***	-5.6760***	-5.7372***
Enflasyon	Düzeyde	-0.2549	-2.3811	-0.2539	-2.5894
	1. Fark	-7.7932***	-7.7430***	-7.7035***	-7.6448***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwidth” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Malezya’ya ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 36: Mısır'a Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	-0.8818	-2.0168	-0.5253	-1.6497
	1. Fark	-5.5129***	-5.4955***	-5.4636***	-5.4445***
Ticaret	Düzeyde	-1.1280	-2.7667	-1.3063	-2.5498
	1. Fark	-11.930***	-11.855***	-11.757***	-11.686***
Faiz	Düzeyde	-2.5939*	-2.7822	-1.9178	-2.0111

	1. Fark	-3.7180***	-3.7002**	-5.7819***	-5.750***
	Düzeyde	1.1269	-1.9853	1.9427	-1.2607
Enflasyon	1. Fark	-2.4085	-4.7528***	-4.1502***	-4.6917***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Mısır’a ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 37: Nijerya'ya Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	1.3841	-0.5507	1.2929	-0.7113
	1. Fark	-7.5207***	-7.7770***	-7.4782***	-7.6893***
Ticaret	Düzeyde	-1.1524	-3.3334*	-1.3540	-3.3634*
	1. Fark	-12.231***	-12.162***	-12.468***	-12.397***
Faiz	Düzeyde	-2.5533	-3.8126**	-1.9472	-2.9223
	1. Fark	-5.8939***	-5.8607***	-5.7472***	-5.7060***
Enflasyon	Düzeyde	2.1947	-0.9831	3.5171	-0.5994
	1. Fark	-4.8953***	-5.7463***	-4.7896***	-5.7321***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Nijerya’ya ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 38: Pakistan'a Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	-0.0215	-3.0728	1.4261	-0.9286
	1. Fark	-2.6641*	-2.9408	-4.7801***	-5.2109***
Ticaret	Düzeyde	-1.6083	-2.6922	-1.3792	-2.6922
	1. Fark	-11.161***	-11.109***	-11.453***	-11.621***
Faiz	Düzeyde	-2.2501	-2.4907	-1.7111	-1.6154
	1. Fark	-5.0545***	-5.0601***	-4.1285***	-4.1456***
Enflasyon	Düzeyde	2.8305	-1.9114	3.3615	-1.1494
	1. Fark	-1.6849	-6.2257***	-4.9758***	-6.1077***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Pakistan’a ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünleşik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 39: Türkiye’ye Ait Değişkenlerin ADF ve PP Testi Sonuçları

Değişkenler		ADF Testi		PP Testi	
		Sabit	Sabit-Trendli	Sabit	Sabit-Trendli
Dolar	Düzeyde	5.2828	3.5890	4.6317	2.5828
	1. Fark	-6.6720***	-7.5364***	-6.7699***	-7.4767***
Ticaret	Düzeyde	-1.5652	-0.6285	-1.76283	-1.7879
	1. Fark	-10.005***	-10.195***	-9.7451***	-10.232***
Faiz	Düzeyde	-2.4356	-2.9619	-1.7691	-1.7856
	1. Fark	-5.6199***	-5.5907***	-5.0052***	-4.9275***
Enflasyon	Düzeyde	7.1480	5.1210	5.2534	5.1210
	1. Fark	-0.5842	-5.2509***	-3.6922***	-5.2509***

Not: ADF testinde uygun gecikme uzunluğu Schwarz bilgi kriterine göre belirlenmiştir. PP testinde “Barlett kernel” ve “Newey West bandwith” kriterleri tercih edilmiştir.

*, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Türkiye’ye ait ADF birim kök testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenlerin düzey değerlerinin durağan olmadığı görülmüştür. Bu değişkenlerin birinci dereceden farkları alınması halinde durağan hale geldikleri tespit edilmiştir. Ayrıca PP testinden elde edilen sonuçlar ADF testinden elde edilen sonuçları desteklediği ve ilgili değişkenlerin birinci dereceden bütünlük olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.2. Johansen Eşbütünleşme Analizi

Birim köke sahip zaman serilerinin istikrarlı bir uzun dönem ilişkisine sahip olup olmadığı VAR modeli analiz edilmeden önce test edilmesi gerekmektedir. Engle ve Granger (1987), test edilen serilerin düzey değerlerinin birim köke sahip olması durumunda bile, ele alınan seriler arasındaki doğrusal bir bileşimin, bu seriler arasındaki uzun dönemli ilişkiyi meydana getirebileceğini belirtmişlerdir.

Modelde yer alan değişkenlerin birim köke sahip olmaları fakat aynı dereceden farkları alınması halinde durağan hale gelmeleri veya bu serilerin düzey değerlerinin meydana getirdiği doğrusal bir bileşimin biri köke sahip olmaması ilgili zaman serilerinin eşbütünleşik bir yapıda olduğu göstermektedir. Bunun sonucunda değişkenler arasında anlamlı bir uzun dönem dengenin bulunduğu görülmektedir. Analiz edilen seriler arasında bir eşbütünleşme ilişkisi bulunuyorsa yani seriler uzun dönemde birlikte hareket ediyorlarsa, düzey değerlerinin analizinde sahte regresyon sorunu ortaya çıkmayacaktır (Canbazoglu, 2010).

VAR tahmininde gecikme uzunluğunun belirlenmesi ve modelin buna göre analiz edilmesi gerekmektedir. Gecikme uzunluğunun doğru belirlenmemesi varyans ayırıştırması sonuçlarının ve etki-tepki fonksiyonlarının tutarsız olması sorununu beraberinde getirebilir. VAR modelinde uygun gecikme uzunluğu nihai öngörü hatası (FPE), Hannan-Quinn (HQ), Akaike ve Schwarz bilgi kriteri gibi yaygın olarak tercih edilen kriterlere göre en uygun gecikme sayısı belirlenir.

Tablo 40: D-8 Ülkeleri İçin Gecikme Uzunluğu Belirleme Kriterleri

D-8	Kriter	0	1	2	3	4	5
Bangladeş	FPE	9.75E+20	1.05E+16	7.81E+15	5.56E+15	3.55E+15	2.60e+15*
	Akaike	59.68052	48.23922	47.94152	47.59234	47.12771	46.78810*
	Schwarz	59.80319	48.85257*	49.04555	49.18705	49.21310	49.36418

Endonezya	HQ	59.72955	48.48434	48.38274	48.22966	47.96113	47.81763*
	FPE	4.67e+27	4.39e+22	2.13e+22*	2.53e+22	2.83e+22	3.37e+22
	Akaike	75.06258	63.48716	62.76021*	62.92300	63.01768	63.16679
	Schwarz	75.18433	64.09594	63.85602*	64.50583	65.08754	65.72366
İran	HQ	75.11128	63.73067	63.19852*	63.55612	63.84561	64.18951
	FPE	1.62e+30	7.17e+25	5.37e+25	4.15e+25*	4.44e+25	4.23e+25
	Akaike	80.90983	70.88469	70.59240	70.32675	70.37839	70.30668*
	Schwarz	81.02980	71.48455*	71.67215	71.88639	72.41792	72.82609
Malezya	HQ	80.95790	71.12501	71.02498	70.95159*	71.19549	71.31603
	FPE	6.59e+17	1.70e+13	1.34e+13	1.33e+13*	1.79e+13	2.23e+13
	Akaike	52.38066	41.81391	41.57213	41.55357*	41.83726	42.03152
	Schwarz	52.50241	42.42269*	42.66794	43.13640	43.90711	44.58840
Mısır	HQ	52.42936	42.05742	42.01044*	42.18669	42.66518	43.05425
	FPE	2.51e+21	4.36e+16	2.87e+16	2.42e+16	1.14e+16	9.79e+15*
	Akaike	60.62547	49.66426	49.24378	49.06612	48.29337	48.11941*
	Schwarz	60.74544	50.26412*	50.32353	50.62576	50.33290	50.63882
Nijerya	HQ	60.67353	49.90458	49.67636	49.69096	49.11047*	49.12876
	FPE	1.04e+24	3.76e+19	2.95e+19*	3.75e+19	4.40e+19	4.27e+19
	Akaike	66.65125	56.42333	56.17699*	56.40856	56.55289	56.49676
	Schwarz	66.77300	57.03211*	57.27280	57.99139	58.62274	59.05364
Pakistan	HQ	66.69995	56.66683	56.61530*	57.04167	57.38081	57.51949
	FPE	1.81e+22	4.71e+16	1.66e+16	1.28e+16	1.15e+16*	1.46e+16
	Akaike	62.60365	49.74135	48.69506	48.42479	48.30651*	48.51903
	Schwarz	62.72362	50.34121	49.77481*	49.98443	50.34603	51.03845
Türkiye	HQ	62.65171	49.98168	49.12764	49.04963*	49.12360	49.52839
	FPE	5.08e+22	3.18e+17	2.53e+17	2.35e+17	1.93e+17*	2.13e+17
	Akaike	63.63327	51.65074	51.41754	51.33800	51.12375*	51.19541
	Schwarz	63.75503	52.25952*	52.51334	52.92083	53.19360	53.75229
	HQ	63.68197	51.89425	51.85585*	51.97112	51.95167	52.21814

Not: *, uygun gecikme sayısını göstermektedir.

Johansen eşbütünleşme analizi yapılmadan önce, kurulacak model için en uygun gecikme sayısı belirlenirken FPE, HQ, Akaike ve Schwarz seçim kriterleri sonuçları elde edilmiş fakat uygun gecikme uzunluğu Schwarz seçim kriterine göre belirlenmiştir. Yapılan çalışmalarda Akaike kriterinin daha büyük gecikme uzunlukları belirlediği belirtilmiştir

(Geweke ve Meese, 1981). Çalışmamızda kullanılan veri seti için gecikme uzunluğu belirlenmesinde kriter arasında daha fazla tercih edilen gecikme sayısının dikkate alınması uygun görülmüştür. Elde edilen sonuçlara göre; Bangladeş, Mısır için 5; Türkiye ve Pakistan için 4; İran ve Malezya için 3; Endonezya ve Nijerya için ise 2 gecikme uzunluğu belirlenmiştir.

Çalışmamızda yer alan seriler arasında eşbütünleşme ilişkisi olup olmadığı, eşbütünleşme analizinde sıklıkla tercih edilen ve Johansen ve Juselius (1990) tarafından geliştirilmiş, maksimum olabilirlik tahminine temel alan eşbütünleşme yöntemi ile test edilmiştir. Bu yöntemi tercih etmemizin başlıca nedeni, aralarında ilişki bulunan iktisadi değişkenlerin belirlenmesinde etkileşimlere izin vermesi ve hata yapısını göz önünde bulundurmasıdır. Ayrıca bu modelde analizin uygulamasında değişkenlerin içsel olup olmadığı hususunda herhangi bir belirlemeye ihtiyaç duyulmamaktadır. Eşbütünleşme varlığının tespit edilmesi, ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir ilişkinin olduğunu göstermesine karşın değişkenler arasındaki ilişkinin yönüyle ilgili bilgi vermemektedir.

Johansen eşbütünleşme analizi yapılırken π matrisinin derecesi bilinmesi gerekmektedir. Π matrisi, $\pi = \alpha\beta$ olarak gösterilir. Bu denklemde β eş bütünleşme matrisini, α ise her bir eşbütünleşme vektörünün ağırlıklarını ifade etmektedir. $r(\pi) = 0$ ise eşbütünleşme yokken, $r(\pi) = 1$ ise 1 tane eşbütünleşme, $r(\pi) = 2$ ise 2 tane eşbütünleşme, $r(\pi) = r$ ise r tane eşbütünleşme ilişkisi olduğunu göstermektedir.

π matris değerinin belirlenmesi için 2 farklı test geliştirilmiştir. Bu testlerden λ trace iz testi 6 nolu denklemle, λ max maksimum özdeğer testi 7 nolu denklemle gösterilmiştir (Hjalmarsson ve Österholm, 2010).

$$\lambda_{trace} = -T \sum_{i=r+1}^n \ln(1 - \hat{\lambda}_i) \quad (6)$$

$$\lambda_{max} = -T \ln(1 - \hat{\lambda}_{r+1}) \quad (7)$$

Seriler arasında eşbütünleşme tespit edilmesi durumunda, vektör hata düzeltme modeliyle Granger nedensellik analizi yapılacak ve değişkenlerde nedenselliğin yönü araştırılacaktır. D-8 ülkeleri için tespit edilen optimal gecikme uzunluğu dikkate alınarak Trace ve Maximum Eigen istatistiklerine göre Johansen eşbütünleşme analizi sonuçları aşağıdaki tablolarda gösterilmiştir.

Tablo 41: Bangladeş İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.310422	75.09497	54.07904**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.259066	46.10424	35.19275**
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.210378	22.71639	20.26184**
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.053548	4.292723	9.164546
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.310422	28.99073	28.58808**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.259066	23.38785	22.29962**
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.210378	18.42367	15.89210**
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.053548	4.292723	9.164546

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Bangladeş'e ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipoteziyle beraber, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r \leq 1$ ve $H_0: r \leq 2$ hipotezleri reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 3 ($H_0: r \leq 3$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçları da iz testi sonuçlarını desteklemekte, değişkenler arasında en çok 3 ($H_0: r \leq 3$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde iki adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 42: Endonezya İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)4	0.304062	48.94235	47.85613**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.132791	19.58033	29.79707
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.077476	8.039785	15.49471
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.018443	1.507812	3.841466
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			

Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.304062	29.36203	27.58434**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.132791	11.54054	21.13162
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.077476	6.531973	14.26460
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.018443	1.507812	3.841466

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Endonezya'ya ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r=0$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçları da iz testi sonuçlarını desteklemekte, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde bir adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 43: İran İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.271695	55.30524	55.24578**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.205301	29.94243	35.01090
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.091917	11.55908	18.39771
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.046932	3.845482	3.841466**
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.271695	25.36281	30.81507
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.205301	18.38335	24.25202
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.091917	7.713597	17.14769
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.046932	3.845482	3.841466**

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

İran'a ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5

anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r=0$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçlarında ise $H_0: r=0$ hipotezi reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde bir adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 44: Malezya İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.234335	58.60289	54.07904**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.200324	37.24206	35.19275**
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.176248	19.35817	20.26184
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.046954	3.847338	9.164546
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.234335	21.36083	28.58808
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.200324	17.88389	22.29962
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.176248	15.51083	15.89210
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.046954	3.847338	9.164546

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Malezya'ya ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r=0$ hipotezi ve $H_0: r \leq 1$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 2 ($H_0: r \leq 2$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçlarına göre ise $H_0: r=0$ hipotezi reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde iki adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 45: Mısır İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.360999	67.49472	63.87610**

En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.158735	32.56254	42.91525
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.129929	19.08034	25.87211
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.100070	8.224228	12.51798

Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.360999	34.93218	32.11832**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.158735	13.48220	25.82321
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.129929	10.85611	19.38704
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.100070	8.224228	12.51798

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Mısır'a ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r=0$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçları da iz testi sonuçlarını desteklemekte, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde bir adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 46: Nijerya İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.344356	71.18023	63.87610**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.245199	36.98706	42.91525
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.125272	14.20166	25.87211
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.040638	3.360397	12.51798

Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi

Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.344356	34.19316	32.11832**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.245199	22.78541	25.82321
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.125272	10.84126	19.38704

En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.040638	3.360397	12.51798
------------------------------	----------	----------	----------

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Nijerya'nın ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r=0$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçları da iz testi sonuçlarını desteklemekte, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde bir adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 47: Pakistan İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.309124	54.81131	47.85613**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.191142	25.59752	29.79707
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.104978	8.839101	15.49471
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.000980	0.077486	3.841466
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.309124	29.21380	27.58434**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.191142	16.75842	21.13162
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.104978	8.761615	14.26460
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.000980	0.077486	3.841466

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Pakistan'a ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için $H_0: r=0$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçları da iz testi sonuçlarını desteklemekte, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme

ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde bir adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Tablo 48: Türkiye İçin Johansen Eşbütünleşme Analizi

Trace İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	İz Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.568477	98.78149	47.85613**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.193316	32.38719	29.79707**
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.111027	15.41611	15.49471
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.074529	6.118714	3.841466**
Max-Eigen İstatistiğine Göre Eşbütünleşme Testi			
Eşbütünleşme Hipotezleri	Öz Değer (Eigenvalue)	Max-Eigen Test İstatistiği	Kritik Değer
Sıfır ($H_0: r=0$)	0.568477	66.39430	27.58434**
En çok 1 ($H_0: r \leq 1$)	0.193316	16.97108	21.13162
En çok 2 ($H_0: r \leq 2$)	0.111027	9.297397	14.26460
En çok 3 ($H_0: r \leq 3$)	0.074529	6.118714	3.841466**

Not: **, %5 düzeyinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir.

Türkiye'ye ait değişkenlerin iz testi sonuçlarını incelediğimizde, ilgili değişkenler arasında eşbütünleşmenin olmadığını iddia eden $H_0: r=0$ hipotezi, iz test istatistiği değerinin %5 anlamlılık düzeyindeki kritik değerden büyük olduğu için, $H_0: r=0$ hipotezi ve $H_0: r \leq 1$ hipotezi reddedilmiştir. Buna karşın, değişkenler arasında en çok 2 ($H_0: r \leq 2$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez ise reddedilememiştir. Max-eigen testi sonuçları da iz testi sonuçlarını desteklemekte, değişkenler arasında en çok 1 ($H_0: r \leq 1$) eşbütünleşme ilişkisi olduğunu iddia eden hipotez reddedilememektedir. Elde edilen bu sonuca göre modelde iki adet eşbütünleşme vektörü bulunmaktadır.

Seriler arasında uzun dönemli ilişkinin tespit edilmesi nedeniyle, değişkenler arasındaki kısa ve uzun dönem uyarlanma sürecini gösteren ve dinamik bir modele uygulanan hata düzeltme mekanizması kullanılmıştır. Değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisi ve bu ilişkinin yönü ile büyüklüğünü belirlemek amacıyla, hata düzeltme modeline dayalı Granger Nedensellik Analizi, etki-tepki analizi ve varyans ayrıştırması uygulanmıştır.

4.2.3. Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM)

Hata düzeltme modeli, zaman serilerinin analizinde kullanılan, kısa ve uzun dönem ilişkisi arasında ortaya çıkan dengesizliğin ve eşbütünleşik değişkenlerin kısa ve uzun dönemli nedensellik ilişkisinin belirlenmesi için kullanılır. İlgili değişkenlerin eşbütünleşik olması halinde standart Granger Nedensellik testinin geçersiz olacağı, seriler arasındaki nedenselliği analiz etmek için hata düzeltme modelinin kullanılması gerektiği belirtilmiştir (Granger, 1988). Eşbütünleşme tahmini seriler arasındaki uzun dönemde dengenin olup olmadığını ortaya koymakta ve fark alma işlemi neticesinde oluşan bilgi kaybına engel olmaktadır. Değişkenler uzun dönem ilişkisine sahip olsa bile kısa dönemli sapmalara sahip olabilirler. Hata düzeltme modeli, kısa dönemli sapmaların ne kadar süre ile düzeltildiğini söylemektedir.

Bağımsız değişkenlerin istatistiksel olarak anlamlı olması, değişkenler arasındaki kısa dönem nedenselliği gösterirken, hata düzeltme katsayısı negatif ve istatistiki olarak da anlamlı olması halinde ilgili değişkenler arasında uzun dönemli bir nedensellik ilişkisinin varlığından söz edilmektedir. Bu katsayının negatif çıkması değişkenler arasındaki dengenin bozulması halinde uzun dönemde tekrar dengeye yaklaşılabileceğini, pozitif çıkması halinde ise giderek dengeden uzaklaşılabileceğini göstermektedir.

Tablo 49: Bangladeş'in Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	0.777688	1.839974	3.072352**	-0.01884
Δ Enflasyon	3.945214***	-	0.905126	2.005344*	0.06564***
Δ Faiz	4.242283***	0.694591	-	1.170601	-0.011906
Δ Ticaret	0.163367	2.301352**	1.563035	-	650963.2

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Bangladeş'in VECM modeli sonuçlarına göre sadece Enflasyon değişkenine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Enflasyon değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzelme yönünde hareket etmediğini göstermektedir. Kısa dönem ilişki

sonuçlarını incelediğimizde Dolar hem Enflasyon'un hem de Faiz'in Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 50: Endonezya'nın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	0.8014	4.1197**	1.7226	0.1024
Δ Enflasyon	2.8543*	-	0.4238	0.1568	0.0006***
Δ Faiz	2.1058	0.5655	-	0.4664	0.0004***
Δ Ticaret	0.5670	1.4819	0.0245	-	-503754.7***

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Endonezya'nın VECM modeli sonuçlarını incelediğimizde Ticaret değişkenlerine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olduğu, Enflasyon ve Faiz değişkenlerine ait ECT'nin ise anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Kısa dönem ilişki sonuçlarını incelediğimizde Dolar Enflasyon'un, Faiz ise Dolar'ın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 51: İran'ın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	0.2588	0.1218	4.4170***	-0.0978
Δ Enflasyon	0.079	-	3.9869**	1.8731	0.0011
Δ Faiz	0.6406	4.9428***	-	2.0952	0.0001**
Δ Ticaret	0.5211	0.86380	4.6886***	-	-21636.06

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

İran'ın VECM modeli sonuçlarını incelediğimizde Faiz değişkenine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Faiz değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzelme yönünde hareket etmediğini göstermektedir. Kısa dönem ilişki

sonuçlarını incelediğimizde Enflasyon Faiz arasında çift yönlü bir Granger nedensellik olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 52: Malezya'nın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	2.1350	0.2050	0.6544	-0.2698***
Δ Enflasyon	0.3103	-	1.5848	0.8126	-1.1594*
Δ Faiz	0.3074	3.9720**	-	0.8057	0.1301
Δ Ticaret	2.6922*	0.0827	1.2734	-	90478378

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Malezya'nın VECM modeli sonuçlarına göre Dolar ve Enflasyon değişkenine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatiftir. Dolar ve Enflasyon değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzelme yönünde hareket ettiğini göstermektedir. Kısa dönem ilişki sonuçlarını incelediğimizde Dolar Ticaret'in, Enflasyon ise Faiz'in Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 53: Mısır'ın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	1.6693	1.7290	2.0871*	-0.0381
Δ Enflasyon	5.0771***	-	0.7919	3.4077** *	0.3606**
Δ Faiz	6.2539***	1.6730	-	0.8612	-0.0336
Δ Ticaret	1.0093	1.4744	0.4846	-	1643685.

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Mısır'ın VECM modeli sonuçlarına göre Enflasyon değişkenine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitifdir. Enflasyon değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzelme yönünde hareket etmediğini göstermektedir. Kısa dönem ilişki sonuçlarını

incelediğimizde, Dolar hem Enflasyon hem de Faiz'in, Ticaret ise Dolar ve Enflasyon'un Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 54: Nijerya'nın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	8.7515***	0.080727	2.2943	-0.1391**
Δ Enflasyon	1.4314	-	0.768084	0.2182	0.0377***
Δ Faiz	1.0728	1.2042	-	1.1054	-0.0148***
Δ Ticaret	0.8903	0.0207	0.584212	-	855160.9

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Nijerya'nın VECM modeli sonuçlarına göre Dolar ve Faiz değişkelerine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatifken, Enflasyon değişkenine ait ECT anlamlı ve pozitiftir. Enflasyon değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzeltme yönünde hareket etmediğini göstermektedir. Kısa dönem ilişki sonuçlarını incelediğimizde, sadece Enflasyon Dolar'ın Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 55: Pakistan'ın Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	2.1413*	1.4394	0.4333	0.1184***
Δ Enflasyon	2.3088*	-	2.3907*	0.4098	0.0248
Δ Faiz	3.2356**	8.865***	-	0.8059	0.0087**
Δ Ticaret	0.5610	0.197846	0.4101	-	-1351374.

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Pakistan'ın VECM modeli sonuçlarına göre Dolar ve Faiz değişkenine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve pozitif olduğu tespit edilmiştir. Dolar ve Faiz değişkelerinin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzeltme yönünde hareket etmediğini göstermektedir.

Kısa dönem ilişki sonuçlarını incelediğimizde, Dolar ve Enflasyon, Faiz ve Enflasyon arasında çift yönlü nedensellik ilişkisi olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Tablo 56: Türkiye'nin Hata Düzeltme Modeline Dayalı Granger Nedensellik Sonuçları

Bağımlı Değişken	Bağımsız Değişken				
	Δ Dolar	Δ Enflasyon	Δ Faiz	Δ Ticaret	ECT
Δ Dolar	-	1.6050	0.9715	0.4747	-0.00464
Δ Enflasyon	5.9509***	-	0.9545	0.7295	-0.07986*
Δ Faiz	1.7201	3.3752**	-	0.7559	0.33637***
Δ Ticaret	0.6302	1.9221	1.4807	-	-18461711

Not: *, **, *** sırasıyla %10, %5 ve %1 düzeylerinde istatistiki anlamlılık derecesini ifade etmektedir. ECT, hata düzeltme terimini ifade etmektedir.

Türkiye'nin VECM modeli sonuçlarına göre Enflasyon değişkelerine ait hata düzeltme katsayısı istatistiksel olarak anlamlı ve negatifken, Faiz değişkenine ait ECT anlamlı ve pozitifdir. Faiz değişkeninin bağımlı değişken olduğu modelde hata düzeltme teriminin, diğer değişkenler arasındaki sapmanın düzelme yönünde hareket etmediğini göstermektedir. Kısa dönem ilişki sonuçlarını incelediğimizde, Dolar Enflasyon'un, Enflasyon ise Faiz'in Granger nedeni olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.4. Granger Nedensellik Testi

İktisadi değişkenler arasındaki nedensellik ilişkisinin varlığının araştırılmasında en sık kullanılan yaklaşımlardan biri Granger tarafından 1969 yılında geliştirilen nedensellik testidir. 1970'li yıllarda zaman serisi literatüründe yaşanan gelişmelerden önce, orijinal Granger nedensellik testinde değişkenlerin zaman serisi özellikleri göz önünde bulundurulmamaktaydı, ancak uygulamalı iktisata ilişkin ortaya çıkan gelişmelerle birlikte, bu durumun önemli bir eksiklik olduğu anlaşılmıştır. Değişkenlerin durağanlık özelliklerinin göz ardı edilmesi, “sahte regresyon” sorunlarına sebep olmakta ve böyle bir regresyondan sağlanan değişkenler arasındaki istatistiksel olarak anlamlı ilişki, nedensellik ilişkisinden ziyade eşanlı korelasyonun bir kanıtı olup değişkenler arasındaki gerçek ilişkinin tespit edilmesini mümkün kılmamaktadır (Granger-Newbold, 1974).

$$y_t = a_1 + \sum_{i=1}^n \beta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j y_{t-j} + e_{1t} \quad (8)$$

$$x_t = a_2 + \sum_{i=1}^n \theta_i x_{t-i} + \sum_{j=1}^m \gamma_j \delta y_{t-j} + e_{2t} \quad (9)$$

8 numaralı denklemde ilk olarak gecikmeli Y değerleri regresyona dahil edilir ve bunun sonucunda kısıtlı hata karelerinin toplamı (RSS_R) bulunur. Daha sonra hem gecikmeli Y değerleri hem de gecikmeli X değerleri modele dahil edilerek kısıtsız hata kareleri toplamı (RSS_U) bulunur ve H_0 ve H_a hipotezleri aşağıdaki gibi oluşturulur:

$$H_0 : \sum_{i=1}^n \beta_i = 0 \quad x_t \quad y_t \text{ 'ye neden olmamaktadır.}$$

$$H_a : \sum_{i=1}^n \beta_i \neq 0 \quad x_t \quad y_t \text{ 'ye neden olmaktadır.}$$

F istatistiği hesaplamak için $F = \frac{(RSS_R - RSS_U) / m}{RSS_U / (n - k)}$ formülü kullanılır. Burada, m

kısıtlama sayısını, n gözlem sayısını ve k ise kısıtsız modeldeki parametre sayısını ifade etmektedir (Freeman, 1983).

Bunun için çalışmamızda öncelikle değişkenlerin birim kök ve eşbütünleşme testleri yapılmıştır. Sonraki aşamada ise serilerin belirlenen özelliklerine uygun olarak seçilecek aşağıdaki denklem çiftlerinden biri kullanılarak Granger nedensellik testi yapılmış ve aşağıdaki sonuçlar elde edilmiştir.

Tablo 57: Kısa ve Uzun Dönem Nedensellik Sonuçları

Değişkenler	Kısa Dönem	Uzun Dönem
Dolar $\Rightarrow$ Enflasyon	Endonezya, Mısır, Pakistan, Türkiye	Türkiye
Dolar $\Rightarrow$ Faiz	Bangladeş, Mısır, Pakistan	Nijerya
Dolar $\Rightarrow$ Ticaret	Malezya	Endonezya
Enflasyon $\Rightarrow$ Dolar	Nijerya, Pakistan	Malezya, Nijerya
Enflasyon $\Rightarrow$ Faiz	İran, Malezya, Pakistan, Türkiye	Nijerya
Enflasyon $\Rightarrow$ Ticaret	Bangladeş,	Endonezya
Faiz $\Rightarrow$ Dolar	Endonezya	Malezya, Nijerya
Faiz $\Rightarrow$ Enflasyon	İran, Pakistan	Türkiye
Faiz $\Rightarrow$ Ticaret	İran	Endonezya
Ticaret $\Rightarrow$ Dolar	Bangladeş, İran, Mısır	Malezya, Nijerya

Ticaret ⇒ Enflasyon

Bangladeş, Mısır

Türkiye

Ticaret ⇒ Faiz

-

Nijerya

Modelin analiz edilmesi sonucunda hata düzeltme terimi katsayısının istatistiksel olarak anlamlı ve negatif olması uzun dönem ilişkinin bulunduğunu göstermektedir. Malezya ve Nijerya’da Enflasyon, Faiz ve Ticaret’in Dolar’ın Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Türkiye’de Dolar ve Faiz’den Enflasyon’a doğru bir uzun dönem nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Uzun dönemde ECT katsayısının negatif olması ilgili değişkenler arasındaki dengesizliğin azaldığına işaret etmektedir. Buna karşın Endonezya, Mısır, Pakistan, Türkiye için Dolar’dan Enflasyon’a, İran, Malezya, Pakistan, Türkiye için ise Enflasyon’dan Faiz’e doğru kısa dönem bir nedensellik bulunmuştur. Buna ek olarak Faiz’den Enflasyon’a doğru kısa dönemde bir etkileşimin İran ve Pakistan için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

4.2.5. Etki-Tepki Fonksiyonu (ETF) Analizi

Johansen analizi kullanılarak Dolar, Enflasyon, Faiz ve Ticaret arasında uzun dönemli ilişki tespit edilmiş ve hata düzeltme modelinin D-8 ülkelerinin bir kısmında çalıştığı görülmüştür. Juselius (1999), Johansen analizinde ilgili değişkenlerin dinamik etkileşimlerini dikkate alması nedeni ile analiz sonuçlarıyla katsayıların büyüklüğünün yorumlanamayacağını belirtmiştir. VAR analizinde katsayıların birer birer yorumlanması güç olduğundan değişkenlerin birbiriyle arasındaki etkileşim etki-tepki fonksiyonu vasıtasıyla tahmin edilmektedir. Etki-tepki fonksiyonu, VAR/VECM modellerindeki bağımsız değişkenlerin, bağımlı değişkenler üzerindeki tepkisini göstermektedir (Şahin ve Doğukanlı, 2014). İlgili değişkenlere verilen bir birim standart sapmalık pozitif şok karşısında diğer içsel değişkenlerin verdiği tepkiler incelenmiştir.

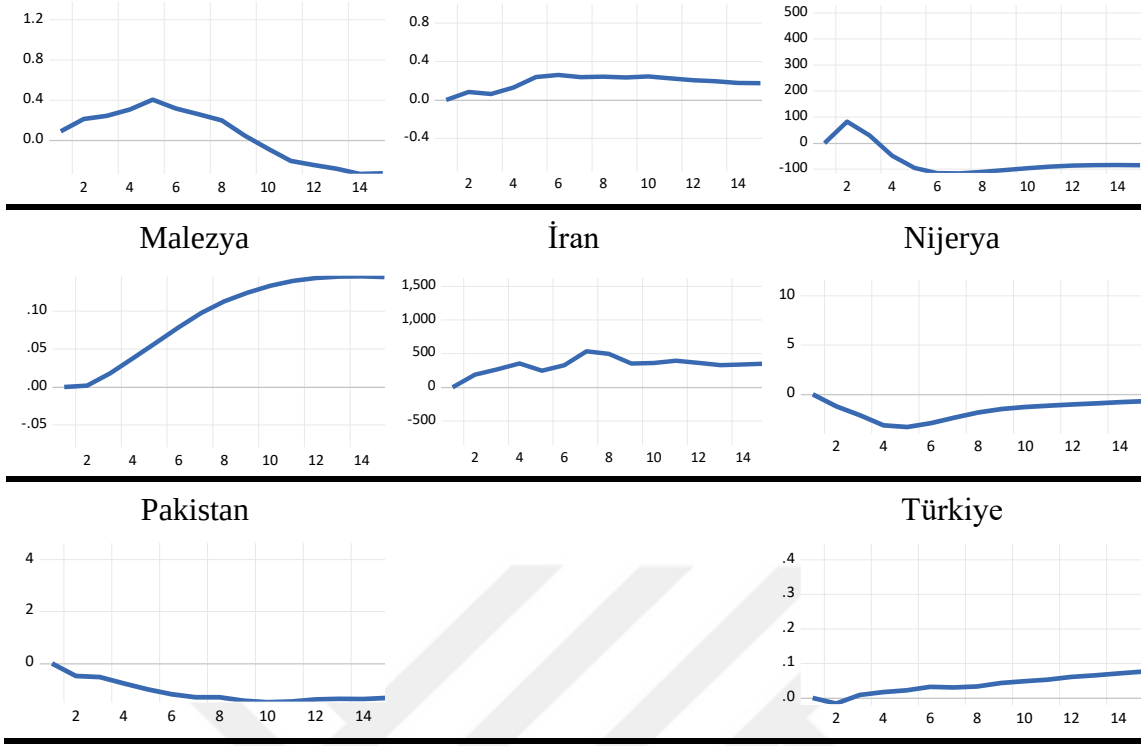
ETF grafiklerinde yatay eksen tepkinin devam ettiği dönemleri, dikey eksen ise tepkinin büyüklüğünü göstermektedir. Grafiklerdeki mavi çizgiler ise modelin hata terimindeki bir standart sapmalık şoka karşı bağımlı değişkenin tepkisini göstermektedir. Kullandığımız değişkenlerin düzey değerleri birim kök içermesi nedeniyle şokların etkisi kalıcı olmakta ve EFT üzerinde sıfırlanamamaktadır.

Tablo 58: Dolar’ın Faiz’e Tepkisi

Bangladeş

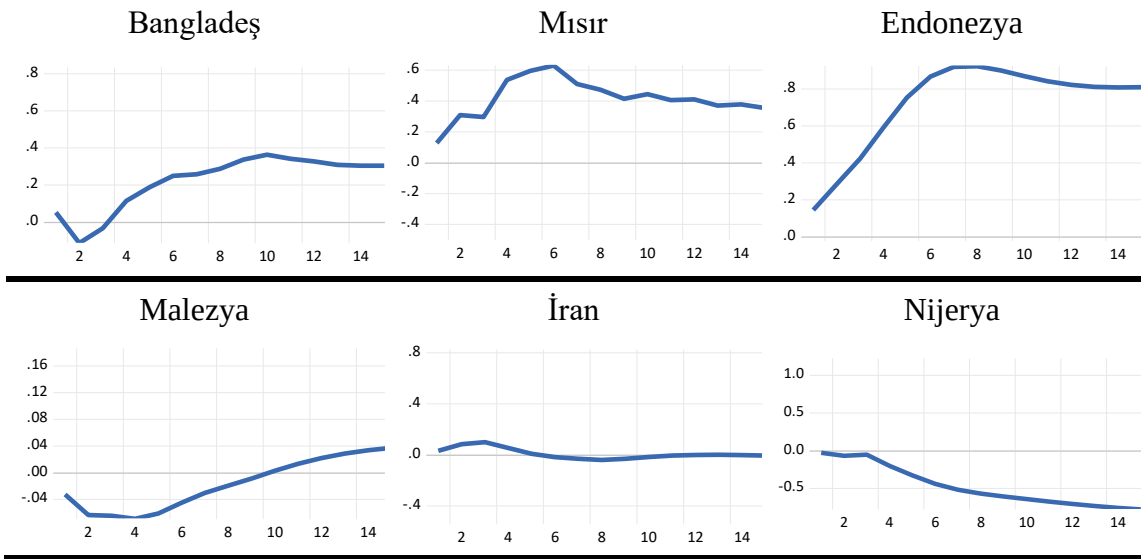
Mısır

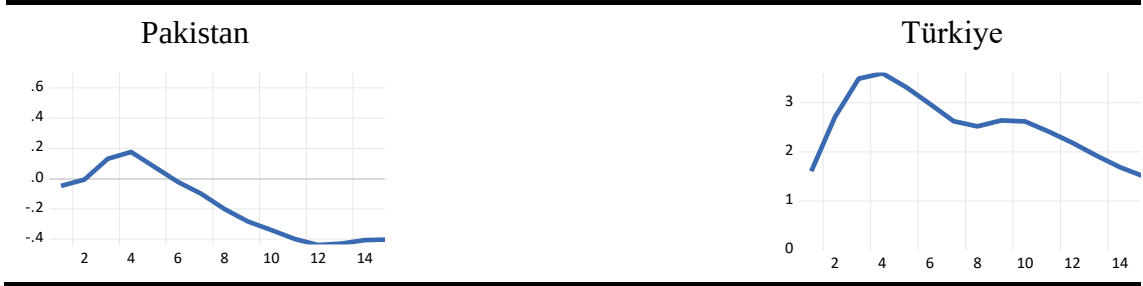
Endonezya

Dolar'ın Faiz'e tepkisini gösteren ETF grafiklerine göre Bangladeş, Mısır, Endonezya ve İran'da Faiz değişkenine uygulanan pozitif bir şoka karşı Dolar da pozitif bir tepki vermekte fakat bu etki 2-4 dönem sonra negatife dönmektedir. Malezya ve Türkiye'de genel olarak Dolar'ın sürekli pozitif bir tepkisi görülmektedir. Nijerya ve Pakistan'da ise Faiz'in Dolar üzerindeki etkisi genel olarak negatif yönlü olduğu tespit edilmiştir.

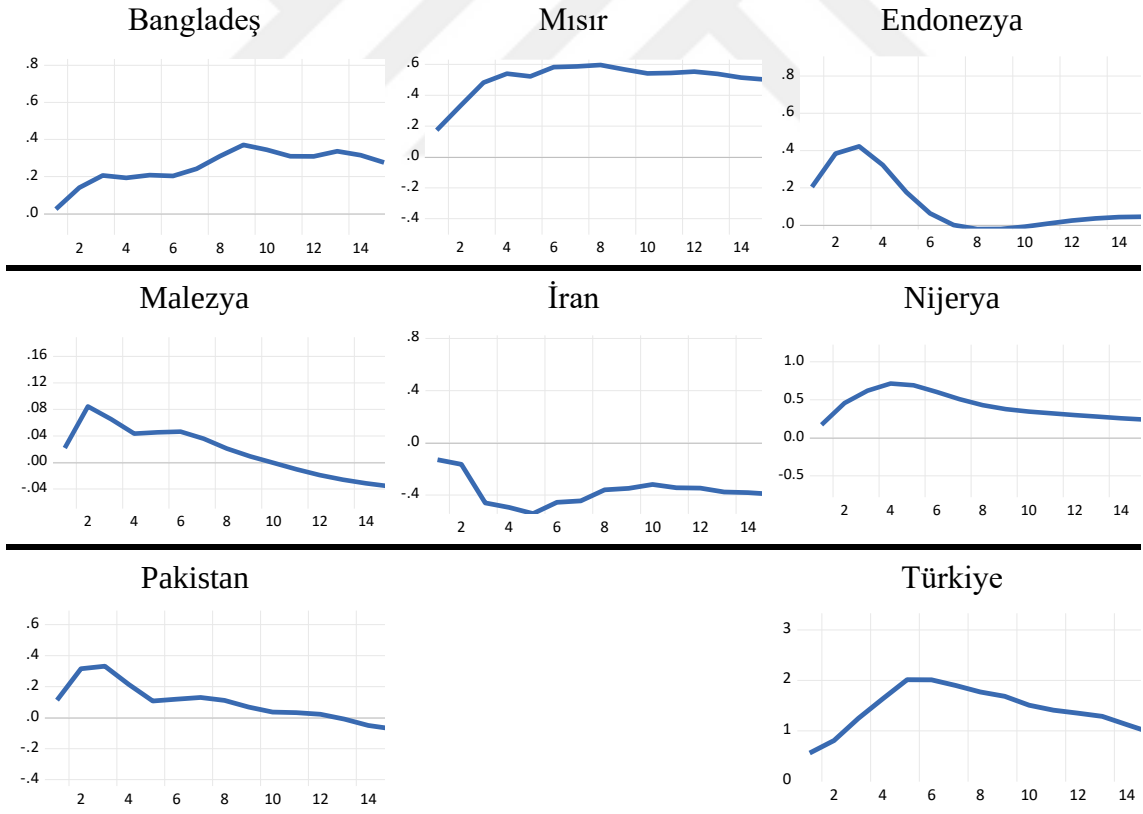
Tablo 59: Faiz'in Dolar'a Tepkisi

Faiz'in Dolar'a tepkisini gösteren ETF grafiklerine göre Mısır, Endonezya, Pakistan ve Türkiye'de Dolar değişkenine uygulanan pozitif bir şoka karşı Faiz değişkeni 4-6. döneme kadar pozitif tepki göstermiştir. Bu aşamadan sonra bu tepkinin etkisi azalmış, Pakistan'da ise negatif bir tepki dönüşmüştür. İran'da Faiz'in Dolar'a karşı pozitif bir tepki görülmesine karşın 6. dönemden sonra bu tepki durağanlaşmıştır. Bangladeş ve Malezya'da ise Faiz değişkeninin tepkisi başlarla negatifken, bir süre sonra pozitif tepki gösterdiği görülmüştür.

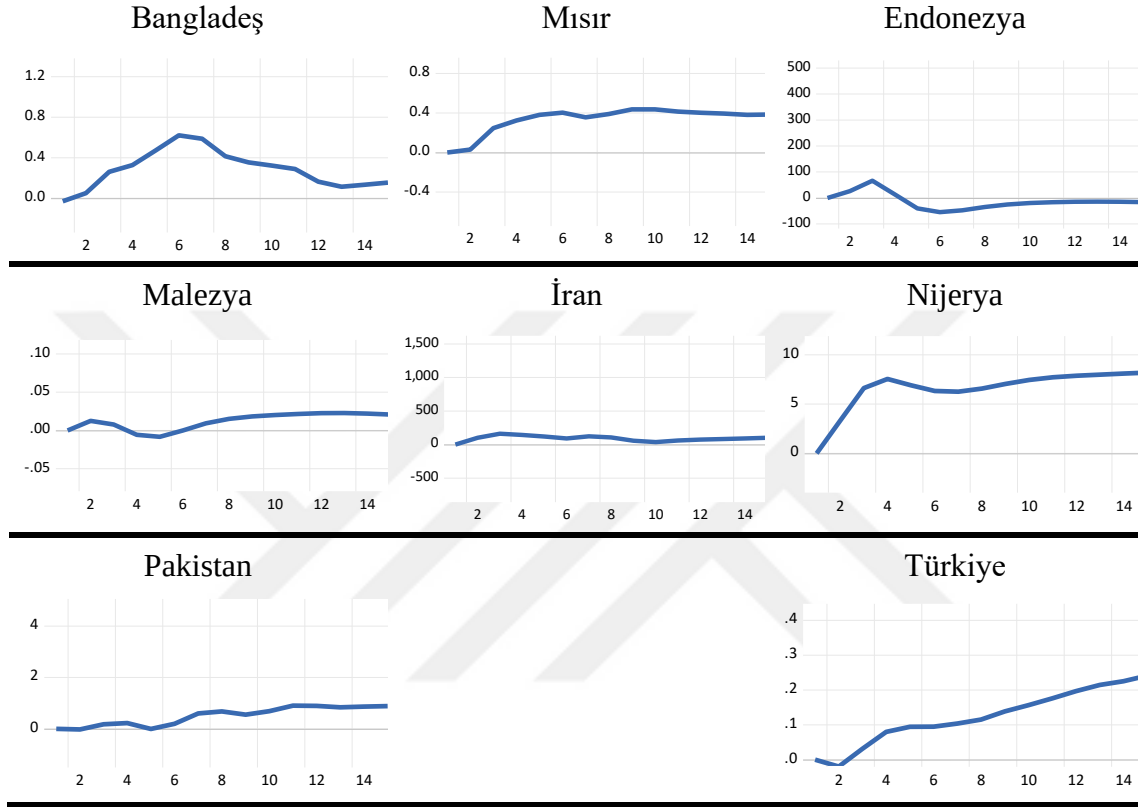
Tablo 60: Faiz'in Enflasyon'a Tepkisi

Enflasyon değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Faiz değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; İran hariç tüm D-8 ülkelerinin bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Pozitif tepki 3-4. döneme kadar hızla artmasına karşın bu

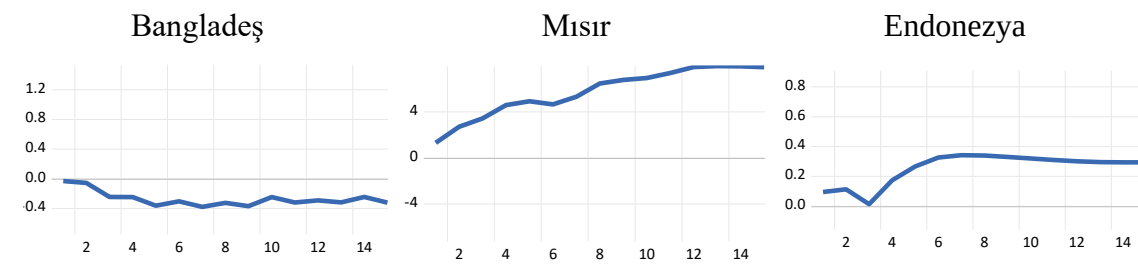
periyottan sonra etkisini azaltmıştır. Faiz'in Enflasyon'a tepkisi İran üzerinde incelendiğinde Faiz değişkeninin genel olarak negatif bir tepki verdiği görülmüş, 5. dönemde ise bu tepki en yüksek noktaya ulaşmıştır.

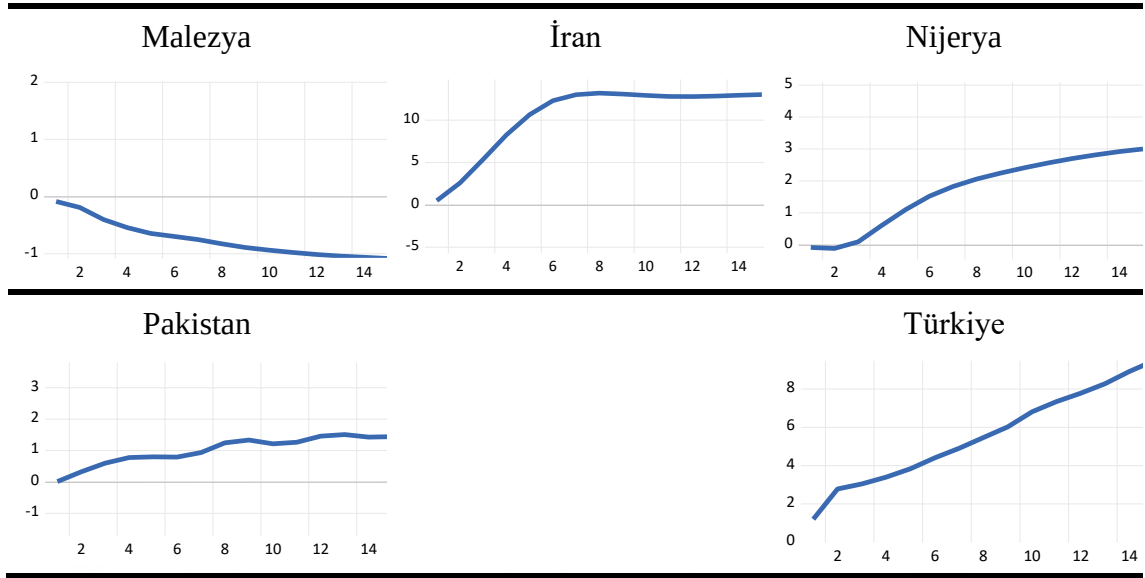
Tablo 61: Dolar'ın Enflasyon'a Tepkisi

Enflasyon değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Dolar değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Endonezya hariç tüm D-8 ülkelerinin bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Nijerya ve Mısır'daki pozitif tepki 4-5. döneme kadar hızla artmasına karşın bu periyottan sonra durağanlaşmıştır. Endonezya'da Dolar değişkeninin tepkisi 5. döneme kadar pozitif seyredenken bu aşamadan sonra negatif tepki vermeye başladığı tespit edilmiştir.

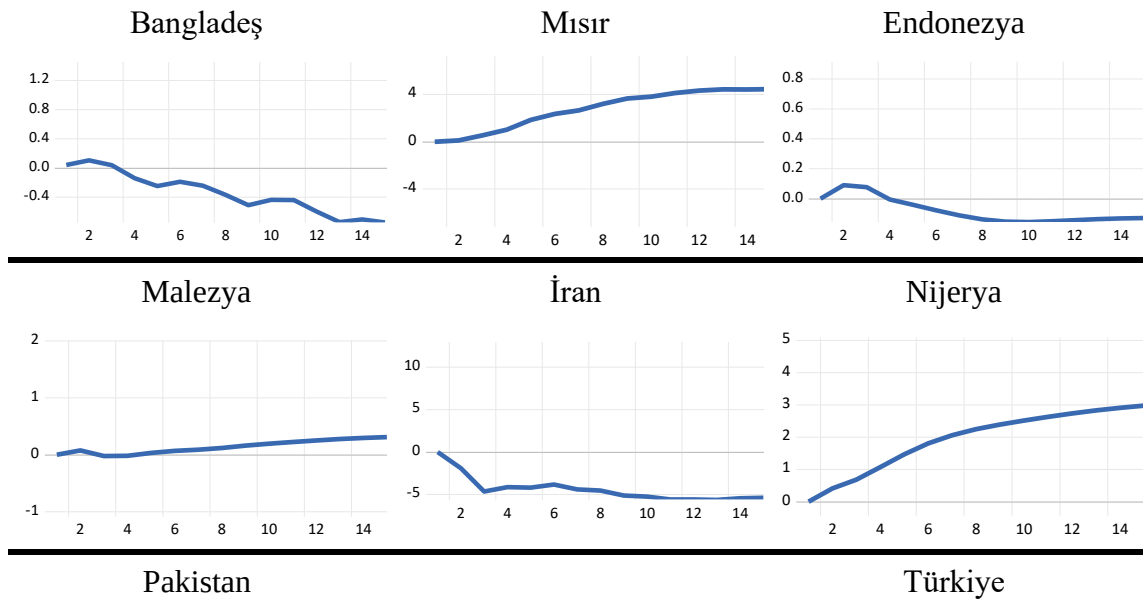
Tablo 62: Enflasyon'un Dolar'a Tepkisi

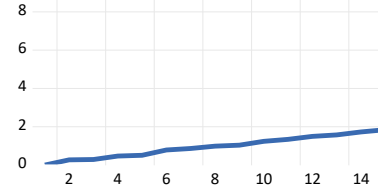
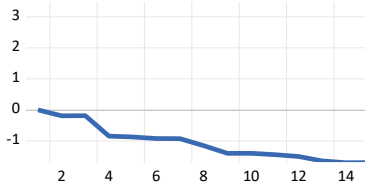

Dolar değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Enflasyon değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Bangladeş ve Malezya hariç tüm D-8 ülkelerinin bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Endonezya’da Dolar değişkeninin tepkisi 2. döneme kadar durağan, 4. döneme kadar ise azalan bir trend izlemesine karşın 4. dönemden sonra artış eğilimi göstermiştir. İran’da ise 6. döneme kadar artış eğilimi göstermiş, bu aşamadan sonra durağan bir seyir izlemiştir.

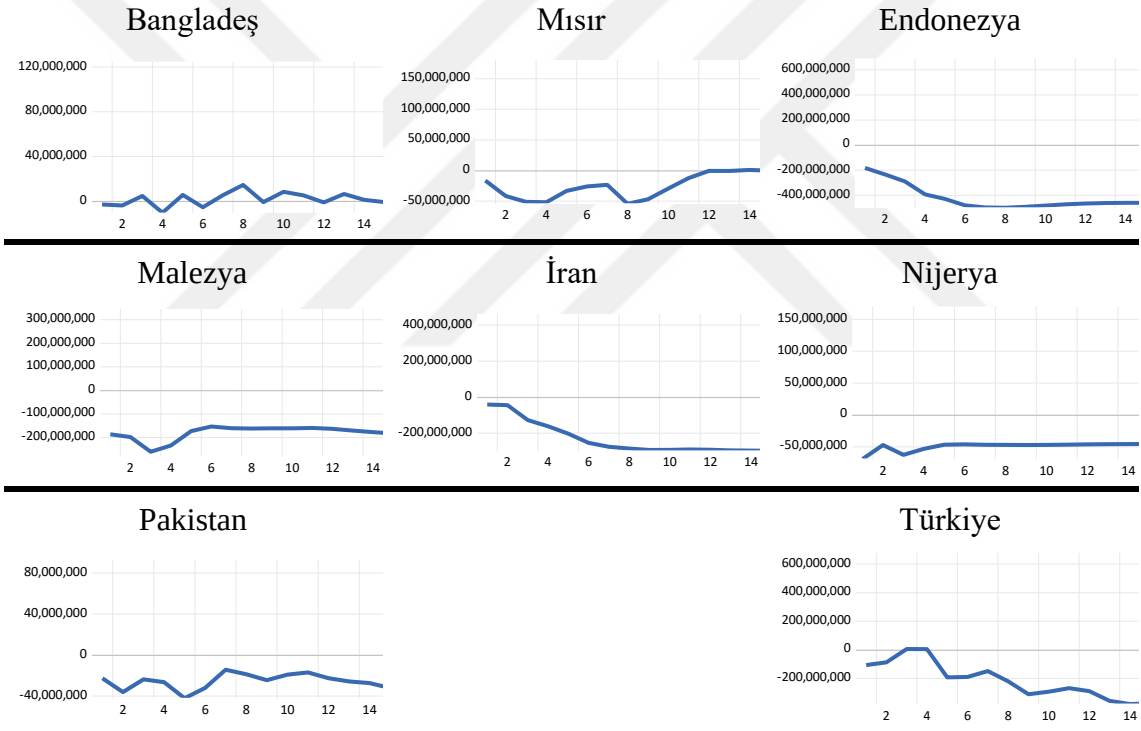
Tablo 63: Enflasyon’un Faiz’e Tepkisi

Faiz değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Enflasyon değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Türkiye, Nijerya, Mısır ve Malezya’da bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Pakistan ve İran’da ise Enflasyon’un Faiz’e tepkisi negatifken Endonezya ve Bangladeş’te pozitif başlayan tepki 4. dönemde negatif olarak devam etmiştir.

Tablo 64: Ticaret’in Dolar’a Tepkisi

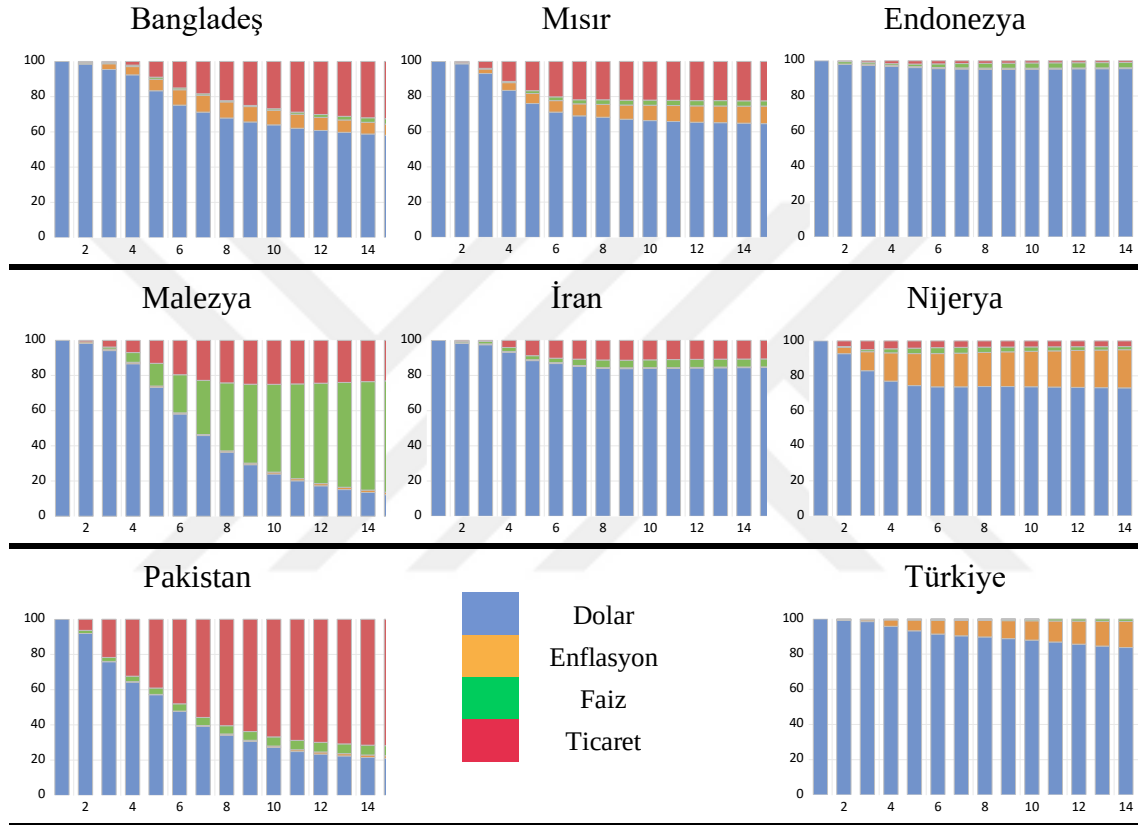
Dolar değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Ticaret değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Bangladeş ve Malezya hariç tüm D-8 ülkelerinin bu şoka karşı genel olarak negatif tepki verdiği tespit edilmiştir. Bangladeş’te Ticaret değişkeninin tepkisi pozitif ve negatif olarak dalgalı bir seyrinde gerçekleşmiştir.

4.2.6. Varyans Ayrıştırması

Varyans ayrıştırması analizi, ilgili değişkenlerin hata varyansının, modeldeki diğer değişkenlerin şoklarına ve kendi şoklarına bağlı olarak nasıl değiştiğini göstermektedir.

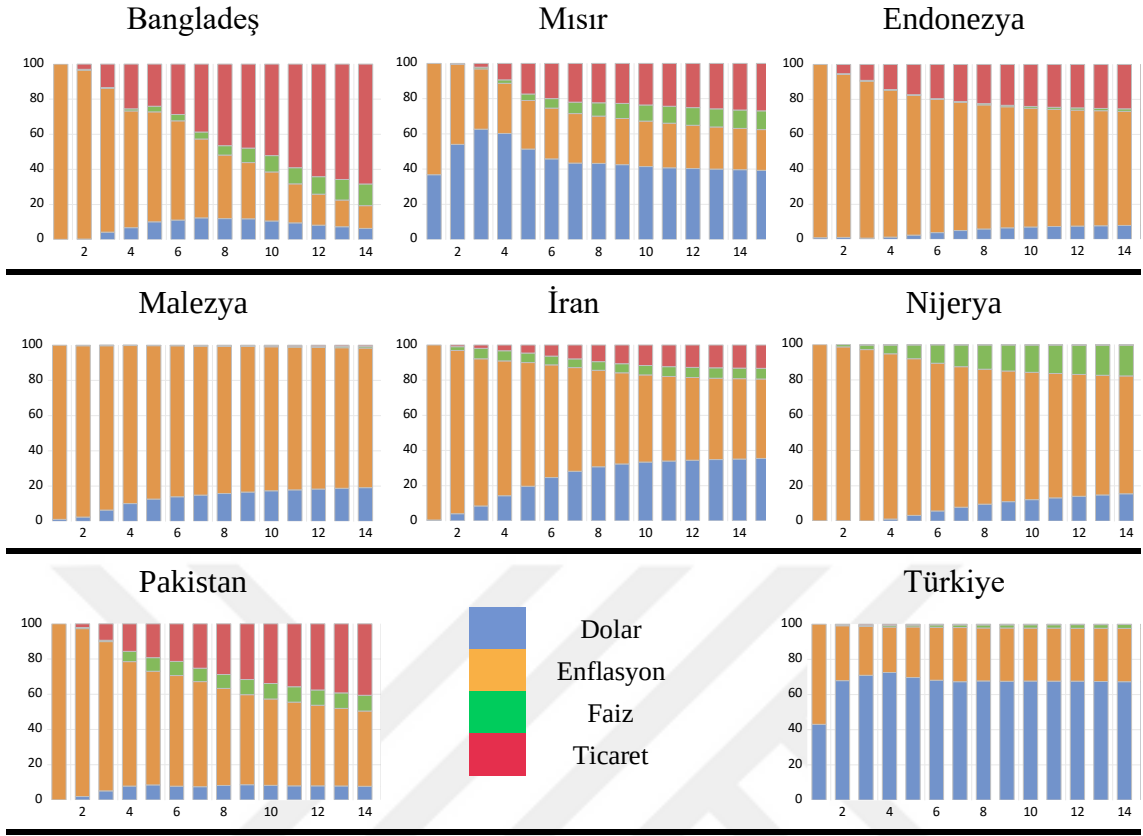
Varyans ayrıştırması sayesinde sistemdeki ilgili değişkenlerin varyanslarındaki değişimin kaynakları tespit edilebilirken, bu değişimin değişkenin kendisinden mi yoksa diğer değişkenlerden mi kaynaklandığı yüzdesel olarak belirlenebilmektedir. D-8 ülkelerine ait Dolar, Enflasyon, Faiz ve Ticaret değişkenlerini 15 dönemlik varyans ayrıştırması analizi yapılmıştır.

Tablo 65: D-8 Ülkelerinin Dolar Varyans Ayrıştırması

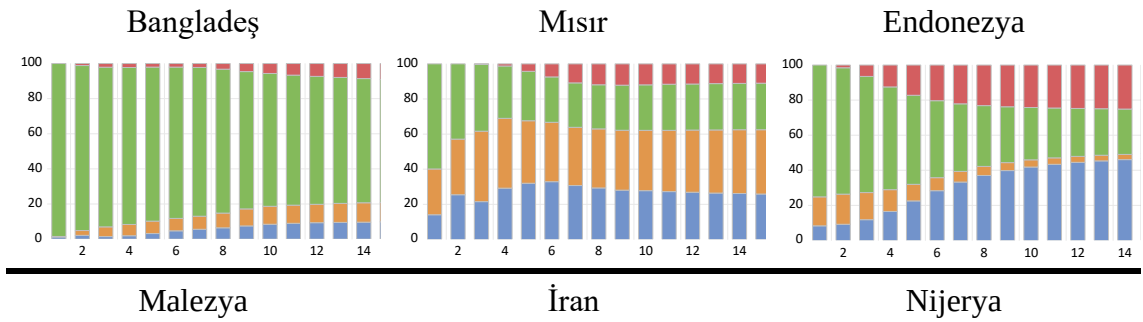
Dolar değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Malezya ve Pakistan hariç D-8 ülkelerinin Dolar değişkeni yine Dolar tarafından açıklanmaktadır. Bangladeş, Mısır ve Malezya'da Ticaret'in Dolar'ı açıklaması 15 dönem boyunca benzerlik gösterirken, Nijerya ve Türkiye'de 15 dönem boyunca ortalama %15-%20 oranında Enflasyon tarafından açıklanmaktadır. Buna karşın Malezya'da 5. dönemde yaklaşık %20 oranında Faiz ile açıklanırken bu oran 15. dönemde %65'e kadar yükselmiştir. Dolar değişkeninin kendisiyle en fazla oranda açıklandığı ülke ise Endonezya'dır. Endonezya'da 15 dönem boyunca Dolar'ın kendisini açıklama oranı yaklaşık %95 seviyelerinde olduğu tespit edilmiştir.

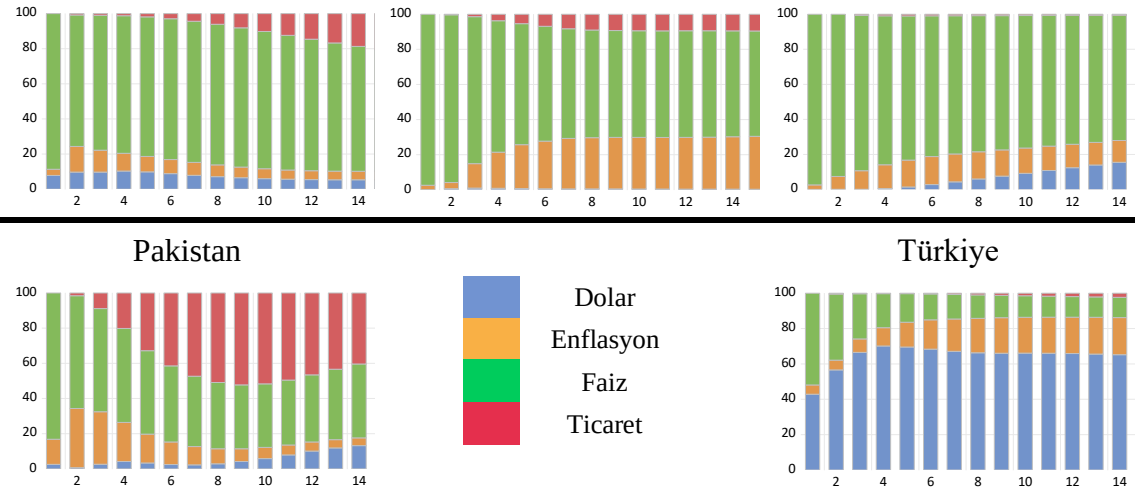
Tablo 66: D-8 Ülkelerinin Enflasyon Varyans Ayrıştırması

Enflasyon değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Bangladeş, Mısır ve Türkiye hariç D-8 ülkelerinin Enflasyon değişkeni yine Enflasyon tarafından açıklanmaktadır. Genel olarak Enflasyon değişkeni İran, Mısır ve Türkiye’de Dolar tarafından, Bangladeş’te Ticaret tarafından açıklanmaktadır. Endonezya ve Pakistan için varyans ayrıştırma sonuçları benzerlik göstermektedir. 1. dönemde Enflasyon değişkeni Ticaret ile açıklanamazken devam eden süreçte bu oran hızla artmış ve 8. dönemde yaklaşık %30 oranında açıklanmıştır.

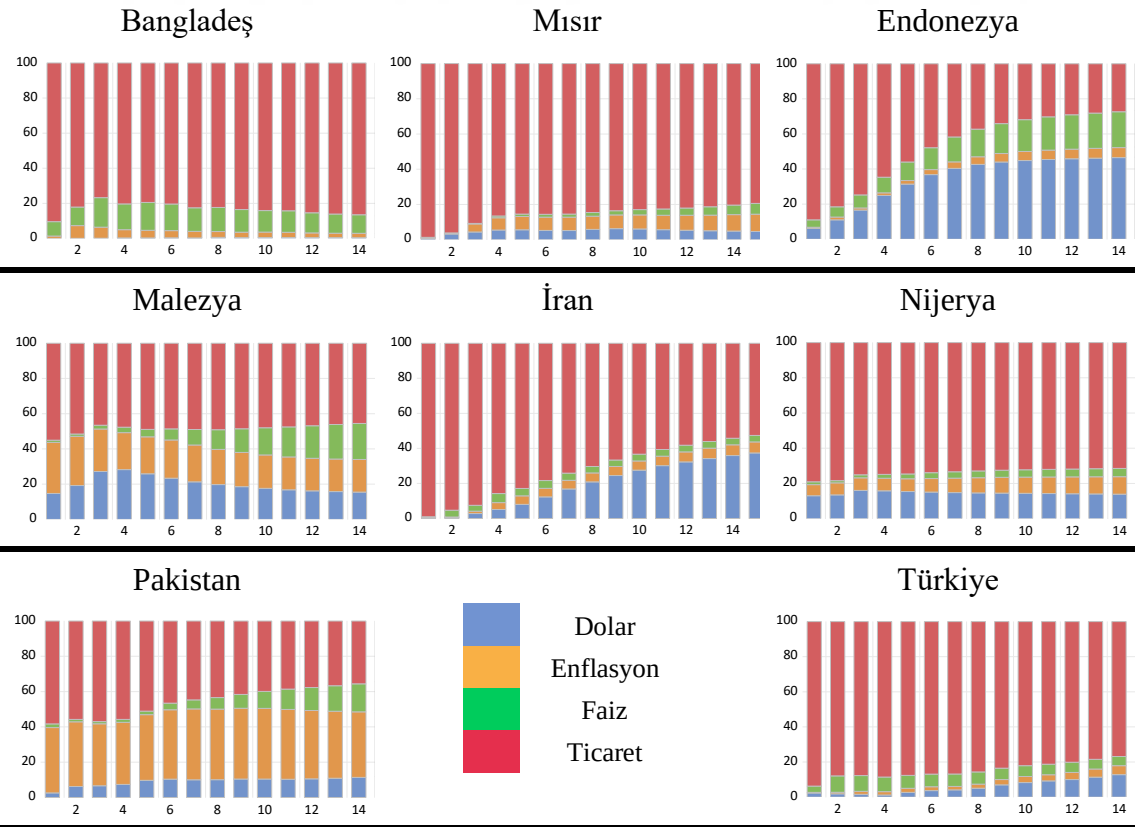
Tablo 67: D-8 Ülkelerinin Faiz Varyans Ayrıştırması

Faiz değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Bangladeş, Malezya, İran ve Nijerya ülkelerinin Faiz değişkeni yine Faiz tarafından açıklanmaktadır. Genel olarak Faiz değişkeni Pakistan'da Ticaret tarafından, Türkiye ve Endonezya'da ise Dolar tarafından açıklanmaktadır. 15 dönem varyans ayrıştırma oranı ortalamasına baktığımızda Mısır'da Faiz değişkeni yaklaşık %40 oranında, İran'da ise yaklaşık %20 oranında açıklanmaktadır.

Tablo 68: D-8 Ülkelerinin Ticaret Varyans Ayrıştırması

Ticaret değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Endonezya, Malezya ve Pakistan hariç olmak üzere D-8 ülkelerine ait Ticaret değişkeni yine Ticaret tarafından açıklanmaktadır. Ticaret değişkeni 15 dönem boyunca ortalama Pakistan'da yaklaşık %40 oranında Enflasyon'la açıklanırken, Malezya'da bu rakam %20 oranında gerçekleşmiştir. Buna karşın Endonezya'da Ticaret değişkeni ortalama %35 oranında Dolar'la açıklandığı tespit edilmiştir.

4.3. D-8 Ülkeleri Optimum Para Sahası Olabilir Mi?

OPS teorisyenlerinden Mundell (1961) faktör hareketliliğine, McKinnon (1963) ticari açıklığı, Kenen (1969) ise ürün çeşitliliğini ön planda tutarak bu konuyu ele almışlardır. OPS ile ilgili literatür incelendiğinde ilgili ülkelerin OPS olup olmadığını test etmek için OPS teorisinin farklı yönlerini dikkate alarak incelemişlerdir. Bu yönlerden biri de potansiyel OPS üyelerinin yaşadıkları şokların benzer olup olmadığıdır. Ülkelerin yaşadıkları şokların simetrik olması halinde aynı tip politikaların ekonomik kayıpları en aza indirebileceğini ve toplam faydayı arttıracaklarını, asimetric şoklar yaşayan ülkelerde ise ortak bir para politikasıyla toplam faydanın yeterince sağlanamayacağı belirtilmektedir. Ayrıca ülkelerin ekonomik açıdan birbirine uyum hızı farklılık gösteriyorsa benzer ekonomik politikalar şokların oluşturduğu maliyetleri en aza indirmeye yardımcı olmamaktadır (Samsar, 2003)

Literatürde kullanılan yöntemler incelendiğinde; OPS'yi test eden farklı yöntemlerin bulunmasına karşın VAR/VECM yönteminin sıklıkla tercih edildiği tespit edilmiştir. Özellikle etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması ile incelenen ülkelerin yaşadıkları şokların simetrik olup olmadığını test etme konusunda VAR/VECM yöntemi ön plana çıkmaktadır. Bu konu ile ilgili yapılan çalışmaları aşağıdaki gibi örneklendirebilir.

Tablo 69: Optimum Para Sahası ile İlgili Bazı Çalışmalar

Yazar	Yöntem	Ülkeler	Sonuç
Numa (2011)	OLS ve VAR	MERCOSUR (Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay)	Parasal birliğin uygulanabilirliği MERCOSUR için gerçekçi değildir.
Harvey ve Cushing (2015)	VAR	Batı Afrika Para Bölgesi (Gambiya, Gana, Gine, Nijerya ve Sierra Leone)	Gana ve Gine hariç olmak üzere incelenen ülkelerin benzer şoklara maruz kalmadığı tespit edilmiştir.

Mishra ve Sharma (2010)	VAR	Doğu Asya Ülkeleri (Endonezya, Hindistan, Güney Kore, Malezya, Filipinler, Singapur, Tayland, Sri Lanka)	Satın alma gücü paritesinden elde edilen sonuçlara göre Doğu Asya ülkelerinde optimum para sahasının uygulanabilirliği sonucuna ulaşılmıştır.
Nguyen (2010)	Bayes-Gibbs	Doğu Asya Ülkeleri (Japonya, Güney Kore, Çin, Hong Kong, Singapur, Malezya, Endonezya, Filipinler, Tayland, Tayvan)	Doğu Asya ülkelerinde optimum para sahasının uygulanmasının Avrupa'ya göre uygun olmadığı ama Kore, Hong Kong, Singapur, Malezya, Tayland'ın bu konuda gruplandırılmasının daha uygun olduğu tespit edilmiştir.
Lee ve Azali (2012)	Bayes-Gibbs	Doğu Asya Ülkeleri (Güney Kore, Çin, Singapur, Malezya, Endonezya, Filipinler, Japonya)	Avrupa Birliği ile Doğu Asya ülkelerinin bölgesel olarak değerlendirildiğinde birbirine benzediği, Güney Kore, Malezya, Singapur ve Tayland'ın daha koordineli hareket ettiği sonucuna ulaşılmıştır.
Couharde ve diğerleri (2013)	ARDL	CFA Frang Bölgesi	CFA Frang bölgesinin optimum para sahası açısından sürdürülebilir olduğu sonucuna ulaşılmıştır.
Hafner ve Kampe (2018)	OLS	20 Latin Amerika Ülkesi	Parasal birliğin uygulanabilirliği incelenen ülkeler için mümkün olmadığı tespit edilmiştir.
Kazerooni ve Razzaghi (2014)	SVAR	D-8 Ülkeleri	D-8 ülkeleri arasındaki şokların benzerliği test edilen çalışmada, Türkiye, Pakistan, Nijerya ve Malezya'nın yaşadıkları şokların benzer olduğu ve bu ülkelerin parasal birliğe yakın olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Kaynak: Yazar tarafından hazırlanmıştır.

Doğu Asya'da 1997 yılında ortaya çıkan kriz, bölge ülkelerinde döviz kuru istikrarını sağlamak için OPS politikalarına olan ilgiyi artırmıştır. Bölge ülkeleri tarafından döviz kurlarında iş birliği sağlamak üzere ortak politika geliştirilmesi için çağrılar yapılmıştır. Ayrıca Doğu Asya ekonomilerinin bölgedeki döviz kuru istikrarını ve kredibilitesini potansiyel olarak artırabilecek alternatif bir döviz kuru düzenlemesine olanak sağlayan parasal birlik ile ilgili çok sayıda akademik çalışmalarla bu sorunun çözümü için alternatifler olup olmadığı test edilmiş, özellikle Doğu Asya ekonomilerinin makroekonomik göstergelerindeki değişimlerin simetrik olup olmadığı, OPS teorisi

çerçevesinde incelenmiştir (Lee ve Azali, 2010, 2012; Mishra ve Sharma, 2010; Nguyen, 2010).

Lee ve Azali (2010) çalışmasında GMM yöntemini kullanarak Doğu Asya ekonomileri için ticaret, finans, uzmanlaşma ve iş döngüsü arasındaki ilişkiyi incelemektedir. Elde edilen sonuçlara göre ticaret, finans ve sektörel uzmanlaşmanın ülkeler arasındaki ortak şokların boyutu üzerinde ortak bir etkiye sahip olduğuna dair bulgulara dayanarak, Doğu Asya ülkelerinin bölgesel bir para birliği tesis edebileceğini ortaya koymaktadır. Aynı yazarlar bir başka çalışmada yine Doğu Asya ekonomilerinin döviz kuru istikrarını ve kredibilitesini potansiyel olarak artırabilecek alternatif bir parasal birliğin mümkün olup olmadığını Avrupa ve Kuzey Amerika ülkeleriyle karşılaştırmalı olarak incelemiştir. 1970 yılı ile 2000 yılı arasındaki dönemi Doğu Asya ülkeleri için incelendiğinde, bölgesel faktör büyüklüğünün AB ve Doğu Asya için aşağı yukarı aynı olduğu görülmektedir. Tekil ülke etkilerinin azalan payı ve artan bölgesel işbirlikleri neticesinde Doğu Asya'nın para birliği için giderek daha elverişli hale geldiği tespit edilmiştir (Lee ve Azali, 2012).

Mishra ve Sharma (2010) hazırladıkları çalışmada sekiz Doğu Asya ülkesinde döviz kurlarında ortaya çıkan dalgalanmaların birlikte hareketini OPS potansiyelini test etmek amacıyla incelemiştir. Bu amaçla, satın alma gücü paritesi (PPP) ve genelleştirilmiş satın alma gücü paritesi (GPPP) kullanılmıştır. Elde edilen sonuçlara göre Doğu Asya'da OPS'nin tesis edilmesini destekleyen kanıtlar bulunmuştur. Bunun yanında, bölge ülkelerinin yaşanan şoklara uyum sağladıkları oranla daha az ekonomik entegrasyonun gerekli olduğunu göstermektedir. Nguyen (2010) çalışmasında meydana gelen şokların benzerliğini test ederek Doğu Asya bölgesinde bir parasal birlik oluşturmanın imkanını Gibbs Örneklemesi yaklaşımıyla değerlendirmiştir. Doğu Asya ülkelerinin Avrupa ülkeleri kadar bir parasal birlik altyapısına sahip olmadığı görülmüştür. Fakat Doğu Asya'da devam eden ekonomik entegrasyon çalışmaları göz önüne alındığında, bu bölgede parasal birlik tesis edilmesi bölge ülkelerinin ekonomik istikrarına katkı sağlayacağını belirtmiştir.

Couharde ve diğerleri (2013) yaptıkları çalışmada CFA ülkelerinin, OPS kriterlerinin çoğunu yerine getirememelerine rağmen neden başarılı bir şekilde para birliğini sürdürdüklerini açıklamayı amaçlamaktadır. Ülke bazlı elde edilen bulgular, ülkeler arası farklılıkların hem uzmanlaşma modellerinde hem de heterojenliğe atfedilebileceğini

göstermektedir. Bu heterojenlik, genellikle CFA bölgesinin optimalliğini reddetmek için ileri sürülse de reel döviz kurlarının ayarlanmasında bir fren görevi görmediğini ortaya koymaktadır.

Harvey ve Cushing (2015) hazırladıkları çalışmada Batı Afrika Para Bölgesi'nin yapısal şokların doğrusal bağımlılığını VAR modeli kullanarak parasal birlik olup olmadığını test etmektedir. Elde edilen sonuçlara göre OPS'den beklenen şokların benzer olması Batı Afrika Para Bölgesi ülkeleri için geçerli değildir ve ülkelerin yaşadıkları şoklar benzeşmemektedir. Numa (2011), MERCOSUR (Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay arasında bir ticaret anlaşması) bünyesinde bir para birliğinin fizibilitesini uzun vadeli bir bakış açısıyla OLS, VAR ve Granger nedenselliğiyle analiz etmektedir. Elde edilen sonuçlar, ülkelerin yeterli düzeyde entegrasyon sağlayamadıkları ve ülke ekonomilerinde dalgalanmalar nedeniyle bu dört ülkenin para birliğine hazır olmadığını göstermektedir. Hafner ve Kampe (2018) hazırladıkları çalışmada 20 Latin Amerika ülkesini 1990 yılı ile 2014 yılı arasında inceleyerek bir para birliğinin ve onun mevcut başlıca bölgesel ticaret anlaşmalarındaki potansiyelini değerlendirmek için Latin Amerika'da OPS teorisini test etmektedir. Elde edilen sonuçlara göre, Latin Amerika ülkelerinin asimetrik şoklara maruz kalması ve makroekonomik krizlere yanıt olarak uyum sağlama kapasiteleri sınırlı olması nedeniyle OPS olmaktan uzak olduğu tespit edilmiştir.

Kazerooni ve Razzaghi (2014) yapmış oldukları çalışmada D-8 ülkeleri arasında oluşturulacak bir parasal birliğin fizibilitesini; GDP, enflasyon ve reel döviz kuru şoklarının simetrisini dikkate alarak yapısal VAR modeli kullanarak incelemiştir. Elde ettikleri sonuçlara göre; Malezya, Nijerya, Türkiye ve Pakistan'daki yapısal şokların simetrik olduğu tespit edilmiştir. Ayrıca bu ülkelerin etki-tepki fonksiyonu analizi sonucundaki dengeye ulaşma dönemlerinin aynı olduğu sonucuna ulaşılmıştır. Varyans ayrıştırma sonuçları ise Malezya, Nijerya, Türkiye ve Pakistan'da GDP, reel döviz kuru ve enflasyondaki değişimin aynı olduğunu ortaya koymuştur. Sonuç olarak D-8 ülkeleri arasında yer alan Türkiye, Pakistan, Nijerya ve Malezya alt grubu arasında parasal birliğin tesis edilmesinin makul ve mümkün olduğu ortaya koyulmuştur.

Etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma sonuçlarını beraber incelediğimizde; D-8 ülkelerinin tamamı OPS açısından uygun olmadığı fakat bu örgüt içerisinde bir alt grup

olarak düşünölebilecek Türkiye, Nijerya, Mısır ve Malezya'nın diğör D-8 ölkelerine oranla, ilgili değışkenlerinde şokların benzer olduğı tespit edilmiştir. Bu ölkeler her ne kadar coğrafi olarak birbirine yakın olmasa da tesis edilecek parasal birlikte şokların simetrik olma kriteri açısından OPS gerekliliklerini yerine getirebilecektir. Ayrıca elde edilen bu sonuçlar Kazerooni ve Razzaghi (2014) çalışmasını da doğrular niteliktedir.

SONUÇ

İnsanlık tarihi kadar eski bir araç olan para, insanların hayatını kolaylaştırarak ihtiyaç maddelerine ve hizmetlere ulaşılmasında önemli bir role sahiptir. Paranın tarihsel serüvenine baktığımızda, günümüze kadar çok sayıda değişim gösterdiği görülebilir. İki eşya arasındaki mübadelenin eşit olarak sağlanması için çeşitli maddeler para olarak kullanılmıştır. Ancak bu maddelerin standart niteliğe ve bölünebilirliğe sahip olmaması, çeşitleri arasında kalite farkları bulunması, taşınma ve saklama konusunda bazı güçlüklerle neden olması nedeniyle bir mübadele aracı olarak değerli madenlerin kullanılması tercih edilmiştir. Altın ve gümüşün sahip olduğu bu özelliklerden dolayı tüm dünyada kabul edilmiştir. Bu madenlerin para olarak genel kabul görmesi uluslararası ticaretin yaygınlaşmasını ve kolaylaşmasını sağlamıştır. Fakat günümüzde çeşitli nedenlerden dolayı değerli madenlerin ödeme aracı olma özelliğini kaybetmesi, yakın tarihte kâğıt paraların genel kabul görmesine neden olmuştur.

İktisadi ve finansal egemenliğini sağlayan ülkeler kendi ulusal para birimlerini ihraç ederek kullanmaya başlamıştır. Bu geçiş süreci doğrudan olmamış, kâğıt paralar öncelikli olarak belirli bir değeri temsilen arz edilmişlerdir. Devam eden süreçte kâğıt paralar, devletlerin değerini koruma garantisi vermesine bağlı olarak arkasında bir değer olmadan arz edilmektedir. Teknolojinin hızla gelişmesi paraları da etkilemiş ve kâğıt para olarak kullanılan paralar yanında elektronik paralar da günümüzde mübadele ve değer saklama aracı olarak kabul edilmeye başlanmıştır. Günümüzdeki hakim para düzenine baktığımız zaman; itibari paraların dünyanın her yerinde kabul gördüğünü, elektronik paraların ise dijitalleşen ülkelerde daha yaygın olarak kullanıldığı görülmektedir. APB'nin sahip olduğu Euro para birimi de itibari değere sahip olarak ihraç edilmektedir. Özellikle kripto paraların ortaya çıkmasıyla parasal sistem bir sonraki aşamaya evrilerek itibari değerlerin kriptografik değer üzerinden temsil edilmesi tartışma konusu haline gelmiştir. Bundan dolayı İslam ülkelerinin bu tartışmalardan uzak kalmaması, tesis edilecek yeni bir parasal birliği bu yeni araçlar da göz önüne alınarak ortaya koyulması gerekmektedir.

Uluslararası parasal birlik tecrübelerini incelediğimizde; çeşitli coğrafyalarda ve tarihlerde parasal birlikler tesis edildiği görülmüştür. Bu parasal birliklerden Doğu Karayip Para Birliği ve CFA Frank Sahası günümüzde devam etmesine karşın İskandinav ve Latin para birlikleri ömrünü tamamlayarak dağılmışlardır. Bu birliklerden en önemlisi

hiç şüphesi APB'dir. II. Dünya Savaşı'nın ardında Avrupa'daki devletlerin sınırları ve yapısı şekillenmeye başlamış ve bu devletler çeşitli alanlarda iş birliği yaparak rakiplerine karşı avantaj elde etmeye çalışmışlardır. Bu amaç doğrultusunda AET geliştirilerek AB'nin temelleri atılmıştır. Bu birlik ekonomik ve politik olarak birbirine büyük ölçüde entegre olmuş Avrupa'daki 27 ülkeden oluşmaktadır. AB temellerini oluşturan Maastricht Antlaşması 1992 yılında yürürlüğe girmiş, günümüzde dünyanın en önemli siyasi ve ekonomik oluşumlardan biri haline gelmiştir. Euro birliğini oluşturan bu ülkeler tek anlaşmaya binaen kısa sürede parasal birlik oluşturmamışlar, bunun mümkün olmadığını da farkında olmuşlardır. Öncelikli olarak belirledikleri yakınsama kriterlerini potansiyel üye ülkeler tarafından sağlanması, mevcut üyelere ise bu kriterleri sürdürmek üzere politikalara uyum sağlaması beklenmiştir.

APB'nin başarılı olup olmadığı ile ilgili çok sayıda çalışma literatüre kazandırılmıştır. Üye ülkelere kazandırdığı ekonomik istikrar, birlik içerisindeki ticaretin, sermaye hareketlerinin ve yatırımın gelişmesi APB'nin en önemli başarısı olarak gösterilmektedir. AB'ye üye ülkelere ait kişi başına düşen GSYİH, enflasyon, faiz, işsizlik, DYY ve bütçe dengesi gibi ekonomik göstergelerin standart sapmaları incelenmiş, birliğe girmeden önce ve girdikten sonra nasıl değişim gösterdikleri analiz edilmiştir. Elde edilen sonuçlara göre; beklendiği şekilde ülkelerin APB'ne üye olmadan önce ilgili değişkenlerinin standart sapması daha yüksek olduğu, birliğe dahil olduktan sonra ekonomik göstergelerinde standart sapmaların azaldığı tespit edilmiştir. Tüm bu katkılara rağmen 2009 krizi Avrupa ülkelerinin ekonomisi derinden etkilemiştir. Yaşanan borç krizi sonucunda sadece Yunanistan, İspanya ve Portekiz derinden etkilenmemiş, içinde bulundukları parasal birliğin de bu krizden büyük ölçüde zarar görmesine neden olmuşlardır. Buradan da anlaşılmaktadır ki parasal birlikleri oluşturulurken toplam faydayı arttırıcı adımlar atılmasının yanında kriz zamanlarında toplam zararı en aza indirecek senaryolar üzerinde de çalışılmalıdır.

Ülkelerin belirli alanlarda birlikte hareket ederek ekonomik entegrasyona zemin hazırlayacak çalışmalar yapması İslam ülkeleri tarafından da tecrübe edilmiştir. Bu tecrübe AB gibi kapsamlı ve derinden olmasa da İslam ülkeleri arasında dayanışmanın sağlanması amaçlanmıştır. Avrupa merkezli ekonomik dayanışma ve entegrasyon çalışmalarının akabinde İslam ülkeleri de öncelikli olarak ekonomik ve siyasi dayanışmaya zemin hazırlayacak örgütler kurmuşlardır. Bu örgütlerin en kapsamlısı ve

eskisi 1969 yılında kurulan ve 57 üye ülkeyi kapsayan İİT'dır. Bu teşkilatın sağladığı ekonomik altyapı, AB gibi bir ekonomik entegrasyon sürecinden ziyade daha çok üyeler arasında dayanışmayı sağlayan bir yapıda tasarlanmıştır. AB'nin aksine İslam dünyası tam olarak bir ekonomik entegrasyon sağlayamadığı için Euro sistemi gibi bir ortak para sistemine geçiş yapması mümkün olmamıştır. Özellikle Amerikan Doları'nın günümüzdeki konumu, her ne kadar uluslararası ticareti kolaylaştırırsa da İslam ülkeleri gibi kırılgan ve gelişmekte olan ülkeler için döviz kuru riskini beraberinde getirmektedir. Buna karşın İİT'ye üye sekiz ülkenin oluşturduğu D-8 ve Basra Körfezi'ne kıyısı bulunan altı körfez ülkesinin oluşturduğu KİK parasal birliği tesis etme konusunda araştırma ve çalışmalar yapmıştır.

1980'lerin başlarında KİK'in temel hedeflerinden biri parasal birliğin üye ülkeler arasında tesis edilmesidir. Üye ülkelerden Katar, Suudi Arabistan, Kuveyt ve Bahreyn Mart 2010 yılına kadar parasal birliğe geçilmesi için konsey oluşturmuş ancak Avrupa borç krizi ve siyasi irade eksikliği projeyi yavaşlatmıştır. Umman 2006 yılında, Birleşik Arap Emirlikleri ise 2009 yılında projeden çekildi. Teknik zorluklar ve petrol fiyatlarındaki dalgalanmalar KİK ülkelerinin ekonomilerini derinden etkilemiştir. Öngörülebilir gelecek için KİK için bir parasal birliğin olası olmadığı söylenebilir. Bu başarısızlıkların pek çok nedeni olsa da İslam ülkelerinin ekonomik entegrasyon kurmadaki başarısızlıklarının başlıca nedenleri şunlardır:

- İslam ülkelerinin tek tip ekonomik yapıya sahip olmaları. Örneğin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip olanlarla, tarım ve ham madde ihracatına bağlı ekonomik yapılarını çeşitlendiremeyen ülkelerin kırılgan olması ve ekonomik entegrasyon konusunda başarı gösterememesi.
- Bu ülkelerin esnek olmayan ihracat yapısına sahip olması, aşırı değerlenmiş döviz kurları.
- İslam Ülkelerinin ihracatını engelleyici kota ve vergiler bu ülkeleri uluslararası ticaret alanında son derece savunmasız bırakmıştır. Bu durum İslam ülkelerinin sanayileşmesi olumsuz yönde etkilenmektedir.
- İslam ülkelerinde dış ticaret açığı olması ve bundan dolayı negatif sermaye akışı ve döviz çıkışının yaşanması.
- İslam ülkelerinin tutarsız ekonomi politikaları.

- İslam ülkelerindeki borçlanmanın sürekli artması ve bunun getirdiği olumsuzluklar ekonomik entegrasyonun sağlanamamasındaki başarısızlıklara örnek olarak gösterilebilir.

57 İİT üyesi ülke arasında, siyasi ve ekonomik anlamda önemli derecede özgül ağırlığa sahip ülkelerin kurduğu D-8, başta DYY ve döviz rezervi eksikliği yaşayan bazı ekonomik sorunların kronikleştiği gelişmekte olan kırılgan ülkelerdendir. Bu ülkelerin DYY çekmesi halinde kalkınma sürecini hızlandırmalarına yardımcı olabilir. Bununla birlikte, sermaye akışı ve doğrudan yabancı yatırım, verimli bir sermaye ve finansal piyasalara ihtiyaç duymaktadır. D-8 ülkelerinin ekonomik entegrasyon sağlamaları, bunun sonucunda parasal birliği tesis etmeleri halinde yaşadıkları kur riskleri bertaraf edilebilir ve uzun vadeli yatırımı çekebilir. Bu doğrultuda D-8'in daha kuruluş aşamasındayken Dolar ve Euro yerine İslam ülkeleri ortak para birimine geçilmesi konusunda niyetlerini ortaya koymuşlardır.

Çalışmamızda İİT'na üye 57 ülkenin rol model olarak kabul edeceği, D-8 ülkelerinin oluşturacağı parasal birliğin, OPS olabilirliği konusunda fizibilite çalışması yapılmıştır. Bu potansiyeli test etmek için döviz kuru, enflasyon, faiz ve dış ticaret değişkenleri VECM yöntemi üzerinden analiz edilmiştir. Buna ek olarak Granger nedensellik, etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırması kullanılarak D-8 ülkelerinin yaşadıkları şokların benzerliği araştırılmıştır.

Malezya ve Nijerya'da Enflasyon, Faiz ve Ticaret'in Dolar'ın Granger nedeni olduğu tespit edilmiştir. Türkiye'de Dolar ve Faiz'den Enflasyon'a doğru bir uzun dönemde nedensellik ilişkisi olduğu görülmüştür. Uzun dönemde ECT katsayısının negatif olması ilgili değişkenler arasındaki dengesizliğin azaldığına işaret etmektedir. Buna karşın Endonezya, Mısır, Pakistan, Türkiye için Dolar'dan Enflasyon'a, İran, Malezya, Pakistan, Türkiye için ise Enflasyon'dan Faiz'e doğru kısa dönem bir nedensellik bulunmuştur. Buna ek olarak Faiz'den Enflasyon'a doğru kısa dönemde bir etkileşimin İran ve Pakistan için geçerli olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

İlgili değişkenlere verilen bir birim standart sapmalı pozitif şok karşısında diğer içsel değişkenlerin verdiği 15 dönem boyunca tepkiler incelenmiştir. Dolar'ın Faiz'e tepkisini gösteren ETF grafiklerine göre Bangladeş, Mısır, Endonezya ve İran'da Faiz değişkenine uygulanan pozitif bir şoka karşı Dolar da pozitif tepki vermekte fakat bu etki 2-4 dönem

sonra negatif olmaktadır. Faiz'in Dolar'a tepkisini gösteren ETF grafiklerine göre Mısır, Endonezya, Pakistan ve Türkiye'de Dolar değişkenine uygulanan pozitif bir şoka karşı Faiz değişkeni 4-6. döneme kadar pozitif tepki göstermiştir. Bu aşamadan sonra bu tepki etkisini azalmış, Pakistan'da ise negatif bir tepki dönüşmüştür. Enflasyon değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Dolar değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Endonezya hariç tüm D-8 ülkelerinin bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Dolar değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Enflasyon değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Bangladeş ve Malezya hariç tüm D-8 ülkelerinin bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Faiz değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Enflasyon değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Türkiye, Nijerya, Mısır ve Malezya'da bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir. Pakistan ve İran'da ise Enflasyon'un Faiz'e tepkisi negatiftir. Endonezya ve Bangladeş'te pozitif başlayan tepki 4. dönemde negatif olarak devam etmiştir. Faiz değişkenine uygulanan bir birim pozitif şokun Enflasyon değişkeni üzerindeki etkisini incelediğimizde; Türkiye, Nijerya, Mısır ve Malezya'da bu şoka karşı genel olarak pozitif tepki verdiği tespit edilmiştir.

Varyans ayrıştırması sayesinde sistemdeki ilgili değişkenlerin varyanslarındaki değişimin kaynakları tespit edilebilirken, bu değişimin değişkenin kendisinden mi yoksa diğer değişkenlerden mi kaynaklandığı yüzdesel olarak belirlenebilmektedir. Dolar değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Malezya ve Pakistan hariç D-8 ülkelerinin Dolar değişkeni yine Dolar tarafından açıklanmaktadır. Bangladeş ve Mısır ve Malezya'da Ticaret'in Dolar'ı açıklaması 15 dönem boyunca benzerlik gösterirken, Nijerya ve Türkiye'de 15 dönem boyunca ortalama %15-%20 oranında Enflasyon tarafından açıklanmaktadır. Buna karşın Malezya'da 5. dönemde yaklaşık %20 oranında Faiz ile açıklanırken bu oran 15. dönemde %65'e kadar yükselmiştir. Dolar değişkeninin kendisiyle en fazla oranda açıklandığı ülke ise Endonezya'dır. Endonezya'da 15 dönem boyunca Dolar'ın kendisini açıklama oranı yaklaşık %95 seviyelerinde olduğu tespit edilmiştir.

Enflasyon değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Bangladeş, Mısır ve Türkiye hariç D-8 ülkelerinin Enflasyon değişkeni yine Enflasyon tarafından açıklanmaktadır. Genel olarak Enflasyon değişkeni İran, Mısır ve Türkiye'de Dolar tarafından, Bangladeş'te Ticaret tarafından açıklanmaktadır. Faiz değişkeni için varyans

ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Bangladeş, Malezya, İran ve Nijerya ülkelerinin Faiz değişkeni yine Faiz tarafından açıklanmaktadır. Genel olarak Faiz değişkeni Pakistan'da Ticaret tarafından, Türkiye ve Endonezya'da ise Dolar tarafından açıklanmaktadır. Ticaret değişkeni için varyans ayrıştırması sonuçlarını incelediğimizde; Endonezya, Malezya ve Pakistan hariç olmak üzere D-8 ülkelerine ait Ticaret değişkeni yine Ticaret tarafından açıklanmaktadır.

Etki-tepki fonksiyonu ve varyans ayrıştırma sonuçlarını beraber incelediğimizde; D-8 ülkelerinin tamamı OPS açısından uygun olmadığı fakat bu örgüt içerisinde bir alt grup olarak düşünülebilecek Türkiye, Nijerya, Mısır ve Malezya'nın diğer D-8 ülkelere oranla, ilgili değişkenlerinde şokların benzer olduğu tespit edilmiştir. Bu ülkeler her ne kadar coğrafi olarak birbirine yakın olmasa da tesis edilecek parasal birliğe şokların simetrik olma kriteri açısından OPS gerekliliklerini yerine getirebilecektir.

Parasal birlikleri sürdürülebilir kılmak için birliğe üye olacak ülkelerin ekonomik, mali ve finansal entegrasyon seviyelerinin yakınsaması gerekmektedir. APB'ye zemin hazırlamak, uzun süreli bir hazırlık aşamasının tamamlanması sonucunda gerçekleşmiştir. İlk olarak Maastricht Antlaşması 1992 yılında imzalanmıştır. Üç aşamalı bir süreç sonucunda fiili olarak ortak paraya geçilmesi ve ortak merkez bankasının faaliyetlerine başlaması kararlaştırılmıştır. Buradan da anlaşılmaktadır ki neredeyse 10 yıldan fazla bir hazırlık süreci sonunda başarılı bir parasal birliğe adım atılabilmektedir. İslam ülkelerinin özelde de D-8'in niyet ettikleri parasal birliği tesis edebilmesi APB'de olduğu gibi yıllar öncesinde oluşturulan bir program çerçevesinde gerçekleştirilmelidir.

KAYNAKÇA

- Adam, A. M. (2013). Currency union and foreign direct investment inflow: Evidence from Economic Community of West African States (ECOWAS). *SPOUDAI - Journal of Economics and Business*, 63(1).
- Akça, T. (2020). Satın alma gücü bazında Türkiye 2,3 trilyon dolarla 13'üncü sırada yer aldı. *Bloomberg HT*. 26 Ocak 2021 tarihinde <https://www.bloomberght.com/satin-alma-gucu-bazinda-turkiye-2-3-trilyon-dolarla-13-uncu-sirada-yer-aldi-2259579> adresinden erişildi.
- Alesina, A., Spolaore, E. ve Wacziarg, R. (2000). Economic Integration and Political Disintegration. *American Economic Review*, 90(5), 1276–1296. doi:10.1257/aer.90.5.1276
- Amin, R. M., Hamidb, Z. ve Saadc, N. M. (2011). Are There Prospects for Future Economic Integration Among Muslim Countries? Evidence from Selected OIC Countries. *International Journal of Economics and Management*, 5(1).
- Arif, A. ve Shabbir, M. S. (2019). Common currency for Islamic countries: is it viable? *Transnational Corporations Review*, 11(3), 222–234. doi:10.1080/19186444.2019.1657330
- Ateş, B. A. (2016). Kripto Para Birimleri, Bitcoin ve Muhasebesi. *Çankırı Karatekin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 7(1).
- Basher, S. (2015). Regional initiative in the Gulf Arab States: the search for a common currency. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 8(2), 185–202. doi:10.1108/IMEFM-04-2014-0037
- Benbouziane, M. ve Benamar, A. (2010). Could GCC Countries Achieve an Optimal Currency Area? *Middle East Development Journal*, 2(2), 203–227. doi:10.1142/S179381201000023X
- Berger, H. ve Nitsch, V. (2008). Zooming out: The trade effect of the euro in historical perspective. *Journal of International Money and Finance*, 27(8), 1244–1260. doi:10.1016/j.jimonfin.2008.07.005
- Bordo, M. D. ve Jonung, L. (2003). The future of EMU: What does the history of monetary unions tell us? *Monetary Unions: Theory, History, Public Choice* içinde . doi:10.4324/9780203417911
- Canbazoglu, S. (2010). *Finansal Gelişme ve Ekonomik Büyüme Arasındaki Nedensellik İlişkisi: Vektör Hata Düzeltme Modeli (VECM) Yaklaşımı ile Türkiye için Bir Uygulama*. Hacettepe Üniversitesi.
- Çarkacıoğlu, A. (2016). *Kripto-Para Bitcoin*. Sermaye Piyasası Kurulu, Ankara.
- Çelik, S. (2018). İslam Birliğine Açılan Kapı: D-8. *Journal of International Social*

Research, 11(58), 271–285. doi:10.17719/jisr.2018.2539

Çeştepe, H. ve Mıstaçoğlu, T. (2010). Gelişmekte Olan Ülkelerde Doğrudan Yabancı Yatırımlar ve Ekonomik Entegrasyon: ASEAN ve MERCOSUR Örneği. *Yönetim ve Ekonomi*, 17(2).

Cham, T. (2020). Is the GCC an optimum currency area (OCA)? Empirical answers from co-movements. *International Journal of Islamic and Middle Eastern Finance and Management*, 13(5), 873–890. doi:10.1108/IMEFM-06-2018-0198

Choudhury, M. A. (1997). *Money in Islam : A Study in Islamic Political Economy*. Taylor & Francis Ltd.

Corden, W. M. (1972). *Monetary Integration (Essays in International Finance)*. New Jersey: Princeton University.

Couharde, C., Coulibaly, I., Guerreiro, D. ve Mignon, V. (2013). Revisiting the theory of optimum currency areas: Is the CFA franc zone sustainable? *Journal of Macroeconomics*, 38, 428–441. doi:10.1016/j.jmacro.2013.07.011

D-8 Secretariat. (2021a). Brief History of D-8. 18 Mart 2021 tarihinde <https://developing8.org/about-d-8/brief-history-of-d-8/> adresinden erişildi.

D-8 Secretariat. (2021b). Organizational Structure. *D-8 Organization for Economic Cooperation*. <https://developing8.org/about-d-8/organizational-structure/> adresinden erişildi.

D-8 Secretariat. (2021c). D-8 Meeting Reports: Summit Meeting. *D-8 Organization for Economic Cooperation*. <https://developing8.org/report/dhaka-declaration-2021/> adresinden erişildi.

De Grauwe, P. (2007). *Economics of Monetary Union*. Oxford University Press.

De Grauwe, P. (2017). *Parasal Birlik Ekonomisi*. (U. Utkulu ve G. Güreşçi, Ed.). İstanbul: Nobel Yayınları.

de Nardis, S. ve Vicarelli, C. (2003). Currency unions and trade: The special case of EMU. *Review of World Economics*, 139(4), 625–649. doi:10.1007/BF02653107

Delanty, G. (2005). *Avrupa'nın İcadı*. Ankara: Adres Yayınları.

Dickey, D. A. ve Fuller, W. A. (1981). Likelihood Ratio Statistics for Autoregressive Time Series with a Unit Root. *Econometrica*, 49(4), 1057. doi:10.2307/1912517

Dinçkol, A. (2006). Kopenhag kriterlerinin Türk pozitif hukuku'na etkileri. *İstanbul Ticaret Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 5(20).

Dış Ekonomik İlişkiler Kurulu ve Türkiye İhracatçılar Meclisi. (2016). *Ambargo Sonrası İran Ekonomik ve Ticari Etki Analizi*. İstanbul.

- Doğru, A. (2019). Batı Afrika’da sömürge mirası 74 yıllık para birimi tarihe karışıyor. *Anadolu Ajansı*. 16 Haziran 2020 tarihinde <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/bati-afrikada-somurge-mirasi-74-yillik-para-birimi-tarihe-karisiyor/1680811> adresinden erişildi.
- Döndüren, H. (1986). İslâm’da Para-Kredi Faiz ve Enflasyon İlişkileri. *İslâmî Araştırmalar Dergisi*, 1(3).
- Dünyada Ticaret. (2018). Bretton Woods Sistemi – Sistemin Çöküşü. 19 Kasım 2019 tarihinde <https://dunyadaticaret.com/bretton-woods-sistemi-sistemin-cokusu.html> adresinden erişildi.
- Durmuş, A. (2009). *Fıkhi Açıdan Günümüz Para Mübadelesi İşlemleri*. İstanbul: İslâm Araştırmaları Merkezi Yayınları.
- Dursun, D. (2001). İslâm Konferansı Teşkilâtı. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Dursun, D. (2002). Körfez İşbirliği Konseyi. *İslâm Ansiklopedisi*. Türkiye Diyanet Vakfı.
- Edy-Ewoh, U. ve Binuyo, B. (2019). The Prospect of Dollarization in Nigeria: An Empirical Review. *International Journal of Business and Economics Research*, 8(4).
- El-Belâzurî, A. b. Y. (2013). *Fütûhu’l Büldân*. (M. Fayda, Çev.). İstanbul: Siyer Yayınları.
- El-Bervârî, Ş. M. İ. (2019). *Tevhîdu’l-umle beyne’l-buldâni’l-İslâmiyye*. Ürdün: Dâru’n-nefâis li’n-neşr ve’t-tevzi’.
- El-Hasenî, A. (1996). *İslâm’da Para*. (A. Esen, Çev.). İstanbul: İz Yayıncılık.
- El-Kermilî, A. M. (1939). *en-Nukudü’l-Arabiyye ve Ulûmü’n-Nemiyyat*. el-Matbaatu’l-Asriyye.
- El Diwany, T. (2013). Transition Issues in Monetary Reform. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (2. bs.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- Engle, R. F. ve Granger, C. W. J. (1987). Co-Integration and Error Correction: Representation, Estimation, and Testing. *Econometrica*, 55(2), 251. doi:10.2307/1913236
- Erkal, M. (1992). Madenî Para, Banknot ve Kâğıt Para Mübadelesinde Faiz. *Para, Faiz ve İslam* içinde . 1992: İlmî Neşriyat.
- Ertürk, E. (2010). *Uluslararası İktisat*. İstanbul: Alfa Yayınları.
- ESADEgeo - Center for Global Economy and Geopolitics. (2015). *Sovereign Wealth Funds*. İspanya.

- European Central Bank. (2019). Economic and Monetary Union (EMU). 19 Kasım 2019 tarihinde <https://www.ecb.europa.eu/ecb/history/emu/html/index.en.html> adresinden erişildi.
- European Commission. (2020). What is the euro area? 6 Aralık 2020 tarihinde https://ec.europa.eu/info/business-economy-euro/euro-area/what-euro-area_en adresinden erişildi.
- Eurostat. (2021). Government finance statistics. *Eurostat Statistics Explained*. 2 Şubat 2021 tarihinde https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/Government_finance_statistics adresinden erişildi.
- Evlimoğlu, U. (2005). *Avrupa'da Parasal Bütünleşme, Sonrasındaki Ekonomik Gelişmeler ve Türkiye*. Adnan Menderes Üniversitesi.
- Fleming, J. M. (1971). On Exchange Rate Unification. *The Economic Journal*, 71(323).
- Freeman, J. R. (1983). Granger Causality and the Times Series Analysis of Political Relationships. *American Journal of Political Science*, 27(2), 327. doi:10.2307/2111021
- Geweke, J. ve Meese, R. (1981). Estimating regression models of finite but unknown order. *Journal of Econometrics*, 16(1), 162. doi:10.1016/0304-4076(81)90091-9
- Glick, R. (2017). Currency Unions and Regional Trade Agreements: EMU and EU Effects on Trade. *Comparative Economic Studies*, 59(2), 194–209. doi:10.1057/s41294-017-0020-x
- Glick, R. ve Rose, A. K. (2002). Does a currency union affect trade? The time-series evidence. *European Economic Review*, 46(6), 1125–1151. doi:10.1016/S0014-2921(01)00202-1
- Gomes, T., Graham, C., Helliwell, J., Kano, T., Murray, J. ve Schembri, L. (2006). *The Euro and Trade: Is there a Positive Effect?* Canada.
- Graeber, D. (2015). *Borç İlk 5,000 Yıl*. (M. Pehlivan, Çev.). İstanbul: Everest Yayınları.
- Granger, C. W. J. (1988). Some recent development in a concept of causality. *Journal of Econometrics*, 39(1–2), 199–211. doi:10.1016/0304-4076(88)90045-0
- Greco, T. H. (2013). The End of Money and the Liberation of Exchange. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (2. bs.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- Hafner, K. A. ve Kampe, L. (2018). Monetary union in Latin America: an assessment in the context of optimum currency area. *Applied Economics*, 50(52), 5672–5697. doi:10.1080/00036846.2018.1489116
- Harvey, S. K. ve Cushing, M. J. (2015). Is West African Monetary Zone (WAMZ) a

common currency area? *Review of Development Finance*, 5(1), 53–63. doi:10.1016/j.rdf.2015.05.001

Hassan, M. K. (2002). *An Empirical Investigation of Economic Cooperation Among The OIC Member Countries*. Mısır.

Hjalmarsson, E. ve Österholm, P. (2010). Testing for cointegration using the Johansen methodology when variables are near-integrated: size distortions and partial remedies. *Empirical Economics*, 39(1), 51–76. doi:10.1007/s00181-009-0294-6

Holtemöller, O. (2007). *The Effects of Joining a Monetary Union on Output and Inflation Variability in Accession Countries*. Almanya.

Ibrahim H., M. (2013). Monetary Dynamics and the Gold Dinar: An Emprical Perspective. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (2. bs.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.

Ibrahim, M. H. ve Sukmana, R. (2013). Gold Investment as an Inflationary Hedge: The Malaysian Evidence. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (2. bs.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.

İhsanoğlu, E. (1991). Arap Birliği. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

IMF. (2021). The International Financial Statistics. <https://data.imf.org/?sk=4c514d48-b6ba-49ed-8ab9-52b0c1a0179b> adresinden erişildi.

Ingram, J. C. (1962). *Regional Payments Mechanisms: The Case of Puerto Rico*. Chapel Hill, NC: University of North Carolina Press.

İSEDAK. (2021). İSEDAK Hakkında. *İslam İşbirliği Teşkilatı Ekonomik ve Ticari İşbirliği Daimi Komitesi*. 7 Ocak 2021 tarihinde <http://www.comcec.org/isedak/isedak-hakkinda/> adresinden erişildi.

Ishiyama, Y. (1975). *The Theory of Optimum Currency Areas: A Survey*. *International Monetary Fund Staff Papers*.

Johansen, S. ve Juselius, K. (1990). Maximum Likelihood Estimation and Inference on Cointegration - With Applications to The Demand for Money. *Oxford Bulletin of Economics and Statistics*, 52(2), 169–210. doi:10.1111/j.1468-0084.1990.mp52002003.x

Juselius, K. (1999). Models and relations in economics and econometrics. *Journal of Economic Methodology*, 6(2), 259–290. doi:10.1080/13501789900000017

Kallek, C. (1993). Dânek. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.

Kava, T. H. (2005). *ERM II’de Gelecek Var Mı? Türkiye Açısından Olası Senaryolar ve*

- Kazerooni, A. ve Razzaghi, S. (2014). Assessing the Feasibility of Common Currency Area among D-8 Group Members: Structural VAR Model Approach. *The International Journal of Applied Economics and Finance*, 8(1), 17–28. doi:10.3923/ijaef.2014.17.28
- Kenen, P. B. (1969). The Theory of Optimum Currency Areas: An Eclectic View (Monetary p., ss. 41–60). University of Chicago Press.
- Kılıç, C., Bayar, Y. ve Arıca, F. (2014). Effects of Currency Unions on Foreign Direct Investment Inflows: The European Economic and Monetary Union Case. *International Journal of Economics and Financial Issues*, 4(1).
- Kıraç, S. ve İlhan, B. (2010). Avrupa Birliği Oluşum Süreci ve Ortak Politikalar. *Milli Eğitim Dergisi*, 40(188).
- Klein, M. (2002). *Dollarization and Trade*. Cambridge, MA. doi:10.3386/w8879
- Klein, M. W. (2005). Dollarization and trade. *Journal of International Money and Finance*. doi:10.1016/j.jimonfin.2005.05.001
- Konur, F. (2006). *Ortak Para Biriminin Dış Ticaret Üzerindeki Etkisi: Türkiye - Avrupa Birliği Örneği*. Abant İzzet Baysal Üniversitesi.
- Kureyşi, A. (1983). *İslam Ülkeleri Arasında Ekonomik ve Sosyal İşbirliği*. Furkan Yayınları.
- Lee, G. H. Y. ve Azali, M. (2010). The endogeneity of the Optimum Currency Area criteria in East Asia. *Economic Modelling*, 27(1), 165–170. doi:10.1016/j.econmod.2009.08.004
- Lee, G. H. Y. ve Azali, M. (2012). Is East Asia an optimum currency area? *Economic Modelling*, 29(2), 87–95. doi:10.1016/j.econmod.2011.05.006
- Lim, C. F. ve Mydin Meera, A. K. (2013). Managing Foreign Exchange Risk: The Malaysian Experience with Respect to the 1997 Financial Crisis. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (2. bs.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- McKinnon, R. I. (1963). Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*, 53(4).
- Meera, A. K. M. (2002). *Islamic Gold Dinar*. Malezya: Pelanduk Publication.
- Meera, A. K. M. (Ed.). (2009). *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective*. IIUM Press, International Islamic University Malaysia.
- Meera, A. K. M., Ahmad, A. ve Sahib, H. B. (2013). Riba and the Muslim Destiny: A

- Political Economy Perspective. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (Second.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- Meera ve Larbani. (2006). Seigniorage of Fiat Money and the Maqāsid al-Sharī'ah: The Unattainableness of the Maqāsid – Part 1. *Humanomics*, 22(1), 17–33. doi:10.1108/08288660610647774
- Micco, A., Stein, E. ve Ordonez, G. (2003). The currency union effect on trade: Early evidence from EMU. *Economic Policy*. doi:10.1111/1468-0327.00109_1
- Mishra, R. K. ve Sharma, C. (2010). Real exchange rate behavior and optimum currency area in East Asia: Evidence from Generalized Purchasing Power Parity. *International Review of Financial Analysis*, 19(3), 205–213. doi:10.1016/j.irfa.2010.02.003
- Mohamad, A. ve Sifat, I. M. (2017). Gold vis-à-vis money in Islam: the case against Dinarist Movement. *International Journal of Law and Management*, 59(6), 977–992. doi:10.1108/IJLMA-06-2016-0061
- Mongelli, F. P. (2002). “New” Views on the Optimum Currency Area Theory: What is EMU Telling US?
- Mundell, R. A. (1961). A Theory of Optimum Currency Areas. *The American Economic Review*, 51(4).
- Mydin Meera, A. K. (2013). Money, Interest and Environment. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde . Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- Mydin Meera, A. K. ve Larbani, M. (2013a). Seigniorage of Fiat Money and the Maqasid al-Shari'ah: The Compatibility of the Gold Dinar with the Maqasid. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (Second.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- Mydin Meera, A. K. ve Larbani, M. (2013b). Gold Dinar: The Next Component in Islamic Economics, Banking and Finance. A. K. Mydin Meera (Ed.), *Real Money: Money and Payment Systems from an Islamic Perspective* içinde (2. bs.). Malaysia: International Islamic University Malaysia Press.
- Nguyen, T. (2010). An analysis of East Asian currency area: Bayesian dynamic factor model approach. *International Review of Applied Economics*, 24(1), 103–117. doi:10.1080/02692170903007631
- Nitsch, V. (2002). Honey, I Shrunk the Currency Union Effect on Trade. *The World Economy*, 25(4), 457–474. doi:10.1111/1467-9701.00443
- Numa, M. (2011). The Feasibility of a Monetary Union in MERCOSUR. *The Michigan Journal of Business*, 4(2), 11–59.

- Orman, S. (1992). Modern İktisat Literatüründe Para, Kredi ve Faiz. *Para, Faiz ve İslâm* içinde . İstanbul: İlmî Neşriyat.
- Örnek, İ. (2007). Avrupa Para Birliği Bir Optimal Para Alanı mı? *Sosyal Ekonomik Araştırmalar Dergisi*, 1(13).
- Özal, A. K. (2001). İslâm Kalkınma Bankası. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi.
- Özdeşer, H. (2020). Analysis of the Economic Impacts of the Euro, the Efficiency of the Euro in the Optimum Currency Area, and the Place of the Euro in Global Economics. *European Review*, 28(2), 258–275. doi:10.1017/S1062798719000449
- Özpençe, Ö. (2008). *Avrupa Parasal Birliği'nde Maliye Politikası Koordinasyonu ve Türkiye Analizi*. Dokuz Eylül Üniversitesi.
- Pamuk, Ş. (2012). *Osmanlı İmparatorluğunda Paranın Tarihi*. Türkiye İş Bankası Yayınları. doi:10.1017/CBO9781107415324.004
- Pamuk, Ş. (2018). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Paranın Tarihi*. İstanbul: Türkiye İş Bankası Yayınları.
- Parsley, D. C. ve Wei, S.-J. (2002). *Currency Arrangements and Goods Market Integration: A Price Based Approach*. Amerika Birleşik Devletleri.
- Persson, T. (2001). Currency Unions and Trade: How Large Is the Treatment Effect? *Economic Policy*, 16(33).
- Puente, S. (2003). *Inflation Effects of a Monetary Union*. Universidad Carlos III.
- Raimi, L. ve Mobolaji, H. I. (2008). Imperative of economic integration among Muslim countries. *Humanomics*, 24(2), 130–144. doi:10.1108/08288660810876840
- Rose, A. ve Engel, C. (2000). *Currency Unions and International Integration*. Cambridge, MA. doi:10.3386/w7872
- Sahillioğlu, H. (1994). Dinar. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/dinar> adresinden erişildi.
- Şahin, A. ve Doğukanlı, H. (2014). Yabancı Bankaların KOBİ Kredilerine Etkileri: Türkiye İçin Bir İnceleme. *BDDK Bankacılık ve Finansal Piyasalar Dergisi*, 8(2).
- Samsar, A. (2003). *Optimal Para Alanı Teorisi Çerçevesinde Türkiye Analizi*. Türkiye Cumhuriyet Merkez Bankası.
- Selçuk, M. (2019). Kripto Para Birimleri ve Özellikleri; Bitcoin Örneği. S. Kaya, M. Selçuk ve İ. Bektaş (Ed.), *Kripto Para Birimleri* içinde . İstanbul: Ensar Neşriyat.
- SESRIC. (2021). About SESRIC. *The Statistical, Economic and Social Research and*

Training Centre for Islamic Countries. 7 Ocak 2021 tarihinde <https://www.sesric.org/sesric-about.php> adresinden erişildi.

Shaban, F. (2019). *İslâm Hukukuna Göre Kripto Para Biriminin Para Olma Keyfiyeti: Bitcoin Örneği*. Uludağ Üniversitesi.

Siegfried, N. A. (2001). Concepts of paper money in islamic legal thought. *Arab Law Quarterly*, 16(4), 319–332. doi:10.1163/A:1013840123393

Silva, J. M. C. S. ve Tenreyro, S. (2010). Currency Unions in Prospect and Retrospect. *Annual Review of Economics*. doi:10.1146/annurev.economics.102308.124508

Sims, C. A. (1980). Macroeconomics and Reality. *Econometrica*, 48(1).

Şimşek, E. (2010). *Abbasiler Döneminde Değişim Aracı Olarak Para*. Cumhuriyet Üniversitesi.

Şimşek, H. (2005). Optimum Para Sahası Teoremi Altında Türkiye'nin Avrupa Para Birliğine Uyum. *Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 1(1).

Sovereign Wealth Fund Institute. (2021). Top 100 Largest Sovereign Wealth Fund Rankings by Total Assets. <https://twitter.com/haskologlu/status/1390064516101287938?s=20> adresinden erişildi.

Stiglitz, J. E. (2018). *Avro: Ortak Para Birimi Avrupa'nın Geleceğini Nasıl Tehdit Ediyor*. (M. Yaman ve Ö. Öztürk, Çev.). İstanbul: Scala Yayıncılık.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021a). Ekonomik İşbirliği Teşkilatı. *Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz*. 10 Ocak 2021 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/ekonomik-isbirligi-teskilati-eit_.tr.mfa adresinden erişildi.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021b). Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu. *Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz*. 10 Ocak 2021 tarihinde <http://www.mfa.gov.tr/ecowas.tr.mfa> adresinden erişildi.

T.C. Dışişleri Bakanlığı. (2021c). Gelişen Sekiz Ülke (D-8). *Uluslararası Kuruluşlar ve İlişkilerimiz*. 18 Mart 2021 tarihinde http://www.mfa.gov.tr/gelisen-sekiz-ulke-d-8_.tr.mfa adresinden erişildi.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020a). *İran Ülke Profili*. Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020b). *Pakistan Ülke Profili*. Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020c). *Endonezya Ülke Profili*. Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020d). *Malezya Ülke Profili*. Ankara.

T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020e). *Bangladeş Ülke Profili*. Ankara.

- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020f). *Nijerya Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020g). *Mısır Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020h). *Bahreyn Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020i). *Kuveyt Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020j). *Katar Ülke Profili*. Ankara.
[https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar Ülke Profili.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5fa9240113b8762e4ca1a800/Katar_Ülke_Profil.pdf) adresinden erişildi.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020k). *Birleşik Arap Emirlikleri Ülke Profili*.
[https://ticaret.gov.tr/data/5efc837f13b876f898f3c35d/BAE ülke profili.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5efc837f13b876f898f3c35d/BAE_ülke_profil.pdf) adresinden erişildi.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020l). *Umman Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020m). *Suudi Arabistan Ülke Profili*. Ankara.
[https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/Suudi Arabistan Ülke Profili.pdf](https://ticaret.gov.tr/data/5f15a35213b876d3e4564f8d/Suudi_Arabistan_Ülke_Profil.pdf) adresinden erişildi.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020n). *Cezayir Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020o). *Fas Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020p). *Tunus Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020q). *Azerbaycan Ülke Profili*. Ankara.
- T.C. Ticaret Bakanlığı. (2020r). *Ürdün Ülke Profili*. Ankara.
- Tavlas, G. S. (1994). The theory of monetary integration. *Open Economies Review*. doi:10.1007/BF01000489
- Tavlas, G. S. (2009). Optimum-Currency-Area Paradoxes. *Review of International Economics*, 17(3), 536–551. doi:10.1111/j.1467-9396.2009.00832.x
- Tenreyro, S. (2001). *On The Causes and Consequences of Currency Unions*.
- Tezuçan, Y. (2006). *Avrupa Para Birliği, Uygulamaları ve Türkiye'ye Etkileri*. Marmara Üniversitesi.
- The International Monetary Fund. (2020). IMF Direction of Trade Statistics (DOTS). *IMF Data*.
- The International Monetary Fund. (2021). IMF Data. *The World Economic Outlook*. 1 Şubat 2021 tarihinde <https://www.imf.org/en/Data> adresinden erişildi.
- The World Bank. (2021). World Bank Open Data. *World Development Indicators*. 1 Şubat 2021 tarihinde <https://data.worldbank.org/> adresinden erişildi.

- Torchia, A. (2016). Gulf single currency inevitable - Oman c.bank chief quoted. *Reuters*. 15 Haziran 2019 tarihinde <https://www.reuters.com/article/oman-gulf-currency-idUSL8N1D11O1> adresinden erişildi.
- Tuğrul, T. (2019). Millî Görüş Mefkûresinde İslâm Birliği ve D-8 -Teori ve Pratik-. *Din ve Bilim Dergisi*, 2(2).
- TÜİK. (2021). İstatistik Veri Portalı. *Türkiye İstatistik Kurumu*. 26 Ocak 2021 tarihinde <https://data.tuik.gov.tr/Kategori/GetKategori?p=dis-ticaret-104&dil=1> adresinden erişildi.
- Tunçsiper, B. ve Öksüzler, O. (2006). Döviz Kuru Riski Türkiye'nin İhracatını Azaltır mı? Hata Doğrulama Yöntemi ile Bir Ampirik Değerlendirme. *Zonguldak Karaelmas Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 2(3).
- UBC Sauder School of Business. (2020). European Currency Unit (ECU) A Brief History of the ECU, the Predecessor of the Euro. *Pacific Exchange Rate Service*. <http://fx.sauder.ubc.ca/ECU.html> adresinden erişildi.
- Varan, B. (2010). *Avrupa Para Birliği, Euro ve Türkiye Ekonomisine Etkileri*. Marmara Üniversitesi.
- Yeyati, E. L. (2003). On the Impact of a Common Currency on Bilateral Trade. *Economics Letters*, 76(1).
- Yıldız, H. D. (1988). Abdülmelik b. Mervan. *TDV İslâm Ansiklopedisi*. TDV İslâm Araştırmaları Merkezi. <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmelik-b-mervan> adresinden erişildi.
- Yılmaz, D. (2014). *Para Birliği ve Finansal Kriz Yönetimi: AB Açısından Bir Analiz*. Uludağ Üniversitesi.
- Yücememiş, B. (2005). *Parasal Birlik, Avrupa Merkez Bankası ve Türkiye'ye Yansımaları*. İstanbul: Derin Yayınları.
- Yüksel, A. E. B. (2015). Elektronik Para, Sanal Para, Bitcoin ve Linden Doları'na Hukuki Bir Bakış. *İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi Mecmuası*, 73(2).

ÖZGEÇMİŞ

Mervan SELÇUK, 2014 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi İşletme Bölümü'nden mezun olmuştur. 2016 yılında Sakarya Üniversitesi İslam İktisadı ve Finansı Bölümü'nde hazırladığı “Zekâtın Modern Anlamda Kurumsallaşması ve Türkiye İçin Uygulanabilir Bir Model Önerisi” teziyle yüksek lisans eğitimini tamamlamıştır. 2018-2019 yılları arasında Kuveyt Devleti'nin sağlamış olduğu burs ile Kuveyt Üniversitesi'nde Arapça eğitimi almıştır. 2015 yılından itibaren Sakarya Üniversitesi İslam Ekonomisi ve Finansı Uygulama ve Araştırma Merkezi'nde araştırma görevlisi olarak çalışmaktadır.

